

April 10th Dec
HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS

CHRISTIANAE:

EDITIO NOVISSIMA

Erroribus innumeris passim expurgata.

CUM NOTULIS

JOANNIS CLERICI.

ACCESSERUNT EJUSDEM

De eligenda inter Christianos dissentientes Sententia,

ET

Contra Indifferentiam Religionum,

LIBRI DUO.

GLASGUAE:

Ex Officina ROBERTI URIE et SOCIORUM,
Sumtibus JOAN. BARRY, apud quem veneunt.

MDCCCXLV.

//

VERITATIS ET VIRTUTIS

A M A N T I B U S.

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

VOBIS solis, si verum hic dicendum sit, quemadmodum omnino puto; vobis, inquam, solis scriptus est et dicatus liber summi viri HUGONIS GROTII, qui veritatem ac virtutem amatis. Sine eo amore, non potest placere hoc opus, quod eo tendit ut veritatem euangelicam, ab omnibus partibus ac factionibus alienam, in clara luce collocet; idque eum in finem, ut virtutem, eamque itidem euangelicam in animis pariat. Verum ut vis earum probe sentiatur, oportet animum antea amare id quod verum et rectum est; qui enim mendacii amici sunt, et vitio addicti, non possunt ejusmodi cognitionibus adfici. Alioquin aurei libelli lectio prorsus est inutilis. *Estote factores verbi*, ait Jacobus Ep. Cap. I. 22. et seqq. *et non auditores tantum, fallentes vosmet ipsos; quia si quis auditor est verbi et non factor, hic comparabitur viro*

consideranti vultum nativitatis suae in speculo ; consideravit enim se, et abiit, et statim oblitus est qualis fuerit ; qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis et permanferit in ea, non est auditor obliviosus factus, sed factor operis ; hic beatus in facto suo erit. Qui legit hoc opus de Veritate Religionis Christianae, ejusque dogmata et praecepta perspexit, nec tamen melior fit ; is in deteriore statu est, quam si numquam legisset. Eo enim non spectat ut nos tantum doctiores, sed potissimum ut meliores faciat. Epictetus, Stoicae sectae decus, homini qui se in philosophia profecisse putabat, cupiebatque ab Epicteto interrogari de doctrina, quae erat in libro Chrysippi de appetitu, ut videret quam adtente eum librum legisset ; hoc responsum dedit : Mancipium, non id quaero, sed quomodo persequaris et fugias (bona ac mala) quomodo adpetas atque averseris ? quomodo res adgrediaris, ut assentiaris et te praepares ? naturaene convenienter an contra ? si convenienter quidem, ostende mihi, et dicam te proficere ; sin minus, discede. Dissert. Lib. I. c. 4. Sic et quisquis legerit hoc Grotii opus, et quae ei sunt ad calcem adjecta, meliorque

DEDICATIO. v

liorque factus fuerit, is demum profecisse jure censebitur; sin vero maneat in pravis habitibus doctrinae euangelicae hic traditae contrariis, nihil profecisse merito judicabitur, et indignus qui talia legeret; quae non tantum eo spectant ut doctiores ab eorum lectione homines abeant, sed potissimum ut meliores fiant, atque ad ultimum usque halitum maneant. Quod lectoribus nostris, non secus ac mihi, opto et voveo. Valete.

*Dabam Amstelodami Calendis Martiis
anni a C. N. MDCCXXIV.*

LECTORI

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

CE P E R A T bibliopola consilium de recudendo hoc opere Grotiano, cum eum monui multa et gravia esse menda, in prioribus editionibus relictæ, præsertim in testimoniis veterum; quæ e re ejus erat emendari, et paucula, non sine fructu, in notis addi posse; nec fore ingratum aut inutile lectori, si subjungeretur libellus, quo ostenderetur ubi inveniatur quam purissima Christiana illa religio, cujus veritatem demonstravit vir summus. Ille vero continuo me orare, ut hoc in ejus gratiam præstare vellem; quod et pro observantia, qua Grotii memoriam colo, et propter rei utilitatem, non illibenter suscepi. Quomodo autem præstiterim, tui erit, LECTOR CANDIDE, judicii. Per multa vitia hypothetarum emendavi, pluraque forte emendassem, si potuissem omnia loca invenire. Notulas perbreves addidi, quod satis uberes jam essent subjectæ, nec plures postulare a me res ipsa videretur. Eas a Grotianis nomen meum distinguet. Denique libellum Grotianis adjeci, de eligenda inter dissentientes Christianos sententia, ecclesiæque; in quo spero me nihil, præter mentem magni viri, aut certe præter veritatem protulisse. Argumentis usus sum quæ cuivis paullo prudentiori probarentur, facilibus, nec longe accersitis; atque ita statui gerere se in hoc negotio Christianos
opor-

oportere, quemadmodum in gravissimis vitae negotiis prudentissimi quique sese gerere solent. Abstiniui ab omni acriore controversia, dictisque quibuscumque acerbioribus; quae abesse debent ab omnibus nostris de religione judiciis, si modo per adversarios liceat. Stylo simplici, nec calamistris ullis iniusto, animi mei sensu exposui, prout in re tam seria fieri oportere censebam; ubi pondus argumentorum, non lenocinia verborum, quaeruntur. Qua in re, Grotium meum sum imitatus, et imitabuntur, ut puto, quicumque serio et animo argumenti gravitate percusso de ejusmodi rebus scribere adgredientur.

Dum autem haec meditarer, misit ad me litteras eas, quas ad calcem videbis, amplissimus iuxta ac doctissimus vir et cujus singulari humanitati multum debeo, a serenissima Magnae Britanniae regina ad regiam celsitudinem sereniss. Etruriae magni ducis extra ordinem missus. Eas, cum bona ejus venia, commodum edi posse ad finem hujus voluminis judicavi, ut liqueret quid Grotius de ecclesia Anglicana senserit; quae quidem gratias ei habebit, ringentibus licet nonnullis hominibus, qui pugnantia inter se dogmata, Socinianismum, Papismum, imo et Atheismum longe doctissimo et religiosissimo viro objiciunt, ne, ut opinor, immortalia ejus scripta legantur, quibus inania eorum dogmata funditus evertuntur. Qua in re, ut in multis aliis similibus, frustra aliorum luminibus officere adhuc conati sunt. Sed iis Deus ignoscat (aliud enim nihil imprecor) et meliores eorum animis cogitationes injiciat; ita ut veritatis et pacis amore omnes tandem jungamur, et in unum ovi-

le, sub uno pastore Christo, conveniamus! Hoc te etiam, OPTIME LECTOR, vovere et exoptare nobiscum decet; et sic tibi sane Deus, tuisque omnibus adsit, prout rem, qua licebit, promovebis et omni ope adjuvabis! Vale.

Dabam Amstelodami Calendis Martiis anni MDCCIX.

E I D E M S. D. J. C.

Is quae ante octo annos dicebam nihil est, quod hunc adjiciam, nisi me, in hac secunda mea Grotii editione, aliquot notulas addidisse, et plura menda e veterum testimoniis fustulisse. Vale.

Dabam Amstelodami Calendis Junii anni MDCCXVII.

IDEM de hac tertia etiam intellectum velim; cui etiam addidi libellum, quo eorum sententiam oppugnavi, qui perinde esse putant in quacumque Christiana secta vivant. Vale.

Ibidem Calendis Martiis anni MDCCXXIV.

NOBILISSIMO AMPLISSIMOQUE DOMINO,

D. HIERONYMO

BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

In summo Auditorio Parisiensi.

VIR NOBILISSIME ET AMPLISSIME,

PECCEM in iustitiam ipsam, si tempore ei in augustissimo loco exercendae debita alio divertam. Sed audacem me facit religionis Christianae tutela, pars iustitiae tuique muneris magna. Neque Iustitia finit, ut accessio haec ad quemquam prius perveniat, quam ad eum, ex cuius nomine magnam tituli superbiam liber praefert. Non dicam me partem poscere de otio tuo, quod tibi tam late diffusa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longe abibis ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes, iudicium feres. Ego iudicatum faciam. Vale vir maxime. Lutetiae 27. Augusti, cId Idc xxxix.

HUGO GROTIUS.

ANACEPHALAEOSIS

ECRUM

Quae singulis quibusque libellis ab Auctore,
in hoc Opere de VERITATE RELIGIONIS
CHRISTIANAE, tractantur.

LIBER PRIMUS.

I. O ccasio operis,	Pag. 1
II. Probatur Deum esse,	3
III. Deum esse unum,	7
IV. In Deo esse omnem perfectionem,	8
V. Et quidem infinitam,	ibid.
VI. Deum esse aeternum, omnipotentem, omniscientem, et omnino bonum.	9
VII. Deum esse causam omnium,	ibid.
VIII. Occurritur objectioni de mali causa.	17
IX. Contra eos differitur qui duo principia statuunt,	18
X. Afferitur universum a Deo regi,	ibid.
XI. Etiam sublunaria,	19
Etiam singularia,	ibid.
XII. Quod demonstratur ex conservatione Imperiorum,	20
XIII. Et ex miraculis,	21
XIV. Praesertim autem apud Judaeos, quibus fides adstruitur ex duratione religionis,	22
XV. Item ex Mosis veracitate, et antiquitate,	24
XVI. Et ex testimoniis extraneorum,	27
XVII. Probatur idem, quod supra, ex praedictionibus, et argumentis aliis,	81
XVIII. Solvitur obiectio, quod miracula nunc non conspici- antur,	84
XIX. Et quod tanta sit scelerum licentia,	85
XX. Ita ut saepe opprimantur boni,	87
XXI. Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus,	ibid.
XXII. Quod confirmatur traditione,	ibid.
XXIII. Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet,	91
XXIV. Multa faveant,	94
XXV. Unde consequitur, finem hominis esse felicitatem post hanc vitam,	95
XXVI. Ad quam comparandam indaganda est vera Religio.	96

LIBER SECUNDUS.

- I. **U**T probetar titulum verae Religionis competere Christi-
anae Religioni, Pag. 97
- II. Ostenditur Jesum vixisse, ibid.
Item eundem morte ignominiosa affectum, 98
- III. Et tamen post mortem adoratum, etiam a viris sapien-
tibus, 100
- IV. Ostenditur ejus adorationis causam aliam esse non potuisse,
quam miracula ab ipso edita, ibid.
- V. Atque haec miracula non naturali efficaciae, neque diabo-
licae potentiae adscribenda, sed omnino a solo Deo pro-
fecta esse, 101
- VI. Probat auctor, de ipsius Jesu resurrectione constare testi-
moniis fide dignis, 104
- VII. Soluit objectionem sumptam ab eo, quod resurrectio vide-
atur impossibilis, 108
Docet resurrectione Jesu posita, evinci dogmatis verita-
tem, 110
- VIII. Ostenditur Christianam religionem praestare aliis om-
nibus, 111
- IX. Idque a praemii propositi excellentia, ibid.
- X. Hinc solvitur obiter objectio inde sumpta, quod dissoluta
corpora restitui nequeant. 116
- XI. A praeceptorum eximia sanctitate circa Dei cultum, 120
- XII. Circa ea officia humanitatis quae proximo debemus etiam
laesi, 124
- XIII. Circa maris et feminae conjunctionem, 128
- XIV. Circa usum bonorum temporalium, 132
- XV. Circa jusjurandum, 135
- XVI. Circa facta alia, ibid.
- XVII. Occurritur objectioni ex controversiis, quae sunt inter
Christianos, 137
- XVIII. Probat per praestantia religionis Christianae ex
praestantia ipsius magistri, 138
Ex admirabili propagatione hujus religionis, 143
Praecipue si consideretur infirmitas ac simplicitas eorum,
qui eam primis temporibus docuerunt, 147
- XIX. Et maxima impedimenta, quae homines retraherent ab
ea amplectenda; aut a profitenda deterrent, 149
Obiter respondetur his, qui plura aut validiora argumenta
requirunt. 151

LIBER TERTIUS.

- I. **A** dferitur auctoritas librorum Novi Foederis, Pag. 155
- II. **A** Docetur libros qui nomina praescripta habent, eorum
esse, quorum nomen praeferunt, 156
- III. De libris olim dubitatis sublatam esse dubitationem, 157
- IV. Libris sine nomine constare auctoritatem, ex qualitate
scriptorum, 158
- V. Probatur hos scriptores vera scripsisse, quia notitiam ha-
bebant eorum, quae scribebant, 159
- VI. Et quia mentiri nolebant, 161
- VII. Adstruitur quoque inde scriptoribus fides, quod miraculis
illustres fuerint, 162
- VIII. Et in scriptis eorum multa sint, quae eventus compro-
bavit divinitus revelata esse, 164
- IX. Tum etiam ex cura, quam decebat a Deo suscipi, ne falsa
scripta subjicerentur, 165
- X. Solvitur objectio, quod multi libri a quibusdam rejecti
fuerint, ibid.
- XI. Refutatur objectio quasi his libris contineantur impossi-
bilia, 169
- XII. Aut a ratione dissona, ibid.
- XIII. Solvitur objectio illa, quod his libris quaedam inter se
repugnantia contineantur, 171
- XIV. Solvitur alia ex testimoniis extrinsecis: ubi ostenditur
ea magis esse pro his libris, 173
- XV. Denique solvitur illa de immutata scriptura, 175
- XVI. Probatur denique auctoritas librorum veteris Foede-
ris. 178

LIBER QUARTUS.

- I. **R**efutantur specialiter religiones a Christiana discre-
pantes, 192
- II. Ac primum quidem Paganismus; ostenditurque unum tan-
tum esse Deum, Mentis vero creatas bonas esse, aut
malas. Bonas non colendas, nisi ad praescriptum summi
Dei, 193
- III. Probatur malos spiritus a Paganis adoratos, et quam
id sit indignum, 195
- IV. Disputatur contra cultum exhibitum hominibus vita fun-
ctis in Paganismo, 198

V. Con-

[xiii.]

V. <i>Contra cultum astrorum, et elementorum,</i>	Pag. 198
VI. <i>Contra cultum brutorum animantium,</i>	199
VII. <i>Denique contra cultum earum rerum, quae substantiae non sunt,</i>	201
VIII. <i>Solvitur objectio Paganorum, sumpta a miraculis apud ipsos,</i>	203
IX. <i>Et ab oraculis,</i>	207
X. <i>Rejicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt,</i>	211
XI. <i>Respondetur iis, qui ortus et interitus religionis astrorum efficaciae adscribunt,</i>	212
XII. <i>Denique ostenditur praecipua Christianae religionis probari a sapientibus Paganorum: ac si quid est in ea difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.</i>	215

LIBER QUINTUS.

I. J Udaismus refutatur,	223
II. J Ostenditur Judaeos debere miracula Jesu habere pro sufficienter probatis,	224
III. <i>Solvitur quod objiciunt miracula haec facta ope daemonum,</i>	225
IV. <i>Aut vi vocum,</i>	227
V. <i>Ostenditur divina fuisse Jesu miracula, quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex est,</i>	ibid.
VI. <i>Solvitur objectio sumpta ex discrepantia, quae est inter legem Moysis et Jesu: ostenditurque aliam perfectiorem dari potuisse lege Moysis,</i>	228
VII. <i>Ab Jesu in terris observatam fuisse legem Moysis, et nulla alia praecepta postea fuisse abolita, nisi ea, quae intrinsecam bonitatem non habebant,</i>	231
VIII. <i>Ea fuisse Sacrificia, quae numquam per se Deo placuerant,</i>	235
IX. <i>Item ciborum discrimen,</i>	240
X. <i>Et dierum,</i>	246
XI. <i>Ac circumcisionem externam,</i>	248
XII. <i>Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuisse Apostolos Jesu.</i>	250
XIII. <i>Argumentum sumitur contra Judaeos ex eo, quod in confesso sit promissum eximium Messiam,</i>	251
XIV. <i>Ostenditur eum venisse ex praesignificatione temporis,</i>	ibid.

XV. Sol-

- XV. Solvitur id, quod objiciunt, dilatum adventum ob peccata populi, Pag. 255
 XVI. Item ex statu praesenti Judaeorum collato cum his quae lex promittit, 257
 XVII. Probatur Jesum esse Messiam ex his, quae de Messia praedicta fuere, 260
 XVIII. Solvitur id, quod dicuntur quaedam non impleta, 262
 XIX. Item quod opponitur, de humili statu et morte Jesu, 264
 XX. Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt, 269
 XXI. Respondetur ad objectionem, plures Deos a Christianis coli, 272
 XXII. Item humanam naturam adorari, 275
 XXIII. Absolutio hujus partis cum precibus pro Judaeis. 278

LIBER SEXTUS.

- I. **R**efutatur Mahumetismus, et breviter ejus origo indicatur, 279
 II. Evertuntur fundamenta ejusdem Mahumetismi, quod non liceat tibi in religionem inquirere, 284
 III. Agitur adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebraeorum et Christianorum, probaturque eos non esse corruptos, 286
 IV. Comparatur Mahumetes cum Christo, 288
 V. Item facta utriusque, ibid.
 VI. Illis etiam, qui primi utramque religionem receperunt, 289
 VII. Modi itidem, quibus lex utraque propagata est, 290
 VIII. Denique praecepta inter se, 292
 IX. Solvitur id quod objiciunt Mahumetistae de Dei filio, 293
 X. Recensentur absurda plurima ex libris Mahumeticis, 294
 XI. Peroratio totius Operis attexitur ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officii sui admonentur. 295

J. C. LIBER

De eligenda inter dissentientes Christianos Sententia.

- I. **Q**Uaerendum ubi sit vera Christi doctrina, 312
II. **I**is adhaerendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt, 316
III. Christianorum nomine dignissimos esse, qui purissime profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit Grotius, 318
IV. De consensu et dissensu Christianorum, 320
V. Unde Christianae Religionis cognitionem haurire oporteat, 325
VI. Aliud Christianis non imponendum, praeter id quod ex N. T. haurire possunt, 326
VII. De conservatione doctrinae Christianae, 329
VIII. Cur Deus inter Christianos dissidia et errores nasci passus sit, 331
IX. Quinam purissime profiteantur Evangelium, 335
X. Cum iis Eucharistiam celebrandam, 336
XI. De Disciplina Ecclesiastica, 339
XII. A Grotio magno in pretio habitam antiquam Disciplinam, sed sine alterius damnatione, 341
XIII. Paraenesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinae, praeter ea quae quivis in Novo Testamento videt, suntque semper credita, a se invicem exigant. 342

EJUSDEM LIBER

Contra indifferentiam Religionum.

- I. **A**Mari oportere veritatem, praesertim in rebus magni momenti, 346
II. Nihil esse majoris momenti quam Religionem, 348
III. Indifferentiam esse illicitam, legibus divinis et humanis, 350
IV. Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus aeterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt misericordiam a Deo consequi possit; nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus. 355
V. Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem, simulatorem non posse. 359

HUGO

W. G. D. B. E. R.

De eigendaar der literaire Cluissens-ten

63151

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

Ad Virum Amplissimum,
HIERONYMUM BIGNONIUM,
Advocatum Regium
In summo Auditorio Parisiensi.

LIBER PRIMUS.

Sect. I. *Occasio Operis.*

QUAERERE identidem ex me soles, Vir,
et de patria tua, et de literis, et, si id
adjici pateris, de me quoque optime
merite, HIERONYME BIGNONI, quod
argumentum sit eorum librorum, quos pro reli-
gione Christiana, patriae meae sermone, scripsi.
Neque id quaerere te miror. Non enim ignoras,
ut qui omnia legi digna, et quidem tanto cum
judicio, legeris, quantum excoluerint istam ma-
teriam, philosophica subtilitate, ^a Raemundus
A Sebundus

^a Raemundus Sebundus, &c.] Ætate Grotii, hi erant potif-
simi

Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem cum eruditione, tum facundia vestras Philippus Mornaeus. Quam ob causam videri potest magis ex usu fuisse, alicujus illorum in sermonem popularem versio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi sint, nescio: te quidem, tam benigno ac facili iudice, facile spero me posse absolvi, si dicam, me lectis non illis tantum, sed et Judaeorum pro Judaica vetere, et Christianorum pro Christiana Religione scriptis, uti voluisse meo qualicumque iudicio, et animo dare negatam, cum id scriberem, corpori libertatem. Existimabam enim pro veritate certandum, et quidem tali, quam ipse animo approbarem: frustra enim daturum me operam, ut persuaderem aliis, quae non ante mihi persuasissem. Itaque selegi, ex veteribus ac novis, quae mihi se probabant maxime, omissis argumentis, quae parum mihi ponderis habere videbantur, et auctoritate eorum librorum, quos subditicios esse aut certo sciebam, aut merito suspicabar. Quibus autem ipse assentiebar, ea et ordine certo disposui et exposui, quam potui maxime populariter, et versibus inclusi, quo rectius memoriae mandarentur. Propositum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, sed

fimi ea de re Scriptores; sed a Grotii aëvo innumeri Scriptores, Anglice praesertim et Gallice, de Veritate Religionis Christianae scripserunt; quos tamen exemplo suo excitavit Grotius, quem recentiores sunt imitati, et interdum etiam expilarunt. Quare prima tam pia et tam necessariae scriptiois gloria ad eum redundat. Ceterum ii, quos nomine adpellat, nondum praeclarum hoc argumentum concocerant, quamvis pio animo scripserint. *Clericus.*

Sect. II. RELIGIONIS CHRISTIANAE.

3

sed praecipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque sumpto exordio a laude nostrae gentis, quae navigandi sollertia caeteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad suum tantum quaestum, sed et ad verae, hoc est, Christianae Religionis propagationem, uterentur. Neque enim deesse materiam, cum per longinqua itinera passim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina et Guinea; aut in Mahumetistas, ut sub imperio Turcae, Persae, et Poenorum; tum vero Judaeos, et ipsos jam Christianismi professos hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis: Neque deesse impios, qui abditum metu venenum, ex occasione, apud simplices prodant: adversum quae mala optare me, ut recte armati sint nostrates, et qui ingenio praestant, incumbant pro virili revincendis erroribus, caeteri saltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

Sect. II. *Deum esse.*

Ac primo quidem libro, ut ostendam non esse rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod est, Numen esse aliquod. Id autem probare sic aggredior. Res aliquas esse, quae esse coeperint, sensu ipso et confessione omnium constat. Eae autem res sibi non fuerunt causa ut essent: nam quod non est, agere non potest; nec ipsa res esse potuit, antequam esset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint sui originem: quod non tan-

tum de illis rebus, quas ipsi aut conspiciamus, aut conspeximus, fatendum est; sed et de iis, unde illae ortum habent, ^a donec tandem ad aliquam causam perveniamus, quae esse numquam coeperit, quaeque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessario. Hoc autem, quaecumque tandem sit, de quo mox agemus, idipsum est, quod Numinis, aut Dei voce significatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen esse aliquod, sumitur a manifestissimo consensu omnium gentium, apud quas ratio et boni mores non plane extincta sunt, inducta feritate. Nam cum, quae ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem sint apud omnes, et saepe mutantur; haec autem notio nusquam non reperiatur, neque temporum vicissitudine mutetur, ^b quod ipsi etiam Aristoteli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino causam ejus aliquam dari convenit, quae se ad omne

ne

^a *Donec tandem, &c.*] Quia dari non potest progressus, ut loquuntur, in infinitum. Est enim causa aliqua prima, eorum, quae coeperunt, aut nulla; si quae sit prima causa, Deus est; si ulla prima causa esse negetur, oportebit nullam esse omnino causam rerum, quae esse coeperunt, ac proinde eas per se existisse, seu e nihilo prodiisse, quod est absurdum. Clericus.

^b *Quod ipsi, &c.*] *Metaphys. Lib. xi. c. 8.* Ubi memoratis fabulis de Diis, ita loquitur: ὥν ἐῖ τις χωρίσας αὐτὶ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον ὅτι Θεὸς ὄντο τὰς πρώτας ἐσίας εἶναι, θείως δὲ εἰρησθαι νομίσειε, καὶ κατὰ τὸ εἶκος πολλάκις εὐρημένῃς εἰς τὸ δυνατόν ἐκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν θεωρημένης, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τῆ νῶν: quorum si quis, distinctione facta, hoc tantum sumat quod primum fuit, quod Deos esse putarent prima

sub

Sect. II. RELIGIONIS CHRISTIANAE.

5

ne genus humanum extendat: quae alia esse non potest, quam aut oraculum Dei ipsius, aut traditio, quae a primis humani generis parentibus manarit; quorum prius si admittimus, constat de quo quaeritur: sin posterius, nulla sane ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quod, sive olim cognitae, sive nuper reperi-
tas orbis partes spectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid est humanitatis, exserit se haec notitia; cum apud gentes sapientia, aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile est. Nec est, quod opponat hic quisquam paucos, in multis saeculis, qui Deum esse aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam et paucitas ipsa, et quod statim intellectis argumentis rejecta universim est eorum opinio, ostendit, non provenire hoc ex usu rectae rationis, quae hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram esse contendebat; aut ex mente corrupta, sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: praesertim cum et historiae, et alia scripta doceant, quo quisque fuit probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeo a pravo ingenio eorum maxime, quorum interest, ne quis sit
A 3 Deus,

substantias, divinae dicta existimet, et, ut credibile est, saepius inventa, quoad licuit, omni arte et philosophia et iterum deperdita, hasce illorum opiniones, quasi reliquias, ad haec tempora servatas fuisse. Clericus.

Deus, id est, humanarum actionum iudex, venire hanc a tam recepta antiquitus sententia discessionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, sive generum successionem absque ullo primordio, sive atomorum concursum, sive aliud quidvis; ^c id non minores, si non majores, habere difficultates, neque eo, quod receptum est, magis esse credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, fatis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere; si quid vident, fatis vident, quam hoc sit homine indignum; qui modo mentem habere se credat, quam nec ipsam videt. Nec si capere Dei naturam nostro ingenio non possumus, ideo talem esse naturam negandum est. Est enim id inferioris cujusque proprium, ut quae se superiora atque excellentiora sunt, capere non possit. Ne bestiae quidem, quid homo sit, capiunt; multoque minus sciunt, qua ratione homines respublicas instituunt, ac regant, astrorum cursus metiantur, mare navigent. Haec enim omnia ipsarum captum superant. Atque ex hoc ipso homo, quippe supra bestias nobilitate naturae constitutus, idque non a sese, inferre debet id, a quo superior bestiis est constitutus, non minus sese superius, quam ipse sit bestiis; ideoque esse aliquam naturam, quae, utpote excellentior, sui captus modum excedat.

SECT. III.

^c *Id non minores, &c.*] Potuisset Grotius, sine ulla temeritate, dicere, multo majores esse difficultates in eorum sententiis, qui volunt mundum aeternum esse, semperque fuisse, qualis est, vel sponte sua e nihilo prodiisse, vel atomorum fortuito concursu esse conflatum; quae sententiae plenae

Sect. III. *Deum esse unum.*

Evicto Numen esse aliquod, restat ad attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures esse Deos, sed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut supra jam dictum est, est id, quod est necessario, sive per se: necessario autem, sive per se, quidque est, non qua in genere consideratur, sed qua actu est: ^a actu autem sunt res singulae. Quod si plures Deos ponas, jam in singulis nihil invenias, cur necessario sint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum singularium congenerum est ex causarum foecunditate, pro qua plures ipsae res enascuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec causa ulla est. Tum vero in singulis diversis sunt quaedam proprietates singulares, quibus inter se discriminantur: quas in Deo, qui natura est necessaria, ponere non est necessarium. Neque vero usquam signa deprehendas Deorum plurium. Nam tota haec universitas unum facit mundum: in eo ^b unum pulcherrimum, sol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Praeterea, si

nae sunt apertis repugnantibus, ut multi, a tempore Grotii, accuratius demonstrarunt; inter quos suo merito eminet vir doctissimus Rudolphus Cudworthus, in Opere Anglico *de Systemate Intellectuali Universitatis Rerum*: suntque etiam alii praestantissimi Theologi et Physici Angli. Clericus.

^a *Actu autem sunt res singulae.*] Sed res plures singulae sunt individuae plures naturae. Ideoque hoc argumentum omitti forte, sine bonae causae detrimento, potuit. Clericus.

^b *Unum pulcherrimum, sol.*] Certe vorticis hujus nostri, ut more hodierno loquar, solaris incolis: sicut aliis vorticibus centra illa ignea, quae *stellas* vocamus. Clericus.

si duo essent, aut plures dii, libere agentes et volentes, possent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem posse Deo indignum est.

Sect. IV. *In Deo esse omnem perfectionem.*

Ut caetera Dei attributa noscamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi solet (utamur nunc sane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non suppeditat; Græcum est τελειότης) in Deo esse, hinc intelligitur: quod quaecumque est perfectio in rebus, ea aut coeperit, aut non coeperit. Quae non coepit, Dei est. Quae coepit, necesse est habuerit, unde inciperet. Et cum a nihilo nihil fiat eorum quae sunt, sequitur, ut quae in effectis apparent perfectiones, in causa fuerint, ut secundum eas causa efficere aliquid possit, et proinde omnes in prima causa. Neque prima causa ulla perfectione postea orbari potuit: non aliunde, quia quod aeternum est, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur. neque vero a se, quia natura omnis suam perfectionem appetit.

Sect. V. *Et quidem infinitam.*

Addendum est, esse has perfectiones in Deo, modo infinito: quia attributum cuiusque finitur, aut quia causa, per quam existit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipsa tantum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam sui communicat: nec ipse a
liunde

Seçt. VI, VII. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 9

liunde capit quicquam exsistens, ut ante diximus, per se, five necessario.

Seçt. VI. *Deum esse aeternum, omnipotentem, omniscientem, omnino bonum.*

Cum vero apertissimum sit perfectiora dici ea, quae vivunt, iis, quae non vivunt; quae agendi pollentiam habent, iis, quae non habent; quae intelligunt, non intelligentibus; quae bona sunt, his, quae minus sunt talia; sequitur ex his, quae modo diximus, haec omnia attributa Deo convenire, et quidem infinite. Itaque esse eum vitae infinitae, id est, aeternum, pollentiae immensae, id est, omnipotentem, sic et omniscientem, et omnino sine ulla exceptione bonum.

Seçt. VII. *Deum esse causam omnium*

Quaecumque autem subsistunt, a Deo existendi habere originem, connexum est his, quae ante diximus. Conclufimus enim, id quod per se, five necessario est, unum esse. Unde sequitur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diverso a seipsis. Quae autem aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo, quod ortum numquam est, id est, a Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, sed ipse id quodam modo sensus evincit. Nam si humani corporis admirabilem constructionem intus extraque conspiciamus, et ut omnia ibi, etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum ac medicorum praestantissimi numquam ea satis possint admirari,

rari, ostendit hoc opificem naturae esse mentem excellentissimam : qua de re videri potest^a Galenus, praesertim qua parte oculi et manus usum examinat. Imo et mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiae, sed ad finem certum collocatae ac figuratae sunt eorum partes. Neque animantium tantum, sed et plantarum et herbarum, ut a Philosophis accurate notatum est. Idem egregie^b Strabo notavit in aquarum positu, quae, si materiae qualitatem respicias, mediae esse debuerunt inter terram atque aerem, cum nunc terris interfusae sint ; nimirum, ut terrae

^a *De usu partium*, Lib. iii. c. 10. qui locus lectu dignissimus, at prolixior quam huc transferri queat. Sed haec adcuratius multi recentiores, in Anglia, Physici et Theologi exposuerunt. *Clericus*.

^b *Strabo notavit.*] Locus est libro xvii. ubi cum distinxisset opera φύσεως, naturae, id est, materiae, et προνοίας, id est, divinae providentiae, addit : ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ γῇ περικεῖται τὸ ὕδωρ, καὶ ἐστὶ δ' ἐν ὕδατι ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῖς κοινωνικὸν φῶτος, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλάς καὶ εἰσοχὰς, ὥς ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σῶμα πᾶν ἢ καὶ τὸ πλεον ὕδατος, ἀποκρῦψαι τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρῦψαν ἐφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλεον ὅσον χρῆσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζώοις καὶ φυτοῖς. Sed cum circum terram situs sit aquae naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multisque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra exstantias, depressionesque, ut hae quidem reciperent aquam, aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod sub ea est terrae : per illas vero attolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus cae ipsae humano generi, et quae huic inserviunt, animalibus plantisque essent usui. Observarunt hoc inter Hebraeos Rabbi Juda Levita, et Abenesdra, inter Christianos vero Chrysostomus de Statuis pono sermone.

terrae foecunditati hominumque vitae nihil ob-
staret. Ob finem autem agere non est, nisi in-
telligentis naturae. Neque vero singula tan-
tum ad peculiarem suum finem ordinantur, sed
et ad communem universi; ut apparet in a-
qua, ^c quae contra naturam sibi propriam sur-
sum movetur, ne inani interposito hiet univer-
si compages, ita facta, ut continua partium co-
haesione semet sustineat. Finis autem hic uni-
versalis intendi, et vis ad eum finem inferi re-
bus non potuit, nisi ab intellectu, cui subesset
hoc universum. Quin et bestiarum nonnullae
actus exercent ita ordinatos atque directos, ut
omnino eos appareat a ratione aliqua proficisci:
quod in formicis, et apibus maxime apparet;
sed et in aliis quibusdam, quae ante omne ex-
perimentum aut nocitura fugiunt, aut profu-
tura quaerunt. Non ipsis inesse vim hoc aut
inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod
semper agunt consimiliter, et ad alia neuti-
quam graviora nihil valent: quare ^d ab extrin-
seca ratione ipsas aut dirigente, aut efficaciam
suam

^c *Quae contra naturam.*] Haec habet vir summus ex Peri-
patetica philosophia, quae aquam metu vacui per antlias ad-
scendere statuebat; quod pondere aëris fieri jam omnibus
constat. Sed in gravitate, quemadmodum a recentioribus
explicatur, non minus ordo universi, et Conditoris sapien-
tia elucet. *Clericus.*

^d *Ab extrinseca ratione.*] Imo vero fiunt ab ipsa anima
brutorum, quae eatenus facta est rationis particeps, ut ta-
lia facere possint, non alia. Alioqui Deus ipse in iis vice
animae ageret, quod vix persuaderi adcuratius philosophan-
ti possit. Nihil vetat sentientium et intelligentium natu-
rarum plures esse ordines, quorum infimi sint in corporibus
brutorum. Nam bruta machinas esse mere corporeas,
quod

suam ipsis imprimente, necesse est ista proficisci: quae quidem ratio non aliud est, quam quod Deus vocatur. Jam vero coelestia quoque sidera, et quae in iis maxime eminent, sol et luna, cursus agunt ita attemperatos ad terrarum foecunditatem, et animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam possit. Nam cum alioqui multo simplicior fuisset per aequatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum spatia beneficia ipsorum pertingerent. Sicuti vero terrarum usus penes animantia est, ita animantium caeterorum penes hominem maxime, qui violentissima quaeque, exsuperantia ingenii, sibi subjicit. ^e Unde mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo usque vis hominis non possit pertingere, ut et coelestia lumina sibi servire cogat, nec illa ultro se homini mancipasse credenda sint: sequitur, ut superior quaedam sit Mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra posito operas perpetuas praestent: quæ ipsa Mens non alia est, quam opifex siderum, atque universi. ^f Mo-

tus

quod voluit Ren. Cartesius, nemo, ut puto, seriò credidit. Sed quid sit, inquires, iis animabus, cum bruta moriuntur? Id vero nescio, nec propterea minus verum iis animas inesse. Non necesse est nos omnia scire, nec propterea neganda sunt ea, quorum rationem reddere non possumus. Tenenda sunt ea, de quibus constat, atque aequo animo sunt ignoranda, quae scire non possumus. *Clericus.*

^e Unde mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant.] Docet Cicero de officiis primo, et de natura Deorum secundo.

^f Motus autem siderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.

tus autem siderum, & qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifeste ostendunt non vim materiae, sed liberi agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alii ex hac, alii ex altera coeli parte positus, terrarumque ac marium tam inaequalis forma. Nec alio referri potest, quod sidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipsa vero mundi figura perfectissima, scilicet, et partes ejus in coeli quasi sinu conclusae, atque ordine admirabili dispositae, satis loquuntur, non casu haec confluisse, sed ab intellectu, et quidem excellentissimo, esse constituta. Nam quis adeo stultus est, ut a casu aliquid tam accuratum expectet, quasi credat, casu lapides et ligna, ^h in domus speciem coalitura, aut ex jactis forte literis exstiturum poema: cum et qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspiciens a casu talia proficisci non potuisse? Praeterea non ab aeterno exstitisse hominum genus, sed a certo tempore communem stirpi sumpsisse originem, evincunt inter alia, ⁱ artium progressus, et in-

B cultae

cuntur.] Tractat docte hoc argumentum Maimonides, Ductore dubitantium, parte II. c. 24. Quod si terram perpetuo moveri statuas; res sub aliis nominibus eodem redibit.

^g *Qui eccentrici, &c.*] Ex vulgari haec omnia, ut et sequentia nonnulla, opinione, quae jam explosa. Sed non minus divinae potentiae efficacia cernitur in constantibus illis motibus Planetarum parabolicis, circa Solem, per fluidissimum vorticem; ita ut nec accedant umquam, nec recedant, plusquam solent, a centro, semperque pari obliquitate Solis aequatorem fecent. *Clericus.*

^h *In domus speciem.*] Aut navis, aut balistae.

ⁱ *Artium progressus et incultae olim terrae, quae habitari postea*

cultae olim terrae quae habitari postea coeperunt, quod et insularum sermo testatur profectus a terris adjacentibus. Tum vero instituta quaedam ita hominibus communia, ut non tam naturae instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuae et vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptae traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, et nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum solennia, et incestorum fuga.

Sect. VIII.

postea coeperunt.] Tertullianus ex historiis hoc tractat, libro de Anima, sectione xxx. *Invenimus autem apud omnes commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse, &c.* Et mox: *Ipsè orbis in promptu est cultior in dies et instructior pristino.* Duo haec argumenta Aristotelis sententiae, quae numquam coepisse vult genus humanum, auctoritatem apud historiarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v. 325.

*Praeterea si nulla fuit genitalis origo
Terrarum et coeli, semperque aeterna fuere,
Cur supra bellum Trojanum et funera Troiae,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtae?
Quo tot facta virum toties cecidere? nec usquam
Aeternis famae monumentis insita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recensque
Natura est mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quaedam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augefcunt, nunc addita navigiis sunt
Multa, modo organici melicos peperere sonores.
et quae ibi sequuntur plura. Virgilius Ecloga vi.
— ut his exordia primis*

Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis,
Item Georgicon 1.

*Ut variat usus meditando extunderet artes,
Paulatim et sulcis frumenti quaereret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alios primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,*

Pleiadas,

*Pléiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
 Tum laqueis captare feras et fallere visco
 Inventum, et magnos canibus circumdare saltus :
 Atque alius latum funda jam verberat amnem
 Alta petens : pelagoque alius trahit humida lina :
 Tum ferri rigor atque argutae laminae serrae,
 Nam primi cuneis scindebant fissile lignum :
 Tum variae venere artes.*

Horatius lib. I. Satyra III.

*Cum propefferunt primis animalia terris,
 Mutum et turpe pecus, glandem atque cubilia propter,
 Unguibus et pugnis, dein fustibus, atque ita porro
 Pugnabant armis, quae post fabricaverat usus :
 Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
 Nominaque invenere : dehinc absistere bello,
 Oppida coeperunt munire et ponere leges :
 Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.*

Plinius libro tertio Naturalis historiae circa initium : *Quare sic accipi velim, ut sicubi vidua fama sua nomina, qualia fuere primordio ante ullas res gestas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. xvi. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem indies fieri mensuram observatum ait Libro vii. Seneca apud Lactantium : *Nondum sunt mille anni ex quo initia sapientiae nota sunt.* Tacitus Annalium iii. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine poena aut coërcitionibus agebant : neque praemiis opus erat, cum honesta suoapte ingenio peterentur : et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur.* At postquam exui aequalitas, et pro modestia ac pudore, ambitio et vis incedebat, provenere dominationes, multosque apud populos aeternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertaesum, leges maluerunt. Hae primo rudibus hominum animis simplices erant. Neque vero non aliis tantum, sed nec plene sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere numquam coepto, ὑπόθεσιν. Haesitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidae Ductoris dubitantium, parte ii, in praeloquio Libri secundi de Coelo, capite primo ; ejus quod ipse hac in re ponit πείσι, persuasionem esse dicit, non autem dicit ἐπίδειξις, demonstrationem. Est vero ejusdem Philosophi dictum libro iii. de Anima, cap. iii. ὁ δὲ ἐπεται πείσι. Opinionem sequitur persuasio. Praecipuum autem ejus argumentum est ex absurdo contrariae sententiae : ea autem ponebat non creatum coelum et universum, sed generatum, quod

quod est ἀσύστατον. Libro xi. Metaphysicorum cap. viii. verisimile ait eandem artem saepius inventam corruptamque. Libro autem iii. capite ultimo de Generatione animalium sic loquitur : Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβει τις ἂν. εἴπερ ἐγγίγνωσθ' ὅτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γενέσθαι τὸν ἕτερον, ἢ γὰρ ὡς σκῶληκος συνισαμένε τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ αἰῶν. Quare et de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis conjiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero evenisse, aut ut vermiculi primum exsisterent, aut ut ex ovis ederentur. Utrumque hunc modum cum explicasset, addit : ὅτι μὲν ἔν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὐλογον δεῖν τέτοιον εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. Quare si quod initium exsistendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse manifestum est. Idem Aristoteles Topicorum i. c. xi. Ἔστι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον ἔτιωσ ἔχει ἢ ἔχ' ἔτιωσ, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πίδανας) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν, ὧν μὲν μεγάλων, χαλεποὶ οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδεῖναι, οἷον πότερον ὁ κόσμος αἰδίδηται, ἢ ἔ' καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσιν ἂν τις. Quaestiones sunt de quibus et in alteram partem est ratiocinari : ubi nempe disputari potest res sic se habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta sunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia eum res ipsae sint graves, causas cur sic vel sic se res habere pro certo habeatur, non invenimus : ut an ab aeterno sit Mundus, an non : nam talia solent venire in disputationem. De eadem re idem differens libro i. de coelo, cap. xii. Ἄμα δὲ καὶ μᾶλλον ἂν εἴη πιστὸν τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκόοσι τὰ τῶν ἀμφισβηλούντων λόγων δικαιώματα : Sic et credibilia erunt quae dicuntur, si prius disputantium momenta recte expendimus. Merito igitur Tatianus, ubi causas adfert cur sacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τῷ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, comprehensu facile illud quod tradunt de universi hujus fabricatione. Summe de Platone Mundi originem fuisse aliquam : ab Aristotele non esse genitum : et habebis ipsam Judaeorum Christianorumque sententiam.

Sect. VIII. *Ad objectionem de mali causa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adscribi non posse; ut qui perfectissime, sicut ante dictum est, bonus sit. Nam cum diximus, Deum omnium esse causam, addidimus, eorum, quae vere subsistunt; nihil enim prohibet, quominus ipsa, quae subsistunt, deinde causae sint accidentium quorundam; quales sunt actiones. Deus hominem, et mentes sublimiores homine, creavit cum agendi libertate; quae agendi libertas vitiosa non est, sed^k potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et hujus quidem generis malis, quae moraliter mala dicuntur, omnino Deum adscribere auctorem nefas est. At sunt, quae alio sensu dicuntur mala, quia certae personae doloris aut damni adferunt aliquid, quae a Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in poenam delicto respondentem, nihil vetat: cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imo saepe haec ab ipsa bonitate pro-

B 3

fici-

k *Potest sua vi, &c.*] Praevidit quidem etiam Deus fore ut naturae liberae libertate sua abuterentur, indeque multa mala et physica et moralia exoritura; nihilo secius abusum illum, consecrariaque ejus pati maluit, quam naturas libertate praeditas non creare. Quid ita? Quia cum natura libera sit praestantissima creatura, quaeque summam Opificis potentiam quam maxime ostendit; Deus noluit incommoda ex naturae mutabilitate promanantia antevertere, quia ea potest, cum visum erit, per totam aeternitatem emendare; iis modis, qui nonnisi bonitati ejus convenientissimi esse possunt, quamvis eos nondum revelarit. Quia de re, multa nuper Gallico sermone scripsimus, contra Manichaeorum personatum patronum *Pet. Baelium*. Clericus.

ficiscantur, sicut a bono medico ingratum sapor
ri pharmacum.

Sect. IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hic obiter eorum sententia, qui ^l duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque vero sicut aliquod est per se bonum, ita aliquod esse per se et omni modo malum potest: cum malum defectus sit quidam, qui esse nequit, nisi in re existente: ipsum autem exsistere jam ^m boni est aliquid.

Sect. X. *Universum a Deo regi.*

Dei autem providentia regi hoc universum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu praediti, sed et aves, ferae, quadrupedes, quibus aliquid est quasi vice intellectus curam habent eorum, quae a se producta sunt. Quae perfectio cum pars sit bonitatis, a Deo removenda non est; eoque magis, quod sit ipse, et omniscius, et omnipotens, ita ut non possit non cognoscere ea, quae aguntur, aut agenda sunt, eaque ipse temperare ac dirigere facillime possit: quo et illud pertinet, quod supra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam, ob finem universalem.

Sect. XI.

[*Duo principia.*] Respicit veteres Zoroastris discipulos et Manichaeos. *Clericus.*

^m *Boni est aliquid.*] Sed agitur hic de bono morali, non de physico, qualis est existentia. Praestitisset hac ratiocinatione abstinere. *Clericus.*

Sect. XI. *Etiam sublunaria.*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc ⁿ coeli orbibus includunt, cum ex ratione jam allata, et ad res omnes conditas vim suam exferente apparet: tum inde etiam, quod astrorum cursus, ut Philosophorum potissimi agnoscunt, et experientia satis demonstrat, ordinati sint ^o ad usum hominum. Aequum autem est, ut magis curetur id cujus gratia est aliud, quam quod in usum alterius comparatum est.

Etiam singularia.

Neque minus falluntur, ^p qui universalia ab eo curari volunt, non et singularia. Nam si ignorari a Deo singularia volunt, quod quidam profitentur, ne se ipse quidem Deus agnosceret. Neque vero infinita erit scientia, quod jam ante conclusimus, si ad singula non extenditur. Quod
si

ⁿ *Coeli orbibus, &c.*] Haec fuit sententia *Aristotelis*. Vide *Plutarchum* de placitis Philosophorum, L. II. c. 3. & *Atticum* apud *Eusebium* de Praep. Evangelica, Lib. v. c. 5. *Clericus*.

^o *Ad usum hominum*] Si non hominum solum, cum nobis non constet, nullas alias esse intelligentes naturas, in aliis Planetis; certe partim et quatenus iis utimur, sine ullius alius creaturae injuria. Cum Sole carere nequeamus, propter nos esse creatum merito contendimus; nisi, quod absurdum esset, nos à casu quae necessaria nobis sunt accepisse fingamus; ut si quis incideret in domum omnibus necessariis instructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui solus ea frui potest, instructam putaret. *Clericus*.

^p *Qui universalia, &c.*] Ea fuit sententia Stoicorum, de qua vide *Arrianeas* Dissertationes *Epicteti* Lib. I. c. 12. & *Just. Lipsium* in *Physiol. Stoica*. *Clericus*.

si et illa cognoscit Deus, quidni et curet, praefertim cum et singula, qua singula sunt, ordinentur ad finem certum cum peculiarem, tum universalem: et ipsa rerum genera, quae a Deo conservari illi ipsi auctores agnoscunt, non subsistant, nisi in singulis, ita ut si singula perire possint, abdicata a divina providentia, possint et ipsa genera.

Sect. XII. *Probatur id ex conservatione Imperiorum.*

Providentiae divinae circa res hominum non leve argumentum et Philosophi et Historici agnoscunt, in conservatione rerumpublicarum: primum universim, quod ubicumque ^q ordo ille regendi parendique receptus est, manet semper: deinde saepe etiam specialiter, in longa duratione hujus aut illius formae imperii, per multa saecula, ut regii apud Assyrios, Aegyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quamquam enim humana sapientia aliquid in hoc potest; tamen, si recte consideretur multitudo malorum hominum, et quae extrinsecus nocere possint, et agnatae quasi rebus vicissitudines; non videtur tam diu imperium aliquod posse subsistere, nisi peculiari quadam Divini Numinis cura; quae evidentius etiam spectatur, ^r ubi Deo

^q *Ordo ille regendi, &c.]* Quia sine eo Societas Humana non constat, nec sine Societate Genus Humanum conservari potest. Unde colligere est a Providentia Divina homines creatos, ut in Societate viverent, legibusque uterentur, sine quibus nulla est, nec esse potest Societas. *Clericus.*

^r *Ubi Deo visum est mutare imperia.]* Lucretius ipse: *Usque adeo res humanas vis abdita quaedam Obterit.*

Sect. XIII. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 21

Deo visum est mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam sibi destinata, instrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Caesare dictatore, apud Tartaros ^t Cingi, ^t apud Sinenfes Namcaa: his omnia, etiam quae ab humana prudentia non pendent, fluunt supra votum, magis quam fert solita casibus humanis varietas: quae tanta eventuum similitudo, et ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providae directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere casus esse potest: at centies si quis eundem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci.

Sect. XIII. *Ex miraculis.*

At certissimum divinae providentiae testimonium praebent miracula, et praedictiones quae in historiis exstant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quae testes sui temporis idoneos habuerunt, id est, tales quorum nec iudicium, nec fides laboret, rejicienda non sunt, quasi omnino talia fieri non possint. Nam cum Deus sit omnipotens, quid est, cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturae ordinem, quippe a se constitutum, et sibi opificii jure

[^t Cingi,] Videtur intelligere Genghiz-Can, qui ex Tartaria Orientali ortus, ac urbe Caracarom, non tantum Tartariam, sed et septemtrionalem Sinam, Indiamque subegit. Ab eo orti Mogolenses Reges, et Tartariae Minoris Principes. Cujus vita Gallice exstat, Lutetiae anno 1710. edita. *Clericus.*

^t Apud Sinenfes Namcaa.] Suo jure nominari hic poscit Peruani imperii inchoator Manca-Capacus. [Vide *Garfazzum de la Vega, in Incarum Historia.*]

jure subiectum? Quod si quis dicat, talia quaedam etiam a mentibus Deo inferioribus potuisse proficisci, concedi sane potest: sed hoc ipsum viam struit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero et quod illae mentes tale faciunt, Deus aut per ipsas facere, aut sapienter permittere censendus est; cum in regnis bene constitutis nihil fieri soleat, extra communes leges, nisi summi rectoris arbitratu.

Sect. XIV. *Praesertim autem apud Judaeos, quibus fides adstruitur ex duratione Religionis.*

Miracula autem aliqua revera aliquando esse conspecta, etiamsi de aliarum historiarum fide dubitari possit, vel sola Judaica Religio facile evincat; quae jampridem omnibus humanis auxiliis destituta, imo contemptui ac derisui exposita, per omnes ferme mundi plagas, ^u in hunc

^u *In hunc diem perdurat.] Hecataeus de Judaeis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαρὲν καὶ κακῶς ἀνέχοντες ὑπὸ τῶν ἀσυγγετόνων καὶ τῶν εἰσαρκεμένων πάντων, καὶ ἀποπληλακίζομενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, ἔδύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γυμνασμένως περὶ τέτων καὶ αἰκίας καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντᾶσι, μὴ ἀνέμενοι τὰ πατρία. Quare quamquam et maledictis impeti solent a vicinis advenisque, et injuriose saepe tractati sunt a Persicis Regibus ac Satrapis, non possunt a sententia deduci, sed pro ea palam omnes cruciatus saevissimasque mortes subeunt, nec adduci possint ut patria instituta abdicent. Locum nobis servavit Josephus contra Apionem primo, et ex eodem Hecataeo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judaei milites operam suam constanter negarunt. Bene autem,*

hunc diem perdurat; cum ^x Religiones aliae omnes (excepta Christiana, quae Judaicae quasi perfectio est,) aut evanuerint, simulatque subducta est ipsis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicae omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo sustententur, ut Mahumetismus. Quod si quaeratur, quae sit causa, cur Judaica Religio in Hebraeorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia adferri aut fingi, quam quod, qui nunc sunt a suis parentibus, ut illi rursus a suis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Moysis ac Josuae aetate vixerunt, ^y certâ ac constanti traditione acceperint ea miracula, quae cum alias, tum maxime in ipso Aegypti exitu, atque itinere, et in Chananaeae ingressu, contingerant; quorumque ipsi illi progenitores eorum

autem, libro contra Appionem altero, ostendit Josephus, hinc apparere firmam Judaeorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore, quod non, ut caeteri populi, mutare quicquam in illis legibus ausi sunt umquam; ne tunc quidem cum in exiliis longinquis, sub exterorum Regum imperio, omni genere et minarum et blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de profelytis: *Transgressi in morem eorum idem usurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos: exuere patriam, parentes, fratres vilia habere.* Nempe, prae Dei lege, quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide et quae de Judaeorum constantia Porphyrius tradidit libro, De non edendis animalibus, secundo, et quarto; ubi et Antiochi mentio, et inter Judaeos speciatim constantiae Essenorum.

^x *Religiones aliae omnes.*] Imo et leges etiam illae laudatissimae Lycurgi, quod et Josephus notavit et Theodoretus.

^y *Certa ac constanti traditione, &c.*] Cui fidem habemus, quia Deo tanti erat condere Religionem, in qua unum Deum omnium

eorum testes fuerant. Neque vero credibile est, alioqui fieri potuisse, ut ingenii satis contumacis populus, legem tot ritibus onerosam in se fusciperet: aut ut homines sapientes ex multis, quae reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumcisionem eligerent; quae et ^z suscipi sine dolore gravi nequiret, et ^{aa} ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo se commendare posset, extra Deum auctorem.

Sect. XV. *Mosis veracitate et antiquitate.*

lo Mosis quoque scriptis, quibus illa miracula memoriae prodita sunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oracula ipsum commendatum ac populo praefectum perpetua, inter Hebraeos, fama semper constitit: sed et quod nec suae gloriae, nec suorum commodis eum studuisse, satis appareat, cum et peccata sua, quae dissimulare poterat, ipse tradiderit, et regni sacerdotique dignitatem aliis adsignaverit, sua posteritate in Levitarum plebem reducta: quae omnia satis ostendunt, nihil ei causae fuisse, cur mentiretur: sicut nec fucata aut illecebrosa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare solet; sed et simplici, et
conve-

omnium Creatorem, et quidem spiritualem esse, eumque solum colendum docebatur. *Clericus.*

^z *Suscipi sine dolore gravi nequiret.*] Μετὰ χαλεπῶν ἀλγυδῶν, cum gravibus doloribus factum, ait Philo.

^{aa} *Et ab externis omnibus derideretur*] Idem Philo, πρᾶγμα γελοῦμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judaei curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

conveniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere: cujus argumentum et hoc est, quod Graeci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, ^{bb} litteras se aliunde accepisse fatentur, quae apud ipsos litterae et ordinem

^{bb} *Litteras se aliunde accepisse fatentur.*] Herodotus Terpsichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδασχὴν παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μετὰρρῶθιμίσαντες σφέων ὀλίγα, ἐχρέοντο. χρεώμενοι δὲ ἐρώτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικῆα κεκληῖσθαι. *Iones cum a Phoenicibus litteras didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam. Et cum usu effecere, ut aequum erat, ut litterae illae, quod eas Phoenices in Graeciam attulissent, Phoeniciae dicerentur. Timon dixit:*

Φοινικῆα σήματα Κάδμους.

Cadmi Phoenicica signa.

Callimachus:

Κάδμους ἀπ' ἐὺ γραπτὰς Ἑλλάς ἔχει σελίδας.

Cadmus, ab hoc scriptos Graecia naeta libros.

Litteras Phoenicicas sive Punicas dixit et Plutarchus Symposiacorum lib. ix. problemate iii. ubi et Alpha lingua Phoenicum ait significare bovem, quod verissimum. Eupolemus libro de Judaeae Regibus ait: Τὸν Μωσὴν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰσραήλοις παραδόναι, καὶ παρ' Ἰσραήλων Φοινίκας παραλαβεῖν. *Mosem primum fuisse sapientum, atque ab eo datam litteraturam Judaeis, quae ab Judaeis ad Phoenices pervenerit. Nimirum, lingua vetus eadem Judaeis quae Phoenicibus, aut certe paululum diversa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνὰς τινὰς ἀσήμους φεγγόμενοι, αἷα γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων. Loquebatur is verba quaedam ignota; qualia sint Hebraica aut Phoenicia. Choerilus in versibus de Solymis, quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto,*

Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ σομάτων ἀφέντες.

Hi vero ore suo Phoenicia verba sonabant.

Vide Scenam Punicam Plauti, ubi quae posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem

ordinem et nomen et ^{cc} ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacae sive Hebraicae: sicut et ^{dd} antiquissimae leges Atticae, unde et Romanae postea desumptae sunt, ex legibus Moſis originem ducunt.

Sect. XVI.

tionem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phoenicibus eadem et Hebraeis, ita et litterae Hebraeorum vetustissimae eadem quae Phoenicum. Vide hac de re viros magnos, Josephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eusebii c10 10c xvii, et Gerardum Vossium Grammatices Libro 1. cap. x. [ac praesertim *Sam. Bochartum*, in Chanaane.] Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro 1. et Eusebium Preparatione Evangelica, Libro x. c. v.

^{cc} *Ductum quoque, &c.*] Intelligendae Samariticae litterae, quae eadem ac Phoeniciae, ut ostenderunt *Lud. Capellus*, *Sam. Bochartus*, aliique. Nos quoque Gallice de iis egimus, *Biblioth. Selecta* Vol. xi. *Clericus*.

^{dd} *Antiquissimae leges Atticae*] Exemplum habes illustre in fure nocturno, qua de re egimus lib. ii. de Jure belli, cap. 1. Sect. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήσει ἐπιδιδάσκειτο ὁ ἀρχιεὺς, quam Terentius sic exponit,

Lex est, ut orbae qui sint genere proximi

Iis nubant, et illos ducere eadem haec lex jubet.

Donatus autem ad eum locum sic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica est.* Sumpta, nimirum ex lege Moſis, Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, si cui cura fuerit quaerere. Ut ὁρχοῦσα ex festo Tabernaculorum: legem ne Pontifex nisi virginem et civem ducat: ut post sorores ad successionem vocentur agnati. [Ideo leges Atticae consentaneae sunt in multis Hebraicis, quod Attici multas consuetudines Cecropi Aegypto deberent; quodque apud Hebraeos Deus multas Aegyptiorum institutis, quibus Hebraei adfueti erant, similes leges tulerit, iis tamen emendatis quae noxia esse poterant; quod nos ad Pentateuchum saepius ostendimus, et ante nos *Joan. Spencerus*, in Opere de Legibus Ritualibus Hebraeorum. *Clericus*.]

Sect. XVI. *Testimoniis extraneorum.*

Accedunt ad haec non paucorum alienorum a Judaica Religione testimonia, quae ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita habuisse, ut Mosis scripta praedicant. Nam quae ille de mundi origine scripta reliquit, eadem ferme erant et ^{ee} in antiquissimis Phoenicum historiis,

^{ee} In antiquissimis Phoenicum historiis, quas a Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius] Inde haec nobis servavit Eusebius Lib. 1. Praeparationis capite x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφῶδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφῶδους, καὶ χάθ' οὐλερὸν, ἐρεβῶδες. ταῦτα δὲ ἔειπεν ἀπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτι ὅ, φασιν, ἡρᾶσθαι τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἢ πλοκή ἐκείνῃ ἐκλήθη πύθω. αὕτη ὅ ἀρχὴ κλίσεως πάντων αὐτὸ ὅ ἐκ ἐγίνασκε τὴν αὐτῆς κτίσιν, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς συμπλοκῆς τὸ πνεῦμα] ἐγένετο Μῶτ. τῶτο τινές φασιν ἰλὺν εἰ δὲ ὑδατώδες μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορά κλίσεως καὶ γένεσις τῶν ὅλων. Phoenicum Theologia principium hujus Universi ponit aërem tenebrosū & spiritalem, sive spiritum aëris tenebrosi, et chaos turbidum ac caligine involutum. Haec porro infinita fuisse, multoque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tacius est, factaque est inde mixtio, huic nexui nomen factum Cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At spiritus generationem suā nullam agnoscebat. Ex connexionione autem ejus spiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquosae mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminium omnis creaturae et omnium rerum generatio. In Mose habes statim tenebras, habes et spiritum. Amoris significatio est in voce מוֹט. Plutarchus Symposiacon viii, probl. i. Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non emissionem feminis, sed alia quadam vi genitabili materiae inserta; quod isto simili illustrat:

Πλήθυσιν γὰρ τοῖς καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνειν.

*Namque et volucrem feminam perflans solet
Implere ventus.*

Μᾶτ vero, מַט', unde Graecum μέθυ, est מֵתֶה אֲלוֹסֶה
jam commota. Est enim אֲלוֹסֶה nihil aliud quam ingens
ἵλως Ennio, si recte sensum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata Paluda virago.

Is limus discessit deinde in tellurem ac mare. Appollonius
Argonauticorum iv.

—— ἐξ ἱλὺς ἐβλάσθησε

χθὼν αὐτή,

—— edita limo

Terra fuit.

ubi Scholiastes: Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάθ' ὕδαρ ἔϊ) φησιν,
ἐξ ἧς τὰ πάντα γίνεται, ἧς συνιζάνονθ' ἱλὺν γενέσθαι, ἧς πη-
γνυμένης ἡ γῆ σπρμνίσται. Zeno chaos illud apud Hesiodum
aquam esse dicebat, unde fiunt omnia, ea subsidente factum li-
mum, limo concreto terram solidatam. Nota autem Zeno-
nem hunc fuisse e Phoenicibus, quorum colonia Cittium,
unde omnes transmarini מֵתֶה Hebraeis. Non abit hinc
Virgilius Eclog. VI.

*Tum durare solum et discludere Nerea ponto
Coepit, et rerum paulatim sumere formas.*

Numenius citatus a Porphyrio de Nympharum antro ait,
τὸν προφῆτην εἰρηκέναι ἐμύρεσθαι ἐπάνω τῷ ὕδατι τῷ Θεῷ
πνεύματι. Dixisse Prophetam (Mosem, scilicet) Dei spi-
ritum supervectatum (ea voce Tertullianus utitur de Baptis-
mo) aquis. Quia vero vox מֵתֶה proprie incubitum
columbae super ovo significat, ideo in isto limo animantia,
id est, sidera, ut in ovo fuisse, sequitur apud Sanchuniathonem;
et hinc spiritus ille columbae dictus nomine, cujus
columbae similitudine etiam vocem illam מֵתֶה expli-
cat Rabbi Salomo. Nigidius apud Scholiasten Germanici:
Ibi ovum invenisse mirae magnitudinis; quod volventes ejece-
runt in terram, atque ita columbam insedissee, et post aliquot
dies exclusisse Deam Syriae, quae vocatur Venus. Lucius Am-
peliu libro ad Macrinum. Dicitur et in Euphratis fluvio
ovum Piscis columba adsedissee dies plurimos, et exclusisse Deam
benignam et misericordem hominibus ad bonam vitam. Ovum
mundi simulacrum Macrobio Saturnalium lib. vii. cap. xvi.
ἀρχὴ γενέσεως, initium geniturae in Orphicis, memorante
Plutarcho

Plutarcho Symposiaca ii. cap. iii. et Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syri*, apud Arnobium. Dii, id est, astra. Sequitur enim in Phoenicum Theologia. Καὶ ἐξέ-
 λαμψη Μωτ ἡλῖός τε καὶ σελήνη, ἀσέρες τε καὶ ἀστρο μεγάλα.
Luce illustratus est limus, et Sol, et Luna et Stellae et astra
magna. Vides hic, ut apud Moscm, Lucem Sole priorem.
 Quod autem mox dicit Moses ירא ubi plane ab aquis
 sicca exstitit appellatam הַשָּׁמַיִם, id Pherecydes Syris usus
 magistris (ut et alii nos docent, et primo contra Appionem
 Josephus) sic extulit, χθονὶν δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ
 Ζεὺς αὐτῇ γέρας δίδωσι. *Chthonia nomen telluris accepit post-*
quam Deus ei honorem attribuit. Exstat locus apud Dioge-
 nem Laërtium et alios. Anaximander vero mare dixit τῆς
 πρώτης ὑγρασίας λείψανον, id quod restitit de primo illo ma-
 dore rerum. Confusas autem res fuisse, qua de re Mosis
 verba habes apud Chalcidium Timaei explicatione, ante-
 quam discernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

Ἦν τότε τοὶ χρόνοι ἑστῶτες, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπερύκει.

Tempore primaevio simul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυρμένα ὁ νῦν δὲ αὐτὰ
 διήρε καὶ διεκσμήσσε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας ἐς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta*
simul erant: at Mens ea discrevit, ornavitque, et quae confusa
erant, ordinavit. Atque ob id ipsi Anaxagorae Mentis in-
 ditum nomen, indicante id Timone Phliaio.

Καὶ τῷ Ἀναξαγόρῳ φασ' ἔμμεναι ἄλκιμον ἥρω,

Νῦν. ὅτι δὴ νόστος αὐτῷ, ὅς ἐξαπίνης ἐπαγείρας

Πάντα συνεσφίκωσεν ὁμοῦ τεταραγμένα πρόσθεν.

Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, mentem: nam mens illi esse putatur,
Quae turbata prius subito digessit in unum.

A Phoenicibus haec omnia, quorum vetustissima cum
 Graecis commercia. Linum a Phoenice venisse tradunt ve-
 teres. Sic et Orpheus sua a Phoenicibus hausit, cujus hoc
 est apud Athenagoram, ἐκ τῆς ὕδατος ἰλὺς κατέσθη, ex aqua
 factus est limus. Deinde ovi ingentis facit mentionem,
 quod in duas partes dissilierit, coelum et terram. Ex eo-
 dem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος καὶ
 ξοφερά, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos et*
nox tenebrosa omnia occultans quae sub aethere. Ἡ γῆ ὑπὸ τῷ
 σκότειν ἦν ἀσφαλισμένη τὸ ὅ φῶς ῥήξαν τὸν αἰθέρα ἐρώτισε πᾶσαν τὴν

historiis, quas a Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius; ^{ff} partim et apud Indos ^{gg} et Aegyptios;

κτίσιν. Terra prae tenebris erat inconspicua: sed lux aethera pererrumpens illuminavit omnem creaturam. Vide locum apud Scaligerum initio lib. i. Graecorum Chronicorum Eusebii. In sequentibus Sanchuniathonis mox dicitur βάν. id omnino est כַּב מosis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία est כַּב-י-י, vox oris Dei.

^{ff} Partim et apud Indos] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Libro xv. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἑλλήσιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγεται καὶ κείνως, καὶ ὅτι σφαιροειδὴς ὅτι διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δὲ ὅλε διαπεφοίτηκεν αὐτῷ, ἀρχαῖς δὲ τῶν συμπάντων ἑτέρας, τῆς δὲ κοσμοτοίας τὸ ὕδωρ. De multis eos cum Graecis sentire, ut quod Mundus et ortus sit et interiturus; quod eum opifex ejus et gubernator Deus universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem facti aquam. Ipsius vero Megasthenis haec verba e tertio Indicorum nobis Clemens depromsit, Strom. i. Ἄπαντα μὲν τοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφῶσι τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλεσμένων Ἰουδαίων. Omnia quae antiquitus de rerum natura dicta sunt, etiam apud eos tradita fuere, qui extra Graeciam sunt philosophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judaei.

^{gg} Et Aegyptios;] De quibus Laërtius in prooemio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, εἶτα τέσσαρα σιχέια ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι, καὶ ζῶα τινα ἀποτελεσθῆναι. Principium esse molem confusam: ex hac discreta elementa quatuor, et animalia perfecta. Postea vero τὸν κόσμον γενητὸν καὶ φθαρτὸν. Mundum ut ortum, ita interitum. Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat: Cum primum res universae existere coepere, unius vultus fuisse coelum ac terram, permixta eorum natura. Posteaquam discessissent a se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad sublimia loca evehctum, quippe cum sursum tendat ob levitatem talis natura: eademque de causa solem et caeteram siderum multi-

multitudinem mansisse in perenni vertigine: quod vero coenosum
 ac turbidum, cum humida concretionem uno subsedisse in loco, vi
 gravitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in se versaretur-
 que continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram,
 sed lutosam mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli
 adest ignis collucere coepit, coaluisse: tum vero cum fermenta-
 retur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, neque
 iis putredines exstitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod
 etiam nunc in stagnis locisque uliginosis fieri conspicitur, ubi post
 refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paulatim
 immutatur. Cumque ad eum modum ex calore foeta impleta
 essent quae madebant, iis foetibus advenisse alimentum noctibus
 ex circumfusa nebula, diebus vero eos ab aestu solidatas. Po-
 stremo cum ad sui plenitudinem venissent ii foetus, perustaque
 atque ita rupta essent membranarum involucria, enatas appa-
 ruisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum
 sortita caloris ad loca supera abiisse, facta volucra. At quae
 terrestri crassitie essent praedita, ea in reptilium et aliorum
 humi viventium posita classe. At quae de humente natura tra-
 herent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum sibi,
 dicique natantia. At tellurem, cum et ab aestu Solis et a ven-
 tis magis magisque indurisset, ad postremum non suffecisse gign-
 endis majoribus animantium, sed ea ex mutuo coitu coepisse
 gigni. Videtur ab his quae dicta sunt nec Euripides dissentire,
 qui Anaxagorae physici discipulus fuit. Nam is in Melanippe
 sic loquitur:

Figura ut una fuerit et coeli et soli:
 Secreta quae mox ut receperunt statum,
 Cuncta ediderunt haec in oras luminis,
 Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
 Homines quoque ipsos.

De prima igitur rerum origine talia sunt quae accepimus.
 Quod si cui mira videatur illa vis terrae in producendis initio
 animantibus, adferunt ei rei ab iis quae adhuc fiunt argumenta.
 Nam in Thebaide Aegypti, quo tempore maxime exundat Nilus,
 atque inde humectata tellure subito Solis calor supervenit, at-
 que ex eo multis in locis in facie terrae putredo facta est, gigni
 murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra jam indurata, et
 aëre non jam illam primam servante temperiem modumque, ta-
 men aliqua nascentur animalia, inde manifestum ajunt, rerum
 initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hic si
 addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagorae, vide-
 bis multa cum Mose et Phoenicum traditione congruentia,
 permixtum

Aegyptios; ^{hh} unde apud Linum, ⁱⁱ Hesiodum, et Graecorum plures Chaos ab aliis ovi nomine signi-

permixtum coelum, et terram, motum aëris, limum sive abyssum, lucem, deinde sidera, discessionem coeli, maris, terrae: deinde volucres, reptilia, pisces, aliaque postremo animantia, etiam hominem. Ex Aegyptiis haec habet Macrobius Saturnalium vii. cap. 16. *Si concedamus, ut ab adversa parte dictum est, haec quae sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium, Natura primum singula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio; perfecta autem in exordio fieri potuisse testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quae de terra et imbre perfecta nascuntur, ut in Aegypto mures, et aliis in locis ranae serpentesque, et similia.* Merito autem veteribus Graecorum Physicis Anaxagoram praefert Aristoteles Metaphysicorum i. cap. iii. tanquam sobrium ebriis, quod illi solam materiam spectassent, hic vero addidisset eam causam, quae ex proposito agit; quam Aristoteles Naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut et Plato, de quo vide Laërtium, ubi de Principiis ex sententia Platonis agit, et Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat, ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum: *Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, Aquam esse dixit initium rerum: Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ἰλὺν, quae terra Xenophani et aliis: neutrum male, si rectus intellectus adhibeatur.

hh Unde apud Linum] Versu supra citato.

ii Hesiodum] In Theogonia.

Ἦτοι μὲν πρότις αἶϑ' ἔγενετ', αὐτὰρ ἔπειτα
 Γαῖ' εὐρύς τε κ' οὐρανὸς ὅσαυτ' ἀσφαλὲς αἰεὶ
 Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιζέειν Ὀλύμπῳ,
 Τάρταρά τ' ἱερὸντα μυχῷ χθονὸς εὐρυδείης.
 Ἦδ' ἔρ' ὃς κάλλιστ' ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
 Λυσίμελῆς, πάντων τ' ἐσθλῶν πάντων τ' ἀνδρῶν
 Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον κ' ἐπίφρονα βελίην.
 Ἐκ γὰρ αὐτῆς δ' Ἐρεβός τε μέλαινα τε Νύξ ἐγένοντο.

Νυκτὶς

Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ ἡμέρα ἐξεγένοντο,
 Οὗς τέκε κυσσαμένη, Ἐρέβει φιλότῃ μιγῆῖσα.
Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, divum certissima sedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi,
Tartaraque obscuro terrae conclusa recessu,
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulsor Amor, hominumque Deumque
Sollertes animos et fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum simul et Noctem Chaos edidit atram,
Aethera supremum genuit Nox atra, diemque,
Quos commissa Erebo grato concepit Amore.

Confer haec cum Phoeniciis quae modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus, scilicet, Thebarum Boeotiae, quas Cadmus Phoenix condidit, fuit Hesiodus. Ἐρέβος est כגו מosis, quem sequitur nox et dies in hymnis, qui Orphei nomen praeferunt.

Ἀρχαῖς μὲν πρῶτα χάος ἀμέγαρτον ἀνάγκη.
Vim primum immensam chaëos, quae rebus origo.

In Argonauticis ejusdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαῖς χάος μελίηφτον ὕμνον,
 Ὅς ἐπάμειψε φύσει. ὡς τ' ἔρανός εἰς πέρας ἦλθε,
 Γῆς τ' εὐρυτέρως γένεσιν πυθμένα θαλάσσης,
 Πρεσβυτάτον τε καὶ αὐτοτελῇ πολύμητιν Ἔρωτα.
 Ὅσσα τ' ἔρυκεν ἅπαντα, δέκρινε δ' ἄλλον ἀπ' ἄλλης.
Antiqui Chaëos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutarit, et ut sit conditus aether,
Terraque latipatens, fundaminaque aequoris alti,
Consilii que potem, quo nil prius exstat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde haec sua sumpsit Apollonius, in ejusdem argumenti libro:

Ἥειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ ἔρανός ἦδ' ἐθάλασσα.
 Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μὴ συναρρήτα μορφή,
 Νεῖκε ἐξ ἀλαοῖο δέκρινον ἀμφὶς ἕκαστα.
Namque canebat, uti tellus, coelumque, salumque
Mista aliis alia et communem na&ta figuram,
Coeperunt caeca tandem discedere pugna.

Epicharmus Comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens:

Ἄλλὰ

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάθ' ἄρ' πρῶτον γενέσθαι θεῶν.

Sed Deus primum exstitisse fertur ante omnes chaos.

Aristophanes in Avibus conservatus a Luciano in Philopatrīde et Suida :

Χάθ' ἦν καὶ νῦξ Ἐρεβός τε μέλας πρῶτον, καὶ Τάρταρ^{ος} εὐρύς.

Τῇ δ' ἔσθ' αἶψ', ἔσθ' ἔρανος ἦν. Ἐρέβ^{ος} δ' ἐν ἀπείρασι κ' ἄλποις
Τίκτηι πρῶτισον ὑπνέμιον Νύξ ἡ μελανόπτερ^{ος} ὤν.

Ἐξ ἧ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλασεν Ἐρως ὁ παρθένος.

Στίλβων νῶτον πτερυγόιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώδεσι δ' ἰναῖς.

Οὐτ^{ος} δ' ἔχει πτερόων μιχθεὶς νυχίῳ, καὶ Τάρταρον εὐρύν,

Ἐνέπλευσεν γέν^{ος} ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνίγαγεν εἰς εἶς.

Πρότερον δ' ἔκ' ἦν γέν^{ος} ἀθανάτων πρὶν Ἐρως συνέμιξεν
ἅπαντα.

Συμμιγνυμένων δ' ἑτέρων ἑτέροις γέγνετ' ἔρανος ὠκεανός τε.

Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γέν^{ος} ἄρδιτον.

Chaos et Nox primum erat atque Erebus nigricans et Tartarus ingens :

*Nec humus, nec coelum erat aut aër, tunc ceu vi flaminis
οὐραν*

Gremium super infinitum Erebi peperit Nox decolor alis :

Ex quo bonus inde emerfit Amor circumvolventibus horis,

Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis aurae :

*Qui deinde volans mistusque chaos, stabat qua Tartarus, atro,
Nostrum genus edit et in dias producit luminis oras.*

Neque enim Divum genus ante fuit quam junxit cuncta Cupido :

*Simulatque haec sunt aliis commista alia, aether prodit et
aequor,*

Et terra, beatorumque Deum genus immortale.

Cuivis vel leviter inspicienti apparet sumpta haec e traditione Phoenicum, quibuscum vetus Atticae incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus est **οἱηη**, ἄβυσσος. Amor ex voce **τηνη**, ut supra indicatum est : quo et illud Parmenidis pertinet :

Πρῶτισον μὲν Ἐρωτα θεῶν μητίσατο πάσης.

Omnibus ex divis primum perfecit Amorem.

significatum, et animantium, ac postremo hominis, et quidem ad divinam effigiem constructio; et in animantia caetera dominium homini datum; quae passim apud plurimos scriptores, ^{kk} ac postremo apud Ovidium, qui ex

Et Simmiae Rhodii carmen alarum figuram praeferens.

^{kk} *Ac postremo apud Ovidium, qui ex Graecis ista transcripsit.]* Locus est in promptu, primo Metamorphoseon. Dignus tamen qui et hic legatur, quod praecipua eorum quae in Mose, verbis ad Mosem proxime accedentibus, enunciet, multumque iis quae jam diximus, afferat lucis, et ab iis vicissim accipiat.

*Ante mare et terras, et quod tegit omnia, coelum,
Unus erat toto naturae vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigestaque moles,
Nec quicquam nisi pondus iners, congestaque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phoebe.
Nec circumfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite,
Quaque erat et tellus, illic et pontus et aër.
Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli sua forma manebat;
Obstabatque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.
Hanc Deus et melior litem natura diremit.
Nam coelo terras, et terris abscidit undas:
Et liquidum spisso secrevit ab aëre coelum.
Quae postquam evoluit, caecoque exemit acervo,
Diffociata locis concordia pace ligavit,
Ignea convexi vis et sine pondere coeli
Emicuit, summaque locum sibi legit in arce.
Proximus est aër illi, levitate, locoque,
Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et pressa est gravitate sui: circumfluit humor,
Ultima possedit, solidumque coërcuit orbem.*

Sic

Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum,
 Congeriem secuit, sectamque in membra redegit,
 Principio terram, ne non aequalis ab omni
 Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
 Tum freta diffudit, rapidisque tumescere ventis
 Jussit, et ambitae circumdare littora terrae.
 Addidit et fontes, et stagna immensa, lacusque.
 Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
 Quae diversa locis partim sorbentur ab ipsa,
 In mare perveniunt partim, campoque recepta
 Liberioris aquae, pro ripis littora pulsant.
 Jussit et extendi campos, subsidere valles,
 Fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes.
 Utque duae dextra coelum, totidemque sinistra
 Parte secant zonae, quinta est ardentior illis:
 Sic onus inclusum numero distinxit eodem
 Cura Dei, totidemque plagae tellure premuntur.
 Quarum quae media est, non est habitabilis aestu;
 Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
 Temperiemque dedit, mista cum frigore flamma,
 Imminet his aër, qui quanto est pondere terrae
 Pondere aquae levior, tanto est onerosior igne.
 Illic et nebulas, illic consistere nubes
 Jussit, et humanas motura tonitrua mentes.
 Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
 His quoque non passim mundi fabricator habendum
 Aëra permisit. Vix nunc obsistitur illis,
 Cum sua quisque regat diverso flamina tractu,
 Quin laniant mundum: tanta est discordia fratrum.
 Eurus ad Auroram, Nabathaeaeque regna recessit,
 Persidaeque, et radiis juga subdita matutinis.
 Vesper, et occiduo quae littora Sole tepefcunt,
 Proxima sunt Zephyro: Scythiam septemque triones
 Horrifer invasit Boreas: contraria tellus
 Nubibus assiduus, pluvioque madescit ab Austro.
 Haec super imposuit liquidum et gravitate carentem
 Aethera, nec quidquam terrenae faecis habentem.
 Vix ita limitibus discreverat omnia certis,
 Cum, quae pressa diu massa latuere sub ipsa,
 Sidera coeperunt toto efferverescere coelo.
 Neu regio foret ulla suis animalibus orba:
 Astra tenent coeleste solum, formaeque Deorum:
 Cesserunt nitidis habitandae piscibus undae:

Terra

*Terra feras cepit, volucres agitabilis aër.
 Sanctius his animal mentisque capacius altae
 Deerat adhuc, et quod dominari in caetera posset,
 Natus homo est: sive hunc divino semine fecit
 Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
 Sive recens tellus seductaque nuper ab alto
 Aethere, cognati retinebat semina coeli:
 Quam satus Iapeto, mixtam fluvialibus undis,
 Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum;
 Pronaque cum spectent animalia caetera terram,
 Os homini sublime dedit, coelumque tueri
 Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.*

Vides hic hominis in cuncta haec inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut coelitem imaginem. Eurytus Pythagoreus libro de fortuna: Τὸ σκῆν^{ος} τοῖς λαοῖς ὁμοιον, οἷα γεγονὸς ἐν τᾷς αὐταῖς ὕλας. ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λῶσθαι ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενον ἑαυτῷ. Hominem corpore similem reliquit, quippe ex eadem constantem materia: sed ab optimo effectum artifice, qui in eo faciendo semetipsum habuit exemplar. Ubi σκῆν^{ος} est corpus, ut Sapientiae ix. 15. 2 Cor. v. 1. et 4. Adde quod Horatius, animam vocat,

— Divinae particulam aurae.

Virgilius, Aetherium sensum.

Juvenalis vero Satyra xv.

— atque adeo venerabile soli

*Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
 Atque exercendis capiendisque artibus apti,
 Sensum a coelesti demissum traximus arce,
 Cujus egent prona et terram spectantia. Mundi
 Principio indulsit communis conditor illis
 Tantum animas, nobis animum quoque.*

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade et Phaedone. Cicero de Natura Deorum ii. Nam cum caeteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad coelique quasi cognationis et domicilii pristini conspectum excitavit. Sallustius initio belli Catilinarii: Omnes homines qui sese student praestare caeteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Plinius Libro ii. c. 26. Hipparchus numquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse coeli.

ex Graecis ista transcripsit, invenias. Verbo Dei facta omnia, ^{ll} etiam Epicharmo ^{mm} et Platoniceis proditur, et ante eos Scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine habemus; ⁿⁿ sed eorum carminum, quae vetustas Orphica appellavit, non

ll Etiam Epicharmo.]

Ο δὲ γε τ' ἀπὸ τοῦ λόγου τίκτει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λόγος.

Et Dei a ratione ratio nascitur mortalium.

mm Et Platoniceis] Amelius Platoniceus: Καὶ ὅτι ἅλα ὁ λόγος καὶ ὃν αἰεὶ ὄντα τὰ γινόμενα ἐγίγνετο, ὡς αὖ καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσεως, καὶ τὸ Διὶ ὃν ὁ βίβλαρος ἀξίωσι, ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστῶτα πρὸς Θεὸν εἶναι, διὲ καὶ τὰ πάντα ἀπλῶς γεγενῆσθαι. ἐν ᾧ τὸ γινόμενον ζῶν καὶ ζῶν εἶναι καὶ ὃν περιέχει. Haec itaque illa Ratio per quam semper sunt quae sunt facta, quomodo et Heraclitus censuit: eadem profecto quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, immo et in condito statu Deus adstitisse, per quem omnia omnino facta, in quo id quid sit animal et vitam et esse suum haberet. Barbarus, quem dicit, est Joannes Evangelista, cujus temporibus ferior aliquanto Amelius. Verba ejus servavit nobis Eusebius, Praeparationis lib. xi. cap. 19. et Cyrillus lib. viii. contra Julianum. Meminit ejusdem Ameliani loci et Augustinus libro x. c. 29. de Civitate Dei, et Confessionum libro viii. Tertullianus adversus Gentes: Apud vestros quoque sapientes λόγος, id est, sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis. Hanc enim Zeno determinat facultatorem, qui cuncta dispositione formaverit. Locus Zenonis erat libro περὶ φύσεως, ubi τὸ πᾶν, causam effectricem, vocabat λόγος, quem secuti Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca rationem facientem vocat Epistola lxxv. Chalcedius ad Timaeum: Et ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quae causa est, hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus a summo Deo negligant. Idem de Mose alio loco: Aperte judicans, praecedente divina sapientia, cælum terramque factam, tandemque sapientiam divinam esse universitatis primordium.

nn Eorum carminum quae vetustas Orphica appellavit.]
Versus sunt hi:

Αὐδῶ

Seft. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE.

39

non quod Orphei essent, sed quod ab eo tradita continerent. Solem non esse lucem primigeniam, sed lucis receptaculum, ὄχημα καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Christianorum quidam loquitur, °° agnovit et Empedocles:

PP supra

Αὐδῶν ἐρκίζῳ σε πατὴρ τὴν φέγγατο πρώτῃ,
Ἦνίκα κόσμον ἅπαντα ἐαῖς ἐκίξατο βελαῖς.
*Illa mihi testis vox sit quae prima parenti
Edita, cum totum fundavit jussibus orbem.*

Exstant in admonitione ad Graecos inter opera Justinī, et hi:

ὁφείζομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας γ' ἐπίθεσθε βεληλαῖς.
Πᾶσιν ὁμᾶ. σὺ δ' ἄκουε φασσέμεν ἐκγονε μάνης,
Μεταῖ ἐξέρω γὰρ ἀλὲθα· μηδ' ἐσε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέτα φίλκ ἀϊώνῳ ἀμέρῃ.
Ἐκ δὲ λόγον θείῳ βλέψας τότε πρόσεδρας
Τόλῃον καρδίας νεκρὸν κύτῳ, εὖ δ' ἐτίθασε
Ἀτραπτιτὲ μῶτον δ' ἐσέφα κόσμον ἀνακλῆ,
Εἰς ἐς' αὐτοτελὲς ἐνὸς ἐκγονα πάντα τέτυκται.
Ἐν δ' αὐταῖς αὐτὸς περιίσσεται ἐξέ τις αὐτῶν
Εἰσεφα θνητῶν αὐτὸς δὲ γε πάντας ἔφαται.

*Quae fas est audire canam, procul ite profani,
Ite fidas; tibi sed Lunae Masaeae nepoti,
Vera tibi pandam, ne quae prius insita menti
Haerescant dulcis spoliens te munere vitae,
Divinam spectans rationem pectus ad illam
Dirige, et imo animi semper praecordia; recta
Nec defleste via: fittorem conspice mundi:
Unus is aeternus: suntque omnia facta per unum.
Ipse agitat totam praesenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.*

Exstant in admonitione ad Graecos, item in libro de Monarchia in operibus Justinī Martyris, in Clementis Alexandrini libro Strom. v. in Eusebio lib. xiii. Praeparationis Evangelicae ex Aristobulo.

°° Agnovit et Empedocles.] De quo Laërtius, τὸν ἡλὼν οὐκ ἔτι πρὸς ἀθανάσιμα μέγα. Solem dicebat magnum esse acer-

pp supra astrorum loca divinum esse domicilium Aratus ⁹⁹ et Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum: pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores ^{rr} ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum

vum ignis. Is qui Placita scripsit Philosophorum, quae sunt in operibus Plutarchi lib. ii. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐξ ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἄγαν προσφυγγαμένῃς τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ ἐξ ἧς θυμιαθῆναι τὸν αἶρα καὶ γενέσθαι τὸν μὲν ἕρανδον ἐκ τῆς αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. Empedocles primum omnium secretum agebat aethera, deinde ignem, post terram, qua constricta impetu ipso agitationis, ebullisse inde aquam: ex hac exhalasse aërem: coelum autem ex aethere natum: solem ex igne. Et. cap. xx. Empedocles δύο ἡλίας, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον. Duos soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat. Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διαθέοντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, vitreae naturae, qui ignis ejus qui in mundo est, percussus in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos distillet. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, Solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus, narrante Laërtio.

pp Supra astrorum loca divinum esse domicilium.] Aratus.

Οἷόν γδ κακέϊνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται

Λείψανον Ἐριδανοῖο πολυκλαύσε ποταμοῖο.

Quantus et ille vides subter vestigia divum

Hic ferat Eridani gurgēs, lacrimabilis amnis.

qq Et Catullus.] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur:

Sed quamquam me nocte premunt vestigia divum.

rr Ex veteri disciplina docuit Thales.] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phoenix origine, testibus Herodoto et Leandro.

Secl. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 41

stremum ^{ff} etiam apud Orphicos ^{tt} et Hesiodum est, atque inde ^{uu} antiqui moris retinentissimae gentes tempora per noctes numerabant. ^{xx} A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; ^{yy} sidera a Deo facta, Aratus;

^{ff} *Etiam apud Orphicos]* Hymno noctis.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν αἰέσομαι, ἥδ' ἐκὼν ἀνδρῶν.

Noctem concebro genitricem hominumque Deūmque.

^{tt} *Et Hesiodum.]* Cujus hac de re versus supra posuimus.

^{uu} *Antiqui moris retinentissimae gentes.]* Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων ἐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξίν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. Numidae in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur. Vide Speculum Saxonicum lib 1. art. 3, 67, et alibi; et doctissimum Lindebrögium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinae gentes Bohemi et Poloni: olim et Galli. Caesar Libro vi. belli Gallici: Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt. De Druidibus Plinius libro xvi. Historiae Naturalis, capite ultimo. Luna, quae principia mensum annorumque his facit. De Hebraeis nota res. Athenienses addit Gellius Libro iii. cap. 2. Phoenicum hac quoque in re discipulos.

^{xx} *A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras.]* Verba ejus posuimus supra, quae habes apud Laertium, Scriptorem de Placitis Philosophorum, et alios. Etiam Timonis de ejus sententia versus supra habes.

^{yy} *Sidera a Deo facta, Aratus.]* Phaenomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα τὸν ἐδέποτ' ἀνδρες εἰώμεν

Ἀρρήτον. μεσαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί.

Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί μεσῇ δὲ θάλασσα,

Καὶ λιμένες. πάντα δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

Τὲ γὰρ καὶ γένε' ἐσμέν ὅδ' ἥπι' ἀνθρώποισι

Δεξιὰ σημαίνει, λαὸς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει.

Μιμήσκαν βότανο. λέγει δ' ὅτε βῶλ' ἀρίστη

Βοοί τε καὶ μακέλῃσι λέγει δ' ὅτε δεξιὸς ὦρα
Καὶ φυτὰ ὑγρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλεῖσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τὰ γε σήματ' ἐν ἔρανῳ ἐσήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας. ἐσκέφατον εἰς ἐνιαυτὸν
Ἄστρας, οἳ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνειν
Ἀνδράσιν, ὥραν, ὅρ' ἐμπεδα πάντα φέωνται.
Τῷ μιν αἰεὶ πρῶτον τε καὶ ὕστατον ἰλάσκονται.
Χαῖρε πάτερ, μέγα δαῖμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quae nos olim sic vertimus;

*Ab Jove Musarum primordia: semper in ore
Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliumque virum complet, pelagusque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove et utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine laeto
Dextera praesignat, populumque laboribus urget,
Consulat ut vitae: quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, et quo tempore par sit
Aut serere, aut septas lymphis adspargere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quaeque suo, atque in totum providus annum
Astra dedit, quae nos moneant, qua qualibet hora
Apta regi, certa nascentur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur et ultimus idem,
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.*

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem et res docet et Paulus Apostolus in Actis xvii. 28. Ovidius sua Phaenomena his versibus terminavit, ut ex Lactantio discimus:

*Tot numero, talique Deus simulacra figura
Imposuit coelo, perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosae jussit dare lumina nocti.*

Chalcidius, ad Timaeum: Cui quidem rei Hebraeorum quoque sententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandasse provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunae vero ut noctem tueretur: caeteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorumque signa, indicia quoque futurorum proventuum.

22 Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Graecos Virgilius.] In sexto Aeneidos, quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum.

Señ. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 43
 tam, post Graecos Virgilius; ^a hominem
 ex luto formatum Hesiodus, ^b Homerus,
^c Cal-

*Principio coelum et terras camposque liquentes,
 Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra
 Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
 Mens agitat molem, et magno se corpore miscet:
 Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
 Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
 Igneus est illis vigor et coelestis origo
 Seminibus.*

Explicandis his illa ferviant ejusdem Georgicon. iv.

*His quidam signis atque haec exempla secuti
 Esse apibus partem divinae mentis et haustus
 Aethérios dixere: Deum namque ire per omnes
 Terrasque tractusque maris, coelumque profundum.
 Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
 Quemque sibi tenues nascentem arcescere vitas.*

^a *Hominem ex luto formatum Hesiodus.] Operibus ac diebus:*

*Ἡφαίστων δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅτι τάρχεα
 Γαῖαν ὕδρι φέρειν, ἐν δ' ἀνθρώποις θέμεν αὐδίν.
 Mulciberumque moras jubet omnes solvere, et undas
 Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.*

^b *Homerus.] Iliados H.*

*Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένησθε.
 At vos in tellurem omnes abeatis et undam.*

Redeunt enim omnia eo, unde venerunt. Euripides Hypsipyle, ut nos docet Stobaeus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

— κατὰ δ' ἄχθονται βροτοὶ
 εἰς γῆν φέροντες γῆν ἀναγκαίως δ' ἔχει
 βίον δριζύν, ὥς κάρπιμον σάχυν,

Quae Cicero ita vertit Tusculanarum tertio:

*Quae generi humano angorem nequicquam adferunt,
 Reddenda est terrae terra: tum vita omnibus
 Metenda, ut fruges, sic jubet necessitas.*

Idem

^c Callimachus; denique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat ^d Maximus Tyrius. Et intra septem dies peracti operis memoria fer-

Idem Euripides Supplicibus:

Ἑάσαι' ἦδη γῇ καλυφθῆναι νεκρές.

Ὅθεν δ' ἕκασον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,

Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,

Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· ἔτι γὰρ κεκλήμεθα

Ἡμέτερον αὐτὸ πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·

Κάπετα τὴν δρέψασαν αὐτὸ δ' εἰ λαβεῖν·

Jam finite terrae mortuos gremio tegi:

Res unde quaeque sumpserat primordium,

Eo recipitur. Spiritus coelo redit,

Corpusque terrae: jure, nec enim mancupi,

Sed brevis ad aevi tempus utendum datur,

Mox Terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quae vide quam pulchre convenient cum Mose, Genes. iii. 19. et Salomone Eccl. xii. 7.

^c Callimachus.] Cui in Scazonte homo πηλὸς ἔσ' Προμῆθεος, lutum Prometheum. Hujus luti mentio et apud Juvenalem et apud Martialem. Adde Censorini locum: Democrito vero Abderitae ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus.

^d Maximus Tyrius.] Dissertatione i. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ εἰσέσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἰδοὺς ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἰς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεῶν παῖδες, συνάρχοντες θεῶ. ταῦτα ὁ Ἕλληνας λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ὑπερώτης καὶ ὁ θαλάττης, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἄσοφος. In tanta pugna ac discordia et discrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque consentientem, Deum esse unum rerum universarum et regem et patrem, multos praeterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Haec et Graecus dicit, et dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, et sapiens et sapientia destitutus. Adde his loca quae attulimus libro

Se^{ct}. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 45

servata non apud Graecos tantum et Italos,
honore diei septimi, quod ^e ex Iosepho,
^f Philone, ^g Tibullo, ^h Clemente Alexan-
drino,

libro ii. de Jure Belli ac Pacis, cap. xx. sect. 45. et illud
Antisthenis relatum a Cicerone primo de Natura Deorum :
Populares Deos multos, naturalem unum esse. Addit Lactan-
tius lib. i. cap. 5. ex eodem Antisthene, *Summae totius ar-
tificem.* Sophocles :

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν εἷς ἐστὶν θεὸς
Ὅς ἑρᾶνόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντε σε χαραπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.
*Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Coeli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti caerulum et vim spiritus.*

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate
Dei libro iv. cap. 31.

^e *Ex Iosepho.*] Adversus Appionem ii. circa finem,
nullam esse ait urbem Graecam, nullam barbaram, ἔθθα μὴ
τὴ τῆς ἐβδομάδος, ἣν ἀγόμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθθος ἔ διαπεφύττηκεν,
quam non pervaserit mos septimae diei, qua Judaei feri-
antur.

^f *Philone.*] De die septima : Ἑορτὴ γὰρ ἔ μίᾱς πόλεως,
ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τῆ παντός. *Est enim festus dies non uni
urbi, aut regioni, sed universo.*

^g *Tibullo.*]

Cultaque Judaeo septima sacra viro.

Loquitur autem de iis feriis, quas et Romanae mulieres ob-
servabant.

^h *Clemente Alexandrino.*] Qui Strom. v. ex Hesiodo ad-
fert ἐβδομον ἱερὸν ἡμέρ, *lux septima sancta*, et similia ex Ho-
mero et Callimacho. Adde quae ex Aristobulo adfert Eu-
sebius libro xiii. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro
xi. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἐβδομῆς ἡμέρας ἦν πάντες ἀν-
θρώποι ὀνομάζουσι. *De septima die quam omnes homines cele-
brant.* Suetonius Tiberio xxxii. *Diogenes Grammaticus
disputare sabbatis Rhodi solitus.* [Non est confundendus sep-
timus dies mensis, cum ultimo Hebdomadis. Vide quae
notavit hac de re *Joan. Seldenus de Jure N. et G. L. iii.
c. 17. Clericus.*]

drino, et ⁱ Luciano discimus, (nam de Hebraeis notissimum est,) sed et ^k apud Celtas et Indos, quibus omnibus per hebdomadas digesta tempora: quod nos docent ^l Philostratus, ^m Dion Cassius, Justinus Martyr, ⁿ et vetustissima dierum nomina. Primam hominis vitam ^o cum simplicitate fuisse, ^p et nudo cor-

ⁱ *Luciano.*] Qui pueros luisse diebus septimis nos docet in Paralogista.

^k *Apud Celtas.*] Ostendunt antiquissima etiam apud Celticās gentes, id est, Germanos, Gallos, Britannos, dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib. i. cap. 84.

^l *Philostratus.*] Libro iii. cap. 13. ubi de Indis.

^m *Dion Cassius.*] Lib. xxxiii. Τὴν ἡμέραν τὴν τῷ Κρόνῳ καλῶμεν. Diem quam Saturni dicimus. Addidit ibidem morem per septenos dies tempora computandi ab Aegyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum, docet nos Herodotus libro ii. Adde de Romanis Isidorum lib. v. cap. 30, et 32.

ⁿ *Et vetustissima dierum nomina.*] Vide oraculum et Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ut hebdomades ortum a septem Planetis, potius quam a creatione intra septem dies duxerint. *Clericus.*]

^o *Cum simplicitate fuisse.*] Vide quae in hanc rem produximus lib. ii. cap. i. sect. 11. de Jure Belli, et in notis ad eum locum.

^p *Et nudo corpore docebant et Aegyptii.*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus libro i. Τὰς ἂν πρῶτες τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὐρημένους ἐπιπόνως διάγειν, γυμνὰς μὲν ἐσθῆτας ὄντας, εἰκίσεως δὲ καὶ πυρὸς αἰθερ, τροφῆς δ' ἡμέρας παντελῶς ἀνευνοήτες. Primos homines, cum nihil eorum quae sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius: quippe nulla veste amictos, domicilii et ignis insuetos, mansuetioris victus rudes. Plato in Politico: Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς ἐπισατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶν ὃν ἐτέρων θεϊότερον, ἀλλὰ γένῃ φαυλότερα αὐτῶν νομαίεσι. Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divi-

nius

corpore, docebant et Aegyptii; unde aurea Poetarum aetas, ^q etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est. ^r Adami, Evae, arboris, serpentis historiam apud Indos idololatrias,

nus animal, pascunt animantium sequiora. Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄσρωτοι θυραυλῶντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. Nudi autem et sine stragulis sub dio plerumque pascebant. Dicaearchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro iv. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de Re Rustica: Τὸς παλαιὰς καὶ ἐγγύς θεῶν γεγονότας, βελτίους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἀριστον ἐκκότας βίον, ὡς χρυσὸν γένεσθαι νομίζεσθαι. Primos illos Diisque proximos mortales, optimae fuisse indolis, vitamque vixisse optimam, unde ἔσ auream hanc dici aetatem.

^q *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est.] Libro xv. Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνας καὶ κρηναὶ δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὑδάτι, γάλακτι δ' ἄλλαι, καὶ ὁμοίως, αἱ μὲν μελιτ, αἱ δ' οἶνε, τινὲς δ' ἐλαίᾳ ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξεπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατὰ σαρκα, ἠρᾶνισε πάντα, καὶ διὰ πόνε τὸν βίον ἀπέδειξε. Olim omnia ita plena erant farina ex tritico et hordeo, ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rursum alii vino ac melle. Sed homines prae copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitae genus per laborem agenda instituit.*

^r *Adami, Evae, arboris, serpentis historiam.] In iis quae Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, πρῶτον ἐστὶ Ὀρκ, αἰὼν ἐστὶ Γη, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquissimis Graecorum mysteriis acclamatum Εὐα, simulque monstratus serpens. Meminere Hesychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro. Chalcidius ad Timaeum: Juxtaque Moysen Deus vitae primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni mulique animis eorum obreperet, vescerentur. Idem alio loco: Quibus Hebraei concinunt, cum dicunt homini quidem a Deo datam esse animam ex inspiratione coelesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero et agrestibus ex silva, rationis expertem, jussu Dei vivis animantibus et bestiis terrae gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens*

tras; suo tempore, existisse ^f notavit Maimonides; eandemque apud Peguenses, et Calaminfamenfes paganos ejusdem Indiae populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenses ab orbe condito ^t ad sex annorum millia putari, ^u nostri quoque saeculi testes perhibent. Eorum, qui primos homines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos durasse, ^x Berofus in Chaldaicis, Manethos in Aegyptiacis, Hiromus in Phoenicicis, Hestiaeus, Hecataeus, Hellanicus in Graecis prodiderunt: et inter poetas Hesiodus: quod eo minus incredibile, quando et ^y majora multo

Hieronimus

pens, quae primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.

^f *Notavit Maimonides.]* Ductoris dubitantium parte iii. cap. 29.

^t *Ad sex annorum millia putari.]* Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario xvi. in librum ii. de Coelo, Observationes quas Babylone collectas ad Aristotelem misit Callisthenes, fuisse ad illa tempora annorum cixio ccccxiii. id enim a diluvii tempore non multum abit.

^u *Nostri quoque saeculi testes perhibent.]* Vide inter alios Ferdinandum Mendesium de Pinto.

^x *Berofus in Chaldaicis, Manethos in Aegyptiacis, Hiromus in Phoenicicis, Hestiaeus, Hecataeus, Hellanicus in Graecis prodiderunt.]* Omnes hos scriptores, suo adhuc tempore manentibus libris, testes citat Josephus Antiquae historiae lib. i. cap. 4. ac praeter hos Acusilaum, Ephorum, Nicolaum Damascenum. — Arcadas ad ccc annos vivere solitos notat ad viii. Aeneidos Servius.

^y *Majora multo olim fuisse hominum corpora.]* Josephus Antiquae historiae Lib. 5. cap. 2. Ὑπελίπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἱ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μακρὰς ἔδην τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παραδόξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκυσμα· δείκνυται δ' ἔτι καὶ τὰ τέταρτα ἑσῶ, μηδὲν τῆς ὑπὸ

multo olim fuisse hominum corpora nudatis sepulcris compertum, plurimarum gentium historiae prodiderunt, ac nominatim Graecorum ^z Pausanias, et ^a Philostratus, Romanorum ^b Plinius. Sicut et visa divinitus obtigisse hominibus,

ὑπὸ πίσιν ἐρχομένους εἰκότα. Restabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares, stupendum erant spectaculum, et fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa, fidem omnem vulgi excedentia. Gabinius in Mauritaniae descriptione dicebat a Sertorio reperta Antaei ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. ix. meminit effossi capitis Idae, quod triplae esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnae xvi. ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo, in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam xxiv. cubitos. Ejusdem Phlegontis extat libellus de Longaevis, dignus sane lectu. [Quosdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuisse majoris staturae homines, seu paucis pedibus reliquos superasse, non aegre crediderim; sed omnes fuisse majores non magis credo, quam proceriores arbores, profundioresve alveos fluviorum fuisse. Inter haec omnia, aliaque id genus ea est proportio, ut aliis alia respondeant, non minus hodie quam olim; quare nulla ratio est cur mutata fuisse credamus. De Gigantibus vide orationem Theod. Ryckii. Clericus.]

^z Pausanias.] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitae magnitudinis, quae in Templo Aesculapii ad Asopum urbem ostendebantur: et in Eliacorum priore, ossis è mari educti, quod olim Pilae custoditum, Pelopisque creditum fuerat.

^a Philostratus.] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terrae motus.

^b Plinius.] Libro vii. cap. 16. In Greta, terrae motu rupto monte, inventum est corpus stans, quod alii Orionis, alii Eëtionis fuisse tradunt. Orestis corpus Oraculi jussu refossam septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quam prisca conqueri. Solinus cap. 1. Quis

minibus, antequam frequentia et magnitudo delictorum Deum, ^c et famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quasi secluderent, ^d post Graecos plurimos, refert Catullus. Gigantum ferina vita, cuius Moses meminit,

enim non aevo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis supremam, cuius ossa Olympiade quinquagesima et octavo Tegeae inventa a Spartanis oraculo monitis, discimus implese longitudinem cubitorum septem. Scriptae quoque quae ex antiquitate memorias accersunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitum trium atque triginta: cuius inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant, oculis potitos. De molari hominis dente a se conspecto vide Augustinum libro xv. de Civitate Dei, cap. 11.

^c *Et famulantes ei mentes.] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iside, Maximum Tyrium Dissertatione prima et xvi. Julianum hymno Solis. Ipsum nomen ἀγγέλων, in hac re, usurpant praeter Graecos veteris Foederis interpretes, Labeo, Aristides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: et his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio, asserit, praemoneri meritos instruendis divinis potestatibus.*

^d *Post Graecos plurimos refert Catullus.] Epithalamio Pelei et Thetidos:*

*Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Iustitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Persudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit exstinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primaevi funera nati,
Liber ut innuptae potiretur flore novercae:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non verita est divos scelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Iustificam nobis mentem avertere Deorum.*

Se&. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 51

minit, ubique ferme ^e apud Graecos, ^f et Latinos quosdam, legitur. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omnium gentium memoriam desinere; etiam earum, quas dia incognitas parentum nostrorum aetas nostrae notitiae tradidit: unde et ^g Varroni omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quae a Poetis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id est, Mosi convenienter, vetustissimi scriptores tradiderant, ^h Chaldaeorum

^e *Apud Graecos.*] Homerum Iliados 9. Hesiodum in Operibus. Huc pertinent Deorum pugnae, quarum et Plato meminit de Republica ii. et segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus iii.

^f *Et Latinos quosdam legitur.*] Vide Ovidium i. Metamorphoseon, et Lucanum libro iv. Seneca Natur. quae est. 30. l. iii. ubi de diluvio: *Exstinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transferant.*

^g *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur.*] Censorinus: Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἀδνηλον. Secundum a cataclysmo priore ad Olympiadem primam: quod quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium a prima Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικὸν, quia in eo res gestae veris historiis continentur. Tempus illud, quod Varro ἀδνηλον, Hebraeorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas, quae in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

^h *Chaldaeorum Berosus.*] De quo sic Josephus contra Apionem primo: Οὗτ' οὖν τῶν οὐ Βηρωσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περὶ τε τῆς γενόμενης κατακλυσμῆος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς ἔτος ἱστορικῶν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ἣ Νῶχ' ὁ τῆς γένεος ἡμῶν ἀρχηγὸς διατέθει, προσερχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὄρων. Hic Berosus antiquissima scripta sequens eadem

daeorum Berofus, ⁱ Assyriorum Abydenus, ^k qui

quae Moses narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noachus generis nostri auctor servatus est, cum ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset. Post recitatam autem diluvii historiam, haec verba addidit Berofus, quae idem ille Josephus habet Antiquae Historae libro primo, capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τῶ πλοῦς ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρῳ εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιρῶντας. χρῶνται δὲ μάστιγα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τὰς ἀποτροπιασμούς. Dicitur autem etiam nunc in Armenia, in Cordyaeorum monte, pars esse ejus navigii, & quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.

ⁱ Assyriorum Abydenus] Servavit nobis ejus locum Eusebius libro ix. Praeparationis, cap. xii. et Cyrillus primo adversus Julianum : μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἱρῶν, καὶ Σείσιθρῳ, ὃ δὴ Κρόνῳ προσημαίνει μὲν ἔσσεσθαι πληθῶς ὁμίρων. Δεσὶς πέμπῃ ἐπὶ δέκα κελεύει δὲ πᾶν ὃ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίῳ πόλει τῇ ἐν Σιππάρῳ ἀποκρύψαι. Σείσιθρῳ δὲ ταῦτα ἐπιτελεῖα πᾶσας εὐχὰς ἐπ' Ἀρμενίᾳ ἀνέπλεε, καὶ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεῶν. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπεῖτε ὕων ἐκίπατε, μετὶ τῶν ὀρνίθων, πείρην πορεύμενῳ, εἰ καὶ γῆν ἴδωεν τῇ ὕδατῳ ἐκδύσαι. αἱ δὲ, ἐκδεχομένης σφῆας πελάγους ἀχανέος, ἀπέρχονται ὅπῃ καθορμίζονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπ' αὐτῇσιν ἕτεροι. ὥς δὲ τῇσι τρίτῃσιν ἐνετύχε (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλὸν κατὰ πλεῖς τὰς τὰρτεις) Θεὸς μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίσας· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίᾳ περὶ ἀπὸ ξύλων ἀλεξίρῳμακα τοῖσιν ἐπιχαρίοισι παρέχετο. Post hos imperarunt alii, ac deinde Sisithrus, cui Saturnus praesignificavit ingentem vim imbrum futuram, Desii decima quinta; jussit autem quicquid erat literarum cum Heliopoli, quae in Sipparis est, abscondere. Sisithrus haec cum impleisset, statim in Armeniam navigavit, ac subito vera deprehendit quae Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum capturus an illae terrae aliquid visurae essent e mari exstans. Illa vero exceptae ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, et post eas aliae.

At

At cum misisset tertio (redierant enim aves alis limo plenis) Dii cum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna praebeuit amuleti vim habentia. Sisithrus, ut et Ogyges, et Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraico sermone, quo scripsit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebraeis intelligi posset, expressit Moses: quomodo, scilicet, Alexander Polyhistor Isaacum Graece scribens Γέλωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multaue sunt talia, apud Historicos omnes. Philo de praemiis et poenis: Τῶτον Ἑλλήνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖαι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐρ' ὃ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. Hunc Graeci Deucalionia, Chaldaei Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evenit. Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Aegyptii, teste Diodoro lib. i. Ad Italiam etiam pertinuisse Plinius lib. iii. cap. 14. Ut ad nomen illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de re Platonis in Critia locus: Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τῆς λύγης δεῖ δηλοῦσθαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζετε, τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πέυσσθε. Σόλῶν ἐπινῶν εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν καταχρίσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνδανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εἶρε τίς τε Αἰγυπτίους τίς πρῶτος ἐκέλευε αὐτὰ γράφοντας, εἰς τὴν αὐτῶν φωνὴν μετεπινοχῶντας αὐτὶς τε αὖ πάλιν ἐκάλεσε τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. Illud in hujus sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Graeca saepe audiat virorum barbarorum nomina; causam jam intelligetis. Cum Solon carminibus suis inferere hanc narrationem vellet, vim ipsam significationemque nominum perscrutatus, reperit Aegyptiorum primos, qui de rebus istis scripserant, in suam ea linguam transfuisse. Ipse vero percepta nominis ejusque significatione, ea ipsa nostro vestivit sermone. Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quae servavit nobis Cyrillus dicto libro primo adversus Julianum: Ὡτιάρτε δὲ τελευτήσαντ', τὸν υἱὸν αὐτῆς εἰσάφρον βασιλεύσας Σάρξ δεκιοκτῶ ἐπὶ τέττε τῶν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμῶν. εἴτα σαθῆναι λέγει τὸν εἰσάφρον, πρὸς παγγεῖαντ' αὐτῷ τῆς Κρήνῃς τὸ ἐσόμενον, καὶ ὅτι προσήκει ναυπηγῆσθαι λαβνακα. καὶ οὐκ ἠνωῖς, ἐρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. Mortuo Otiarte filium ejus imperasse Xisuthrum per octodecim annos,

^k qui et columbae emissae meminit, ut et ex Graecis Plutarchus: et ^l Lucianus, qui, apud Hierapolim Syriae, vetustissimam ait exstitisse historiam et de Arca, et de servatis per eam non hominibus modo selectis, sed et de animalibus,

annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuisse ajunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum, Saturno ipsi quod futurum erat praenuntiante, et fabricandam ipsi Arcam: in ea ipsi una cum volucris, reptilibus ac jumentis navigandum. Assyriis autem, ut et aliis quibusdam, gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quae, ut Taciti utar verbis, ē septem sideribus, quois mortales reguntur, altissimo orbe et praecipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum 𐤀𐤏, quod Deum significat, Graeci Interpretes Κρόνον ideo vertere, quod is Syris 𐤀𐤏 dicebatur. Philo Byblius, Sanchuniathonis interpres: Ἴλον τὸν καὶ Κρόνον λ. Citat Eusebius: apud quem mox ex eodem Philone sequitur: Κρόνον δὲ οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error est librarii, qui pro Ἴλ quod contracte pro Ἰσραὴλ Graecis Christianis poni solet, posuit Ἰσραὴλ, cum Ἴλ sit, ut diximus, 𐤀𐤏, quomodo Syri dicunt, quod 𐤀𐤏 Hebraei.

[Non est, in hac historia de nihilo quod Deucalion, qui idem ac Noachus, dicatur ἀνὴρ πύργου, hoc est, 𐤁𐤏𐤃𐤏 𐤀𐤏 vir terrae, hoc est, agricola Gen. ix. 20. ubi vide a nobis notata. Clericus.]

^k Qui et columbae emissae meminit, ut et ex Graecis Plutarchus] Libro, Terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiae: Δευκαλιωνί φασὶ περισερῆν ἐν τῇς λάρνακος ἀρεμένην δῆλωμα γενέσθαι, χειμῶνες μὲν εἶσω πάλιν ἐκδυμένην, εὐδίας δ' ἀποπλῆσαν. Columbam ajunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni, cum rediret, tempestatis; ubi emanabat, sereni. Notanda autem et in hoc Plutarchi et in illo Polyhistoris loco, non minus quam in Nicolai Damasceni et Apollodori libris, et in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro iii. vox λάρνακος, quae plane respondet voci 𐤁𐤏𐤃𐤏, quam in hac historia Moses usurpat, neque vero aliter eam vertit Josephus.

^l Lucianus] Libro de Dea Syria, cum de templo vetustissimo, quod erat Hierapoli, agere coepisset, adjungit. Οἱ

μὲν ὧν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθην τὸ ἱερὸν εἰσαδαὶ λέγουσι
 τῶτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τῇ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο Δευκαλίωνος
 ὃ περὶ λόγον ἐν Ἑλλήσι ἦκεσα, τὸν Ἑλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι
 ὃ ὃ μῦθος ὧδε ἔχει. ἦδε ἡ γενεή, οἱ νῦν ἄνθρωποι, ἔκ πρώτοι ἐγέ-
 νοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ πάντες ὤλοντο· ἔτοι δὲ γένεος τῇ
 δευτέρῃ εἰσὶ, τὸ αὐτὶς ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκεί-
 νων δὲ περὶ τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθεύονται. ὕβρις αἱ κάρτα ἐόν-
 τες, ἀθέμιτα ἔργα ἔπρασσον, ἔτε γὰρ ὄρκια ἐφύλασσον, ἔτε ξεί-
 νες ἐδέκοντο, ἔτε ἱκετέων ἠνείκοντο, ἀνθ' ὧν σφίσι ἡ μεγάλη συμ-
 φορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδῶι, καὶ ὄμβροι
 μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέζονες, καὶ ἡ θα-
 λασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες
 ὤλοντο Δευκαλίων ὃ μῦθος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέραν,
 εὐσεβέως τε καὶ τῆς εὐσεβείας εἵνεκα. ἡ ὃ οἱ σωτηρίῃ ἦδε ἐγίνετο.
 λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς ἔχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς
 τε, καὶ γυναῖκας ἑαυτῆς, ἐσέβη ἐσβαίνοντι ὃ οἱ ἀπίκοντο σῦες,
 καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφεις, καὶ ἄλλα, ὅποσα ἐν γῇ
 νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα. ὃ ὃ πάντα ἐδέκετο, καὶ μιν ἐκ ἐσί-
 νοντο· ἀλλὰ σφίσι μεγάλη δίοθεν φιλή ἐγένετο. καὶ ἐν μὴ λάρ-
 νακι πάντες ἐπλευσαν, ἐς τὰ τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεν. τὰ μὲν Δευκα-
 λίων^Θ περὶ Ἑλληνες ἰσοφῶσι. τὰ ὃ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγ^Θ
 ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πύλει μεγάλως ἀξι^Θ θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ
 σφετέρῃ χάρι χαῖσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατε-
 δέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμὸς τε ἔθετο,
 καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χαΐσματι Ἦρης ἅγιον ἐσήσατο. ἐγὼ ὃ καὶ τὸ
 χαῖσμα εἶδον, καὶ ἔτι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρὸν. εἰ μὲν ὧν πα-
 λαι καὶ μέγα ἐόν, νῦν τοιούδε ἐγένετο, ἐκ οἶδα. τὸ δὲ ἐγὼ
 εἶδον μικρὸν ἐστὶ. σῆμα δὲ τὸν ἰσορίης τίςδε πρήσσει. δις ἐκάς
 ἔτε^Θ ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέσται. φέρει δὲ ἔχ-
 ῖρες μόνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ περιθεν τῇ Εὐφρά-
 τει πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θαλάσσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ
 φέρει. τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχεοί, μετὰ ὃ ἐς τὸ χαῖσμα
 κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χαῖσμα μικρὸν ἐὼν ὕδα^Θ χρῆμα
 πικρὸν. τὰ ὃ ποιοῦντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱεῷ τὸν δε νόμον

δεσδαί λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐργεσίης μνῆμα ἕμεναι ὁ μὲν
 ὦν ἀρχαῖς αὐτοῖς λόγῳ ἀμφὶ τῆς ἱερᾶς, τοῖς δὲ ἔστι. *Plerique*
a Deucalione structum ajunt hoc templum, eo, scilicet, Deuca-
lione cujus aetate vis aquarum fuit maxima De eo autem
Deucalione in Graecia audioi quod Graeci narrant. Est autem
sermo talis: Hoc quod nunc est hominum genus non ab initio ex-
stitisse, sed id perisse stirpitus: qui vero nunc sunt homines
secundi esse generis, quod ortum a Deucalione paulatim in in-
gentem multitudinem excrevit. De illis autem, qui ante fue-
rant, hominibus, haec sunt quae memorantur. Contumeliosi ho-
mines cum essent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque
jusjurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque cura-
bant supplices; ob quas res maxima eis supervenit calamitas.
Statim enim terra plurimum aquae de se extulit, tum vero plu-
rimi de coelo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum ex-
undavere, et mare ipsum superfusum est terris, ita ut res omnes
aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad se-
cundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentiae et
pietatis ergo. Servatus autem hoc modo est. In arcam mag-
nam, quam habebat, liberos mulieresque domus suae imposuit,
ipseque eam ingressus est: quod cum faceret, venere apri, et
equi, et leonum genera, et serpentes, et alia quae in terra
pascuntur, bina quaeque: ille haec ad se animantia recepit om-
nia: quae nihil nocuere: sed magna ei cum illis divinitus ami-
citia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua
super terras fuit. Haec sunt quae de Deucalione referunt
Graeci. De iis vero quae post acciderunt, fertur ab illis qui
Hierapolim habitant res admirabilis, in sua regione terrae
fuisse hiatum, qui aquam absorpserit omnem. Id ubi factum
esset, a Deucalione positas aras et Junonis templum super illo
hiatu. Hiatum ipse vidi. Valde exiguus est sub templo, quod
dixi. An olim major fuerit, contractusque sic cum tempore,
equidem nescio: id scio, quem vidi, parvum esse. In historiae
hujus signum quod agunt, hoc est: bis anno ex mari aqua in
templum defertur. Ferunt aquam non sacerdotes tantum, sed
omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate usque eunt ad mare
homines, omnesque aquam ferunt: eam primum effundunt in
templum. Descendit in hiatum aqua: et is hiatus, quamvis
parvus, immensam vim aquae recipit. Hoc cum faciunt, rit-
um hunc ajunt a Deucalione institutum, in calamitatis simul
et salutis partae memoriam. Talis est vetus de templo hoc
sermo.

mantibus caeteris. ^m Apud Molonem quoque, ⁿ et Nicolaum Damascenum historia eadem exstabat: quorum hic Arcae quoque nomen habebat: quod et in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. ^o Sed et in Americae partibus Cuba, Mechoacana, Nicaragua, diluvii, animalium servatorum, quin et corvi et columbae servatam memoriam, diluvii ipsius etiam in ea parte, quae nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua

parte
^m *Apud Molonem quoque*] Verba ejus tradidit nobis Eusebius libro ix. Praeparationis Evangelicae, cap. 19. Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειψάντα ἀνθρώπων μὲ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰσθίων ἐξελανόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχαρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξύ χάραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὄρειν τῆς Συρίας, ἔσαν ἔρημον. Sub diluvii tempus excessisse ex Armenia eum hominem, qui cum liberis suis diluvium evaserat, ejectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta transisset, pervenisse in Syriae regionem montanam tunc vacuam.

ⁿ *Et Nicolaum Damascenum*] Ejus verba ex historiae Universalis libro xcvi. sic exhibet dicto jam loco Josephus: Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος καὶ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλὰς συμρυγόντας ἐπὶ τῷ κατακλυσμῷ λόγος ἔχει περισθῆναι. καὶ τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχόμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρόρειαν ὀκείλαι, καὶ τὰ λείψανα τῶν ζώων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι γένοιτο δ' ἂν ἔτος ὄντινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰσραήλων νομοθέτης. Est super Minyada (quam Milyada vocant Strabo et Plinius,) ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum vero in Arca vectum ad summum ejus jugum appulisse, diuque lignorum ejus arcae mansisse reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moses meminit, qui Judaeis leges condidit. His scriptoribus addendi Hieronymus Aegyptius, qui res Phoenicias scripsit, et Mnaseas, memorati Josepho. Forte et Eupolemus, quem ex Polyhistore producit Eusebius Praeparationis lib. ix. cap. 17.

^o *Sed et in Americae partibus*] Vide Josephum Acostam et Antonium Herreram.

parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, ^p quod Plinio notatum est Joppen ante diluvium conditam. Locus, in quo post diluvium subsedit Arca, ^q in montibus Gordyaeis ab omni aevo, ^r in hunc diem, Armeniorum constante memoria, monstratur. ^t Japetus Europaeorum genitor, et inde Ion, aut, ut olim eloquebantur, ^t Javon Graecorum,

^p Quod Plinio notatum] Lib. v. cap. 13. Consentiant Plinio Mela et Solinus. Confer quae ex Abydeno jam attulimus.

^q In montibus Gordyaeis] Quos Moses Ararath vocat, Kardū translulere Chaldaei interpretes, Cordyaeos Josephus, Cordaeos Curtius, Gordyaeos scribit Strabo libro xvi. Plinius libro vi. cap. 27. et Ptolemaeus. [Haec et sequentia, quae ad Geographiam Sacram, et conditores Gentium pertinent, post haec a Grotio edita, de industria et adcuratius multo perscrutatus est Sam. Bochartus, in Geographia Sacra; unde etiam Grotii ratiocinationibus majus pondus accedit. Clericus.]

^r In hunc diem] Monstratas suo aevo has Arcae reliquias ait Theophilus Antiochenus libro iii. Epiphanius contra Nazaraeos. Ὡς ἐστὶ καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε ἀρκῆς φαίνονται ἐν τῇ τῶν Κορδυάων χώρᾳ. Ad hoc usque tempus reliquiae Arcae Noë monstrantur in Cordyaeorum terra: Chrysostomus Oratione de perfecta dilectione. Isidorus lib. xiv. Originum, cap. 8. Ararath mons Armeniae, in quo Arcam historiae post diluvium resedisse testantur. Unde et usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia. Adde ex Haitone Armenio haec quae habet capite nono: In Armenia est altior mons quam sit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgari-ter nuncupatur, et in cacumina illius montis post diluvium arca primo sedit. Adde Geographum Nubiensem et Itinerarium Benjamin.

^t Japetus] Est ipsa vox יפֿתֿ. Nam eandem literam ד alii ut π, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia et nunc est, inter Germanos et Belgas. Notavit id de Hebraea littera ad Daniele Hieronymus.

^t Javon] Nam ἰάωνες saepe est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronunciat ἰαοναῖ. Jam

rum, Afrorum vero ^u Hammon, nomina sunt, quae apud Mosem quoque apparent, sicut et caeterorum vestigia in gentium locorumque vocabulis ^x Josephus et alii observant. Jam vero

Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per *u* scribi coepit, olim sic *ἄ*. ita *αὔριος* erat quod nunc *αἰὼς* et *ἡώς* aurora, *ταυῖος ταῖος*, pavus, *ἰαῦνας τὲς Ἑλλήνας καλῶσι*. Suidas.

^u *Hammon*] Nam *ח* per aspirationem reddere, aut etiam omittere Graeci solent: ut *חצר-מור* *Ἀδράμυττος*, vel *Ἀδράμυττος*. *חכמות* *ἀρχμωθ*, apud Irenaeum et alios. *חברה* locia *ἄβρα* Graecis veteribus. *חנה* *αἰών*. *חנה*, Hanno vel Anno. *חני-בעל* Hannibal vel Annibal: *חצר-בעל* Hasdrubal vel Asdrubal. *חשם* *ἄξιμται*. *ων* vero Graeca est desinentia. Hic non Libyum tantum, sed et multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Jovis stellam. Lucanus ix.

Quamvis Aethiopum populis Arabumque beatiss

Gentibus atque Indis unus sit Jupiter Ammon.

Aegyptum quoque in hujus parte ponunt sacrae literae Psal. lxxviii. 51. cv. 23, 27. cvi. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraicis ad Genesim: *A quo Aegyptus usque hodie Ham patria Aegyptiorum lingua dicitur.*

^x *Josephus et alii observant.*] Is a *נמר* dicit esse *Γομαρῆς* Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melae libro i. Ex *מגור* Scythas, a quibus condita Scythopolis in Syria; et altera urbs Magog. Plinio lib. v. cap. 23. aliis dicta Hierapolis et Bambyce: A *מדי* Medos esse apparet: ab *יון*, quod diximus, Iavonas, Iaonas, Ionas. A *תבל* Josephus ait esse Iberos Asiae, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetustae originis vestigia servantem ponit Ptolemaeus. A *משך* est urbs ipsi memorata Mazaca, cujus et Strabo meminit lib. xii. et Plinius lib. vi. 3. et Ammianus Marcellinus libro xx. Adjice huic Moschos nominatos Straboni lib. xi. et Melae libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius lib. vi. c. 9. et Moschicos montes apud eisdem Melam et Plinium. A *תירם* esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, et vox indicat: praesertim si observemus Graecum *ξ* ab initio respondisse Syriacae literae *ד*, quod ordo indicat. De iis qui ab *אשכנז*, corruptus est apud

apud Iosephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiae et Mysiae: de qua Strabonem vide lib. xii. et Plinium lib. v. c. 32. et Ascanius lacus, et ex lacu amnis apud eundem Strabonem lib. xiv. et apud Plinium dicto cap. 32. lib. v. Ascanius portus apud Plinium lib. v. cap. 30. Ascaniae insulae eidem lib. iv. cap. 12. et lib. v. cap. 31. A רִפְתָּה esse Paphlagonas dicit Iosephus, Riphataeos dictos aliis, quibus locis Riphaces ponit Mela libro i. Ab אֲלִישָׁה esse αἰολῆς, idem ille nos docet Iosephus, et Ierosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatur pro Aeolibus Graecos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellae terrae nomen. A שִׁרְשִׁי esse Cilices Iosephus idem dicit, probatque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut quae populorum nomina fuerant, urbium facta sint nomina. De כִּיתָם, unde Κίτιον, supra attigimus. A כּוּשׁ Aethiopes Chusaei et sibimet ipsis et vicinis, ut Iosephi tempore, ita et nunc vocantur: unde et fluvius apud Ptolemaeum, et apud Geographum Arabem urbes Aethiopiae duae nomen retinent: pariterque a מִצְרַיִם, qui Μισῶν Philoni Byblio, Mesori sibi ipsis et accolis ii qui Graecis Aegyptii, et mensis apud eos nomen Μεσιρί. Cedreno terra ipsa Μέσρα. Vere et hoc Iosephus a פִּיטָה esse in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis et Plinius lib. v. cap. 1. *Phut et juxta eum regio Phutensis usque in praesens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Genesim. Est non longe à Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est כְּנָעַן, is contractius Sanchuniathon, et ex eo Philoni Byblio. Χνᾶ. Invenies id apud Eusebium lib. 1. Praeparat. c. 10. Et terra ipsa sic dicta. Stephanus de Urbibus: Χνᾶ, ἑταῶς ἢ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, sic appellatur Phoenice*. Et suo tempore ait Augustinus libro Expositionum epistolae ad Romanos, rusticos ad Hipponem, si interrogentur qui essent, respondere Canaani. Et Mesraimi et Canaanis nomina sunt et in Eupolemi loco, ut eum profert Eusebius Praeparat. ix. 17. A רַעְמָה Regema Ptolemaeo in Arabia felice, nimirum ע in ג' mutato, ut in Gomorra aliisque vocibus. A סַבְאָה Sabaeos deducit Iosephus, notam gentem: quarum et urbs princeps Sabae Straboni lib. xvi. Ubi a סַבְתָּה Sabatenos Iosephus ponit, ibi Plinio urbs est Sobotale lib. vi. cap. 28. לִבְיָם a Libyum nomine non abit, nec a נַפְתָּחִים Nepata urbs Aethiopum Plinio lib. vi. c. 29. Nepata Ptolemaeo: nec a פְּהָרֻסִים Pharusi Plinio lib. v. 8. Phaurusii Ptolemaeo in Aethiopia. A צִידָה nota urbs omnibus poetis

ëtis et historicis Sidon. A **גורא** oppidum Gorasa Ptolemaeo. Ab **ערכא** Arca, urbs apud Phoenices, Ptolemaeo memorata, et Plinio lib. v. c. 18. Ab **ארוד** Aradus insula memorata Straboni lib. xvi. Plinio lib. v. c. 20. et Ptolemaeo in Syria. A **חמת** Amathus Arabiae nominata Herodoto in Euterpe et Thalia. Ab **עילם** Elymaei Medis contigui apud Strabonem lib. xvi. Plinium lib. v. cap. 26. et 27. et apud Livium lib. xxxvii. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athaeneum lib. iv. Ab **אשור** Assyrii noti omnibus, ut et a **לוד** Lydi; unde et vox Ludorum Latina. Ab **ארם** in hunc diem Arimi appellantur, qui Graecis ab urbe **צור** Syri: nam ζ modo per τ , modo per σ vertitur; unde urbs illa **צור** quae Tyrus Graecis, Sarra Ennio, et Sinae, aliis Tinae. Strabo libro xvi. in fine: *Λέγει ὃ καὶ τὸς Ἀρίμος ὁ ποσιτὴς ἔς φησι Ποσειδῶνι δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν.* Nominat Homerus et Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriae, aut Ciliciae, aut alterius regionis, sed Syriam ipsam. Idem lib. xiii. *Οἱ ὃ τὸς Σύρος Ἀρίμος δέχονται, ἔς νῦν Ἀράμους λέγουσι.* Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui et nunc Arami dicuntur. Libro autem primo; *Τὸς γὰρ ὑφ' ἡμῶν Σύρος καλεσμένους ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι.* Nam qui a nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis dici Arammaeos. Ab **עוצ** Aufanitis regio apud lxx Interpretes, in Jobo: Aufitida dixit Aristaeus. A **חול** urbs Chollae Ptolemaeo posita in Syria. A **גתר** Gindarus urbs apud Ptolemaeum. Et populus Gindareni Plinio, v. 23. in Coele-Syria. A **מא** Mafius mons non procul Nisibi apud Strabonem lib. xi. et Ptolemaeum in Mesopotamia. Nomina **קט**, ut et **הצרמור** et **חולה** Geographi Arabes nobis in Arabia repraesentant nominibus Balsatjaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen **אוכר** retinet ni fallor Opharus fluvius, et populus Opharitae circa Macotim Plinio lib. vi. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima **אר** est Aracca, quam in Susiana ponit Ptolemaeus, unde Arracaeos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitae lectionis Cl. Salmasius. Ab **אכר** Acabenen corrupte, pro Acadene, dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Junius, qui et alia non pauca observavit eorum quae jam posuimus. **כלנה** est

vero y affectati in coelum itineris, quis non
Poetarum

est Callinifum oppidum ad Euphratem, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora, ex libro ejus xxiii. docemur. Terra טנעו est Σανααρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiaeum Milefium, in loco quem nobis conservavit Josephus Antiquae Historiae lib. i. cap. 7. et in Chronico, itemque in Praeparatione Eusebius. Scripsit is res Phoenicum, lectus etiam Stephano. At rursus y in γ mutato Singarum hinc montem Ptolemaeus in Mesopotamia nominat. Plinius autem Singaram opidum libro v. c. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נִינוּ haud dubie est quae Graecis contractius Ninos. In Epitaphio Sardanapali,

Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδὲς εἰμι, Νίνε μεγάλης βασιλεύσας.

Ipse Nini magnae modo Rex nil sum nisi pulvis.

Est id nomen et apud Theognidem, Strabonem libro xvi. Plinium lib. xi. cap. 13. cujus verba sunt. *Fuit et Ninos imposita Tigri ad Solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus iii. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemaeus in Assyria. A כלה urbe princeps nomen habet regio Calachena. Straboni lib. xi. bis, deinde initio lib. xvi. סון est Refaina apud Ammian. libro xxiii. Sidon nota omnibus. יוזה nemo dubitare potest quin litera y per γ, ut diximus, reddita sit Gaza Palaestinarum, nominata Straboni lib. xvi. Melae lib. i. qui ingentem et munitam admodum vocat, Plinio lib. v. 13. vi. 28. et alibi. ספרא est Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni, quem modo produximus. Sippara Ptolemaeo in Mesopotamia. אור est Ur Castellum Ammiano memoratum libro xxv. חרר Carrae Crafforum clade nobiles.

y *Affectati in coelum itineris*] Homerus Odyssaeae Δ. Ovidius i Metamorphoseos:

Affectasse ferunt regnum coeleste gigantes.

Vide et Virgilium Georgicon i. et Lucanum lib. vii. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quae supra communem altitudinem attolluntur, dicantur ερανομήκη, ut apud Homerum saepe. Sic et Deut. i. 28. et ix. 1. Sibyllae nescio cujus locum de insana illa turris substructione agentem citat Josephus talem. Πάντων ὁμοφάνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ὡκοδόμησαν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ ἑρᾶν ἀναβησόμενοι δι' αὐτῶ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμφαντες ἀνέτρεψαν τὸν

Poetarum meminit ? ^z Sodomorum incendium

τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἐκάστω φωνὴν ἔδωκαν καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. Cum homines omnes una lingua uterentur, altissimam turrim aedificare quidam coeperunt, velut per eam in coelum scansuri. At Dii ventis immixtis evertere turrim hanc, et suam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum est nomen. At ex Abydeno haec nobis profert Eusebius Praeparationis ix. c. 14. et Cyrillus libro i, contra Julianum. Ἐντι δ' αἱ λέγουσι τὰς πρώτας ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνώθεντας καὶ δὴ θεῶν κατατροπήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργων τύρσιν ἡλίβατον αἰρεῖν, ἵνα νῦν Βαβυλῶν ᾖ. ἥδη τε ἄσπον εἶναι τὰ ἔρᾶν καὶ τὰς ἀνέμους θεοῖσι βαθεύοντας ἀνατρέφει περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχανημα· τὰ δὲ τὰ ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δ' ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύτρον φωνὴν ἐνείκασαι. μετὰ δ' Κρόνῳ τε καὶ Τιτῇνι συστῆναι πόλεμον. Sunt qui dicant primos illos e terra editos homines, cum et viribus et mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam, quo loco nunc est Babylon. Cumque jam prope ad coelum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disiectum id super aedificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immixtam in eos a Diis linguarum discrepantiam. Post id exstitisse bellum Saturnum inter et Titana. Falso autem a Graecis proditum, conditam a Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaicis prodidit, ut nos Josephus docet contra Appionem i. eundemque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus. Vide et quae de gigantibus et turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Praeparat. Evangelicae lib. xx. cap. 17.

^z Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum] Libro xix. ubi post lacus Asphaltitae descriptionem: Ὁ δ' πλησίον τῆς πύργου ὡν, καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιουμένων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. Vicina regio cum igni subardeat, saevumque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimeque vivacia. [Vide hac de re etiam Dissertationem nostram Pentateucho subjectum, de incendio Sodomorum. Clericus.]

quum est apud Diodorum Siculum, ^a Strabonem, ^b Tacitum, ^c Plinium, ^d Solinum.
^e Cir-

^a Strabonem] Libro xvi. post Asphaltitae descriptionem. Τὸ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρει πολλὰ καὶ ὅτι πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύσι τραχείας περὶ Μασάδα, καὶ σύραγγας πολλαχῶς, καὶ γῆν τερωδὴν, σαγόνας τε πίσης ἐν λισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόρρωθεν ποταμὸς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατέτραμμένας σποράδην. ὥς περὶ τοῖς θρυλλομένοις ὑπὸ τῶν ἐγχαρίων, ὡς ἄρα ἀνέκοντο ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα. ὧν τῆς μητροπόλεως Σεδόμων σάχοιτο κύκλῳ ἐξήκοντά περ σάδια· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναρυσμάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τῇ καὶ θειωδῶν ἢ λίμνῃ προπέσοι καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. αἱ τε πόλεις αἱ μὲν καθοποθεῖεν. ὡς δ' ἐκλείπαιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Esse in hoc solo ignem multa indicia adferunt. Nam et petras ostendunt asperas et exustas circa Masada: tum multis in locis exesas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stilantes, ferventia non sine foedo odore flumina: quae cuncta fidem faciunt famae apud indigenas vulgatae, xiii. olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiam nunc ostenditur in lx. stadia patens: terrae autem motibus, erumpente igne aquisque calidis et bituminosis, exstitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

^b Tacitum] Historiarum V. Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: et manere vestigia, terramque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herbatenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt.

^c Plinium] Is Asphaltiten describit lib. v. cap. 16. et lib. xxxv. cap. 15.

^d Solinum] Capite 36. edit. Salmasianae: Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de coelo tactum testatur humus nigra et in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum, apud quae pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitus tantum extimae

Circumcisionis vetustissimo mori testimonium

extimae cutis cohibet, quae vel levi pressa tactu fumum exhalat, et satiscit in vagum pulverem.

e Circumcisionis vetustissimo mori testimonium prae-buerunt Herodotus, &c.] Cum errore tamen. Verba ejus sunt in Euterpe. Μῆνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγυπτίοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδούα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ ἔτοι ὁμολογῶσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμάδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τέτοισιν ἀσυνείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. ἔτοι γὰρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μένοι. καὶ ἔτοι Αἰγυπτίοις φαίνονται ποιεῖντες κατὰ τὰ αὐτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθίοπων ἐκ ἔχω εἰπεῖν, ὅποτεροι παρὰ τῶν ἐτέρων ἐξεμαθόν. Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi et Aegyptii et Aethiopes. Phoenices autem et qui in Palaestina sunt Syri, fatentur hunc se morem ab Aegyptiis accepisse. Syri vero qui ad Thermodontem et Parthenium sunt amnem, et Macrones horum vicini, a Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt, qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadam quae Aegyptii. De Aethiopibus autem et Aegyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possum. In Syria Palaestina nullos fuisse circumcisos praeter Judaeos vere dicit Josephus Antiquae historiae libro viii. cap. 4. et contra Appionem priore libro. De quibus Judaeis Juvenalis, praeputia ponunt. Et Tacitus: Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur. Vide et Strabonem libro xvii. Tantum vero abest ut Judaei falsi sint umquam ab Aegyptiis se accepisse hunc morem, ut contra aperte dicant Aegyptios ab Josepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem citat optima meritis de sacris literis Drusius libro vi. Praetitorum. Neque vero commune omnibus Aegyptiis fuit circumcidi ut Judaeis: quod vel Appionis hominis Aegyptii exemplo, apud Josephum, discas, Phoenicas Herodotus haud dubie pro Idumaeis dixit: ut et Aristophanes Avibus, ubi Aegyptios et Phoenicas φαῖνες vocat. Ammonius de Verborum differentiis: Ἰδουμαῖοι δὲ το μὲν ἀρχίθεν ἐκ Ἰδουμαίων, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύριοι. Idumaei non ab origine Judaei, sed Phaenices ac Syri. Aethiopes autem illi qui circumcisi sunt ex Cethurae erant posteris, ut jam dicemus. Colchi et eorum vicini ex Decem sunt tribubus, quas tran-

nium praebuerunt Herodotus, ^f Diodorus, ^g Strabo, ^h Philo Byblius : praebent etiam nunc ⁱ ortae ab Abrahamo gentes, non Hebraei

stulit Salmanasar. Inde et in Thraciam quidam venere. Scholiastes ad Aristophanis Acharnenses. Ὀδομάντων Ἕνθ' Θρακικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰσδαίους εἶναι. *Odomantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Judaei.* Ubi Judaeos intellege improprie, Hebraeos, ut saepe. Ab Aethiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Novum Orbem, si vera sunt quae de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur. [Quaerunt Eruditi an apud Aegyptios citius, quam apud Hebraeos, instituta sit Circumcisio, qua de re vide notata a nobis, ad Genes. xvii. 10. Clericus.]

[^f Diodorus] Libro i. de Cholchis. Ὅτι δὲ τὸτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τὰς ἀνδράπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντι τῇ νομίμῃ ᾧ καὶ τοῖς ἀποίκους καθάπερ καὶ ᾧ τοῖς Ἰσδαίοις. *Gentem hanc ab Aegyptiis ortam argumento sit, quod circumciduntur et ipsi more Aegyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut et apud Judaeos.* Cum Hebraei ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Aegyptiis esse, quam, quod nos diximus, ab Hebraeis. Idem libro iii. Troglodytas circumcisos narrat, Aethiopum, scilicet partem.

[^g Strabo] Libro xvi. de Troglodytis : Εἰσὶ δὲ περιτεμνόμενοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Aegyptii.* In eodem libro περιτομὰς tribuit Judaeis.

[^h Philo Byblius] In fabula de Saturno, apud Eusebium lib. i. cap. 10.

[ⁱ Ortae ab Abrahamo gentes,] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis praeceptum etiam Theodorus docuit, in Carmine de Judaeis, unde hos versus nobis Eusebius dedit lib. ix. Praeparationis Evangelicae cap. xxii.

Ὅς ποτ' εἷς πάτρις ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
 Αὐτὸς ἀπ' ἐρανθέν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
 Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόδες ἀπο, καὶ ῥ' ἐτέλεσσειν.
*Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
 Idem ipsum totamque domum genitalia ferro
 Tegmina praecepit praecidere ; paruit ille.*

braei tantum, fed ^k Idumaei, ^l Ifmaëlitae,
^m et

^k *Idumaei*] Ab Efavo ita dicti, qui Οὐσῶς Philoni By-
blio. Etenim alterum nomen erat Edom, quod Graeci
Ἐρυθραῖον transtulere, unde dictum mare Erythraeum : quippe
eo usque pervenit vetus Efavi posterorumque ejus imperi-
um. Originis ignari eos cum Phoenicibus, ut modo dixi,
confuderunt. Ammonius Idumaeos circumcisos ait, ut et
Justinus Dialogo cum Tryphone, et Epiphanius contra
Ebionaeos. Horum pars Homeritae, quos suo etiam tem-
pore circumcisos docet nos Epiphanius contra Ebionaeos.

^l *Ifmaelitae*] Circumcisi hi ab antiquo, sed eo aetatis an-
no quo Ismaël. Josephus lib. i. c. 12. et 13. Τίκεται δὲ
παῖς ἐκατέρων τῶ ὑσάτω ἔτει. ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδοὴν ἡμέραν περι-
τέμνουσιν, καὶ ἐκείνῃ μετὰ τοσαύτας γενεάς ἔθ' ἔχουσιν οἱ Ἰσ-
δαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομὰς. Ἀραβες δὲ μετὰ ἑτ' τρισ-
καίδεκατον Ἰσμαῖλ' ὃς ὁ κτίστης αὐτῶν τῷ ἔθνει, Ἀβράμῃ
γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τέττ' περιτέμνεται τῷ χρόνῳ.
Nascitur Abrahamo et Sarae anno saeculi sui ultimo puer,
quem ipso die octavo circumcidunt : quem diem etiam nunc Ju-
daeii in circumcidendis liberis observant. At Arabes circum-
ciduntur post annum aetatis tertium et decimum. Nam prin-
ceps eorum generis Ismaëlus ea aetate circumcissus est, filius et
ipse Abrahami, sed ex ancilla. Origines in pulchra disser-
tatione contra Fatum, quae et apud Eusebium exstat lib.
vi. c. 11. et in collectione Graeca cui φιλοκαλίας nomen :
Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνέσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰσδαία σχεδὸν
πάντων τοίνυν εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς
ὀκταήμερον αὐτὸς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζόμενος, καὶ ἐλκυσ-
μένος, καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένος καὶ τραύμασι καὶ ἅμα τῇ εἰς
τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰσραὴν δεδομένος τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς
κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοίνυν, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαίδε-
κατεῖς τῷτο ὃς ἰσόρηται περὶ αὐτῶν. Nescio quomodo defen-
dere hoc possint, iis qui in Judaea nascuntur prope omnibus
talem esse posituram siderum nascentibus, ut octavo die debeant
circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera et inflammationes in-
currere, ac medici ope egere simul atque vitae limen intrave-
runt. At Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem esse positu-
ram siderum, ut circumcidendi sint omnes aetatis anno tertio
et

^m et alii. Abrahami, Isaaci, Jacobi, Josephi

et decimo: id enim de istis proditum est. Hos Ismaëlitas Epiphanius, contra Ebionaeos disputans, explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem observarunt Sarraceni, et ab eis accepere Turcae.

^m *Et alii.*] Nempe, illi a Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Josephum lib. i. c. 16. quem et Eusebius adducit Praeparationis Evangelicae lib. ix. c. 20. Κλέσθημύς φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχάς, ὁ ἰσραὴλ τὰ περὶ Ἰσραήλων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἰσόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ Χετρίρας Ἀβραάμω ἐγένοντο παῖδες ἰκανοὶ, λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφερ, Ἀσέρ, Ἀρρά. καὶ ἀπὸ Ἀσέρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκληῖσθαι. ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀρρά τε καὶ Ἀφέρ, πόλιν τε Ἀφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικάν ὀνομασθῆναι. τέττε δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεύσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταίον γήμαντα δὲ τὴν Ἀφρα θυγατέρα. Ἡρακλέα, γενῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Δέδαρον. τέττε δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' οὗ τὸς Βαρβάρους Σόρακας καλεῖσθαι. Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judaeis, eadem dicit quae Moses qui Judaeis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso nominantur Afer, Assur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus Afra et Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilitones fuisse in Libyam et Antaeum. Herculem autem cum Afrae duxisset filiam, ex ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos. Hic caetera nomina exscriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi et Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφέρ hand dubie est qui Mosi 𐤀𐤕𐤔. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem, Phoenicem; cujus et Philo Byblius meminit, Eusebio citatus in dicto saepe capite 10. libri primi Praeparationis Evangelicae. Is ipse est Hercules cujus exercitum in Africam venisse Sallustius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Aethiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint, quam et Herodoti habuerunt tempore, et nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

phi historia Mofi consonans ⁿ exstabat olim
 * apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone,
 ° apud Berofum, ^p Hecataeum, ^q Damascenum,

ⁿ *Exstabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quaedam, quae ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in Auctuario ad Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

* *Apud Philonem Byblium*] Quousque fides possit haberi *Sanchuniathonis Philonis* nondum satis liquet. Fidem ejus admodum suspectam fecit vir doctissimus *Henr. Dodwellus*, in Dissertatione Anglica, de Sanchoniathonis Phoenicia Historia, edita Londini anno MDC LXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quod in ejus fragmentis sit absurda quaedam mistura Deorum Graeciae Orienti, primis temporibus ignotorum, cum Phoenicum Numinibus. Quod pluribus hic diducere non licet, per chartae angustias. *Clericus.*

° *Apud Berofum*] Ejus verba servavit nobis Josephus Antiquae historiae lib i. cap. 8. Μετὰ δὲ τὴν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, ᾧ καὶ Χαλδαῖος τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ ἔργα ἐμπειρὸς. *Post cataclysmum decima stirpe apud Chaldaeos vir exstirrit justus et eximius, interque caetera coelestium peritus.* Haec ad Abrahamum recte referri temporum ratio ostendit.

^p *Hecataeum*] Is librum de Abrahamo scripsit qui periit, sed exstabat Josephi tempore.

^q *Damascenum*] Nicolaum illum virum illustrem, amicum et Augusto et Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri amplissimi Nicolai Peirescii, in cujus morte et literae et literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damasceni verba haec refert Josephus dicto jam loco: Ἀβράμης ἐξασίλευσε Δαμασκὸν ἔπηλυσεν οὖν στρατῷ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίαν λεγομένην, μετ' ἧς πολὺν ὃ χρόνον μετανάσας, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας οὖν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναταίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετέωκσε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνης πληθίσαντες. περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ δίδωμι τὰ ἰσχυρότερα· τὸ δὲ Ἀβράμης ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται.

num, ^r Artapanum, Eupolemum, Demetrium, partim et ^f apud vetustissimum Orphicorum scriptorem: exstat et nunc aliquid ^t apud Justitiam

ται, καὶ κώμη ἀπ' αὐτῆς δείκνυται, Ἀβράμης οἰκησὶς λεγομένη. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quae supra Babylonem sita, Chaldaeorum dicitur. At non multo post tempore cum sua multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, quae tunc Chananaea vocabatur, nunc Judaea dicitur, ubi et illi habitarunt qui ab eo orti sunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramae autem in Damascena regione etiam nunc celebre est nomen, monstraturque vicus qui ab eo dicitur Abramae habitaculum.*

^r Artapanum, Eupolemum, Demetrium] Habes quae horum nomine ex Alexandro Polyhistoro adfert Eusebius in Praep. lib. ix. cap. 16, 17, 18, 21, 23. Loca sunt longiora, quam ut huc transcribam. Ante Eusebium nemo est, qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo structo, de quo agitur Gen. xxxv. venit fabula τῶν Βαβυλίων, quam ex Philone Byblio habet Eusebius lib. i. Praepar. c. 10.

^f Apud vetustissimum Orphicorum scriptorem] Certe enim de alio accipi ista non possunt, quae apud Clementem Alexandrinum Strom. v. et Eusebium libro xiii. capite 12. legimus:

Οὐ γὰρ κεν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα

Εἰ μὴ μνησγενὴς τις ἀπ' ὀρώεσς φύλα ἀναθῆν

Χαλδαίων, ἴδρις γὰρ ἔην ἀστροῖο πορείης,

Καὶ σφαίρης κίνη μ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει

Κυκλοτερὲς, ἐν ᾧ τ' ἴσω τε, καὶ σφέτερον κνώδαλα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,

Unicus ille nisi Chaldaeo sanguine cretus:

Norat enim Solis qua se astrum lege rotaret,

Et circum terram magnus se volveret orbis

Aequalisque teresque, intus sita circumplectens.

Ubi Abrahamus μνησγενὴς sic dicitur, ut apud Esaïam li. cap. 2. **ΓΠΝ** Ex cognitione autem fiderum celebratus Abrahamus etiam Beroso, ut jam audivimus, Eupolemus apud Eusebium de eodem: "Ὁν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὗρεῖν. Hunc repertorem fuisse et scientiae sideralis et disciplinae insuper Chaldaïcae.

^t Apud Justinum ex Trogo Pompeio] Lib. xxxvi. cap. 2. Judaeis

Sect. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 71

Justinum ex Trogo Pompeio. ^u Apud eosdem ferme omnes, exstat et Mosis actorumque ipsius memoria. ^x Nam et aqua extractum, et duas a Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His ^y adde Polemonem,

Judaeis origo Damascena, Syriae nobilissima civitas. Post Abraham et Israël Reges fuere. Reges hos ut Nicolaus, sic Trogus Pompeius dixere, quod in suis familiis jus regium obtinuerint. Itaque et Χρῖστοι vocantur Ps. cv. 15.

^u Apud eosdem ferme omnes exstat et Mosis actorumque ejus memoria] Vide Eusebium dicto lib. ix. c. 26, 27, 28. Quae ex Tragico Judaeo Ezechiele ibidem citantur, vera sunt, et partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. i. qui ex mystarum libris adfert Aegyptium a Mose verbis occisum: et Strom. v. ex Artapano quaedam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Justinus ex Trogo Pompeio de Mose: *Dux igitur exsulum factus, sacra Aegyptiorum furto abstulit: quae repetentes armis Aegyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena, antiqua patria repetita, Montem Sinan occupat: et quae sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis, et Sacerdos.*

^x Nam et aqua extractum et duas a Deo tabulas ei datas Orphica carmina diserte memorant] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum doctus mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Praeparationis Evangelicae libro xiii. cap. 12. citat ὕλογενής, legere nos jussit ὑδογενής, ut versus sic habeant,

Ὅς λόγῳ ἀρχαίων, ὡς ὑδογενής διέταξεν,
Ἐκ Θεῶν γνῶμαισι λαβὼν χτ' δίπλακα θεσμόν.
*Ut veterum fama est, ut jussit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.*

Subjungit autem haec, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat unum Deum esse colendum rerum omnium artificem ac moderatorem.

^y Adde Polemonem] Videtur is vixisse temporibus Ptolemaei Epiphanis, qua de re vide utilissimum Viri Cl. Gerardi Vossii de Graecis historicis librum. Africanus historias

nem, ^z et de exitu ex Aegypto non pauca ex Aegyptiis, Manethone, Lysimacho, Chaeremone. Neque vere cuiquam prudenti credibile fiet Moſem, ^a qui non Aegyptios tantum hostes habebat, sed et plurimas gentes alias, ^b Idumaeos, ^c Arabas, ^d Phoenicas; vel de mundi

rias Graecas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ἑλλάδικὸν vocat Athenaeus. Sunt autem ejus haec verba: Ἐπὶ Ἀπίδῳ τοῦ Φαράωνος μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγυπτίς, οἱ δὲ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένη Συρία ἔπορεύοντο Ἀραβίας ὁκίσαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Aegyptiaci Aegypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quae Palaestina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

^z *Et de exitu ex Aegypto non pauca ex Aegyptiis Manethone, Lysimacho, Chaeremone*] Loca sunt apud Josephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta a gente semper Judaeis infestissima, unde et sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus, inter se collatis, Hebraeos ab Assyriis ortos, parte Aegypti potitos, ibi pastorem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos, exiisse Aegypto, Aegyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Moſe duce, perque Arabum terras postremo pervenisse in Syriam Palaestinam, ibique instituta eos secutos Aegyptiorum institutis contraria. Caeterum quomodo in his quae huic historiae adpersere mendaciis scriptores Aegyptii inter se, quidam et secum singuli pugnent, quotque illa saeculis ab antiquitate Moſis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Josephus.

^a *Qui non Aegyptios tantum hostes habebat*] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta resciderant Judaei. De odio Aegyptiorum implacabili, adversus Hebraeos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Josephum in utroque contra Appionem libro.

^b *Idumaeos*] Heredes veteris odii inter Jacobum et Esavum, ad quod nova accessit causa, cum Hebraeis Idumaei transitum negarunt. Num. xx. 14.

^c *Arabas*] Illos, scilicet, ab Ismaële ortos.

^d *Phoenicas*] Chananaeos, scilicet, vicinasque gentes, in quos Hebraeis bellum aeternum.

mundi ortu et rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quae aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea praedicasse, quae viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mo- sis et ^e Diodorus Siculus, et ^f Strabo, ^g et

^e *Diodorus Siculus*] In libro i. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: *παρὰ Ἰουδαίους δὲ Μωσὴν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. Ut Moses qui apud Ju- daeos Deum, qui Iao vocatur. Ubi Ἰάω est Ἰωϋ, quod eo- dem modo extulere et oracula et Orphica antiquis memo- rata, et haeretici Basilidiani, aliique Gnostici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio discimus, extulere, Ἰεωῶ, alii Ἰαῶ, ut apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ἰαβαί, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum, Orien- tis populi iisdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus Veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac voce τὸ ὄντῳ significationem vere dictum Philoni. Praeter Diodorum qui Moſis meminerint, Parae- nesis ad Graecos, quae Justino adscribitur, nominat Pole- monem, Appionem, Ptolemaeum Mendesium, Hellanicum, Philochorum, Castorem, Thallum, Alexandrum Polyhi- storem. Quosdam horum et Cyrillus contra Julianum li- bro i.*

^f *Et Strabo*] Locus est libro ejus xvi. ubi quod Aegyp- tium Sacerdotem Moſem fuisse putat, ab Aegyptiis habet scriptoribus, ut ex Josepho apparet. Addit deinde, dog- mata ejus non sine aliquo errore describens: *Συνεξήραν αὐτῷ πολλὰ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνῳ καὶ ἐδίδασκεν, ὡς ἐκ ὀρθῶς φρονῶσιν οἱ Αἰγυπτῖοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ Θεῖον, ἐδ' οἱ Λίβυες, ἐκ εὖ ὃ ἐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυπέντες· εἰν γὰρ ἐν τῷτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἀπαύλας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλαῶμεν ἕραιον καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τέτις τις ἂν εἰκόνα πλάττειν θαρρήσειε νῦν ἔχων ἐμοῖαν τινὲ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐὰν δὲ πᾶσαν ζοανοποιῇαν.*

g et Plinius, ^h Tacitus quoque, ⁱ et post eos Dionysius Longinus de sermonis sublimitate: Jamnis autem et Mambris, qui in Aegypto Mofi

τέμεν^Θ ἀφορίσαντας καὶ τῶν ἀξιόλογον τιμᾶν εἰδὼς χαρίσ. Affirmabat ille, docebatque non recte sentire Aegyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: sed nec Afros et Graecos qui humanas. Nihil aliud esse Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque et mare contineret, quod coelum dicimus et mundum rerumque naturam. Huic, ajebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quae apud nos sunt, similem? Abstinendum ergo ab omni simulacrorum effictio-
ne: sed structo templo inque eo adyto quam magnificentissimo, ibi sine ulla figura colendum Deum. Addit viris bonis id persuasum. Addit instituta ab eo sacra et ritus nec impen-
sis gravia, nec lymphatico furore odiosa. Narrat circum-
cisionem, cibos vetitos, alia: et cum ostendisset hominem natura sua animal esse societatis civilis appetens, ad eam ducere praecepta humana ac divina, divina vero efficacius.

g Et Plinius] Libro xxx. cap. i. Est et alia magices factio a Mose. Juvenalis:

Judaicum ediscunt et servant et metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

h Tacitus quoque] Histor. v. ubi juxta Aegyptiorum fa-
bulas Unus exsulum dicitur.

i Et post eos Dionysius Longinus] Vixit is tempore Aure-
liani Imperatoris, gratus Zenobiae Palmyrenorum Reginae. Is in libro de sublimi dicendi genere, cum dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerum-
que et impermistum exhibeant: Ταύτη καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων
θεσμοθέτης, ἔχ ὁ τυχῶν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τῷ Θεῷ δύναμιν
καὶ τὴν ἀξίαν ἐχάρησε καζέσθηναι, εὐδὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας
τῶν νόμων εἶπεν ὁ Θεός, φησι τί; γενέσθω φῶς καὶ ἐγένετο.
γενέσθω γῆ καὶ ἐγένετο. Sic egit et is qui Judaeis leges con-
didit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei potentiam dig-
ne et conceperit et elocutus fuerit, statim in principio legum
haec scribens, Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: et facta
est. Fiat terra: et facta est. Chalcidius multa ex Mose
habet, et de eo sic loquitur: Sapientissimus Moses, non hu-
mana facundia, sed divina, ut ferunt, inspiratione vegetatus.

Sect. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 75

Mosi restiterunt, ^k praeter Thalmudicos, ^l Plinius et ^m Apuleius. Legis ipsius per Mo-
sem datae, ac rituum, ⁿ tum alibi nonnulla ex-
stant,

^k *Praeter Thalmudicos*] In Gemara titulo de Oblationi-
bus, cap. Omnes oblationes Synagogae. Adde Tanchuma
sive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis,
et colloquium eorum cum Mose refertur. Accedat Nu-
menius lib. iii. De Judaeis. Verba ejus profert Eusebius lib.
viii. cap. 8. Τα Ἰσραὴλ ἐξ ἡγίας Ἰαμὴς καὶ Μαμβρῆς Αἰγύπτῳ ἱερο-
γραμματεῖς ἄνδρες ἐδεδόξεν ἡγίας μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ
Ἰσραὴλ ἐξηλαυνόμενων ἐξ Αἰγύπτου. Μεσαίῳ γένει τῶ Ἰσραὴλ
ἐξηγησάμενοι, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὐχασθαι δυνατωτάτῳ αὐ-
τοῖς παρασῆναι, ἀξιοθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι
ἦσαν. τῶν τε συμπερὶν αὐτῶν ὁ Μεσαίῳ ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς
νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὥρθησαν δυνατοί. Deinceps
vero Jamnes et Mambres sacrorum scribae Aegyptii, magicis
artibus praestare crediti, quo tempore exacti sunt ex Aegypto
Judaei. Nam qui ab omni Aegyptiorum multitudine electi
sunt, ut Musaeo resisterent Judaeorum duci, viro praecibus
apud Deum potentissimo, hi fuere, ac gravissimas calamitates
a Musaeo in Aegyptum invehens coram omnibus depellere qui-
verunt. Ubi Mosem voce vicina et Graecis usitata Musae-
um vocat, sicut alii Jesum Jafona, Saulum Paulum. Ad
eundem Numenii locum nos remittit Origines adversus
Celsum IV. Artapanus apud eundem Eusebium lib. ix,
c. 27. hos vocat τὰς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, Sacerdotes supra
Memphim, quibus a rege ait mortem indictam, ni paria
Mosi patrarent.

^l *Plinius*] Dicto jam loco.

^m *Apuleius*] Apologetico secundo.

ⁿ *Tum alibi nonnulla exstant*] Ut apud Strabonem,
Tacitum, Theophrastum, productum a Porphyrio de
non edendis animalibus secundo, ubi de sacerdotibus et
holocaustis; et quarto ejusdem operis, ubi de vetitis edi-
tum piscibus, tum animantibus aliis. Vide et Hecataei
locum apud Josephum, primo contra Appionem, et apud
Eusebium in Praepar. lib. ix. c. 4. Legem vitandae con-
suetudinis alienigenarum habes in Justinii Tacitque histo-
ria: de suilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plu-
tarchum

stant, ° tum apud Pythagoricos plurima. p Veteribus Judaeis insigne et religionis et justitiae testimonium perhibent, et Strabo, et ex Trogo Justinus: ita ut jam, quae de Josua, aliisque, aut reperiuntur, aut reperta olim sunt, Hebraeorum libris consentientia, adferre ne opus quidem sit; cum qui Mosi fidem habeat,

tarchum Sympof. iv. cap. 5. Macrobius ex antiquis, apud Plutarchum dicto loco et Levitas, et σκηνωπιήϊαν reperiēs.

o Tum apud Pythagoricos plurima] Hermippus vita Pythagorae, citatus ab Josepho adversus Appionem ii. Ταῦτα δὲ ἐπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μετατρέφων εἰς ἑαυτὸν. ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν αὐτῶν Ἰουδαίσι νομίμων, εἰς τὴν αὐτὴ μετένεγκε φιλοσοφίαν. Haec faciebat dicebatque Judaeorum ac Thracum opiniones imitans et sibi vindicans. Vere enim vir ille multa Judaeorum instituta in suam philosophiam transtulit. Τὸ δημομαίων ἀπέχεσθαι, abstinere morticinis, inter Pythagorae praecepta ponit Hierocles, Porphyrius epistola ad Anebonem, et Aelianus lib. iv. id est ex Levit. vii. 15. Deut. xiv. 21. Θὰ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ, ex Pythagora est apud Malchum sive Porphyrium, Hortatione ad Philosophiam, et apud Diogenem Laërtium; id ex Decalogi est praecepto secundo. Quod non posuisti ne tollas, inter Judaica ponit Josephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philostratus. Jamblichus: ἡμερον φυτὸν καὶ ἐγκαρπον μὴ τε βλάπτειν, μὴ τε φθείρειν, arbor mitis et frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur: Ex Deut. xx. 19. Non transeundum locum ubi asinus ingenua federit, Pythagorae tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex historia quae est Num. xxii. 27. Platonem quoque multa ex Hebraeis sumpsisse agnoscebat Porphyrius, ut Theodoretus notat sermone contra Graecos 1. Partem eorum videbis in Praeparatione Eusebii. [Vereor tamen ne Hermippus, aut Josephus, pro Judaeis, debuerint dicere Idaeos, hoc est, sacerdotes Jovis Idaei, in Creta; quos invisit Pythagoras. Vide quae de iis collegit Joan. Marshamas ad Saec. x. rerum Aegyptiacarum. Clericus.]

p Veteribus Judaeis insigne et religionis et justitiae testimonium perhibent et Strabo et ex Trogo Justinus] Strabo quidem

beat, quae, nisi inverecunde admodum, negari ei non potest, is omnino crediturus sit eximia olim prodigia a Deo edita: quod hic praecipue spectamus. Posteriorum vero temporum miracula, puta ^q Eliae, Elifaei et aliorum, eo minus conficta censerī debent, quod illis temporibus et innotuisset jam magis Judaea, et ob diversitatem religionis in magno esset odio vicinorum, quibus facillimum fuisset refellere nascentem mendacii famam. Jonae historia, qui triduo intra cetum fuerit, ^r est apud Lycophronem, et Aeneam Gazaeum;

quidem lib. xvi. post Mosis historiam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνος μὲν τινὰς ἐν τοῖς αὐτοῖς δέμενον δικαιοπραγῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. Successores vero ad aliquod tempus in iisdem institutis mansere, justī vereque religiosi. Idem paulo post, eos qui Mosis crediderant ait fuisse τιμῶντας τὸ θεῖον, Dei reverentes, et εὐγνώμονας, aequi amantes. Justinus vero sic, lib. xxxvi. c. 2. Quorum (Regum, scilicet, et Sacerdotum) justitia religione permixta, incredibile quantum coaluere. Aristoteles quoque magnum sapientiae et eruditionis testimonium Judaeo, quem viderat, prae-buit, Clearcho teste, libro secundo de Somno, quem exscripsit Josephus. Tacitus inter multa falsa hoc vere, coli ab Judaeis, summum illud et aeternum, neque mutabile, neque interituum, id est, Deum, ut de iisdem Judaeis agens Dio Cassius loquitur, ἀόρητον καὶ ἀειδῆ, qui nec voce exprimi, nec a nobis conspici possit.

^q Eliae] De cujus Prophetia Eupolemo scriptum librum dicit Eusebius Praep. lib. ix. c. 30. Ejusdem locum de Jeremiae Prophetiis profert eodem libro Eusebius c. xxxix.

^r Est apud Lycophronem] Versus hi sunt:

Τρισπέρε λέοντες, ὃν ποτε γνάθῳ

Τρίτωνος ἠμάλαφε κάρχαρος κύων

Ἐμπνῆς δὲ δαιτὸς ἡπάτων φλοιδόμενος

Τινὲς λέβητος, ἀπλόγοις ἐπ' ἐσχάραις

Σμύραγγας ἐσάλαξε καὶ εἰας πεδῶ.

um; nisi quod subiectum est nomen Herculis, in cuius claritatem referri solitum quicquid ubique magnificum esset, ^f notatum Tacito. Certe Julianum, Judaeorum, non minus quam Christianorum, hostem, historiae evidentia coëgit fateri, et ^t viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judaeos, et ^u ad Mosis atque Eliae sacrificia ignem coelitus delapsum. Ac sane notandum in hac parte est, non modo
x sup.

*Trivesperi leonis, olim quem suis
 Malis voravit saeva Tritonos canis,
 Cum vivus intra, ceu coquus, versans jecur
 Imo lebetis in sine ignibus foco,
 Sudore totum per caput madesceret.*

Ad quem locum Tzetzes: Διὰ τὸ ἐν τῷ κίτει τρεῖς ἡμέρας πᾶσαι quia per triduum intra cetum fuit. Aeneas Gazaëus, Theophrasto: ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ἀδεύει, διαρραγείσης τῆς νεῶς ἐκ' ἧς ἐπλεῖ, ὑπὸ κίτους καταποδῆναι καὶ διασῶζεσθαι. Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, a ceto voratus incolumis factus.

^f Notatum Tacito] Germ. 34. et Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

^t Viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judaeos] Libro iii. apud Cyrillum.

^u Ad Mosis atque Eliae sacrificia ignem coelitus delapsum] Julianus in libro Cyrilli decimo: Προάγειν δὲ ἱερῆα βωμῶ καὶ θύειν παρητήσατε. πῦρ γὰρ, φησιν, κατεῖπεν ὥσπερ ὅτι Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον' ἀπαξ τῷτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίου τῷ Θεσβίτῃ πάλιν μετὰ πολλὰς χρόνας. Aris admoveere victimas et sacrificare diffugitis. Nempe quod ignis de coelo non descendit ut Mosis tempore, et victimas consumat. Atqui id semel tantum accidit sub Mose, et multo post tempore, cum viveret Elias Thesbita. Vide et sequentia de igne coelesti. Cyprianus Testimoniorum iii. Item in sacrificiis quaecumque accepta habebat Deus, descendebat ignis de coelo qui sacrificata consumeret. Menander autem in Phoenicum historia meminerat summae illius siccitatis, quae Elia floreante contigit, id est, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Josephum Antiquae historiae lib. viii. cap. 7.

x supplicia gravia, apud Hebraeos, constituta fuisse in eos qui Prophetiae munus falso sibi arrogarent; sed y plurimos reges qui auctoritatem sibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditissimos, z qualis Esdras, atque alii, numquam ausos eum sibi honorem arrogare, a nec aliquot saeculis quemquam ante Jesu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in adseveratione prodigii, quasi perpetui ac publici; id est, b oraculi ejus,

x *Supplicia gravia apud Hebraeos constituta fuisse in eos, qui Prophetiae munus sibi falso arrogarent*] Deut. xiii. 5. xviii. 20. et seqq.

y *Plurimos Reges*] Nemo id ausus post Davidem.

z *Qualis Esdras*] Ad illa tempora adscribere solent Hebraei: *Haec tenus Prophetiae, jam incipiunt Sapientes.*

a *Nec aliquot saeculis quemquam ante Jesu tempora*] Itaque libro 1 Macchab. iv. 46. legimus contaminati altaris lapides sepositos seorsum, *μέχρι τοῦ παραγενέσθαι προφήτην ὃς ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. Donec veniret Propheta qui de iis responderet.* Eiusdem libri cap. ix. 29. *Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἣτις ἐκ ἐγένετο ἀπ' ἧς ἡμέρας ἐκ ὥρου προφήτης αὐτοῖς. Facta est tribulatio magna in Israël, quae non est facta a qua die non est visus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

b *Oraculi ejus, quod ex pectorali summi Pontifici effulgebat*] Vide Exodi xxviii. 30. Levit. viii. 8. Num. xxvii. 21. Deut. xxxiii. 8. 1 Sam. xxi. 11. xxii. 10, 13, 15. xxiii. 2, 5, 9, 10, 11, 12. xxviii. 6. Adde Nehemiam vii. 65. Adde Josephum lib. iii. 9. Hoc est *ἐρώτημα δῆλων* apud Sirachidem xxxii. 4. Nam vox *δῆλα* proprie respondet Hebraeo *דָּלוּל*, atque ita vertunt lxx dictis locis Num. xxvii. 21. 1 Sam. xxviii. 6. et alibi *δῆλωσαν*, ut Exodi xxviii. 26. Levit. viii. 8. *דָּלוּל* vero idem vertunt *ἀλήθειαν*. Imitati hoc, sed ut pueri virorum res imitantur, Aegyptii. Diodorus lib. i. in rebus Aegyptiorum describit *ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηστῆμένην ἐν τῇ τετραχίλῃ*. Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem. Atque iterum

eius, quod ex pectorali summi Pontificis
 effulgebat: quod durasse ad exscidium us-
 que templi primi, tam firme a Judaeis om-
 nibus semper creditum est, ut necesse om-
 nino sit, eorum majores id habuisse comper-
 tissimum.

Sect.

iterum postea: Συντάξεις ὃ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τῆ βα-
 σιλέως τοῖς μὲν δικασαῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροπὴν ἐχορηγῶντο
 τῷ δ' ἀρχιδικασῇ παραπλήσιοι ἐφόρει δ' ἔτ' ὅτι περὶ τὸν τρά-
 χηλον ἐκ χρυσοῦς ἀλύσεως ἡρημένον ζώδιον τῶν πολυτελῶν
 λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο
 ἐπεὶ δ' αὖν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὃ ἀρχιδικασὴς προσθεῖτο.
*Salaria ad victum resque alias necessarias a Rege iudicibus
 praebebantur: amplissima autem summo iudici. Gestabat is de
 collo pendens ex aurea catena simulacrum e pretiosis lapidibus,
 cui nomen Veritas. Causae autem dictio tunc incipiebat, cum
 hoc Veritatis simulacrum sibi summus iudex aptasset. Aelianus
 variae historiae lib. xiv. cap. 34. Δικασαὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον*
 παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν, ἦν ὃ τέτων ἀρχων ὃ πρεσβύτατος,
 καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας. ἔδει ὃ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώ-
 πων καὶ ἀφειδέστατον. εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ
 σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ae-
 gyptios qui iudicabant, sacerdotes olim erant. Eorumque prin-
 ceptis, qui aetate anteibat caeteros: is in omnes jus dicebat.
 Eum vero esse oportebat omnium et iustissimum et parcentem
 nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex sapphiro, eaque
 imago Veritas dicebatur. Gemara Babylonica capite 1. co-
 dicis Joma ait, in secundo Templo defuisse quae in primo
 fuerant, Arcam cum propitiatorio et Cherubim: Ignem
 coelitus lapsum: Schechina: Spiritum sanctum: Urim et
 Thumim.*

c *Effulgebat*] Est haec conjectura Rabbihorum, nullis
 Scripturae verbis nixa. Credibilis multo est Sacerdotem
 ipsum oracula ore protulisse. Vide notata a nobis ad Exod.
 xxviii. 30. Num. xxvii. 31. *Clericus.*

d Ut

Se^{ct}. XVII. *Probatum idem, quod supra, ex praedictionibus.*

Huic ex miraculis argumento adfines est alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex praedictionibus rerum futurarum, quae apud Hebraeos plurimae existant, et apertissimae: ^a ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem restitueret: de excindendo per regem, Josiam nomine, templo Bethelis, ^b trecentis et amplius annis priusquam res eveniret. Sic ^c Cyri quoque nomen ipsum ac res praecipuae praesignificatae ab Esaia, exitus obsidionis, qua Chaldaei Hierosolyma cinxerunt, ab Jeremia: ^d a Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos ac Persas, ^e inde ad Alexandrum Macedonem; ^f cujus deinde ex parte successores forent Lagidae, et Seleucidae; quaeque mala populus Hebraeus ab his omnibus,

^a *Ut de orbitate ejus qui Hierichuntem restitueret*] Confer Josuae vi. 26. cum I Reg. xvi. 34.

^b *Trecentis et amplius annis*] CCCLXI. ut Josephus putat Antiquae historiae lib. x. c. 5.

^c *Cyri quoque nomen ipsum ac res praecipuae praesignificatae ab Esaia*] Cap. xxxvii, xxxviii. Implementum vide cap. xxxix. et lii. Et prophetiae et implementi testimonium ex Eupolemo adfert Eusebius Praepar. lib. ix. c. 39.

^d *A Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos et Persas*] Daniel. ii. 32, 39. v. 28. vii. 5. viii. 3, 20. x. 20. xi. 2.

^e *Inde ad Alexandrum Macedonem*] Dicto cap. ii. 32, et 39. vii. 6. viii. 5, 6, 7, 8, 21. x. 20. xi. 3, 4.

^f *Cujus deinde ex parte successores forent Lagidae et Seleucidae*] Cap. ii. 33, 40. vii. 7, 19, 23, 24. viii. 22. x. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

bus, ^g maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset, adeo perspicue, ^h ut Porphyrius, qui historias Graecas suo adhuc tempore exstantes cum vaticiniis istis contulit, aliter se expedire non potuerit, quam ut diceret ea, quae Danieli tribuebantur, post eventum fuisse scripta: quod perinde est, quasi quis neget, quae sub Virgilii nomine exstant, et pro Virgilianis habita sunt semper, ab ipso scripta Augusti aevo. Non enim de isto, quod dicimus, magis umquam dubitatum inter Hebraeos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his possunt, oracula plurima et clarissima, ⁱ apud Mexicanos et Peruanos, quae Hispanorum in eas terras adventum, et secuturas inde calamitates praedixerunt.

Argumentis aliis.

^k Referri huc possunt et somnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui et in

^g *Maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset*] vii. 8, 11, 20, 24, 25. viii. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26. xi. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. xii. 1, 2, 3, 11. Haec loca, sicut nos, exponunt Josephus lib. x. c. 12. xii. c. 11. et de Bello Judaico lib. i. c. 1. Chrysostomus ii. adversus Judaeos, Josephi utens testimonio: et Polychronius, Graecorumque alii.

^h *Ut Porphyrius, &c.*] Vide Hieronymum passim ad Danielem.

ⁱ *Apud Mexicanos et Peruanos*] Mira sanae sunt quae de istis oraculis referunt [*Garcilazzo de la Vega*] Inca, Acosta, Herrera, alii. Vide et Petrum Ciezam tomo II. rerum Indicarum.

^k *Referri, &c.*] Quae hic habentur non tam probant Deum esse, qui curet res humanas, quam rebus humanis interesse

in se, et in causis suis, somniantibus erant plane incogniti, ut ad casum, aut causas naturales referri, nisi inverecunde, non possint: cujus generis illustria exempla ex probatissimis scriptoribus, ¹ libro de anima, Tertullianus con-
gessit: et ^m spectra, non visa tantum, sed et loqui audita, tradentibus haec historicorum
etiam

interesse potentiores hominibus naturas inconspicuas; quod tamen qui credunt facile etiam Deum esse credunt. Necessè alioqui non est omnia, quae sunt praeter ordinem naturae, Deo ipsi tribui, quasi per se omnia faceret, quae ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. *Clericus.*

[*1 Libro de Anima Tertullianus*] Cap. xlv. ubi notabilia refert somnia Aftyagis, Philippi Macedonis, Himeraeae feminae, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiae, ejus quae gerula Ciceroni. Cleonymi Pictae, Sophoclis, Neoptolemi tragoedi. Habes quaedam horum et apud Valerium Max. lib. i. cap. 7. praeterea Calpurniae de Caesare, P. Decii et T. Manlii Consul, T. Atinii, M. Tullii in exilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Croesi, matris Dionysii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Cassii Parmensis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Poeni, Alcibiadis Atheniensis, Arcadis cujusdam. Sunt et notabilia apud Ciceronem de Divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. xxv. cap. 2. de matre in Lusitania militantis. Adde illa Antigoni et Artuculis, qui Osmanidarum generis auctor, in Monitis Lipsianis lib. i. cap. v. 5. et alia quae collegit vir magnae diligentiae Theodorus Zuingerus Voluminis V. lib. iv. titulo de insomniis.

[*m Spectra non visa tantum, sed et loqui audita*] Vide Plutarchum, vita Dionis et Bruti, et de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, et Florum lib. iv. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium xi. quae eadem historia est in epistola Plinii xxvii. lib. vii. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens et intrepidus Athenodorus. Vide et quae apud Valerium Maximum lib. i. cap. viii. praesertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Caesaris a se occisi, et apud Lipsium Monitorum

etiam illis, qui a superstitiosa credulitate ab-
sunt longissime: et nostri quoque aevi te-
stibus qui in Sina, quique in Mexicana et aliis
Americae partibus vixere. Neque spernenda
publica illa ⁿ ad tactum ignitorum vome-
rum innocentiae examina, quorum tot Ger-
manicarum nationum historiae, ipsaeque leges
meminerunt.

Sect. XVIII. *Solvitur obiectio, quod miracula
nunc non conspiciantur.*

Nec est, quod quisquam objiciat, talia mi-
racula hoc tempore non conspici, nec audiri
tales

rum lib. i. cap. v. 5. Multas historias tales congefferant
Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secun-
do libro de Animarum immortalitate, memorante Origene
contra Celsum quinto.

ⁿ *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiae examina]*
Vide testimonia hac de re congesta a Francisco Jureto ad
epistolam Ivonis Episcopi Carnotensis 74. Quam autem
id antiquum sit, docet Sophocles Antigone; ubi sic The-
bani Oedipodae loquuntur:

**Ἡμῶν δ' ἑτοιμαὶ καὶ μῦδρας αἶψαν χερσὶν,*

Καὶ πῦρ δέρεταιν καὶ θεὸς ὀρκωμοτεῖν,

Τὸ μῖτε δράσαι, μῖτε τῷ συνειδέναι.

In hoc parati tangere ardentis sumus

Massas, per ignes ire; jurare aut Deos,

Nos hujus esse nec reos, nec conscios.

Docet et ex iis quae in luco Feroniae apud Soracte olim
spectata ferunt Strabo lib. v. Plinius Hist. natur. lib. vii.
c. 2. et ad Virgilium xi. Aeneïdos Servius. His naturae
ordinem egredientibus addi posse arbitror, quae contra te-
lorum jactus tutandis corporibus usurpari videmus. Vide
et de iis qui exsecta ob religionem lingua locuti, testes
certissimos Justinianum lib. i. C. de Officio Praefecti prae-
torio Africae, Procopium Vandalicorum i. Victorem Uti-
censem libro de Persecutionibus, Aeneam Gazaeum Theo-
phraστο.

Sect. XIX. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 85

tales praedictiones. Satis enim est ad probationem divinae providentiae, factum id esse aliquando; qua semel constituta, consequens est, ut tam provide ac sapienter nunc credatur Deo abstinere a talibus, quam olim ea usurpaverit. Neque vero aequum fuit, leges universo datas, de rerum cursu naturali et futurorum incertitudine, temere aut semper excedi: sed tum demum, cum digna incidisset causa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id est, in Judaea residebat, et adversus circumfusam impietatem novis sub inde praesidiis muniendus erat; aut cum Christiana Religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto, per totum orbem primum spargi debuit.

Sect. XIX. *Et quod tanta sit scelerum licentia.*

Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conspectu scelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis obruitur: quae coercere atque reprimere praecipuum contendunt divinae providentiae, si qua esset, opus futurum fuisse. Sed facilis est responsio: cum hominem Deus condidisset liberum ad bene maleque agendum, sibi reservata bonitate plane necessaria atque immutabili, ° aequum
haud

° *Aequum haud fuisse ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.] Tertullianus adversus Marcionem ii. Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, et bono sponte servando, et malo sponte vitando: quoniam et alias positum hominem sub judicio Dei, oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi, scilicet. Caeterum nec boni nec mali merces jure*

haud fuisse, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Caeterum quaecumque sunt impediendi rationes, cum libertate data non pugnantes, ut legis constitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam et promissis, earum nulla a Deo praetermittitur: sed nec malitiae effectus finit, quo possent, evagari. Unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri umquam potuit. Quae vero permittuntur scelera, non carent interim suo fructu, cum adhibeantur, ut attingere supra coepimus, aut ad puniendos alios non minus sceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapsi sunt, aut ad exigendum specimen eximium patientiae atque constantiae ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. ^p Postremo et ipsi, quorum ad tempus dissimulata videntur scelera, poenas eorum, cum temporis usura, solent solvere: ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

Seçt.

pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem, de obsequio sponte praestando, vel transgressione sponte committenda, ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Mox: Igitur consequens erat, uti Deus secederet a libertate semel concessa homini, id est, contineret in semetipso et praescientiam et praepotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo, male libertate sua frui agressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat. Tractat hoc ipsum erudite, ut solet, Origenes quarto contra Celsum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν αἰέλης τὸ ἐκείνου, ἀνέλκεις αὐτῆς καὶ τὴν εὐρίαν. Virtuti humanae si auferas libertatem, ipsam ejus naturam sustuleris.

^p Postremo] De hac tota re vide notata ad sect. viii.

Sect. XX. *Saepe ita ut opprimantur boni.*

Quod si quando nulla apparent scelerum supplicia, et, quod multos infirmos solet offendere, boni quidam, malorum violentia oppressi, non vitam modo agunt aerumnosam, sed et mortem saepe subeunt, et quidem infamem: non ideo mox tollenda est a rebus humanis Dei providentia, quae tam validis, ut jam diximus, argumentis esse ostenditur; sed potius, ^q cum sapientissimis viris, ita colligendum est.

Sect. XXI. *Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus.*

Cum Deus curet actiones hominum, iustusque sit, et ista interim fiant, expectandum est aliquod post hanc vitam iudicium; ne aut insignis improbitas sine poena, aut magna virtus sine solatio praemioque maneat.

Sect. XXII. *Quod confirmatur traditione.*

^r Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est: quae
anti-

^q *Cum sapientissimis viris*] Ut Stoicis, de quorum sententia vide *Senecam* in Libro de Providentia, et *M. Ant. Mureti* ad eum praefationem. Adi et Dissertationes *Arrianeas Epicteti*. Clericus.

^r *Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est*] Qui argumentum hoc fusius tractatum volet legere, recurat ad *Chrysostomum* ad 2 Cor. cap. xviii. in *Ethico*, eundem Tomo VI. contra eos qui a daemonibus ajunt res humanas administrari, et quarto Sermone de Providentia.

antiquissima traditio a primis (unde enim alio-
qui?) parentibus ad populos moratiores pene
omnes manavit; ut ^f ex Homeri carminibus
apparet, et ^t ex Philosophis non Graecorum tan-
tum, sed et Gallorum veterum, ^u quos Drui-
das vocabant, ^x et Indorum, quos Brachma-
nes: et ex iis ^y quae de Aegyptiis ^z et Thra-
cibus,

^f *Ex Homeri carminibus apparet*] Maxime in ea parte
quae *νεκῦια* dicitur, cui addi possunt similes *νεκῦιαι* apud
Virgilium, Sēnecam in Oedipode, Lucanum, Statium, et
quod est 1 Sam. xxviii.

^t *Ex Philosophis*] Pherecyde, Pythagora ac Platone,
omnique horum schola. His Empedoclem et oracula plurima
adjungit Justinus Apologetico ii, Anaxagoram et Xenocra-
tem Theodoretus.

^u *Quos Druidas vocabant*] Docebant hi non interire ani-
mas, teste Caesare lib. vi. de bello Gall. Strabo lib. iv. de
iisdem: ἀφθάρτους ὃ λέγουσι καὶ ἔτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχὰς. Et
hi et cum his alii interitus expertes dicunt animas. [Vide
et Lucanum lib. i. 455.]

^x *Et Indorum, quos Brachmanes*] Quorum sententiam
sic exprimit nobis Strabo lib. xv. Νομίζουσιν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐν-
θάδε βίον, ὡς αὖ ἀκμὴν κνόμενον εἶναι. τὸν δὲ θάνατον γένε-
σιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφῆσαι. Hanc
vitam habendum esse quasi recens concepti foetus statum: mor-
tem vero partum esse ad eam, quae vere vita est, planeque
beatam, iis scilicet qui sapientiam sectati fuerint. Vide et
insignem de hac eorum sententia locum, libro iv. Porphy-
rii, De non edendis animalibus.

^y *Quae de Aegyptiis*] Herodotus Euterpe Aegyptiorum
esse ait dogma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατος ἐστὶ. morte carere
humanas animas. Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in
prooemio. Tacitus lib. v. histor. de Judaeis: Corpora con-
dere quam cremare e more Aegyptio. Eademque cura et de
infernis persuasio. Vide de anima Osiridis Diodorum Sicu-
lum, et Servium ad vi. Aeneidos, cujus pleraque ab Ae-
gyptiis desumpta ait.

^z *Et Thracibus*] Repete hic locum Hermippi de Pytha-
gora, quem modo ex Josepho protulimus. Mela lib. ii.
de

Secl. XXII. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 89

cibus, quin et Germanis scriptores plurimi prodiderunt. Quin et de iudicio divino, post hanc vitam, plurima exstitisse videmus non apud Graecos tantum, ^a sed et apud Aegyptios et ^b Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, ^c Plutarchus docent; quibus addi potest traditio de mundo hoc conflagraturus, quae olim ^d apud Hyfaspem et Sibyllas, nunc quoque,

de Thracibus: *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etsi non redeant, non exstingui tamen, sed ad beatiora transire.* De iisdem Solinus c. x. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non exstingui, sed beatas magis fieri.* Hinc mos ille laetitiae signis funera prosequendi, et his scriptoribus memoratus, et Valerio Max. lib. i. c. vi. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaste Aristophanis modo diximus, Hebraeorum quosdam jam olim venisse in Thraciam.

^a *Sed et apud Aegyptios*] Quae de inferis Orpheus prodidit, ab Aegyptiis sumpta ait Diodorus Siculus lib. i. Repete quae ex Tacito jamjam habuimus.

^b *Indos*] In quorum sententiis ponit Strabo libro xv. τῶν καὶ ἄδε κρίσεων, de iudiciis quae apud inferos exercentur.

^c *Plutarchus*] De his qui fero a Deo puniuntur, et de facie in orbae Lunae. Vide et egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Praeparationis Evangelicae libro xi. 38.

^d *Apud Hyfaspem et Sibyllas*] Testis Justinus Apologetico altero, et Clemens Stromateon vi. unde et illud sumtum quod ex tragoedia citatur:

Ἔσαι γὰρ ἔσαι καὶ αἰῶνα χρόνον,
Ὅταν πῦρ γέμοντα θησαυρὸν σχοῖσιν
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἢ ὃ βροχιδεῖσσι φλόξ
Ἀπαντα ταπίγεια καὶ μεταύσια
Φλέξει μανείσ', ἐπὰν δ' ἄρ' ἐκλίπη τὰ πᾶν,
Φρεσὶ μὲν ἔσαι κυμάτων ἅπας βυβίς.
Γῆ δὲ δένδρεων ἔρημος, εἰδ' αἰὲρ ὅτι
Πτερωτὰ φύλα βασάσει πύρρην.

quoque ^e apud Ovidium ^f et Lucanum ^g et Indos Siamenses reperitur: cujus rei indicium ^h et Astrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, et alia longinqua loca primum ventum est, reperta ibi quoque eadem de animis et iudicio sententia.

Sect.

*Nam veniet ille, veniet haud dubie, dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus aether: lege tum spreta furens
Terras, et illis quidquid est sublimius;
Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustas aër pascet aligerum genus.*

[Mallem haec omissa, cum nemini non suspecta sint
Hystaspis et Sibyllarum Scripta. Clericus.]

^e Apud Ovidium] Metamorphoseon i.
*Esse quoque in fatis reminiscitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia coeli
Ardeat, et mundi moles operosa laboret.*

^f Et Lucanum] Libro i.

—— Sic cum compage soluta
*Saecula tot mundi suprema coegerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: mistis
Sidera sideribus concurrent: ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phoebè
Ibit, et obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi, totaque discors
Machina divulsi turbabit foedera mundi.*

Praeiverat Lucano patruus Seneca, sine ad Marciam: *Sidera sideribus incurrent, et omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex disposito lucet ardebit*, [Fuit haec sententia Stoicorum, de qua vide ad L. ii. 10.]

^g Et Indos Siamenses] Vide Ferdinandum Mendesium.

^h Et Astrologis notatum] Copernico Revolutionum lib. iii. c. 16. Joachimo Rhaetico ad Copernicum, Gemmae Frisio. Vide et Ptolemaeum lib. iii. c. 14. Syntaxeos Mathe-

Se^{ct}. XXIII. *Cui nulla ratio repugnet.*

^a Neque vero ullum potest reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem refellat. Nam quae perire cernimus omnia, ea pereunt, aut oppositu contrarii validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut subtractione subiecti, a quo pendent, ut magnitudo vitri fracto

thematicae. Mundum non illis viribus stare quibus prius steterat, idque ipsum loqui mundum, et *occafum sui rerum labentium probatione testari*, ait Cyprianus ad Demetrianum. [Propior fit Terra Soli quando est in Periheliis, hoc est, cum circa extrema minoris axis Parabolae suae versatur. Quamvis iisdem semper distantis accedat Terra, tamen hinc liquet, si Deus velit, propius eam posse accedere, et a Sole, si ita Deo videretur, incendi, quod contingit Cometis. *Clericus.*

^a *Neque vero ullum, &c.*] Res haec adcuratius aliquanto, ex meliore philosophandi ratione, tractari posset, si per angustiam chartae liceret. 1. Definienda esset *mors animi*, quae contingeret si aut ipsa animi substantia in nihilum redigeretur; aut si tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum suarum usu omni destitutus esset. Sic et res corporeae interire dici possunt, si earum substantia desinat esse; aut si forma ita destruat, ut species ipsa earum pereat, veluti cum plantae comburuntur, aut putrescunt, quod et animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi substantiam perire, cum ne corpora quidem ulla intereant, sed tantum dividantur, et disjiciantur eorum particulae. Nec probet etiam quisquam animum desinere, post mortem hominis, cogitare, qua in re sita est animi vita; non sequitur enim, destructo corpore, destrui animum, cuius substantiam corpoream esse nemo probavit. 3. Sed nec possumus etiam ostendere, rationibus certe philosophicis ex natura ipsa animi deductis, contrarium, quia nobis non est nota. In nihilum quidem mens natura sua non redigitur, ut nec corpora. Opus est hanc in rem actione singulari Creatoris. Verum posset forte sine cogitatione ulla et sine memoria

fractō vitro; aut defectu causae efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum potest de animo dici. Non primum: ~~quia~~ nihil potest dari, quod animo sit contrarium; imo ea est ejus natura peculiaris, ut quae inter se contraria sunt, ea pariter, et eodem tempore, in se capiat suo, id est, intellectuali modo. Non secundum: quia nec subiectum est ullum, a quo pendeat animi natura. ^b Si quod enim esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quod cum vires, quae corpori inhaerent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item

memoria esse, qui status vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors. 4. Sed si animus, corpore dissoluto, in eo statu in aeternum maneret, nec umquam ad pristinas cogitationes suas et memoriam rediret; tum nulla ratio reddi posset Divinae Providentiae; quam tamen, argumentis antea allatis, esse prorsus constat. Dei bonitas, ac justitia, amorque virtutis et odium vitii, quae ei inesse nemo dubitare queat, inania essent nomina; cum Deus intra brevia et exigua bona hujus vitae beneficentiam suam coërceret; vitiumque et virtutem nullo discrimine haberet, bonis et malis in aeternum aequae intereuntibus, nec in hac vita praemia aut poenas ullas recte, vel secus factorum videntibus. Quo pacto, Deus desineret esse Deus, hoc est, perfectissima natura: sublatoque Deo, nullius propemodum rei rationem reddere possemus; ut satis ostendit *Grotius*, argumentis quibus omnia a Deo creata esse demonstravit. Igitur quandoquidem est Deus, isque amans virtutis et vitii osor, sunt quoque animi hominum immortales, praemiisque et poenis alterius vitae reservantur. Sed pluribus haec diduci oporteret. *Clericus.*

^b *Si quod enim esset, id esset corpus humanum.]* Id non esse bene probat Aristoteles ex senibus, libro de Anima i. cap. 4. Idem lib. iii. cap. 4. Anaxagoram laudat quod *ἄνθρωπος* dixerit, mentem impermixtum aliquod, nimirum, ut res alias possit cognoscere.

item ^c corporis vires laeduntur a nimia excellentia rei objectae, ut visus a Solis luce: at animus, qui circa excellentiora versatur, ut circa figuras a materia abstractas, circa universalialia, ^d eo redditur perfectior. Quae corpori inhaerent vires, occupantur circa ea, quae locis ac temporibus definita sunt, quae est natura corporis. At animus etiam circa infinitum et aeternum. Quare cum in operando animus a corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari

c Corporis vires laeduntur a nimia excellentia rei objectae] Aristoteles libro iii. de Anima, cap. 5. "Ὅτι δ' ἔχ' ὁμοία ἢ ἀπάθεια τῇ αἰσθητικῇ καὶ τῇ νοητικῇ φανερόν ἐπὶ αἰσθητικῶν καὶ τῆς αἰσθήσεως ἢ μὲν γὰρ αἰσθήσεως ἔ' δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τῶν σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον φόβος ἐκ τῶν μεγάλων φόβων, ἔδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὁσμῶν καὶ χρωμάτων, ἔτε ὁρᾶν, ἔτε ὁσφρασθαι ἀλλ' ὃ νῦν ὅταν τι νοήσει σφόδρα νοητὸν, ἔχ' ἡττον νοεῖ τὰ ὑποδέεσθαι ἀλλὰ καὶ μάλλον· τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν ἐκ ἀνευ σώματος, ὃ δ' ἔ' νῦν χωριστός. Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis et intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaqueensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspiciere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo et magis: id eo venit, quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid a corpore separabile. Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Praeparatione libro xv. c. 22. Adjunge quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipseque corpori cruciatus interitumque imperat.

d Eo redditur perfectior] Et quae magis animum a corpore seducunt, eae sunt animi actiones excellentiores.

dari potest causa effectrix, a qua animus semper manet. Non enim parentes dixeris, cum his mortuis vivere filii soleant, Quod si quam omnino velimus esse causam, unde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque universalis, quae ex parte potentiae numquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est, velle Deum, ut extinguatur animus, nullo potest probari argumento.

Sect. XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta sunt non levia in contrarium: datum homini ^a dominium in suas actiones, appetitus immortalitatis insitus, conscientiae vis consolantis se, ob actiones bonas quamvis molestissimas, et spe quadam sustentantis; ^b contra, cruciantis sese ob prave acta, praesertim circa mortem, tanquam sensu imminentis

^a *Dominium in suas actiones*] Et in animantia quaevis. Adde notitiam Dei et naturarum immortalium: *Ὅντιν δὲ εἶναι ἀθάνατον οἶδε*, ait Sallustius Philosophus. *Nulli naturae mortali immortalis natura cognita est.* Notitiae autem ingens signum, quod nihil est tam grave, quod non Dei causa animus soleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumscriptam, ut caetera animantia, sed infatigabilem, et in infinitum patentem, et sic Deo similem; quae differentia hominis a caeteris animantibus etiam Galeno notata.

^b *Contra, cruciantis sese ob prave acta, praesertim circa mortem*] Plato de Republica primo: *Ἐπειδὴν τις ἐγγὺς ἢ τῷ οἶσθαι τελευτῆσιν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντίς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν ἐκ εἰσέης.* *Cum jam prope est ut quis morituum se putet, tunc metus eum ac sollicitudo subit, de quibus ante non instituerat cogitare.*

Se&. XXV. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 95

nentis iudicii: quam vim. c. saepe nec pessimi tyranni intra se extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

Se&. XXV. Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.

Quod si animus et ejus est naturae, quae nullas habeat in se intereundi causas, et Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitatis: et hoc

c. Saepe nec pessimi tyranni intra se extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.] Testis illa Tiberii ad Senatum epistola: Quid scribam vobis, Patres Conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore? Dii me Deaque pejus perdant, quam perire quotidie sentio, si scio. qua recitata, addit Tacitus Annalium vi. Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant: Neque frustra praestantissimus sapientiae firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus, quando ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur. Plato est is, quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno: Πένες τῇ ἀληθείᾳ φαίνεσθαι, εἰάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίσκηται δεῖσθαι, καὶ φόβῳ γέμων διὰ πάντας τοῦ βίου σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum recte norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus moeroris et cruciatuum. His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixi Tiberii epistolam recitaturus sic praefatur: Postremo semetipso pertaesus talis epistolae principio tantum non summam malorum suorum professus est. Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum carmine secundo describens:

— pectus iniustae
Deformant maculae, vitiisque inolevit imago.

a Bonum

hoc est, quod Plato, et Pythagorici dixerunt,
^a bonum esse hominis Deo quam simillimum
reddi. Qualis autem ea sit felicitas, et quo-
modo comparetur, possunt quidem homines
conjecturis indagare: sed si quid ejus rei a Deo
patefactum est, id pro verissimo et certissimo
haberi debet.

Sect. XXVI. *Ad quam comparandam indaganda
vera Religio.*

Quod cum Christiana Religio, supra alias,
se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides
habenda, secunda hujus operis parte exami-
nabitur.

^a Bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi. Quod
^a Platone accepere Stoici. Notat Clemens, Strom. v.

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

LIBER SECUNDUS.

Señt. I. *Ut probetur, hunc titulum Christianae
Religioni competere.*

SECUNDUS igitur liber, fusis ad Christum in coelo jam regnantem precibus, ut ea nobis Spiritus sui auxilia subministraret, quae ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, ut omnia dogmata Christianismi tractentur: sed ut ostendatur, Religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic orditur.

Señt. II. *Ostenditur Jesum vixisse.*

Jesum Nazarenum vixisse quondam in Judaea, rerum Romanarum potente Tiberio, non tantum Christiani, per omnes terrarum oras sparsi, constantissime profitentur; sed et Judaei omnes, qui nunc sunt, et qui umquam post illa tempora scripserunt: testantur idem

98 H. GROTIUS DE VERITATE LIB. II.
et Pagani, hoc est, nec Judaicae, nec Christianae Religionis Scriptores, ut ^a Suetonius,
^b Tacitus, ^c Plinius junior, et post hos multi.

Eumdem affectum morte ignominiosa.

Eumdem Jesum a Pontio Pilato, Judaeae Praefide, cruci affixum, omnes itidem Christiani,

^a *Suetonius*] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Graecis et Latinis notius.

^b *Tacitus*] Libro xv. ubi de Christianorum suppliciis: *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante per Procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Ubi flagitia et odium generis humani nihil aliud sunt quam falsorum Deorum neglectus: quam eandem causam etiam Judaeis maledicendi Tacitus habuit, et Plinius major, cui Judaei dicuntur *gens contumelia numinum insignis*. Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut quod Seneca laudat, civilis Theologiae partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, fervarentque tanquam legibus iussa, credentes cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere. Varronis et Senecae hac de re sententiam, quae eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. iv cap. 33. et lib. vi. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jesum, qui a Pontio Pilato supplicio affectus est, jam Neronis tempore a multis etiam Romae pro Christo habitum. Confer quae apud Justinum sunt Apologetico ii. de hac historia, ubi Imperatores et Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

^c *Plinius junior*] Epistola omnibus obvia, quae libri decimi est xcvi. cujus et Tertullianus Apologetico meminit, et Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere solitos, obstrictosque inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Pervicaciam et inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc uno, quod deos appellare et simulacris numinum thure ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis

stiani, quanquam ignominiosum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: ^d fatentur et Judaei; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod majores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, gravissimam invidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos jam diximus, scriptores, idem memoriae prodiderunt: imo multo post tempore exstiterunt ^e Acta Pilati, quibus id constaret, ad quae Christiani nonnumquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Christianismi, id umquam in controversiam vocarunt: ita ut nulla excogitari possit historia, quae certior hac sit; ut quae tot, non dicam hominum, sed populorum, inter se discordantium testimoniis approbetur. ^f Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.

Sect.

mentis cogi possent. Epistola quae ei respondet Trajani, cum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam quandam de Jesu etiam, apud Numenium Pythagoricum, exstitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

^d *Fatentur et Judaei*] Qui eum vocant תלמי, id est, suspensum. Jesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjamen Tudelensis in Itinerario.

^e *Acta Pilati*] Vide Epiphanium in Tessere scaecatitidis. [Mallem tamen omissum id argumentum, quia imprudentes Christiani, ad supposititia acta provocare potuerunt; nec satis constat ulla umquam genuina fuisse. Clericus.

^f *Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum ut Dominum coli*] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad ii ad Cor. v. 7.

Sect. III. *Et tamen post mortem adoratum etiam a viris sapientibus.*

Neque nostris tantum, aut actis paullo ante temporibus, sed et superioribus, usque dum ad aetatem rei gestae proximam veniatur: puta sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio, is, quem diximus, Tacitus, et alii testantur.

Sect. IV. *Cujus rei causam aliam esse non posse, quam miracula ab ipso edita.*

Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, et judicio praediti, et litterarum non rudes: quales (ut de Judaeis nunc taceamus) ^g Sergius Cypri Praeses, ^h Dionysius Areopagita, ⁱ Polycarpus, ^k Justinus, ^l Irenaeus, ^m Athenagoras, ⁿ Origenes, ^o Tertullianus, ^p Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint; praesertim

^g *Sergius Cypri Praeses*] Act. xiii. 12.

^h *Dionysius Areopagita*] Act. xvii. 34.

ⁱ *Polycarpus*] Qui martyrium passus in Asia, anno Christi CLXIX. juxta Eusebium.

^k *Justinus*] Qui pro Christianis scripta edidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.

^l *Irenaeus*] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.

^m *Athenagoras*] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. ut ex libri inscriptione apparet.

ⁿ *Origenes*] Floruit circa annum Christi CCXXX.

^o *Tertullianus*] Celeber anno Christi CCVIII.

^p *Clemens Alexandrinus*] Circa idem tempus. Vide Eusebium.

tim cum prope omnes in aliis religionibus educati essent, nec in Christiana quidquam esset, aut honoris, aut commodi; nulla potest causa reddi, praeter hanc unam, quod diligenti inquisitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperissent, veram et firmis testibus subnixam fuisse famam, quae de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de sanatis sola voce, et quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de visu reddito ei, qui caecus natus esset, de auctis non semel panibus in alimenta multorum millium, quae id testari poterant, de mortuis in vitam revocatis, et quae plura sunt ejusmodi.

Sect. V. *Quae miracula non naturali efficaciae, neque diabolicae adscribi possunt, sed omnino a Deo sint profecta.*

Quae quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita a Christo prodigia aliqua, ^q neque Celsus, ^r neque Julianus, cum in Christianos scriberent, negare ausi

^q *Neque Celsus*] Cujus verba apud Originem lib. ii. *Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ ἐπεὶ χλωὸς καὶ τυφλὸς ἐθεράπευσε. Credidistis eum esse Dei filium, ideo quod claudos et coecos sanavit.*

^r *Neque Julianus*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis a Cyrillo lib. vi. *Εἰ μὴ τις οἶεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι καὶ δαιμονῶντας ἐπορκίζεν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. Nisi quis existimat inter maxima esse opera, claudos et caecos integritati restituere, et daemonio correptos adjuvare in vicis Bethsaïdae aut Bethaniae.*

ausi fuerint, ^f Hebraei vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuisse quae diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia, sive miracula appellantur. Neque vero per naturae vim fieri potest, ut sola voce, aut contactu, morbi graves, et quidem subito, tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Evangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec praestigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, ^t inspectante populo, et in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Adde quod similia opera saepe repetita, et ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod et Judaei fatentur, opera haec processisse a virtute aliqua plusquam humana; id est, a spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse profecta haec opera, inde probatur, quod doctrina haec Christi, cui probandae ista opera adhibebantur, malis spiritibus adversatur. Vetat enim malos spiritus coli, abstrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales spiritus delectantur. Rebus quoque ipsis apparet, ubicumque ea doctrina recepta est, collabi Daemonum cultum, ^u et artes magicas, et unum Deum

[^f *Hebraei vero in Thalmudicis libris aperte fateantur*] In titulo Aboda Zara.

^t [*Inspectante populo*] Act. xxvi. 26. Luc. xii. 1.

^u [*Et artes magicas*] Quarum et libri horatu discipulorum Jesu combusti. Act. xix. 19.

Deum coli, cum detestatione Daemonum: quorum vim ac potestatem Christi adventu infractam ^x Porphyrius ipse agnovit. Credendum autem non est, quemquam malum spiritum adeo esse imprudentem; ut ea faciat, et quidem saepissime, ex quibus nihil honoris sibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque sapientiae, aut bonitati ipsius Dei, ullo modo convenit, ut passus credatur, astu Daemonum, illudi hominibus ab omni malitia alienis, et sui metuentibus; quales fuisse primos Christi discipulos, vita ipsorum inculpata, et multae calamitates, conscientiae causa, toleratae manifestum faciunt. Quod si dicas, a bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Christi opera; jam eo ipso fateris, illa Deo placuisse, et ad Dei honorem pertinuisse, cum bonae mentes nihil faciant, nisi quod Deo gratum, ipsique gloriosum sit: ut jam taceamus, quaedam Christi opera esse talia, quae Deum ipsum auctorem testari videantur, ut mortui non unus in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri finit, absque causa: id enim sapientem legis conditorem decet, a legibus suis non nisi ob causam, et quidem gravem, recedere. Causa autem nulla alia reddi potest, cur haec facta sint, quam ea, quae a Christo allata est: nempe ^y ut doctrinae ipsius redde-

^x Porphyrius ipse agnovit] Locus est apud Eusebium Praeparationis lib. v. cap. 1. Ἰησοῦ τιμωμένῃ, καὶ ἐμὴς τῆς θεῶν δημοσίας ὠφελείας ἡσθετο. Ex quo Jesus coli coeptus est, publicam Deorum opem nemo sensit.

^y Ut doctrinae ipsius, &c.] Adde eventum ipsum, quo factum

redderetur testimonium. Neque vero, qui ea adspicerent, aliam causam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio essent animo, Deum hoc egisse, ut eis imponeret, impium est creditu. Et haec una fuit causa cur Judaeorum plurimi, qui circa Jesu tempora vixerunt, etiam qui induci non possent, ut legis a Mose datae partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni et Ebionaei dicebantur, nihilominus Jesum, ut missum coelitus magistrum, agnoscerent.

SECT. VI. *De ipsius Jesu resurrectione constare testimoniis fide dignis.*

Miraculis a Christo editis par argumentum praebet Christi ipsius post crucem, mortem, sepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim

factum est ut tanta humani generis pars Christianam Religionem amplecteretur, ostendisse rem Deo tanti fuisse, ut propterea miraculis eam initio confirmaret. Si tot fecerat, in gratiam unius gentis, nec ita magnae; Hebraeam intelligo; quanto magis consentaneum bonitati ejus fuit tantae humani generis parti, in densissimis tenebris jacenti, coelestem hanc lucem impertiri? *Clericus.*

z *Qui induci non possent ut legis a Mose datae partem ullam omitterent*] Vide Act. xv. Rom. xiv. Hieronymus in Chronico Eusebiano ad annum Christi cxxv. cum Christianos Episcopos Hierosolymitanae Ecclesiae quindecim nominasset: *Hi omnes usque ad everisionem, quam ab Hadriano perpeffa est Jerusalem, ex circumcisione Episcopi praefuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Christianis, *Christum Deum sub legis observatione credebant, et ex circumcisione eorum Ecclesiae habebat sacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis et Ebionitis agit. Nazareni non est nomen partis alicujus, sed omnes in Palaestina Christiani, ideo quod Dominus eorum Nazareus fuisset, sic appellabantur: Act. xxiv. 5.

enim non modo ut verum, sed ut praecipuum
 suae fidei fundamentum, adferunt omnium lo-
 corum et temporum Christiani: quod fieri non
 potuit, nisi qui primi Christianam fidem docu-
 erunt, certo auditoribus suis persuaserint, rem
 ita gestam. Certo autem persuadere hoc non
 potuerunt hominibus aliquo iudicio praeditis,
 nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes
 esse: sine qua affirmatione, nemo mediocriter
 sanus illis habuisset fidem, praesertim iis tem-
 poribus, cum illis credere maximis malis ac pe-
 riculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis mag-
 na constantia, etiam libri ipsorum, ^a et aliorum
 docent: imo ex libris apparet, provocasse eos
^b ad testes quingentos, qui Jesum post mortem
 redivivum conspexerint. Non est autem mos
 mentientium, ad tam multos testes provocare.
 Neque fieri potest, ut in falsum testimonium
 tam multi conspirent. Et ut alii testes non fu-
 issent, quam duodecim illi notissimi Christianae
 doctrinae primi propagatores, sufficere hoc de-
 bebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex
 mendacio sperare non poterant, cum honos
 omnis esset penes Paganos, aut Judaeos, a qui-
 bus ipsi probris et ignominia afficiebantur: non
 divitias, cum contra haec professio saepe et bo-
 norum, si qua essent, damno mulctaretur: at-
 que

^a *Et aliorum*] Etiam Celsi, qui adversus Christianos scri-
 psit. Vide Origenem lib. ii.

^b *Ad testes quingentos*] Paulus 1 ad Corinth. xv. 6. quos-
 dam eorum eo tempore mortuos esse dicit: sed horum quo-
 que liberi et amici superstitibus audiri poterant, ac testari
 quae audierant. Major autem horum pars etiam vivebat,
 scribente ista Paulo. Haec apparitio in monte Galilaeae
 contigit.

que ut hoc non fuisset, tamen Evangelium doceri ab ipsis non posset, nisi omni bonorum temporalium cura omissa. Neque vero alia ulla vitae hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipsa Evangelii praedicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama dumtaxat inter suos tanti non erat, ut propterea homines simplices, et quorum vita ac dogma a fastu abhorrebat, tantam malorum vim subirent: neque vero sperare ullo modo poterant tantum progressum sui dogmatis, cui et intenta commodis suis natura, et ubique imperantium auctoritas repugnabant, nisi ex divino promisso. Accedat, quod etiam hanc qualemcumque famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere; cum, Deo de industria suum in hoc consilium celante, ^c mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur, quod et ipsorum, et sequentium Christianorum scripta apertissimum faciunt. Restat ergo, ut Religionis suae tuendae causa mentiti dicantur; quod omnino, si res recte expendatur, dici de illis non potest. Nam aut Religionem illam veram, ex animi sententia, crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidissent optimam, numquam hanc elegissent omissis Religionibus aliis magis tutis, magisque honoratis: imo quamvis veram, professi non essent, nisi et professionem

^c *Mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur*] Vide 1 Thessal. iv. 15, 16. 1 Cor. xv. 52. Tertullianus de Monogamia: *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines saeculorum devenerunt?*

sionem ejus credidissent necessariam; praesertim cum et facile praevidere possent, et experimento statim discerent, hanc professionem post se trahere mortem immensi agminis, cui sine justa causa causam dare a latrocinii scelere non abscedebat. Quod si crediderunt Religionem suam veram, imo et optimam, et profitendam omnino, et quidem post Magistri sui mortem: sane id fieri non potuit, si fefellisset eos Magistri sui de sua resurrectione pollicitatio. Nam ^d id cuivis sano homini satis fuisset, ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rursus Religio omnis, praesertim vero Christiana, ^e mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet: non poterunt ergo Religionis, et quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitae ne ab adversariis quidem culpatae, et quibus nihil objicitur ^f praeter solam simplicitatem, cujus ingenium a confingendo mendacio longissime abest. Nemo etiam eorum fuit, qui non gravissima quaeque passus sit, propter illam professionem de Jesu resuscitato. Multi etiam ipsorum morte exquisitissi-

ma,

^d *Id cuivis sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem*] Fusius hoc argumentum exsequitur Chrysostomus ad 1 Corinth. i. in fine.

^e *Mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet*] Matth. xii. 36. Joh. viii. 44, 45. Eph. iv. 25. Rom. ix. 1. 2 Cor. vii. 14. xi. 31. Gal. i. 20. Col. iii. 9. 1 Tim. i. 10. et ii. 7. Jac. iii. 14. Matth. xxii. 16. Marc. xii. 14. Luc. xx. 21. Joh. xiv. 16. Eph. v. 9. et alibi.

^f *Praeter solam simplicitatem*] Etiam Celsus. Vide Origenem lib. i.

ma, ob id testimonium, affecti sunt. Jam vero, ut quis sensus sui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri potest: at ut ob falsum, quod falsum esse norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, sed plures, quorum id falsum credi nihil intersit, res est plane incredibilis. Amentes autem eos non fuisse, et vita et scripta satis testantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici potest; qui Christum in coelo regnantem a se conspectum ^g palam praedicavit, ^h cum nihil eruditionis Judaicae ipsi deesset; nec spes honorum, si patrum viam institisset: contra vero ob illam professionem et odiis cognatorum suorum subjacere, et toto orbe peregrinationes difficiles, periculosas, laboriosas suscipere deberet, ac postremo etiam supplicium cum infamia perpeti.

SECT. VII. *Solutio adversus objectionem sumtam ab eo, quod Resurrectio videatur impossibilis.*

Sane tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat, rem ipsam talem esse, ut nullo modo fieri possit; qualia sunt, quae contradictionem, ut loquuntur, implicant.

^g *Palam praedicavit*] 1 Cor. xv. 9. 2 Cor. xii. 4. Adde quae discipulus Pauli Lucas scribit Act. ix. 4, 5, 6. et xxii. 6, 7, 8.

^h *Cum nihil eruditionis Judaicae ipsi deesset*] Act. xxii. 3. Gamalieleus duos eruditionis nomine Hebraei praedicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legis tantum, sed et eorum quae a magistris erant traicta, apprimè gnarus. Vide Epiphanium.

plicant. ⁱ Id autem hac de re dici non potest. Posset sane, si quis eundem tempore eodem et vixisse, et mortuum fuisse, pronunciaret. Caeterum ut mortuo vita reddi possit, praesertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, ^k nihil causae est. Neque vero viri sapientes id impossibile crediderunt; cum ^l Eri Armenio id evenisse

ⁱ *Id autem hac de re dici non potest*] Responsio septima ad objecta de resurrectione in Justini operibus. Ἄλλο τὸ πᾶντι ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινι ἀδύνατον. πᾶντι μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον ἔῃ τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατον ἔστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον. τινὶ τῶν τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλασι τὴν ἀνάσσειν οἱ ταύτην ἀπιστῶντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδὴς ὅτιν οὗτος λόγος. εἰ δὲ καὶ ἀνάκλινιν σύμμετρον γίνεται ἢ διάμετρον τῇ πλευρᾷ. οἱ δ' ἀνισάμενοι καὶ ἀνάκλινιν αἰσάνται. εἰ δ' οὗ τῷ τινι, ἀλλὰ τῷ θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινι ἀδύνατα. Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimetiens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo naturae est impossibile sine semine animans producere. Utri horum duorum impossibilium generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim nova creatio hoc facit, ut dimetiens par sit lateri. Resurgent autem homines, per novam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certe Deo possibilia ea omnia quae impossibilia tantum alicui. De discrimine hoc impossibilem vide quae docte notat Maimonides, Ductoris dubitantium Parte iii. cap. 15.

^k *Nihil causae est*] Adcurationis Philosophiae periti omnes fatebuntur tam difficile esse intellectu animal in utero matris formari, quam mortuum ad vitam revocari. Verum homines indocti non mirantur quod solent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; sed fieri posse non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. Clericus.

^l *Eri Armenio*] Locus hac de re Platonis exstat de Republica decimo: transcriptus Eusebio Praeparatione Evangelica

evenisse scripserit Plato, mulieri cuidam ^m Heraclides Ponticus, ⁿ Aristaeo Herodotus, ^o alii Plutarchus; quae sive vera, sive falsa sunt, ostendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam possibili.

Resurrectione Jesu posita, evinci dogmatis veritatem.

Quod si nec impossibile est, ut Christus in vitam redierit, et satis magnis testimoniis id constat, quibus convictus Judaeorum Magister P Bechai veritatem hujus rei agnovit: is ipse autem Christus, ut et sui et alieni fatentur, novum protulit dogma tamquam mandato divino,

gelica libro xi. cap. 35. Historiae autem ipsius memoria apud Valerium Maximum lib. i. c. viii. exemplo externorum primo; in Protreptico quod est inter Justinii Opera, apud Clementem Strom. v. apud Originem lib. ii. contra Celsum, apud Plutarchum Symposiacon ix. 5. apud Macrobius initio ad Somnium Scipionis.

^m *Heraclides Ponticus*] Ejus erat liber *περί ἀπνεύσεως*, cujus meminit Diogenes Laërtius in Prooemio et Empedocle, et Galenus vi. de locis affectis. De eo sic Plinius lib. vii. cap. 32. *Nobile illud apud Graecos volumen Heraclidis, septem diebus foeminae exanimis ad vitam revocatae.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius, loco posteriore.

ⁿ *Aristaeo Herodotus.*] Melpomene. Vide et Plinium historiae naturalis lib. vii. c. 52. et Plutarchum Romulo, et Hesychium de Philosophis.

^o *Alii Plutarchus*] Theopetio. Habet hoc Plutarchus libro de fera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis servavit Eusebius, Praep. lib. xi. cap. 36. et Theodoretus Serm. xi.

^p *Bechai*] Optandum fuisset locum a *Grotio* fuisse prolatum; quamvis enim ratiocinatio ducta a resurrectione Christi minime indigeat adprobatione R. Bechai, aut cujusquam alius, Judaei forte ejus auctoritate possent moveri. *Clericus.*

Seçt. VIII. IX. RELIGIONIS CHRISTIANAE. III

vino, sane sequitur, ut dogma verum sit; cum divinae justitiae ac sapientiae adversetur tam excellenti modo eum ornare, qui falsum in re tanta commisisset: praesertim vero, cum ipse ante mortem suam, et mortem, et mortis genus, et reditum suum in vitam praedixisset suis, et quidem addito, ^q haec ideo eventura, ut de sui dogmatis veritate constaret.

Seçt. VIII. *Christianam Religionem praestare aliis omnibus.*

Et haec quidem ex factis ipsis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quae veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, quod numquam ei in mentem veniet, qui et Deum esse, et curare res conditas credat, et hominem consideret cum intellectu eximio, tum vi electricae boni malique moralis praeditum, ac proinde ut praemii, ita et poenae in ipso esse materiam: aut haec admittenda Religio, non tantum ob factorum testimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quae Religione sunt intrinseca: cum nulla ex omnibus saeculis ac nationibus proferri possit, aut praemio excellentior, aut praeceptis perfectior, aut modo, quo propagari iussa est, admirabilior.

Seçt. IX. *Praemii propositi excellentia.*

Nam ut a praemio, id est, a fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in
exsecu-

^q *Haec ideo eventura ut de sui dogmatis veritate constaret*] Vide Joh. xvii. Luc. xxiv. 46, 47.

exsecutione est ultimum, sed intenditur primum, ^r Moses in Religionis Judaicae institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitae bona, terram uberem, penum copiosam, victoriam de hostibus, longam et valentem senectam, posteros cum bona spe superstites. Nam si quid est ultra, id umbris obtegitur, aut sapienti ac difficili ratiocinatione colligendum est: quae causa fuit, cur multi, qui legem Moſis ſequi ſe profiterentur, ut ^r Sadducaei, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projecerint. Apud Graecos, ad quos eruditio uſque a Chaldaeis et Aegyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuae vitae interitum ſpem habebant aliquam, ^t valde de ea re haeſitanter loquebantur, ^u ut ex Socratis diſſertationibus, ex ſcriptis

^r *Moses in Religionis Judaicae institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitae bona*] Vide Deut. xi. et xxviii. Hebr. viii. 6.

[*Sadducaei, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiſcendis projecerint*] Matth. xxii. 23. Lucas Act. xxiii. 8. Joſephus: Σαδδουκαῖοι τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς ὃ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ἑαυτοὺς τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιρῶσι. Hieronymus de iisdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

^t *Valde ea de re haesitanter loquebantur*] Notatum hoc Chrysostomo, 1 ad Cor. 1. 25.

^u *Ut ex Socratis dissertationibus*] In Platonis Phaedone: Νῦν ὃ εὖ ἴσε ὅτι παρ' ἀνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθός. καὶ τὸτο μὲν ἐκ ἀν' πάντων δι' ὁσχιρισαίμην. Hoc ſciatis, ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim. Et poſtea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθὴ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι· εἰ δὲ μηδὲν ὅτι τελευτήσαντι, ἀλλ' ἐν τῷτὸν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τῆς θανάτου ἡττον τοῖς παρῶν ἀνδρῶν ἔσομαι ὁδονύμενος. ἢ ὃ ἀγνοία

tis ^x Tullii, ^y Senecae, ^z aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quae adferunt, pleraque ^a nihil magis de homine, quam de bestiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non est, ^b si transitum

μοι αὐτῇ ἔστι ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ αὖν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὑπερον ἀπολείπει. Si enim vera sunt quae dico, pulchrum est ea credere. Si vero mortuo nihil superest, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor praesentibus: hic autem meus error non manebit (id enim malum foret) sed paulo post interibit. Tertullianus de Anima: Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultae aequanimitatis, non de fiducia compertae veritatis. Idem in Socrate observat Paraenesis, quae est inter Opera Justinii.

^x Tullii] Ut Tusculanarum i. Expone igitur mihi, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem, tum, si id minus obtinebis (est enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Deinde: Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros: quod ut ita sit, (nihil enim pugno) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? Postea: Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit. Citat ex eodem Cicerone hoc ejus, post disputationem de animo, dictum Lactantius libro vii. cap. 8. Harum sententiarum quae vera sit, Deus aliquis viderit.

^y Senecae] Epistola lxiv. Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus perisse praemissus est.

^z Aliorumque] Generaliter, Justinus Martyr colloquio cum Tryphone: Οὐδὲν ἐν ἰσασί περὶ τέτων οἱ φιλόσοφοι, ἔστι γὰρ ὅ τι ποτὲ ἔστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.

^a Nihil magis de homine, quam de bestiis procedunt] Ut illud Socratis sive Platonis: quod se movet, aeternum est. Vide Lactantium dicto jam loco.

^b Si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commentum sunt] Ut Brachmanes olim, et nunc quoque, ^a quibus hausit Pythagoras et ejus Schola.

tum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteretur; et tamen negari non posset, quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alii, ut dicerent, ^c virtutem sibi esse praemium, et satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed et hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, ^d in ea re, quae secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, praesertim summam, non posse esse positam; nisi verborum sonum, sine rerum sensu, sequi liberet: ideoque bonum supremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensibus perciperetur. Sed haec quoque sententia a plurimis, et quidem efficaciter, refutata est: ut quae honestum omne,

^c *Virtutem sibi esse praemium, et satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro]* Vide Ciceronem Tusculanarum ii. et Lactantium lib. iii. Institutionum, cap. 27. ubi contra hanc sententiam fortiter disputat, ut et Augustinus epistola lii.

^d *In ea re, quae secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum: felicitatem, praesertim summam, non posse esse positam]* Lactantius lib. iii. cap. 12. *Virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus est.* Et mox cum Senecae adduxisset locum: *Sed et Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse.* Ergo virtutis praemium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quae virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Haec autem vita praesens et corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus. Bene Plinius Historiae Naturalis lib. vii. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

omne, cujus semina quaedam in animo condita habemus, exstingeret, hominemque ad sublimia erectum dejiceret in sensum pecudum, quae pronae nihil nisi terrestre respiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea aetate, cum Christus veram finis cognitionem intulit; promittens sectatoribus suis, post hoc aevum, vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua exstabat; verum etiam corpori, et id quidem justissime, ut corpus, quod ob legem divinam saepe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repensationis expers non esset. Gaudia autem, quae promittuntur, non vilia sunt, ^e ut epulae, quas post hanc vitam sperant crassiores Judaei, ^f et concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistae: sunt enim haec caducae vitae propriae mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum animantium conservationem; hoc vero ad durationem generum: sed in corporibus vigor perpetuus, et plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac divinae providentiae, et si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conspectu, admiratione laudibusque occupata;

^e *Ut epulae quas post hanc vitam sperant crassiores Judaei]* Loca adducentur infra ad librum v.

^f *Et concubitus quos sibi promittunt Mahumetistae]* Alcoranus Azoara iv, v, xlvii, liv, lxxv, lxxvi.

pata; in summa, majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi possint.

Sect. X. *Solvitur obiter objectio inde sumpta, quod dissoluta corpora restitui nequeant.*

Solet hic praeter eam objectionem, cui jam ante respondimus, alia adferri, quasi omnino fieri nequeat, ut quae dissoluta sunt hominum corpora, in eandem compagem redeant: sed hoc ratione nulla nititur. ^g Cum enim inter plerosque Philosophos constet, rebus quantumcumque mutatis, manere materiam diversarum specierum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis, etiam longissime distantibus, sint materiae ejus, quae ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo universo, quod in fornacibus, aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quae congenera sunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, specie quantumvis mutata, res tamen ad originis suae formam redeat, ejus et in rerum natura exempla sunt, ut in arborum animantiumque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui a multis nectitur nodus de humanis corporibus, quae in ferarum aut

^g *Cum enim, &c.*] Si cui sequentia *Grotii* verba non satisfaciant, ei responderi queat, minime necessarium esse, ut eadem sit numero materia quae excitatur, cum ea quae, homine moriente, in sepulcrum illata est. Neque enim minus fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerat, si sit idem animus; quam fuit idem homo senex decrepitus, et infans

aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita
pastis homines iterum pascantur. Nam eorum,
quae comeduntur, pars maxima non in corpo-
ris nostri partem abit, sed in excrementa, aut
accessiones corporis; quales sunt et pituita, et
bilis: et de eo, quod alendi vim habet, mor-
bis, interno calore, circumfuso aëre multum
absumitur: quae cum ita sint, Deus, qui etiam
mutorum animantium genera ita curat, ut
nullum eorum intereat, potest humanis corpo-
ribus singulari quadam cura prospicere; ut
quod inde ad aliorum hominum escam perve-
nit, non magis in substantiam eorum vertatur,
quam solent venena, aut medicamenta; eoque
magis, quod quasi naturaliter constet humanam
earnem ad hominum victum non datam. Id
si non sit, et aliquid, quod posteriori corpori ali-
unde accesserit, inde debeat decedere, non
hoc tamen efficiet, ut non idem sit corpus;
^h cum etiam in hac vita major contingat parti-
cularum

infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem forte
superfit in sene ejus materiae, quae fuit in infante, propter
perpetua effluvia quae ex corpore elabuntur. *Resurgere*
corpus dici optime potest, cum simile ex terra a Deo forma-
tur, conjungiturque menti. Itaque non opus est ut in ni-
mias angustias nos redigamus, dum *ταυτότης* materiae ni-
mis rigide defendimus. *Clericus.*

^h Cum etiam in hac vita major contingat particularum mu-
tatio] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis. Quod
si quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut
ex ejus ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fu-
issemus: propterea quod, ut Philosophi dicerent, ex quibus par-
ticulis minimis constiterimus, hae quotidie ex corpore nostro de-
cederent, aliaeque extrinsecus in earum locum accederent. Se-
neca Epistola lviii. Corpora nostra rapiuntur fluminum more:
quicquid vides currit cum tempore: nihil ex his quae videmus
manet.

cularum mutatio: ⁱ imo et papilio insit in verme, et herbarum substantia, aut vini, ^k in minimo aliquo, unde iterum instaurentur in verterem

manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum. Vide quae pulchre hac de re differit Methodius, cuius verba nobis servavit Epiphanius, ubi Origenianos refutat numeris xii, xiii, xiv, xv.

ⁱ Imo et papilio insit in verme] Ovidius ultimo Metamorphoseon:

*Quaeque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineae, res observata colonis,
Ferali mutant cum papilione figuram.*

Addamus ex Plinio quaedam Historiae Naturalis lib. x. cap. 5. de Ranis; Mirumque semestri vita resolvuntur in limum, nullo cernente, et rursus vernis aquis renascuntur quae fuere natae. Eodem lib. cap. 9. Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans. Libro xi. cap. 20. Sunt qui mortuas, si intra tectum hieme servantur, deinde sole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviscere. Ibidem cap. 22. de bombycibus: Et alia horum origo e grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hi erucae sunt. Fit deinde quod vocatur bombylius; ex ea necydalus; ex hoc in sex mensibus bombyces. Ibidem cap. 23. de bombyce Coa: Fieri autem primo papiliones parvos nudosque. cap. 26. de cicadis: Fit primum vermiculus, deinde ex ea quae vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa solstitia evolvant. c. 30. Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita. cap. 32. Multa autem insecta et aliter nascuntur. Atque Asilius imprimis ex rore: insidet hic raphani folio primo vere, et spissatus sole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, et triduo mox eruca, qua adiectis diebus crescit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur araneae. Haec eruca, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.

^k In minimo aliquo, &c.] Si Grotius in hoc nostrum aevum dilatus fuisset, plenius esset loquutus; cum constet omnia animalia, cujuscumque generis, ex ovo nasci in quo sunt formata, ut plantae omnes in feminibus, quamvis summae tenuitatis. Sed hoc nihil ad resurrectionem, non enim ex similibus primordiis corpora renascentur. Clericus.

terem magnitudinem. Certe cum et haec, et alia multa, non incommode poni possint, nulla est causa, cur inter impossibilia habeatur restitutio dissoluti corporis; cum viri eruditi, ^l Zoroaster apud Chaldaeos; ^m Stoïci prope omnes, ⁿ et inter Peripateticos Theopompus, eam et fieri posse, et futuram crediderint.

Sect.

l Zoroaster apud Chaldaeos] Vide Clementem Strom. v.

m Stoïci prope omnes] Clemens Strom. v. Οἶδεν γὰρ ἔτι

ἐκ τῆς βαρβαρῆς φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕπερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στοικοί. καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι τετ' ἐκείνο τὴν ἀνάστασιν περιέποντες. Norat enim ille (Heraclitus) edoctus e barbara philosophia, mundum a malis hominibus purgatum iri per ignem, quod ἐκπύρωσιν postea Stoïci dixere, qui et per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes resurrectionis rem. Origenes lib. iv. adversus Cellum: Φασί δὴ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς καὶ περίδον ἐκπύρωσιν τὰ πάντος γενέσθαι, καὶ ἐξῆς αὐτῆς διακόσμησιν πάντ' ἀπαρᾶλ- λακτα ἔχουσιν. Ajunt de porticu Philosophi post saeculorum circuitus fore incendium universi, deinde ejusdem formationem quae eadem omnia habeat. Postea: Καὶ μὴ ὀνομάζουσιν ἐν τῷ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πρᾶγμα γὰρ δηλῶσιν quamquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt. Addit hic Origenes Aegyptios. Chrysippus de Providentia citatus Lactantio lib. vii. Institutionum, c. 23. Τέτεκε δὲ ἔτιως ἔχοντες, δηλὸν ὡς ἔδεν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς, μετ' τὸ τελευ- τῆσαι, πάλιν περίδων τινῶν εἰλυμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἐσ- μὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. Hoc cum ita se habeat, appa- ret non esse impossibile, ut et nos post mortem, saeculorum certis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus sta- tum. Vide, si vacat, Nathanaelem Carpentarium Liberae Philosophiae exercitatione xvi.

n Et inter Peripateticos Theopompus] De quo Diogenes Laërtius initio libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδοῇ τῶν φι- λιππικῶν, ὅς καὶ ἀναβιώσεσθαι καὶ τὰς μάγας φασὶ τὰς αἰθρώ- πους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὅντα ταῖς αὐταῖς διακλήσεσι δια-

Sect. XI. *Praeceptorum eximia sanctitas, circa Dei cultum.*

Secundum, quo Christiana Religio, omnes alias, quae aut sunt, aut fuerunt, aut fingi possunt, exsuperat, est summa sanctitas praeceptorum; cum in iis, quae ad Dei cultum, tum quae ad res caeteras pertinent. Pagano- rum sacra ferme per totum orbem terrarum, ut late ostendit ° Porphyrius, et nostri etiam saeculi navigationes docent, plena erant crude- litatis. Nam receptum ferme ubique, ut et humano sanguine Dii placarentur: quem mo- rem nec Graeca eruditio, nec Romanae leges sustulerunt: ut apparet ex iis, quae ^p de victimis factis Baccho Omestae apud Graecos, de Graeco et Graeca, ^q Gallo et Galla maeta- tis

διαμενῶν. Theopompus vero etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum sententia tradit, immortales- que futuros, et omnia in suis iislem semper mansura nominibus.

° Porphyrius] De abstinentia ab esu animalium. Unde multa sumpsit Cyrillus iv. contra Julianum.

^p De victimis factis Baccho Omestae apud Graecos] Me- minit Plutarchus Themistocle, et Pausanias. Similia sacra Messeniorum, Pellaeorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocaeensium, habes apud Clementem Protreptico.

^q Gallo et Galla maetatis Jovi Latiali] Antiquum in Ita- lia homines immolare docet nos libro i. Dionysius Halicar- nassensis. Quamdiu id manserit Plinius libro xxviii. cap. i. Boario vero in foro Graecum Graecamve defossos, aut aliarum gentium cum quibus tum res esset, etiam nostra aetas vidit. Mansit mos ad Justinii et Tatiani tempora. Justinus enim sic Apologetico i. Romanos alloquitur: Τὼ παρ' ὑμῖν τιμω- μένῳ εἰδῶλω, ὧς μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλ- λά καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τὴ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτη καὶ εὐγενεστάτη ἀνδρῶν τὴν πρόσχυσιν τῶ τῶν φανευθέντων αἵματι ποιούμεν.

tis Jovi Latiali legimus. Myſteria autem illa ſanctiſſima, ſive Cereris, ſive Liberi patris, pleniffima fuere omnis obſcoenitatis; ut apparuit, poſtquam ſemel, perrupta arcani religione, evulgari coeperunt: quod late exſequuntur ^r Clemens Alexandrinus, et ^f alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, ^t quibus intereſſe Catonem puduit. At Judaïca Religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen ^u ne pronus ad idolatriam populus

Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium ſanguis adſpergitur, ſed et humanus, nobiliſſimo atque illuſtriſſimo veſtrum, occiſorum hominum affundente ſanguinem. Tatianus vero: *Εὐρὼν παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιέριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν αἰδρούμενων αἱμασι τερπόμενον.* Cum compererim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, et per homicidium fuſo ſanguine oblectari. Porphyrius ad Adriani tempora manſiſſe talia ſacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, et ex Plutarcho de Superſtitione diſcimus. Eum fuſtulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. xxx. cap. 1. De Britannis eundem ibi Plinium vide, et Dionem Nerone, et Solinum. De Slavis vero Helmoldum lib. i. cap. 3. Porphyrius libro de non eſu animantium ſecundo manſiſſe ad ſuam aetatem ait, et in Arcadia et Carthagine, imo et ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id eſt Romae, ſacrum nominans Jovis Latialis.

^r Clemens Alexandrinus] In Protreptico.

^f Et alii] Maxime Arnobius.

^t Quibus intereſſe Catonem puduit] Martialis initio Epigrammatum i. Gellius x. 13. Valerius Maximus lib. ii. c. 10.

^u Ne pronus ad idolatriam populus a vera Religione deſciſceret, multis praeceptis earum rerum, quae per ſe nec bonitatem nec malitiam habebant, oneratus eſt] Hanc cauſam talium praeceptorum reddit et Maimonides, quem ſequitur Joſephus Albo.

a vera Religione descisceret, multis praeceptis earum rerum, quae per se nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus est; qualia sunt pecudum mactationes, circumcisio, exacta quies sabbati, et ciborum aliquam multorum interdictio; quorum nonnulla mutuati sunt Mahumetistae, addita vini prohibitione. At Christiana Religio Deum, ut mentem purissimam, ^x pura mente colendum docet, ^y et iis operibus, quae suapte natura etiam citra praeceptum honestissima sunt. Sic ^z non carnem vult circumcidi, sed cupiditates: ^a non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari: non pecudum sanguinem, aut adipem Deo sacrare, sed, si opus sit, ^b pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem: et ^c quae de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potusve generibus abstinere, sed ^d utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat; ^e interdum et jejuniis subactum corpus

^x *Pura mente colendum docet*] Joh. iv. 24.

^y *Et iis operibus quae suapte natura etiam citra praeceptum honestissima sunt*] Unde λογική λατρεία dicitur, cultus rationi consentiens, Rom. xii. 1. Adde Philipp. iv. 8.

^z *Non carmen vult circumcidi, sed cupiditates*] Rom. ii. 28, 29. Philipp. iii. 3.

^a *Non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari*] 1 Cor. v. 8.

^b *Pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem*] 1 Corinth. x. 16. Hebr. xii. 4. 1 Petr. ii. 21.

^c *Quae de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere*] Matth. vi. 4. Luc. xii. 33. 2 Cor. ix. 7. Hebr. iii. 6.

^d *Utroque uti cum modo qui sanitati conveniat*] Luc. xxi. 34. Rom. xiii. 13. Eph. v. 18. Gal. v. 21. 1 Tim. v. 3. 1 Petr. iv. 3.

^e *Interdum et jejuniis subactum corpus animo addicere*] Matth. vi. 18. xvii. 21. 1 Corinth. vii. 5.

pus animo addicere, quo is alacrior ad sublimia feratur. Praecipua vero pars Religionis ubique ostenditur posita ^f in pia fiducia, ^g qua compositi ad fidele obsequium ^h in Deum toti recumbimus, ⁱ ejusque promissis non dubiam habemus fidem; ^k unde et spes exsurgit, ^l et verus amor, cum Dei, tum proximi, quo fit ut praeceptis ipsius pareamus, ^m non serviliter poenae formidine, ⁿ sed ut ipsi placeamus, ^o ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem ac ^p remuneratorem. ^q Precari vero jubemur, non ut divitias, aut honores nanciscamur, et quae alia multum optata plurimis male cesserunt: sed primum quidem ea, quae Deo sunt glori-

^f *In pia fiducia*] Ut Joh. xii. 44.

^g *Qua compositi ad fidele obsequium*] Luc. xi. 28. Joh. xiii. 17. et sequentibus. Rom. i. 5. 1 Cor. vii. 19. 1 Pet. i. 2.

^h *In Deum toti recumbimus*] Matth. xxi. 21. 2 Tim. i. 12.

ⁱ *Ejusque promissis non dubiam habemus fidem*] Rom. iv. 20. 2 Cor. vii. 1. Gal. iii. 29.

^k *Unde et spes exsurgit*] Hebr. vi. 11. Rom. viii. 24. xv. 4.

^l *Et verus amor, cum Dei, tum proximi*] Gal. v. 6. 1 Thess. iii. 6.

^m *Non serviliter poenae formidine*] Rom. viii. 15.

ⁿ *Sed ut ipsi placeamus*] Heb. xii. 28.

^o *Ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem*] Rom. viii.

^p *Ac remuneratorem*] Coloss. iii. 24. 2 Thess. i. 6. [Adde et: ut liqueat nos intelligere praecepta ejus eo dignissima esse, et naturae nostrae ita convenire, ut meliora, aut aequae convenientia alia nemo comminisci possit. Itaque et grati animi causa, et quod optima ac praestantissima sint ejus praecepta, ei nos parere decet; quamvis nullae essent poenae luendae non parentibus, praeter ipsius facti turpitudinem. Hoc demum est Deo filiorum, non servorum instar, parere. *Clericus.*]

^q *Precari vero jubemur*] Matth. vi. 10.

gloriosa, nobis vero de rebus caducis ea, quae natura desiderat, reliquum permittentes divinae providentiae, utramcumque in partem res ceciderit securi: ea vero, quae ad aeterna ducunt, omni studio, nempe, retro commissorum veniam, in posterum auxilium Spiritus, quo firmati adversus minas omnes atque illecebras in pio cursu perstemus. Hic est Dei cultus in Religione Christiana, quo certe nihil excogitari potest Deo dignius.

Seçt. XII. *Circa ea officia humanitatis, quae proximo debemus, etiam laesi.*

Similia sunt quae adversus proximum exiguntur officia. Mahumetis Religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propagatur. Sic et Laconum instituta, quae inter Graecanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuisse directa, [†] notat, et in culpa ponit Aristoteles. Sed idem

in

[†] Notat et in culpa ponit Aristoteles] Polit. vii. cap. 14. Περὶ ἀπλοσύνης δὲ τούτοις καὶ τῶν ὑπερὸν τινες γραφάντων ἀπεφάναντο τὴν αὐτὴν δόξαν· ἐπαινῶντες γὰρ τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τὴν νομοθεσίαν τὸν σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν· ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ὅστιν εὐελέγκηται, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελέγκηται νῦν. Pari modo et qui posterius scripserunt, ostenderunt ejusdem se esse sententiae. Nam in laudatione Lacedaemoniorum Reipublicae, admirantur propositum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod et ratione refelli facile potest, et ipsis factis refutatum nunc apparet: Euripides Andromacha Aristoteli praeiverat:

— — — εἰ δ' ἀπὸν δόρὸς

Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγών,

Τ' ἄλλ' ὄντες ἔσε' ἠνδρῶς βελτίονος.

— — — si

in Barbaros bellum dicit esse naturale; cum contra verum sit, inter homines a natura amicitiam ac societatem constitutam. ^r Quid enim iniquius, quam singulas caedes puniri, occisurarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, nisi bellis, ^t saepe manifeste injustis, ^u ut de bello in Sardiniam ^x et Cyprum ipsi fatentur, consecuta est? Et certe generatim, ut a praeclaris animalium conditoribus memoriae proditum est, ^y latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam

——— si vis Martia;

Vobis Lacones absit et ferri decus,

Spektatur ultra quod sit eximium nihil.

^f Quid enim iniquius, quam singulus caedes puniri, occisurarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari?]

Sensus ex Senecae epistola 96. et de Ira lib. ii. cap. 8. ex Cypriani epistola secunda.

^t Saepe manifeste injustis] Petronius:

——— si quis sinus abditus ultra,

Si qua foret tellus fulvum quae mitteret aurum,

Hostis erat.———

^u Ut de bello in Sardiniam] Vide Polybium Historiarum iii.

^x Et Cyprum ipsi fatentur] Florus lib. iii. cap. 9. Divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut victor gentium populus, et donare regna consuetus, Publio Clodio Tribuno duce, socii civique Regis confiscationem mandaverit. Meminit ejusdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. ii. Civilium, Dion. lib. xxxviii. Vide eundem Florum de Bello Numantino et de Cretico.

^y Latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam] Thucydides lib. i. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τοπάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἷτε ἐν τῇ ἡπείρῳ παραβαλάσσοι, καὶ ὅσοι νῆσες εἶχον, ἐπειδὴν ἤρξαντο μᾶλλον περαινεῖν ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτρέποντο πρὸς ληστείαν, ἰσχυμένων ἀνδρῶν ἢ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς

lam habebant infamiam. ² Ultionis exactionem
Aristo-

καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίσαις καὶ κατὰ κώμας οἰκισμέναις, ἤρπαζον καὶ τὸ πλεῖστον τῶ βίῃ ἐντεῦθεν ἐποιεῖντο, ἐκ ἔχοντός πω αἰσχύνῃ ταῦτε τοῦ ἔργου, φέροντο δὲ τι καὶ δούλης μαλλον. δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἡπειρωτῶν τίνες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, ταῖς πύσεσι τῶν πλέωντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λησαί εἰσιν, ὡς ἔτε ὧν πυνηθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἶναι εἶδέναι ἐκ ἀνεδιζόντων ἐλπίζοντο δὲ καὶ κατ' ἡπειραν ἀλλήλους, καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περὶ τε Λοκροῦς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοῦς καὶ Ἀκαρνανας, καὶ τὴν ταύτην ἡπειρον. Olim quippe Graeci, non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per insulas vivebant, postquam saepius alii ad alios navibus transire coeperunt, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem viri illustres duces ipsis erant, partim quaestus sui causa, partim ut victum suppeditarent egentibus: adortique civitates moenibus carentes, aut per vicos sparsas, diripiebant eas, maximamque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitae genere, quin et nonnihil habente gloriae. Manifestum id faciunt etiam nunc quidam continentis terrae habitatores, qui pro decoro habent strenue id facere, et vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad navigantium obvios, an praedones essent; nimirum quod nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente, spoliabant alii alios, et nunc quoque magna portio Graecorum sic vivit, apud Locros Ozolas, apud Aetolos, apud Acarnanas et vicina terrarum. Interrogatio illa, cujus Thucydides meminit, est apud Homerum Odyssæa T. ubi Scholiastes: ἐκ ἀδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λησείν, ἀλλ' ἐνδοξον. Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut et gloriae duceretur. Justinus lib. xliii. c. 3. de Phocensibus: Studiosius mare quam terras exercuere, piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloria habebatur) vitam tolerabant. De Hispanis vide Plutarchum Mario: et Diodorum lib. v. de Tyrrhenis: Servium ad viii. et x. Aeneïdos: de Germanis Caesarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

² Ultionis exactionem Aristoteles et Cicero in virtutis parte ponunt.]

Aristoteles, et Cicero, in virtutis parte ponunt.
^a Gladiatorum mutuae dilanationes inter ob-
 lectamenta erant publica Paganorum: ^b expo-
 nere liberos quotidianum. Apud Hebraeos
 fane lex melior, sanctior disciplina; sed tamen
 in populo impotentis irae dissimulata quaedam,
 aut etiam ipsis concessa: ^c ut vis in populos
 septem id meritos; qua non contenti, ^d omnes
 a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti;
^e cujus signa nunc etiam in ipsorum precibus
 adver-

ponunt] Aristoteles de moribus ad Nicomachum iv. 11.
 Δοκεῖ γὰρ ἐκ αἰσθάνεσθαι ἔδει λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε ἐκ
 εἰς ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακίζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραπο-
 δώδες. Videtur talis et sensu et dolore carere, et cum non
 irascatur, vindictae esse negligens. Servile, si contumeliose
 tracteris, id tolerare. Cicero autem de Inventione ii. inter
 ea quae ad jus naturae pertinent, ponit vindicationem, per
 quam vim, aut contumeliam defendendo, aut ulciscendo propul-
 samus. Ad Atticum: Odi hominem et odero: utinam ulcisci
 possem. In Antonium: Sic ulciscar facinora singula, quem-
 admodum a quibusque sum provocatus.

^a Gladiatorum mutuae dilanationes inter oblectamenta erant
 publica Paganorum] Vide Lactantium lib. ii. Tertullianum
 de Spectaculis cap. 19.

^b Exponere liberos quotidianum] Justinus Apologetico se-
 cundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide et Lactan-
 tium lib. vi. Institutionum, cap. 20. et Terentii Hecyram.

^c Ut vis in populus septem id meritos] Exodi xxxiv. 11,
 12. Deut. vii. 1, 2.

^d Omnes a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti] Dan-
 dam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet
 R. Levi ben Gersom: non reddenda illis quae furtis sub-
 ducta sunt, Bechai.

^e Cujus signa etiam nunc in precibus adversus Christianos
 conceptis apparent] Vide Libellum precum editum Venetiis
 forma minima, fol. 8. et librum Germanicum Antonii Mar-
 garitae. Maimonidem ad xiii. Articulos, ubi perdendos
 ait, qui eis non credunt. Et dictum est in ore Judaeo-
 rum:

adversus Christianos conceptis apparent. At
^f dolorem suum talionis judicio exsequi, homi-
 cidam propinqui sui privata manu occidere,
 lege ipsa permittebatur. Christi vero lex om-
 nino ^g prohibet injuriam sive verbis, sive rebus
 factam reponere, ne quam in aliis improbamus
 malitiam, rursus probemus imitando: bene
 fieri vult bonis quidem praecipue, sed et ma-
 lis, ^h ad Dei exemplum, a quo Solem, astra,
 aërem, ventos, imbres habemus communia in
 homines quosvis dona.

Seçt. XIII. *Circa conjunctionem maris et foe-
 minae.*

Conjunctio maris cum foemina, per quam
 propagatur genus humanum, dignissima res
 est legum cura. Quam partem neglectui ha-
 bitam a Paganis haud mirum est, cum eorum,
 quos colerent, ⁱ Deorum stupra, et adulteria
 narra-

rum: *Omnes sectarii subito pereant.* Similia sunt dicta
 R. Isaaci in Bereschith rabba: et Thalmud in Baba Kama,
 et Baba Bathra.

^f *Dolorem suum talionis judicio exsequi*] Levit. xxiv. 20.
 Deut. xix. 21.

^g *Prohibet injuriam sive verbis sive rebus factum repo-
 nere*] Matth. v. 38, 44.

^h *Ad Dei exemplum, a quo Solem, astra, aërem, ventos,
 imbres habemus communia in homines quosvis dona*] Matth. v.
 45.

ⁱ *Deorum stupra et adulteria*] Euripides Ione:

————— νθετήεις δέ μοι

Φοῖβε, τί πάσχει, παρδένες βίαι γαμῶν,

Προδίδωσι παῖδας ἔτεκμένους λάτρεα,

Θήσκοντας ἀμελῆ. μὴ σύγ', ἀλλ' ἐπεὶ κρατεῖς.

Ἀρετὰς δῖωκε. καὶ γὰρ ὅστις ἂν βρετῶν

Καὶ

narrarentur. Quid quod et ^k concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, ^l postea Antinous; quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses, et gentes alias etiam prolicito: a Graeciae autem Philosophis in id laboratum videtur, ^m ut rei turpi honestum nomen

Κακὸς περὶ κεῖ, ζυμῶσιν αἱ θεοί.

Πᾶς ἔν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς

Γράψαντας, αὐτὸς ἀνομίαν ὁφλισκάνειν;

Εἰδ' ἔ γ' ἔσαι, τῷ λόγῳ ὃ χρίσομαι,

Δίκας βιβαίων δώσεται ἀνθρώποις γάρμεν,

Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς δ', ὃς ἑρανοῦ κρατεῖ,

Ναυὸς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

———— monendus, si tamen fas est, mihi,

Apollo, per vim virginum minuit decus,

Quosque ipse sevit liberos, interfici

Clam patitur. ah ne tu ista: sed quando imperas,

Honesta sequere. Si quis est mortalium

Qui scelera patrat, exigunt poenam Dii:

At nonne iniquum est, vos, suas leges quibus

Gens debet hominum, jure nullo vivere?

Si, quod futurum non erit, dicam tamen,

Hominibus aequo stupra lueretis modo,

Neptunus et tu, rexque supremi poli,

Vacuaret omnes multa templorum domos.

Vide haec fuse tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro iv. Nazianzenum i. contra Julianum, Theodoretum Sermone iii.

^k Concubitus marium cum maribus] Haec quoque vide apud Clementem et Theodoretum dictis locis.

^l Postea Antinous] Meminit Justinus Apologetico ii. Clementes Protreptico: Origenes libro contra Celsum tertio et octavo: Eusebius Historiae Ecclesiasticae iv. 8. Theodoretus octavo: et Historici illorum temporum.

^m Ut rei turpi honestum nomen imponeretur] Ita sane censent non Lucianus tantum, libello de amoribus, sed et Gregorius

men imponeretur. Inter eosdem Graeciae Philosophos praestantissimi, ⁿ communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt Iupanar, ^o cum etiam inter muta animantia quaedam sit foedus aliquod conjugale? quanto aequius ne sanctissimum animal homo incerto semine nascatur, extinctis etiam parentum et liberorum inter se affectibus? Lex Hebraea omnem quidem spurcitiam

gorius Nazianzenus Oratione iiii. contra Julianum, et ad eum Elias Cretensis et Nonnus, Cyrillus contra Julianum libro vi. et late Theodoretus libro xiii. ad Graecos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum e libro de vita contemplatrice: Τὸ ὃ Πλατωνικὸν ἔλον σχεδὸν ὅτι περὶ ἔρωτος, ἐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναῖξιν ἐπιμαίνεσθαι, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον ἐμπληροῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὐταὶ νόμῳ φύσεως ἀλλὰ ἀνδρῶν ἀρσεσιν ἡλικία μόνον διαφέρει· καὶ γὰρ εἰ τι περὶ ἔρωτος καὶ ἑρμῆς Ἀφροδίτης κεκοιμῆσθαι δοκεῖ, χάριν ἀσεΐσμων παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non viro- rum modo in mulieres, mulierum in viros infanientium: tales enim cupiditates lege naturae explentur: sed virorum in sexus ejusdem sola aetate dispares: nam si quid ibi de Venere et Amore coelesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur. Tertullianus de Anima, Christianam sapientiam praeferens Socraticae: Nec nova inferens daemonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

n *Communione mulierum laudata*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica iv.

o *Cum etiam inter muta animantia quaedam sit foedus aliquod conjugale*] Plinius lib. x. cap. 33. *Ab his columbarum gesta spectantur maxime, simili ratione. Mores iidem, sed pudicitia illis prima, et neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant. De palumbium castitate conjugali vide Porphyrium de non esu animantium tertio.*

Se^ct. XIII. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 131

citiam inhi^bet, sed et p^lures uni concedit uxores, q^d et marito dimittendae ob quasvis causas uxoris jus facit: quod et hodie usurpant Mahumetistae, et olim Graeci, ac Latini, tanta licentia, ut et uxores ad tempus utendas aliis darent^r Lacones, et Cato. At perfectissima Christi lex ad ipsas penetrat vitiorum radices, et eum, qui attentavit mulieris cujusquam pudicitiam, vel oculis libavit, f^reum habet, inspectore cordis Deo iudice concupiti, nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua sit et insolubilis, t^r merito talem eam esse voluit, quae cum animorum societate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubie est utilius. Inter Paganos paucae gentes una uxore contentae fuerunt, ut u^l Germani, et Romani.

x Sequun-

p *Plures uni concedit uxores*] Apparet id Deut. xvii. 16, 17. xxi. 15. 2 Sam. xii. 8. Sic legem intelligunt Hebraei, et Chrysostomus 1 ad Cor. xi. Augustinus de doctrina Christiana libro iii. cap. 12. et veterum alii. Josephus legis peritissimus. Antiquitatum xvi. πατριον ἐν ταυτῷ πλείοσιν ἡμῶν συνοικεῖν. Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.

q *Et marito dimittendae ob quasvis causas uxoris jus facit*] Deut. xxiv. 1, 2, 3, 4. Levit. xxi. 14.

r *Lacones et Cato*] Vide Herodotum libro vi. Plutarchum Lycurgo et Catone Uticensi.

f *Reum habet, inspectore cordis Deo iudice concupiti nec peracti criminis*] Matth. v. 28.

t *Merito talem eam esse voluit, quae cum animorum societate corporum quoque continet communionem*] Matth. v. 32. xix. 9.

u *Germani et Romani*] Graecos etiam addere potuit, quibus plerisque, certe privatis, singulae fuerunt uxores. Clericus.

x Sequun-

^x Sequuntur et hoc Christiani; ut, scilicet, animus ab uxore in solidum marito datus, ^y aequali retributione pensetur, ^z rectiusque procedat sub una praeside domesticum regimen; neu diversae matres discordiam liberis inferant.

Sect. XIV. Circa usum bonorum temporalium.

Ad usum eorum, quae bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus a gentibus paganis quibusdam, ^a ut Aegyptiis et ^b Spartiatis, permixta: et qui privatis non permiserunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: ^c quibus ad casas redeundum dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent. Hebraeis nihil quidem tale, sed ^d foenus tamen in extraneos permixtum, ut eorum

^x Sequuntur et hoc Christiani] Paulus Apostolus 1 Cor. vii. 4. Lactantius Institutionum vi. 23. Hieronymus adversus Oceanum.

^y Aequali retributione pensetur] Bene enim Sallustius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quod animus multitudine distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt.* Ammianus de Persis l. xxiii. *Per libidines varias caritas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

————— Connubia mille:

*Non illis generis nexus, non pignora curae,
Sed numero languet pietas.*

^z Rectiusque procedat sub una praeside domesticum regimen: neu diversae matres discordiam liberis inferant] Utrumque recte concepit et expressit Euripides Andromacha.

^a Ut Aegyptiis] Diodorus Siculus Historiarum libro i.

^b Et Spartiatis] Plutarchus Lycurgo.

^c Quibus ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in Epitome cap. i.

^d Foenus tamen in extraneos permixtum] Deut. xxiii. 19.

^e Quae

rum ingenio se lex aliquatenus aptaret; ^e quae propterea legem servantibus, inter caetera, divitias pollicebatur. At ^f Christiana lex non modo omne injustitiae genus, et in quosvis prohibet; ^g sed et vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere: quia, scilicet, non sufficiat animus noster ad duo sedulo curanda, quae singula hominem totum requirant, et saepe in contraria consilia nos trahant: deinde vero et in quaerendis, et in servandis divitiis, ^h sollicitudo servitutem quamdam, et cruciatum secum ferat, quae ipsam voluptatem, quae ex divitiis speratur, corrumpant: ⁱ ea vero quibus natura contenta est, et pauca sint, et facile sine magno labore, aut impendio parentur. Quod si quid tamen Deus ultra indulserit, non hoc in mare projicere jubemur, ^k ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; sed supplere inde hominum aliorum inopiam, ^l sive do-

^e Quae propterea legem servantibus, inter caetera, divitias pollicebatur] Levit. xxvi. 5. Deuter. xxviii. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

^f Christiana Lex non modo omne injustitiae genus et in quosvis prohibet] Matth. vii. 12. Ephes. v. 3.

^g Sed et vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere] Matth. vi. 24, et sequentibus. xiii. 22. Luc. viii. 14. ⁱ Tim. vi. 9.

^h Sollicitudo servitutem quamdam et cruciatum secum ferat] Matth. vi. 34. Philip. iv. 6.

ⁱ Ea vero quibus natura contenta est, et pauca sint, et facile sine magno labore aut impendio parentur] ⁱ Tim. vi. 7, 8.

^k Ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt] Habent hoc de Aristippo Laërtius et Suidas, de Cratete Philostratus.

^l Sive donando] Matth. v. 42.

donando, ^m sive dando mutuum id rogantibus; ⁿ ut decet eos, qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant: bene enim locatum beneficium ^o thesaurum esse bonae spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat. Cujus verae, non fucatae, liberalitatis exemplum admirabile prae-buerunt Christianorum primi; ^p cum usque ex Macedonia et Achaïa ea mitterentur, quae Palaestinorum egestatem sublevarent: non aliter, quam si orbis totus una esset familia. Atque hic illa quoque cautio in Christi lege additur, ^q nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret: ^r cujus apud Deum perit gratia, si aliud praeter Deum respicit. Ac ne quis, ut fieri solet, obtendat tenacitati suae velum, quasi metuat, ne ipse olim senex, aut a calamitate aliqua deprehensus, suis rebus opus habeat, ^s promittit lex curam

^m *Sive dando mutuum id rogantibus*] Matth. ibidem. Luc. vi. 35.

ⁿ *Ut decet eos qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant*] 1 Tim. vi. 17, 18.

^o *Thesaurum esse bonae spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat*] Matth. vi. 20.

^p *Cum usque ex Macedonia et Achaïa ea mitterentur, quae Palaestinorum egestatem sublevarent*] Rom. xv. 25, 26. et sequentibus. 2 Cor. ix. 1, 2, 3, 4. Philip. iv. 18.

^q *Nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret*] Matth. vi. 1, 2. Luc. xiv. 12.

^r *Cujus apud Deum perit gratia, si aliud praeter Deum respicit*] Matthaeus dicto jam loco.

^s *Promittit lex curam specialem pro his qui illa praecepta servaverint*] Matth. vi. 32. Luc. xii. 7. xxi. 18.

t *Conspi-*

Seçt. XV. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 135

ram specialem pro his, qui illa praecepta servaverint; et quo magis confidunt, in mentem illis revocat ^t conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, et in ornandis herbis, floribusque: rem vero fore indignam, si Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

Seçt. XV. *Circa jusjurandum.*

Perjurium vetant leges aliae; ^u haec vero etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri, et ita coli veracitatem in quovis sermone, ^x ut jusjurandum a nobis ne exigatur quidem.

Seçt. XVI. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri potest, aut in Graecorum philosophicis scriptis, aut in sententiis Hebraeorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, et quidem ut sanctum divina auctoritate: puta ^y de modestia, ^z temperantia, de ^a bonitate, ^b de morum honestate,

^t *Conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, et in ornandis herbis floribusque*] Matth. vi. 26, 28.

^u *Haec vero etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri*] Matth. v. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. v. 12.

^x *Ut jusjurandum a nobis ne exigatur quidem*] Matth. dicto jam. loco.

^y *De modestia*] 1 Petr. iii. 3.

^z *Temperantia*] Tit. ii. 12. 1 Tim. ii. 9.

^a *Bonitate*] 2 Cor. vi. 6. Galat. v. 22. Coloss. iii. 12. 1 Cor. xiii. 4.

^b *De morum honestate*] Phil. iv. 8. 1 Tim. ii. 2. iii. 4. Tit. ii. 7.

nestate, ^c de prudentia, ^d de officio magistratum et subditorum, ^e parentum et liberorum, ^f dominorum et servorum, ^g item conjugum inter se; maxime vero de vitandis vitiis, quae specie quadam honesti plurimis Graecis Romanisque imposuerunt; ^h cupiditatibus, scilicet, honorum ac gloriae. Summa vero praeceptorum solida brevitate admirabilis, ⁱ ut Deum amemus supra omnia, proximum vero juxta nos ipsos, ^k id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri. Opponat forte aliquis, contra dogmatum Christi excellentiam, quam praedicamus, magnam opinionum inter Christianos, discrepantiam, unde orta sit et sectarum multitudo.

Sect.

^c *De prudentia*] Matth. x. 16. Eph. i. 8.

^d *De officio magistratum et subditorum*] 1 Tim. ii. 2. Rom. xiii. 1 Petr. ii. 13, 17.

^e *Parentum et liberorum*] Coloss. iii. 20, 21. Ephes. vi. 1, 2, 3, 4.

^f *Dominorum et servorum*] Ephes. vi. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Coloss. iii. 22, 23, 24, 25.

^g *Item conjugum inter se*] Ephes. v. 22, 23, 24, 25, 28, 33. Coloss. iii. 18, 19. 1 Tim. ii. 12.

^h *Cupiditatibus, scilicet, honorum et gloriae*] Matth. xviii. 4. xxiii. 12. Luc. xiv. 11. xviii. 14. Joh. v. 44. Ephes. iv. 2. Coloss. ii. 18. iii. 23. 1 Joh. ii. 16. Philipp. ii. 3. 1 Thess. ii. 6. 1 Petr. i. 24. v. 5.

ⁱ *Ut Deum amemus supra omnia, proximum vero juxta nos ipsos*] Matth. ix. 18. xxii. 37, 39. Luc. x. 27. Rom. xiii. 9, 10, 11. Galat. v. 14. Jac. ii. 8.

^k *Id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri*] Matth. vii. 12. Luc. 6. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem et qui Latine Vitam ejus Imperatoris scripsit.

1 De

Sect. XVII. *Solvitur objectio sumpta ex contrariis, quae sunt inter Christianos.*

Sed parata responsio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod studiis iudicium impeditur: sed solent istae opinionum varietates consistere intra certos terminos, de quibus convenit, et unde ad ambigua argumentum petitur: sicut in Mathematicis, an quadrari circulus possit disputatur, non item an, si aequalibus aequalia demantur, quae remanent sint aequalia; idemque in Physicis, Medicina, et aliis artibus, videre est. Sic et discrepantia illa opinionum inter Christianos impedire nequit, quominus de praecipuis, id est, ¹ de praeceptis illis, ex quibus Christianam Religionem maxime commendavimus, satis constet: eorumque certitudo hoc ipso emicat, quod qui odiis inter se inflammati quaerunt dissidendi materiam, eo progredi non ausint, ut haec negent a Christo imperata, ne illi quidem ipsi, qui vitam suam ad eam normam nolunt componere. Quod si quis etiam his velit contradicere, par habendus sit Philosophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi sensu refelluntur, ita illi consensu omnium gentium Christi-

¹ *De praeceptis*] Adde etiam de dogmatibus necessariis, quibus praeceptorum observatio nititur; qualia sunt quae memorantur in antiquissimis Symbolis, qualia exstant apud *Irenaeum* et *Tertullianum*, et quale est *Apostolicum*, ut nunc vocatur. Quod paullo plenius ostendimus in Libello hisce subiecto, *de eligenda inter dissidentes Christianos sententia*.
Sect. 4. Clericus.

Christianarum, et librorum, quos scripserunt Christianae Religionis primi, ac primis proximi, et deinceps secuti doctores, etiam illi, qui suam in Christum fidem morte testati sunt. Nam quod hi omnes ut Christi dogma agnoscunt, id omnino pro tali habendum est ab aequo rerum iudice: sicut Platoni, Xenophonti, aliisque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis, Stoïcorum scholae, de his quae Zeno tradidit.

Sect. XVIII. *Probaturs amplius praestantia Christianae Religionis, ex praestantia ipsius Magistri.*

Tertium, quo Christianam Religionem omnibus aliis, quae sunt, aut fingi possunt, praestare diximus, est ipse modus, quo tradita fuit ac propagata: qua in parte, prima est inspectio de ipso dogmatis auctore. Graecae sapientiae auctores nihil ferme certi se adferre ipsi fatebantur: quippe ^m veritatem velut in puteo demersam, et ⁿ mentem nostram non minus caligare ad divina, quam oculos noctuae ad

^m *Veritatem velut in puteo demersam*] Democriti est ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum et aliis et Ciceroni in Academicis.

ⁿ *Mentem nostram non minus caligare ad Divina, quam oculus noctuae ad lumen Solis*] Aristoteles Metaphysicorum ii. c. 1. "Ὅσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μετ' ἡμέραν, ἔτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νῦν πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. Sicut enim vespertilionum oculi ad lumen diei se habent, ita et animi nostri mens ad ea quae omnium sunt clarissima.

o Nemo

ad lumen Solis. Ipsorum praeterea ° nemo non aliquo vitio obfitus, p alii Regum adulatores, q alii scortorum amoribus addicti, r alii caninae impudentiae. Invidiae vero omnium inter se magnum argumentum, f rixae de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris vero in Dei cultu, quod et qui Deum unum crediderunt, tamen illo seposito, aliis, et quidem quos

o *Nemo non aliquo vitio obfitus*] Maximo consensu omnium laudatur Socrates. At ejus summam iracundiam, quae in dictis et factis se ostenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus, sexto adversus Julianum.

p *Alii Regum adulatores*] Plato, Aristippus.

q *Alii scortorum amoribus addicti*] Marium Zeno, Stoicae sectae princeps: Feminarum prope omnes, Plato, Aristoteles, Epicurus, Aristippus, Athenaeus libro iii. et xiii. Laërtius, Lactantius, testes. Theognis ipse de se multis in locis.

r *Alii caninae impudentiae*] Dicti inde Cynici.

f *Rixae de verbis aut nullius momenti rebus*] Bene id notatum Timoni Phliasio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, καὶ ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνεσθε;
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσι' ἐμπλεοὶ ἀσκοί.

*Mortales miseri, probra pessima, nil nisi ventres,
Quae vos vaniloquo fallunt certamine lites?
O homines, tumidis inflati fastibus utres.*

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολογὸς ἔρις κενὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνου κασιγνήτη καὶ ἐρίδ' ὦ,
Ἥτ' ἀλὰ περὶ πάντα κυλίνδεται αὐτὰρ ἔπειτα.
Ἐς τε βροτὲς σήριξε κἀρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.
*Aspera lis quaedam provenit inania clamans,
Incensi in caedes odii soror atque ministra,
Quae caeca huc illuc circumque voluta, supremum
Mortales capite incurrit, spemque injicit illis.*

Item:

quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt,
^t Religionis normam statuentes id quod recep-
 tum esset publice. De praemio quoque pieta-
 tis nihil adseverabant certi, ^u quod vel ex ul-
 tima illa Socratis morituri disputatione appa-
 ret. Mahumetes, late sparsae Religionis auctor,
^x projectus ad libidinem per omnem vitam ne
 a suis quidem negatur. Tum vero nullam fi-
 dem dedit, qua constare possit, quod ipse pro-
 misit praemium, in epulis et Venere positum,
 id vere exstiturum; cum ipsius corpus in vi-
 tam rediisse ne dicatur quidem, imo in hunc
 diem

Item:

Τίς δ' ἄρ' τὲς δ' ὅλοῃ ἐρίδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
 Ἥχῃς σύνδρομ' ὄχλῳ, ὃ γὰρ σιγῶσι χαλῶθεις.
 Νῆσον ἐπ' ἀνέρας ὥρσε λαλήν. ὀλέκοντο δὲ πολλοί.
Ecquis eos tanto pugnae inflammavit amore?
Ad strepitum accurrens plebs atque exosa silentes:
Unde loquax morbus multa cum peste cucurrit.

Invenies haec apud Clementem Strom. v. apud Eusebium
 in fine Praeparationis, et apud Theodoretum Sermone ii.

^t Religionis normam statuentes id quod receptum esset pub-
 liche] Xenophon Memorabilium v. oraculum recitat, quo
 jubentur Dii coli ex lege cujusque civitatis. Repete hic
 Senecae verba, quae ex Augustino supra citavimus: post
 quae sic Augustinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod*
arguebat, quod culpabat adorabat. Nimirum, ut Plato dixit
 in Timaeo, et alibi, et Porphyrius loco qui est apud Euse-
 bium Praeparat. lib. iv. cap. 8. periculo non caret vera de
 rebus divinis apud vulgus differere. Ejus autem periculi
 metum Graeca et Latina et barbara philosophia pluris fecit,
 quam veri sinceram professionem: quod vel unum sufficit,
 ne quis tales sibi per omnia sequendos putet. Notat hoc
 in Platone Justinus Martyr, Paraenese ad Graecos.

^u Quod vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione ap-
 aret] Vide quae attulimus supra.

^x Projectus ad libidinem per omnem vitam ne a suis quidem
 negatur] Vide quae dicuntur libro vi.

y Cum

diem Medinae situm sit. At Hebraeae legis conditor Moses, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, ^y cum et legationem ad Regem Aegyptium a Deo sibi mandatum multo cum renisu vix susceperit, ^z et ad pollicitum Dei de aqua e rupe excitanda diffidentiae nonnihil ostenderit, ut Hebraei fatentur. Eorum vero, quae per legem suis promisit, praemiorum vix quicquam ipse consecutus est, desertis in locis ^a jactatus perpetuis seditionibus, ^b neque ingressus in terram illam felicem. At Christus ^c peccati omnis expers a suis describitur, ^d nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum vero ^e quicquid praescripsit aliis, id praestitit ipse. Quae enim sibi a Deo mandata erant implevit fideliter, ^f in vita

y Cum et legationem ad Regem Aegyptium a Deo sibi mandatum multo cum renisu vix susceperit] Exodi iv. 2, 10, 13, 14.

z Et ad pollicitum Dei de aqua e rupe excitanda diffidentiae nonnihil ostenderit] Numer. xx. 12.

a Jactatus perpetuis seditionibus] Exodi xxii. Num. xi. xii. xiv. xvi. xx. xxv.

b Neque ingressus in terram illam felicem] Num. xx. 12. Deut. xxxiv. 4.

c Peccati omnis expers a suis describitur] Joh. viii. 46. x. 32. 2 Cor. v. 21. 1 Pet. ii. 22. Hebr. iv. 15. Pietatem ejus etiam oraculo, apud Gentes auctoritatem habente, laudatam ostendemus ad lib. iv.

d Nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur] Notatum id Origeni lib. iii. contra Celsum.

e Quicquid praescripsit aliis, id praestitit ipse] Bene Lactantius sine Institutionum: *Nec monstravit tantum, sed etiam praecessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

f In vita omni simplicissimus] 1 Pet. ii. 22.

ta omni simplicissimus, ^g injuriarum ac cruciatuum patientissimus, quod in ipso crucis supplicio ostendit, amantissimus hominum etiam inimicorum, etiam a quibus ad mortem actus fuerat, ^h ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit praemium, ejus ipse compos factus, excellentissimo modo, et perhibetur, et certa fide comprobatur. In vitam enim redditum ⁱ viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: ^k in coelum evectus est, spectantibus duodecim: ibi potestatem, quae suprema est, consecutus ostenditur eo, quod suos sectatores, et ^l linguarum, quas non didicerant, loquela, ^m et aliis mirificis virtutibus donavit, ⁿ ita ut discedens facturum se promiserat: quae omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id,

^g *Injuriarum ac cruciatuum patientissimus*] Matth. xxvi. 50, 52. Joh. viii. 23. Act. viii. 32.

^h *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur*] Luc. xxiii. 34.

ⁱ *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam*] Joh. xx. 27, 28, 29. Joh. i Epist. i. 1. Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxiv. 1 Cor. xv. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

^k *In coelum evectus est, spectantibus duodecim*] Marc. xvi. 19. Luc. xxiv. 51, 52. Act. i. 9, 10, 11. Adde Act. vii. 55. ix. 3, 4, 5. xxii. 6. 1 Cor. xv. 8.

^l *Lingarum, quas non didicerant, loquela*] Act. ii. 3, 4. x. 46. xix. 6. 1 Cor. xii. 10, 28, 30. xiii. 1, 8. xiv. 2, 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 39.

^m *Et aliis mirificis virtutibus donavit*] Act. iii. v. viii. ix. x. xi. xiii. xiv. xvi. xix. xx. xxi. xxvii. Rom. xv. 19. 2 Cor. xii. 12. Hebr. ii. 4. Ostendunt hujus rei veritatem et Justinus cum Tryphone disputans, et Irenaeus libro ii. Tertullianus Apologetico, Origenes adversus Celsum vii. Lactantius, et alii.

ⁿ *Ita ut discedens facturum se promiserat*] Joh. xiv. 12. xvii. 28. Marc. xvi. 17.

id, quod pollicitus est, praemium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc Religionem in hoc quoque eminere supra caeteras, quod ejus Magister, quae jussit ipse, praestitit; quod promisit, ipse est consecutus.

Ex admirabili propagatione istius Religionis.

Videamus jam etiam effectus allati ab ipso dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut si Deo ulla est cura rerum humanarum, non possit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinae providentiae id efficere, ut quod optimum esset, pateret quam latissime. Id autem contigit Religioni Christianae, quam ipsi videmus per Europam omnem, ^o ne Septentrionis quidem recessibus exclusis, doceri: ^p nec minus per Asiam omnem, ^q etiam ejus insulas in Oceano, ^r per Aegyptum quoque, ^s per Aethiopiam, ^t et alias aliquot Africae partes, ^u postremo et per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed

^o *Ne Septentrionis quidem recessibus exclusis]* Vide Adamum Bremensem, et Helmoldum, et qui de Islandia scripserunt.

^p *Nec minus per Asiam omnem]* Vide Acta Conciliorum Universalium.

^q *Etiam ejus insulas in Oceano]* Vide Osorium in Lusitanicis.

^r *Per Aegyptum quoque]* Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio vi. 34. ex Liturgia Coptitarum.

^s *Per Aethiopiam]* Vide Franciscum Alvaresium.

^t *Et alias aliquot Africae partes]* Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, et Conciliorum per Africam acta, praecipue ejus Concilii quod Cypriani operibus subtextitur.

^u *Postremo et per Americam]* Vide Acoftam et alios de rebus Americanis.

sed et olim factum, ostendunt omnium temporum historiae, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conservata ^x de itineribus ac miraculis Thomae, ^y Andreae, aliorumque Apostolorum. Jam suis temporibus quam late Christi nomen celebraretur, apud Britannos, Germanos, aliasque ultimas gentes, ^z notant Clemens, ^a Tertullianus,

^x *De itineribus ac miraculis Thomae*] Vide Abdiam libro ix. Eusebium Historiae Ecclesiasticae lib. 1. in fine, et libro ii. capite primo: et initio libri iii. Ruffinum libro x. cap. 9. Adde Oforium et Linschotium de rebus Indiae Orientalis, et Freitam de imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulcrum ejus Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

^y *Andreae*] Eusebius dicto libro iii. initio, et Origenes ad Genesim.

^z *Notant Clemens*] Christum is dicit omnibus notum gentibus, Strom. v.

^a *Tertullianus*] Adversus Judaeos i. *In quem enim alium universae gentes crediderunt, nisi in Christum, qui jam venit? cui enim et aliae gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitae, et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Asiam et Pamphyliam: immorantes Aegyptum, et regionem Africae quae est trans Cyrenen inhabitantes, Romani et incolae: tunc et in Hierusalem Judaei et caeterae gentes: ut jam Gaetulorum varietates et Maurorum multi fines, Hispanorum omnes termini, et Galliarum diversae nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita: et Sarmatarum et Dacorum: et Germanorum et Scytharum, et abditarum multarum gentium, et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum; et quae enumerare minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat. Mox ostendit quanto latius Christi regnum suis temporibus, id est, fine saeculi secundi, patuerit quam olim Nabuchodonosoris, et Alexandri aut Romanorum: Christi autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus supra enumeratis (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Aethiopiam, Asiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gaetulos, Romanos:)*
colitur,

tullianus, ^b et alii. Quae est Religio, quae cum tam lata possessione possit contendere? nam si Paganismum dixeris, nomen unum dixeris, non Religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim astra, alii elementa, alii pecudes, alii res non subsistentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magistro. Judaei sparsi quidem, sed gens una, nec post Christum eorum Religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipsorum magis per Christianos, quam per ipsos innotuit. Mahumetismus satis multas terras insidet, sed non solus. Nam per easdem terras colitur et Christiana Religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetistae non reperiantur in partibus plerisque, ubi sunt Christiani.

Con-

colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur aequaliter.

^b Et alii] Irenaeus Tertulliano vetustior, lib. i. cap. 3. Nam et si in mundo loquela^e dissimiles sunt, virtus traditionis una et eadem est. Et neque hae quae in Germania sunt fundatae Ecclesiae aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hae quae in Iberis sunt, neque hae quae in Celtis, neque hae quae in Oriente, neque hae quae in Aegypto, neque hae quae in Libya, neque hae quae in medio mundi sunt constitutae: sed sicut Sol creatura Dei in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, praedicatio Veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire. Origenes Homilia ad Ezechielem iv. Confitentur et miserabiles Judaei haec de Christi praesentia praedicari: sed stulte ignorant personam, cum videant impleta quae dicta sunt. Quando enim terra Britanniae, ante adventum Christi, in unius Dei consensit religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis? Arnobius libro ii. Virtutes sub oculis positae, et inaudita illa vis rerum, vel quae ab ipso fiebat palam, vel ab ejus praeconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit appetitionum flammis, et ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim

possunt atque in usum computationis venire ea quae in India gesta sunt apud Seras, Persas, et Medos: in Arabia, Aegypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in insulis et provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam. Athanasius in Epistola Synodica quae apud Theodoretum est libro iv. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniae, Britanniae, Galliae, Italiae, Dalmatiae, Mysiae, Macedoniae, Graeciae, Africae, Sardiniae, Cypri, Cretae, Pamphyliæ, Lyciae, Isauriae, Aegypti, Libyae, Ponti, Cappadociae. Theodoretus adversus Graecos Sermone viii. de Apostolis sic loquitur: Ἡνίκα μὲν ᾧ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τέτης, νῦν ᾧ παρ' ἐκείνης ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε ᾧ Ἰσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπεὶ δὲ ᾧ πρὸς ἐκείνον ἐξεδήμησαν ὑφ' ἧ μετεπέμψθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, ἢ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοι γε τὸν τέτων ἀγαπῶσι ζυγόν, καὶ ὑπὸ τέτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοί, καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκόμενης τὰ τέρμασι. Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modo Romanis loquentes, modo Hispanis, aut Gallis: ac postquam ad eum iverunt a quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, et qui Romana amant imperia, et ab ipsis reguntur: sed et Persae, et Scythae, et Massagetae, et Sauromatae, et Indi, et Aethiopes, et, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles. Idem lib. ix. conversis gentibus adnumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis adnumerat Indos, Persas, Gothos, Aegyptios, Bessos, et pellitos populos: in epistola ad Lactam Indos, Persas, Aethiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi et Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Aethiopas. Chrysostomus Homilia vi. ad priorem ad Corinthios: Πᾶς δ' ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τῶν βαρβάρων καὶ εἰς τῶν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανῶ τὰ πέρατα ἀφίκετο, καὶ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστεον; Quomodo vero quae ab iis scripta sunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipsos denique fines Oceani pervenissent, nisi auctores illi fide digni fuissent? Idem posteriore Homilia in Pentecosten: Ἐρχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

*Considerata infirmitate ac simplicitate eorum,
qui eam primis temporibus docuerunt.*

Sequitur et hoc videamus, quibus instrumentis progressus fecerit Christiana Religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse ut regum et potentum exempla facile sequantur; eoque magis si lex etiam et coactio adsit. Hinc Paganicarum Religionum, hinc Mahumeticae incrementa. At qui Christianam Religionem primi docuerunt, non modo sine imperio omni fuerunt, sed et fortunae humilis, piscatores, textores, et si quid his simile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, ^c non tantum per omnes

Romani

ἅγιον ἐν εἶδει γλωσσῶν, ἐκάσῳ μερίζον τῆς χτ' οἰκυμένην διδασκαλίας τὰ κλίμασα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινί, γνωρίζον ἐκάσῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus sanctus in linguarum specie, dividens unicuique orbis regiones, quas instituerent, et per concessum linguae donum velut codicillis quibusdam definiens terminos mandati ipsis magistralis imperii. Idem oratione egregia, Christum esse Deum: Ἐρῶμεν ὅτι ἐκ ἑσῶ ἀνθρώπου φίλῳ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκυμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πρᾶγμασιν ἔτω, καὶ πάντα ὑπὸ ἀτόπῃ συνήθειᾳ προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον ὢ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὁμως ἰσχυσε τέτων παντῶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῆσαι, ἔχι Ῥωμαῖους μόνον ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἀπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. Non est meri hominis, tantum orbis brevi spatio peragrarē, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine occupatos, imo a tanta malitia possessos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, sed et Persas, et omnes barbarorum gentes. Vide et quae sequuntur lectu dignissima.*

^c Non tantum per omnes imperii Romani fines] Rom. xv. 19.

Romani imperii partes, sed ad Parthos quoque et Indos pervenit. Nec tantum ipso initio, sed per tria ferme saecula, privatorum opera, sine minis ullis, sine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota est haec Religio; ^d ita ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, haec pars Romani orbis prope major esset. Apud Graecos, qui morum praecepta tradiderunt, aliis simul artibus reddebant se commendabiles, ut Geometriae studio Platonicus, Peripatetici animantium ac plantarum historia, Stoici dialectica subtilitate, numerorum et concentuum cognitione Pythagorici; multis adfuit et admirabilis quaedam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophrasto. At primis Christianismi doctoribus ars talis nulla, ^e sermo simplicissimus et sine illecebris, sola praecepta, promissa, minas nuda oratione proferens: quae cum per se non habeant efficaciam parem tantis progressibus, omnino necesse est statuamus, aut miracula adfuisse, aut arcanam Dei actionem adspirantem negotio, aut utrumque.

Sect.

^d *Ita ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, haec pars Romani orbis prope major esset*] Jam suo aevo Tertullianus dixerat ii. Apologetico: *Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

^e *Sermo simplicissimus*] Prudenter id notatum Chrysostomo i ad Cor. i. 17. et Theodoreto, post recitata jam verba.

f *Vivi-*

Sect. XIX. *Et maximis impedimentis quae homines retraherent ab ea amplectenda, aut a profitenda deterrent.*

Cui considerationi et haec addenda est, quod qui Christianismum illis docentibus receperunt, animum, non habebant a certa norma Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica sacra, et Mahumetis legem primi susceperunt; multoque minus antecedente quadam institutione praeparatum, sicut Hebraei circumcissione et unius Dei cognitione ad legem Moysis acceptandam idonei erant redditi; sed contra impletum opinionibus et consuetudine, quae velut altera natura est, repugnante cum illis novis institutis; educati, scilicet, legumque et parentum auctoritate confirmati in sacris Paganicis, aut Judaicis ritibus. Huic obstaculo accedebat non minus alterum; gravissima, scilicet, mala, quae Christianismum suscipientibus, eam ob causam, ferenda aut metuenda constabat. Cum enim a malis talibus abhorreat humana natura; sequitur, ut, quae eorum malorum causae sunt, non nisi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Christiani, accesserunt multae, et bonorum publicationes, et exsilia: sed levia haec; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: supplicia vero ad mortem tam frequentia, ut testentur illorum temporum scriptores, nulla fame, nulla pestilentia, nullo bello plus hominum uno tempore absumptum. Nec vulgaria

erant mortium genera, sed ^f vivicomburia, cruces, atque id genus poenae, quae sine maximo horrore legi aut cogitari non possunt: atque haec saevitia, quae non longis interpositis spiramentis, et his ipsis non ubique, ad Constantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra sanguis eorum semen esse diceretur: ita recisis plures succrescebant. Comparemus hic quoque cum Christianismo Religiones alias. Graeci, Paganique caeteri soliti sua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis causa mortem toleraverint, Gymnosophistas aliquos, Socratem, haud multo plures: sed his viris notissimis quin aliqua inesse potuerit famae ad posteritatem transmittendae cupiditas, vix est ut negetur. At inter Christianos, mortem ob suum dogma perpeffos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis suis cogniti; mulieres, virgines, adolescentes, quibus nec appetitus inerat, nec spes probabilis duraturi nominis; sicut et pauci sunt, quorum nomina in Martyrologiis exstant, & prae numero eorum, qui

[Vivicomburia, cruces, atque id genus poenae] Domitius Ulpianus nobilis Jurisconsultus libros septem scripsit, quibus poenis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro v. capite ii.

g Prae numero eorum qui eam ob causam supplicium tolerant, et tantum in cumulum recensentur] Ut Massa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano xxiv. Augusti: Plurimi in Africa sub Severo: sub Valeriano, Antiochiae et in Arabia, Cappadocia, et Mesopotamia: in Phrygia, in Ponto sub Maximino: Nicomediae, in Numidia, Romae, in Thebaïde, Tyro, Treveris sub Diocletiano: in Perside sub Cabada, Sapore: quorum sine nominibus mentio in Martyrologio.

qui eam ob caufam fupplicium tolerarunt, et tantum in cumulum recensentur. Accedit, quod levi aliqua fimulatione, puta thuris jactu in aram, plerique fe liberare a tali poena poterunt; quod de illis dici non poteft, qui qualemcumque fenfum in corde premerent, certe in factis confpicuis ad vulgi mores fe aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem fubiiffe non aliis tribui poffit, quam Judaeis, et Christianis: ac ne Judaeis quidem, poft Chrifti tempora: ante ea vero paucis, fi cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Chrifti lege fupplicium tolerarunt, quam unquam Judaei, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manaffis et Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana Religio, hac quoque in parte, tam in immenfum caeteras excellat, merito aliis anteponenda eft. Ex illa tanta multitudine omnis generis fexusque hominum tot locis ac faeculis diftinctorum, qui pro hac Religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantae constantiae fuiife caufam, quae alia cogitari non poteft, quam lux veritatis, et Dei Spiritus.

Respondetur his qui plura et validiora argumenta requirunt.

Si quis allatis haftenus argumentis, pro Christiana Religione, fatis fibi factum non putet, fed magis urgentia defideret; fcire debet, pro rerum diverfitate, diverfa quoque efle pro-

h Pro rerum diverfitate diverfa quoque efle probandi genera] Aristoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. i. *Αἰγυρὸ*
8°

probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti est quaestio; in quo genere sane standum est nulla suspicione laborantibus testimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis historiae usus perit, Medicinae quoque pars magna; sed et omnis, quae inter parentes liberosque est, pietas, ⁱ ut quos haud aliter noscamus. ^k Voluit autem Deus id, quod credi

δ' ἂν ἰκανῶς εἰ καὶ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαρηθεῖν τὸ γὰρ ἀκριβὲς ἔχει ὁμοίως ἐν ἅπασιν τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quaerenda est.* Metaphysicorum i. parte posteriore, capite ultimo: Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν ἐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quaerenda est.* Chalcidius ad Timaeum ex Platonis sententia: *Credulitatem omnes doctrinas praecedere, maxime cum non quorumlibet, sed magnorum et prope divinorum virorum sit assertio.*

ⁱ Ut quos haud aliter noscamus] Homerus:

Οὐ γὰρ πῶ τις ἐὼν γένῳ αὐτὸς ἀγένη.

Generis nemo sibi conscius ipse est:

Exactissimo, scilicet, sciendi genere.

^k Voluit autem Deus, &c.] Duo sunt genera dogmatum, in Religione Christiana, quorum altera possunt philosophice demonstrari, altera non possunt. Priora sunt existentia Dei, creatio Mundi, Dei providentia, et sanctitas atque utilitas ejus praeceptorum; quae omnia possunt demonstrari, suntque a Grotio et aliis ita demonstrata, ut necesse sit ea admitti, nisi Rationi nuncius remittatur. Attamen adfectus, qui iis contrarii sunt, obstant ne ab Incredulis admittantur; quia si vera agnoscerentur, ii adfectus essent exuendi, quod nolunt iis dudum adsueti. Posteriora sunt facta historica, quibus veritas Evangelii nititur, et quae sunt a Grotio exposita et historicis argumentis probata. Ea etiam firma argumenta haberentur ab Incredulis, quemadmodum probationes omnium Historiarum, quas non negant, quamvis non viderint; nisi eadem adversaretur ratio, ab adfectibus

di a nobis vellet, sic ut illud ipsum credere tamquam obedientiam a nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quae sensu aut demonstratione percipiuntur; sed quantum satis esset ad fidem faciendam, remque persuadendam homini non pertinaci: ut ita sermo Evangelii tamquam lapis esset Lydius, ad quem ingenia sanabilia explorarentur. Nam cum ea, quae diximus, argumenta tam multos probos, eosdemque sapientes in assensum traxerint; hoc ipso liquet, apud caeteros, incredulitatis causam non in probationis penuria esse positam, sed in eo, ¹ quod nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur; quod, scilicet, durum illis sit honores et alia commoda parvi ducere, quod faciendum sit, si ea recipiant, quae de Christo narrantur, ac propterea etiam Christi praeceptis obtemperandum putent. Idque eo ipso detegitur, quod multas alias narrationes Histori-
corum pro veris habeant; quas tamen veras esse sola auctoritate constet, non etiam manentibus in hunc diem vestigiis; qualia habet Christi historia, partim confessione Judaeorum, qui nunc supersunt, partim iis, qui ubique reperi-
untur

affectibus petita, qui obstant ne ea admittantur, quibus admissis, inolitae consuetudinibus esset valedicendum. Vide libellum nostrum Gallicum, *de Incredulitate*. Clericus.

[*Quod nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur*] Tractat hoc pulchre Chrysostomus 1 Cor. cap. iii. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιστεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τῆ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γένηται. *Quod praeceptis non creditur, ex inertia, ad implenda quae praecepta sunt, venit.*

m Hoc

untur Christianorum coetibus; quorum omnino causam aliquam existisse oportuit. Cumque illa Religionis Christianae tam diuturna continuatio, et tam late diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit: sequitur, ut tribuenda sit miraculis, aut si quis miraculis neget id factum, ^m hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.

m Hoc ipsum quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo] Tractat hoc argumentum Chrysostomus 1 ad Corinth. cap. i. in fine, et Augustinus de Civitate Dei libro xxii. cap. 5.

HUGO

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

LIBER TERTIUS.

Seçt. I. *Pro auctoritate librorum Novi Foederis.*

QUI jam his, quae allata sunt, argumentis, aut siqua praeter haec sunt alia, persuasus, eam quam Christiani profitentur, Religionem veram optimamque crediderit; ut partes ejus omnes ediscat, mittendus est ad libros antiquissimos eam Religionem continentes, quos Novi Testamenti, aut Foederis potius libros dicimus. Inique enim faciat, si quis neget illis libris eam Religionem contineri, sicut Christiani omnes affirmant, cum omni sectae, sive bonae, sive malae, aequum sit credi in eo, quod asserunt, hoc aut illo libro sua dogmata contineri; sicut Mahumetistis credimus Mahumetis Religionem contineri Alcorano. Quare cum supra jam probata sit veritas Religionis Christianae, simulque constet eam ipsam his libris contineri; satis, vel hoc solo, adstruitur illis libris sua auctoritas.

tas. Si quis tamen eam magis speciatim sibi monstrari postulet, primum illam ponemus usitatam apud aequos omnes iudices regulam; ut qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per saecula receptum, ^a ei incumbat onus adferendi argumenta fidem Scripto derogantia: quod si id facere nequeat, defendendum librum, velut in possessione suae auctoritatis.

Señt. II. *Libros qui nomina praescripta habent eorum esse quorum nomen praeferunt.*

Dicimus ergo, Scripta, de quibus dubitatum inter Christianos non est, quaeque certum nomen praeferunt, ejus esse Scriptoris cujus titulo insigniuntur: quia, scilicet, primi illi, puta Justinus, Irenaeus, ^b Clemens, ac deinceps alii sub his ipsis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod ^c Tertullianus aliquot librorum ipsa archetypa suo adhuc tempore ait exstitisse:

^a *Ei incumbat onus adferendi argumenta scripto fidem derogantia*] Baldus in rubrica de Fide instrumentorum. Vide et Gallium lib. ii. Obs. cxlix. num. 6. et 7. et quos ibi profert.

^b *Clemens*] Exstat tantum *Clementis* Ep. ad Corinthios ubi loca quidem Novi Testamenti proferuntur, sed sine nomine Scriptorum. Itaque potuisset *Clementis* nomen omitti, imo etiam *Justinis*, qui nomina addere non solet. *Clericus*.

^c *Tertullianus*] De praescriptione adversus haereticos: *Age jam qui voles curiositatem melius exercere, in negotio salutis tuae, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae Apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur. Quidni ipsa manus Apostolorum tum exstiterit, cum Quintilianus dicat suo tempore exstitisse manum Ciceronis, Gellius Virgilii suo tempore?*

d *Julianus*

exstitisse: quodque omnes ecclesiae illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti essent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judaei umquam controversiam moverunt, quasi non eorum essent opera, quorum dicebantur: ^d Julianus vero aperte etiam fateatur, Petri, Pauli, Matthaei, Marci, Lucae, esse ea, quae Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri aut Virgilii esse, quae eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Graecorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio prope omnium, quotquot per orbem sunt, gentium?

Sect. III. *De libris olim dubitatis sublatam dubitationem.*

Sunt sane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti; ut ^e Petri altera, ea quae Jacobi est, et Judae, duae sub nomine Joannis presbyteri, Apocalypsis, et ad Hebraeos epistola: sed ita tamen, ut a multis ecclesiis sint agniti, quod ostendunt Christiani

^d *Julianus vero aperte etiam fateatur Petri, Pauli, Matthaei, Marci, Lucae, esse ea quae Christiani legunt iisdem nominibus inscripta*] Exstat locus libro Cyrilli decimo. Vide et adnotata a nobis, in Dissertatione de iv Evangeliiis Harmoniae Evangelicae subiecta. Clericus.]

^e *Petri altera*] De hac tamen ipse Grotius dubitabat, cujus dubitationis rationes ipse reddidit, initio adnotationum ad eam Epistolam. Sed quamvis una aut altera Epistola in dubium revocaretur, nec propterea caeterae dubiae fierent, nec ulla fidei Christianae pars, quae abunde alibi tradita est, periret. Clericus.]

ani antiqui, cum illorum testimoniis tanquam sacris utantur: unde credibile est, Ecclesias, quae ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignorasse, aut de iis dubitasse: postea autem de rei veritate edoctas, ad caeterarum exemplum iis libris uti coepisse, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero causa idonea fingi potest, cur illos libros quisquam supposuerit; cum nihil inde colligi possit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

Seçt. IV. Libris sine nomine constare auctoritatem, ex qualitate scriptorum.

Non est etiam, quod fidem quis detrahat epistolae ad Hebraeos, eo solo nomine, quod nesciatur ejus scriptor; ac similiter duabus epistolis Johannis, et Apocalypsi, quod dubitent nonnulli, an earum scriptor Johannes sit Apostolus, an alius quis ejus nominis. ^f In scriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros historicos recipimus, quorum scriptores nescimus; ut de bello Alexandrino Caesaris; nempe, quia videmus eum, quisquis fuit, et illis vixisse temporibus, et rebus interfuisse. Sic etiam cum qui libros scripserunt, de quibus nunc agimus, et prima aetate se vixisse testentur, et donis apostolicis fuisse praeditos, sufficere id nobis debet. Nam si quis dicat potuisse fingi has qualitates, item in aliis scriptis

^f *In Scriptoribus*] Aptius dixeris, *in Scriptis*, seu libris; et haec fuit mens *Grotii*, ut sequentia ostendunt. *Clericus.*
^g *Romanis*

scriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem; eos, scilicet, qui ubique veritatis ac pietatis studium inculcant, nulla de causa voluisse se crimine falsi obstringere; quod non tantum apud bonos omnes detestabile est, sed & Romanis etiam legibus capite puniebatur.

Sect. V. *Hos Scriptores vera scripsisse, quia notitiam habebant eorum, quae scribebant.*

Constare ergo debet, libros Novi Foederis scriptos ab illis, quorum nomina praeferunt, aut a talibus, quales ipsi se testantur: quibus si accedat, ut itidem constet illis et nota fuisse quae scriberent, neque studium fuisse mentiendi, sequitur, ut quae scripserunt, vera sint; cum omne falsum aut ab ignorantia, aut a mala voluntate debeat proficisci. Matthaeus, Johannes, Petrus, Judas, ex sodalitia illorum duodecim fuere, quos Jesus vitae suae ac dogmatum testes elegerat, ^h ita ut notitia illis eorum, quae narrant, deesse non potuerit. Idem de Jacobo dici potest, qui aut Apostolus fuit, aut, ut alii volunt, ⁱ proximus consanguineus Jesu, et ab Apostolis constitutus Hierosolymorum Episcopus.

^g *Romanis etiam legibus capite puniebatur*] L. Falsi nominis, D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. sect. 10. et 11. Poenae exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, et apud Capitolinum in Pertinace.

^h *Ita ut notitia illis eorum quae narrant deesse non potuerit.*] Joh. xv. 27. Idem 1 Epist. i. 1. Actor. i. 21, 22.

ⁱ *Proximus consanguineus Jesu*] Ita et alii sentiunt non pauci, et ubique Chrysostomus. Vide et Josephum. [Adde et Eusebium H. E. Lib. ii. c. 1. et 23.]

pus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quae sibi ab ipso Jesu in coelo regnante revelata profitetur; neque magis circa res a se gestas falli ipse potuit, aut etiam Lucas, ^k individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quae de vita ac morte Jesu scripsit, facile scire potuit, natus in locis proximis, per ipsam Palaestinam peregrinatus, ^l ubi et locutum se ait cum iis, qui oculati rerum testes fuerant. Haud dubie, praeter Apostolos, quibuscum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jesu sanati, et qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito et Suetonio credimus de iis, quae multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquisitioni confidamus: quanto huic scriptori aequius est credi, qui se omnia ab ipsis, qui inspexerant, hausisse dicat? ^m Marcum constans fama est Petro semper haesisse comitem, ita ut, quae scripsit ille, habenda sint quasi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipse dictasset: praeter quod, quae ille scribit, etiam in Apostolorum scriptis reperiuntur poene omnia. Neque falli potuit Apocalypseos scriptor in iis visis, ⁿ quae sibi divinitus immissa dicit; ^o aut

i *Individuus ei itinerum comes*] Vide Act. xx. et sequentia. Coloss. iv. 14. 2 Tim. iv. 11. Philem. 24.

k *Ubi et locutum se ait cum iis qui oculati rerum testes fuerant*] In prooemio Evangelicae historiae.

l *Marcum constans fama est Petro semper haesisse comitem*] Irenaeus lib. iii. cap. 1. Clemens in Hypotyposeon libris citatus in Ecclesiastica Eusebii historia.

n *Quae sibi divinitus immissa dicit*] Apoc. i. 1, 2. iv. i. et sequentibus. xxii. 18, 19, 20, 21.

o *Aut*

o aut ille ad Hebraeos, in iis, quae profitetur se, aut a Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.

Sect. VI. *Et quia mentiri volebant.*

Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est cum eo, quod supra tractavimus, cum generatim Christianae Religionis, et historiae resurrectionis Christi, fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant, quo voluntatem credibile sit a vero dicendo diverti. Id autem hic dici non potest. Nam si quis obijciat ipsorum causam agi, videndum erit, cur ipsorum sit haec causa: non sane commodi consequendi, aut vitandi periculi alicujus gratia; cum hujus professionis causa, et commoda omnia amitterent, et nulla non adirent pericula. Causa ergo haec ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam, quae certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis aeterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, et per dogmata pietatis

o *Aut ille ad Hebraeos, in iis, quae profitetur se, aut a Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse*] Hebr. ii. 4. v. 14. xiii. 7, 8, 23.

p *Dogmata pietatis ubique plenissima*] Et mendacio infesta: Joh. xiv. 17. xv. 26. xvi. 13. xvii. 17, 19. xviii. 37. Actor. xxvi. 25. Rom. i. 25. 2 Thess. ii. 20. 1 Joh. i. 6, 8. ii. 4, 21. 2 Cor. vi. 8. Eph. iv. 15, 25. Coloss. iii. 9. Apoc. xxii. 15. 2 Cor. ii. 31. Gal. i. 20. Vide quam sollicitè Paulus distinguat quae a se sunt, et quae a Domino, 1 Cor. vii. 10, 12. quam formidet dicere, quae vidit, in corpore an extra corpus viderit, 2 Cor. xii. 2.

tis ubique plenissima, et vita ipsorum numquam ullius mali facinoris accusata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam obijciunt, quae non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsis fuisset malae fidei, non ipsi suas culpas aeternae memoriae prodidissent; ^q ut de omnium fuga in Christi periculo, ^r de Petro ter negatore.

Sect. VII. *Adstruitur Scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint.*

Contra vero bonae ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit editis prodigiis, ^r quae cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice adseverarunt, additis personarum, locorumque nominibus et circumstantiis caeteris: ita ut facillime posset a Magistratibus, inquisitione facta, veritas aut falsitas adseverationis detegi: inter quae dignum observatione est, quod et ^r de linguarum, quas non didicerant, usu apud multa hominum millia, et de sanatis subito corporum vitiis in populi conspectu constantissime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod scirent, iis temporibus Judaeos magistratus sibi esse infestissimos, et Romanos iniquos admodum: qui

^q *Ut de omnium fuga in Christi periculo*] Mat. xxvi. 31, 56.

^r *De Petro ter negatore*] Mat. xxvi. 69. et sequentibus. Marc. xiv. 66. et sequentibus. Luc. xxii. 54. et sequentibus.

^r *Quae cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice adseverarunt*] Vide tota Acta Apostolica: 2 Cor. xii. 12.

^r *De linguarum, quas non didicerant, usu*] Loca supra producta sunt.

qui nullam omiffuri effent, ipsos, tanquam novae religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judaei, aut Pagani, umquam negare proximis illis temporibus ausi sunt, prodigia ab his viris edita; ^u imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus suis commemoravit: et ipsi Christiani in his libris, quibus fidei suae rationem Imperatoribus, Senatui, Praesidibus reddunt, ^x facta haec tamquam notissima, et de quibus dubitari non posset, affirmant: imo et ^z apud

^u *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus suis commemoravit*] Libro xiii. Testis Origenes contra Celsum ii. Est autem hic ipse Phlegon, cujus reliquias de mirabilibus rebus et de hominibus longaevis habemus.

^x *Facta haec tamquam notissima, et de quibus dubitari non posset, affirmant*] Loca sunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. viii. Augustini, libro xxii. de Civitate Dei.

^z *Apud sepulcra*] Miracula apud sanctorum virorum sepulcra tum coeperunt jaetari, cum rerum potentibus Christianis, lucro coeperunt esse iis, in quorum Ecclesiis sepulta erant Martyrum, aliorumve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti, ne certis miraculis, una cum dubiis, aut commentitiis fides detrahatur. Notum est quot fabulae a iv. saeculo narratae sint, hac de re. Sed *Origenes* ejusmodi miraculorum non meminit. Quin et lib. vii. contra Celsum, ait, *signa Spiritus Sancti ab initio praedicationis Jesu, et post ejus ascensionem plura ostensa, postea vero pauciora. Verumtamen, inquit, nunc quoque sunt ejus vestigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo et huic convenientibus actionibus.* Σημεῖα δὲ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἀρχαὶ μὲν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ, πλείονα εἰδένυτο, ὕστερον ὃ ἐλάττωνα· πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἵχνη ἐσὶν αὐτῷ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πλάξεσι κεκαθαμέναις. Quis credat uno atque altero saeculo, post *Origenem*, cum minus erat necesse, tot facta esse miracula?

Certe

pud sepulchra eorum vim mirificam durasse per aliquot saecula, aperte praedicant, cum non nescirent, si id falsum esset, facillime a magistratibus cum ipsorum pudore ac supplicio revinci posse. Fuit vero prodigiorum apud sepulchra, quae dixi, editorum tanta frequentia, tot eorum testes, ^a ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint. Sufficere quidem haec debent, quae diximus, sed et alia suppetunt in cumulum argumenta, quae fidem librorum illorum nobis commendant.

Seçt. VIII. *Et scriptis inde, quod ibi multa sint quae eventus comprobavit divinitus revelata.*

Multa enim in illis praedicta apparent de rebus quas homine suo apte vi nosse non quirent, quae ipso eventu mire sunt confirmata: ^b ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione, ^c de duratione ejus perpetua, ^d de ea rejicienda a Judaeis plerisque, ^e amplectenda vero ab

Certe iv et v saeculi miraculis tam fides, sine flagitio, detrahi potest; quam, sine impudentia, Christi et Apostolorum miraculis negari nequit. Miracula haec, non sine periculo, praedicari potuerunt: illa non sine periculo rejici, nec sine utilitate eorum, qui forte fingeant, credi. Quod magnum est discrimen. *Clericus.*

^a *Ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint*] Vide Cyrillum lib. x. contra Julianum, et Hieronymum adversus librum Vigilantii.

^b *Ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione.*] Matth. xiii. 33. et seqq. Luc. x. 18. Joh. xii. 32.

^c *De duratione ejus perpetua*] Luc. i. 33. Matth. xxviii. 20. Joh. xiv. 16.

^d *De ea rejicienda a Judaeis plerisque*] Matth. xxi. 33. et sequentibus. xxii. in principio. Luc. xv. 11. et sequentibus.

^e *Amplectenda vero ab extraneis*] Iisdem in locis, ac praeterea Matth. viii. 11. xii. 21. xxi. 43. f *De*

ab extraneis, ^f de odio Judaeorum in profiten-
tes hanc Religionem, ^g de suppliciis gravissimis
ob eam subeundis, ^h de obsidione et exscidio
Hierosolymorum ac Templi, ⁱ summisque Ju-
daeorum calamitatibus.

Se^{ct}. IX. *Tum etiam ex cura quam decebat a
Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur.*

Ad haec addo, quod si recipimus, curare De-
um res humanas, et maxime eas, quae ad ho-
norem suum cultumque pertineant: non potest
fieri, ut is tantam multitudinem hominum, qui-
bus nihil aliud propositum erat, quam Deum
pie colere, passus sit falli mendacibus libris. Jam
vero quod, post subortas tot in Christianismo
sectas, vix ulla reperta fuit, quae non hos li-
bros, aut omnes, aut plerosque, exceptis paucis,
qui nihil singulare continent, amplecteretur;
magnum est argumentum, quo credatur, nihil
illis libris potuisse opponi; cum illae sectae tan-
tis in se odiis exarserint, ut quicquid his placuisset,
aliis ob id ipsum displiceret.

Se^{ct}. X. *Solutio objectionis, quod multi libri a
quibusdam rejecti fuerint.*

Fuerunt sane inter eos, qui Christiani dici
volebant, pauci admodum, qui eorum librorum
omnes

^f De odio Judaeorum in profidentes hanc Religionem] Matth.

x. 17.

^g De suppliciis gravissimis ob eam subeundis] Matth. x. 21,

39. xxiii. 34.

^h De obsidione et exscidio Hierosolymorum ac Templi] Matth.

xxiii. 38. xxiv. 16. Luc. xiii. 34. xxi. 24.

ⁱ Summisque Judaeorum calamitatibus] Matth. xxi. 33.

et sequentibus. xxiii. 34. xxiv. 20.

k Deum

omnes rejicerent, quos suo peculiari dogmati videbant adversari: puta qui aut Judaeorum odio, ^k Deum Judaeorum mundi opificem et legem maledictis insectabantur; aut contra formidine malorum, quae Christianis erant fubeunda, ^l latere volebant sub nomine Judaeorum, ^m quibus impune licebat suam Religionem profiteri. Sed hi ipsi ⁿ ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt ^o illis temporibus, cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum praescripto tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum prius illud genus satis refutatum arbitror supra, cum ostendimus, unum esse verum Deum, cujus opificium sit mundus: et sane ex ipsis etiam libris,

^k *Deum Judaeorum mundi opificem et legem maledictis insectabantur*] Vide Irenaeum lib. i. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem: Epiphanium de eodem.

^l *Latere volebant sub nomine Judaeorum*] Vide Gal. ii. 11. vi. 13, 14. Philip. iii. 18. Irenaeum lib. i. cap. 28. Epiphanium de Ebionaeis.

^m *Quibus impune licebat suam religionem profiteri*] Actor. ix. 20. xiii. et eo libro saepe. Philo contra Flaccum, et de legatione. Josephus passim. Adde L. Generaliter. D. de Decurionibus. L. i. C. de Judaeis. Tertullianus Apologetico: *Sed et Judaei palam leſtitant; veſtigalis libertas vulgo aditur ſabbatis omnibus.*

ⁿ *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt*] Tertullianus adversus Marcionem i. *Nullam Apostolici census Ecclesiam invenias, quae non in creatore christianizet.*

^o *Illis temporibus cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum praescripto tolerarentur*] Vide quae hac de re dicentur ad finem libri vi. Adde Irenaei epistolam ad Victorem, et quod de ea in Catalogo scribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes.*

libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videntur, recipiunt, ^p quale est imprimis Lucae Evangelium, satis patet, eundem Deum, quem Moses et Hebraei coluerunt, a Christo predicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judaei et sunt et dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram esse eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apostolorum, qui plures Ecclesias instituerit; et cujus tot miracula narrata sint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis esset facti inquisitio. Quod si miracula edidit, quid causae est, cur non et de visis coelestibus, acceptaque a Christo institutione ipsi credamus? Quod si Christo tam carus fuit; ut quidquam doceret Christo ingratum, id est, falsum, fieri non potest. Quodque unum in illo culpant, dogma, nempe, de libertate Haebraeis parta a ritibus per Mosem olim imperatis; ejus docendi praeter veritatem nulla ei causa fuit, ^q cum et circumciscus esset ipse, ^r et pleraque legis ultro observaret; ^t Religionis autem Christianae causa, multa et faceret difficiliora, et duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis

^p *Quale est imprimis Lucae Evangelium*] Ostendit id manifestissime Tertullianus adversus Marcionem libro iv.

^q *Cum et circumciscus esset ipse*] Philipp. iii. 5.

^r *Et pleraque legis ultro observaret*] Actor. xvi. 3. xx. 6. xxi. et sequentibus.

^t *Religionis autem Christianae causa multa et faceret difficiliora, et duriora ferret, quam lex imperabat: aut legis occasione habebat expectandum*] 2 Cor. xi. 23. et sequentibus, et passim in Actis. Vide et 1 Cor. ii. 3. 2 Cor. xi. 30. xii. 10.

^t *Atque*

gis occasione habebat expectandum; ^t atque eadem et faciendi et ferendi auctor esset discipulis suis: quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui, pro sabbato, ^u singulos dies divino cultui impendere docebantur; pro exiguis secundum legem impendiis, ^x bonorum omnium ferre iacturam, ^y et, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare. Jam vero palam affirmat ipse Paulus, ^z sibi a Petro, Johanne, et Jacobo in signum consensus datas dexterarum: quod, ni verum fuisset, numquam ausus esset dicere, cum ab ipsis adhuc viventibus mendacii potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui ex Christianorum nomine censerī possunt, tot reliquorum coetuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus, supra ea, quae modo diximus de miraculis, quae scriptores ediderunt, et de singulari Dei curatione, circa res hujus generis, aequis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibuscumque historicorum libris, quibus nulla ejus generis adsunt testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium adferatur, quae hic certe nulla est.

Se&t.

^t *Atque eadem et faciendi et ferendi auctor esset discipulis suis*] Act. xx. 29. Rom. v. 3. viii. xii. 12. 2 Cor. i. 4, 8. ii. 4. vi. 4. 1 Thess. i. 6. 2 Thess. i. 6.

^u *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. ii. 46. v. 24. 1 Tim. v. 5. 2 Tim. i. 3.

^x *Bonorum omnium ferre iacturam*] 2 Cor. vi. 4. xii. 10.

^y *Et, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare*] Rom. viii. 36. 2 Cor. iv. 11. Philip. i. 20.

^z *Sibi a Petro, Johanne et Jacobo in signum consensus datas dexterarum*] Gal. ii. 9. Adde 1 Cor. xv. 11. 2 Cor. xi. 5. xii. 11.

a Cum

Se&t. XI. *Solutio objectionis, quasi his libris contineantur impossibilia.*

Nam si quis dicat, quaedam in his libris narrari, quae fieri non possint, ^a cum jam supra ostenderimus, esse quaedam, quae ab hominibus praestari non possint, a Deo autem possint; quae, scilicet, nullam in se repugnantiam includunt; atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maxime miramur, prodigiosas virtutes, et mortuorum in vitam revocationem, evanescit ista objectio.

Se&t. XII. *Aut a ratione dissona.*

Neque magis audiendi sunt, si qui dicant dogmata quaedam in his libris reperiri, quae a recta ratione dissonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, sapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem secuti sunt, jam inde a primis temporibus. Tum vero quaecumque in primo libro ostensa sunt congruere rectae rationi, puta Deum esse, et quidem unicum, perfectissimum, immensae virtutis, vitae, sapientiae, bonitatis; facta ab ipso quaecumque subsistunt; curam ejus ad opera omnia, praesertim ad homines pertingere; posse eum, etiam post hanc vitam, praemia reddere sibi obtemperantibus; fraenum injiciendum sensuum cupiditatibus; cognationem esse inter homines, ac proinde aequum ut alii alios diligant: omnia haec in his libris apertissime tradita reperias. Ultra haec pro comperto

P

aliquid

^a Cum jam supra ostenderimus] Libro ii.

aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate, ^b solo ductu humanae rationis, quam sit intuitum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modo inter se, sed et singulorum Philosophorum placita. Neque vero id mirum. Nam si ^c de mentis suae natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur: quanto magis necesse fuit id accidere de suprema illa, tantoque supra nos posita mente, definire aliquid cupientibus? ^d si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi; quis est, qui ita sit sagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle potest, id suapte conjectura speret se posse deprehendere? Quare optime Plato ^e horum nihil sciri posse dicebat, sine oraculo. Jam vero nullum proferri potest oraculum, quod tale revera esse majoribus testimoniis constet, quam ea sunt, quae in libris Novi Foederis continentur. Tantum abest, ut probetur, ne adferitur quidem, Deum quidquam de natura sua hominibus prodidisse, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipsius ulla potest proferri, quae credibilis sit, posterior significatio. Nam si quid in eo genere rerum, quae aut plane sunt mediae

^b *Solo ductu humanae rationis quam sit intuitum ac fallax*] Matth. xi. 27. Rom. xi. 33, 34, 35. 1 Cor. ii. 11, 16.

^c *De mentis suae natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur*] Vide in operibus Plutarchi librum iv. de Placitis Philosophorum: Stobaeum in Physicis, capite xi.

^d *Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi*] Habet id Tacitus Annalium vi.

^e *Horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo*] Locus est Phaedone, paria in Timaeo. Bene Ambrosius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

mediae, aut certe non omnino per se debitae, nec plane turpes, ante Christi tempora, aliter imperatum aut permissum fuit: id his libris non obstat, ^f cum in talibus leges posteriores prioribus derogent.

SECT. XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quaedam inter se repugnantia contineantur.*

Solet a nonnullis objici esse quamdam in his libris interdum sensuum discrepantiam. Sed contra quisquis hanc rem aequis animis volet judicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate posse adjici; quod in rebus, quae aliquod dogmatis aut historiae momentum in se habent, manifestissima est ubique consensus; qualis nulla alibi inter ejusdem sectae scriptores reperitur, & sive Judaeos su-

^f Cum in talibus leges posteriores prioribus derogent] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ισχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν. Constitutiones tempore posteriores plus valent prioribus: Dictum est Modestini L. ultima. D. de Constitutionibus principum. Tertullianus: Puto autem etiam humanas constitutiones atque decreta posteriora pristinis praevalere. Idem Apologetico: Veterem et squallentem silvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum securibus truncatis et caeditis.] Et de Baptismo: In omnibus posteriora concludunt, et sequentia antecedentibus praevalent. Plutarchus Symp. ix. Ἐν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις, κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. Et in decretis et in legibus et in contractibus ac pactis, posteriora prioribus validiora ac firmitiora habentur.

^g Sive Judaeos sumas] Quorum diversissimas sententias cum alibi videas, tum apud illarum litterarum doctissimum Manassem Israëlitis filium, libris de Creatione et Resurrectione.

mas, ^h five Graecos Philosophos, ⁱ aut Medicos, ^k Romanos Jurisconsultos: in quibus omnibus saepissimereperias non modo pugnare inter se, qui sectae sunt ejusdem, ^l ut Platonem et Xenophontem; sed et ^m eundem saepe scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuatur incertum, adseverare. At hi, de quibus agimus, scriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant praecepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vitam, summa ubique est eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumstantias, et ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non desit commoda conciliatio, sed nos lateat, ob res similes diversis temporibus gestas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, et si quid his simile est. Imo hoc ipsum scriptores illos ab omni doli suspitione liberare debet; ⁿ cum soleant,

^h *Sive Graecos Philosophos*] Vide dictum modo librum de Placitis Philosophorum.

ⁱ *Aut Medicos*] Vide Galenum de Sectis, et de Secta optima; et Celsum initio de re medica: Tum vero Spagiricos adde.

^k *Sive Romanos Jurisconsultos*] Nota olim discordia Sabinianorum et Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum et sequentes eum, quique Cujacium et alios litteratiores sequuntur. Vide et Gabrielii sententias communes, communiores, communissimas.

^l *Ut Platonem et Xenophontem*] Vide epistolam Xenophontis ad Aeschinem Socraticum: Athenaeum xi. Laërtium Platonis vita: Gellium libro xiv.

^m *Eundem saepe scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuatur incertum adseverare*] Ostendere id multi in Aristotele: in Romanis Jurisconsultis alii.

ⁿ *Cum soleant qui falsa testantur, de compacto, omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat*] Hoc

soleant, qui falsa testantur, de compacto, omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat. Quod si ex levi aliqua discrepantia, etiam quae conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, praesertim historiarum, credendum esset: cum tamen et Polybio, et Halicarnassensi, et Livio, et Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, sua apud nos de rerum summa constet auctoritas: quo magis aequum est, ut nihil tale eorum fidem destruat, quos videmus ex ipsorum scriptis pietatis et veri semper fuisse studiosissimos? Alius restat modus testimonia refellendi, ex contrariis extrinsecus testimoniis.

Sect. XIV. *Solutio objectionis ex testimoniis extrinsecis: et ostensum ea magis esse pro his libris.*

At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, nisi forte eo referre quis velit dicta multo post natorum, et quidem talium, qui inimicitias adversus Christianum nomen professi, sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quamquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quae historiae istis libris traditae partes aliquot confirmat. Sic Jesum cruci affixum, ab ipso et discipulis ejus miracula patrata, et Hebraei, et Pagani, memorant. De Herode, Pi-

lato,

Hoc est quod docet Imperator Adrianus, videndum in testibus utrum unum eundemque meditatum sermonem attulerint, L. testium. D. de Testibus. Speculator lib. i. parte iv. de Teste. in pr. n. 81. Exactissima circumstantiarum omnium notitia in teste non est necessaria. Vide Luc. i. 56. iii. 23. Joh. ii. 6. vi. 10, 19. xix. 14.

lato, Festo, Felici, de Johanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum exscidio, exstant scripta luculentissima Josephi, edita paulo post annum a Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea quae, apud Thalmudicos, de iisdem temporibus leguntur. Neronis saevitiam in Christianos Tacitus memoriae prodidit. Exstabant olim et libri, tum privatorum, ° ut Phlegontis, P tum et Acta publica, ad quae Christiani provocabant, quibus constabat q de eo fidere, quod post Christum natum apparuit, de terrae motu, et solis deliquio contra naturam, plenissimo lunae orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

Señt.

o *Ut Phlegontis*] Libro xiii. Chronicorum five Olympiadum, his verbis: Τῷ δ' ἔτει τῆς C B Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἐκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον. καὶ νύξ ὥρα 5' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν ἑρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας καὶ Βιθυνίαν γινόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέσρεψε. Quarto autem anno ccii Olympiadis, maxima et excellens inter omnes, quae ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora sexta in tenebrosam noctem versus, ut stellae in coelo visae sint, terraeque motus in Bithynia Nicaeae urbis multas aedes subverterit. Habes haec in Chronico Eusebii et Hieronymi. Sed et Origenes meminit tract. xxxv. ad Matthaeum, et adversus Celsum ii.

p *Tum et Acta publica*] Tertullianus Apologetico cxxi. Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.

q *De eo sidere quod post Christum natum apparuit*] Chalchidius Platonius in commentario ad Timaeum: Ἔστ quoque alia sanctior et venerabilior historia, quae perhibet ortu stellae cuiusdam non morbos mortisque denunciatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanae conservationis, rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldaeorum profecto sapientes viri, et consideratione rerum coelestium satis exercitati, quaevisse dicuntur recentem ortum Dei, reperiaque illa maiestate puerili veneratos esse, et vota Deo tanto convenientia nuncupasse.

r *Iniquum*

Sect. XV. *Solutio objectionis de mutata scriptura.*

Quid amplius opponi his libris possit, sane non video: nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut exscriptorum incuria, aut perversa cura, litterae quaedam, syllabae, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed ^r iniquum est, ob talem, quae per multa tempora non potest non accidere, exemplorum diversitatem, tali instrumento aut libro moveri controversiam; cum et mos postulet, et ratio, ut quod plurima, et antiquissima exempla ostendunt, id caeteris praeferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo, omnia exempla vitiata, et quidem in iis, quae ad dogma, aut insigne aliquod historiae caput pertinerent, numquam probabitur: neque enim aut instrumenta sunt, quae id doceant, neque testes illorum temporum: quod si quid, ut jam modo dicebamus, serius multo dictum est ab iis, qui in horum librorum discipulos atrocissima odia exercebant; id pro convicio, non pro testimonio, habendum est. Et sufficere quidem haec, quae diximus, possent adversus eos, qui

Scripturae

^r *Iniquum est ob talem, &c.*] Liquet hoc hodie quam maxime ex accuratissimis collectionibus variarum lectionum Novi Testamenti, et praesertim ex editione *Joannis Millii*. Quantacumque sit varietas, nullum propterea dogma inde novum nascitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam historia, quae quidem alicujus sit momenti, ad veritatem Religionis quod adtinet, antea credita ex libris Novi Testamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Testamenti Libro, idem de Vetere Testamento dictum censi potest. *Clericus.*

¶ *Cum*

Scripturae mutationem obijciunt; ^f cum qui id affirmet, praesertim adversus scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat: at nos, quo magis patefcat illius objectionis vanitas, ostendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum esse, nec potuisse fieri. Evicimus supra libros eorum esse scriptorum, quorum nomina praeferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars a caeteris partibus librisque non itidem mutatis notabiliter discreparet, quod nunc nusquam conspicitur; imo ut diximus, admirabilis est ubique sensuum consonantia. Tum vero ut primum Apostolorum aliquis, aut viro- rum Apostolicorum aliquid edidit; dubium non est, quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem et studium conservandae propagandae- que ad posteros veritatis decebat, exempla sibi inde plurima sumserint; quae proinde sparsa sint, quam late patebat Christianum nomen per Europam, Asiam, et Aegyptum, quibus in locis Graecus sermo vigeat: imo et archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum usque ducentesium servata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non privata tantum singulorum, sed et communi Ecclesiarum diligentia, ^t falsariam manum

[Cum qui id affirmet, praesertim adversus scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat] L. ult. C. de Edicto Divi Adriani tollendo.

[Falsariam manum] Quae omnia, nimirum, exemplaria pervaderet, et versiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerunt,

Sect. XV. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 177

num recipere. Adde jam, quod proximis statim saeculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Aethiopicum, Arabicum, Latinum, quae versiones etiamnum existant, et a Graecis libris in nulla alicujus momenti re discrepant. Jam vero habemus et scripta eorum, qui ab Apostolis ipsis, aut ab eorum discipulis instituti fuerunt; qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, sensu. Neque vero quisquam fuit in Ecclesia, tantae auctoritatis, per illa tempora, cui mutare quidquam volenti paritum fuisset: quod satis ostendunt Irenaei, Tertulliani, et Cypriani liberae dissensiones ab iis, qui in Ecclesia maxime eminebant. Post haec, quae dixi, tempora, secuti sunt alii multi magnae eruditionis, magnique judicii, qui, post diligentem inquisitionem, hos libros, ut in originaria sua puritate perstantes, receperunt. Jam et illud, quod de diversis Christianorum sectis modo dicebamus, huc quoque aptari potest, illas omnes, saltem quae Deum mundi opificem, et Christum legis novae auctorem agnoscunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod si qui instituissent partem aliquam interpolare, eos tamquam falsarios caeteri detulissent. Neque vero ullam sectam id umquam habuisse licentiae, ut hos libros mutando ad sua placita aptaret, vel inde satis colligas, quod omnes sectae et adversus omnes hinc sibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes praecipuas non minus, quam ad totos libros pertinet; ei non convenire, ut sciverit Deus tot millia hominum pietatis studiosa, et aeternam salutem
sincero

sincero proposito quaerentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non possent. Et haec quidem pro Novi Foederis libris dicta sunt, qui si soli exstarent, satis esset, unde veram Religionem disceremus.

Seçt. XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Foederis.*

Nunc cum Deo visum fuerit etiam Judaicae Religionis, quae vera olim fuit, et Christianae non exigua testimonia praebet, instrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem suam adstruere. Esse autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo constat, quo id de nostris libris probavimus. Hi autem, quorum nomina praeferunt, aut Prophetae fuerunt, aut viri fide dignissimi; qualis et Esdras, qui eos in unum volumen collegisse creditur, quo tempore adhuc Prophetae vivebant Aggeus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quae in Moysi commendationem dicta sunt supra. Neque vero pars tantum illa prima a Mose tradita, ut primo libro ostendimus, sed et recentior historia multos Paganorum habet adstipulatores. Sic^u Davidis et Salomonis nomina, et foedera cum Tyriis,

potuerunt, hic, illic, homines pravi, aut dogmatibus suis perverse addicti exemplaria sua corrumpere, quod non *Marcion* modo fecit, sed et librarii nonnulli rectius sentientes; quod ostendimus in *Arte nostra Critica* Part. 3. Seçt. 1. c. xiv. *Clericus*.

^u *Davidis et Salomonis nomina, et foedera cum Tyriis praeferrebant Phoenicum annales*] Vide quae ex iis recitat Josephus Antiquae historiae lib. viii. c. 2. ubi addit volentem exempla habere epistolarum, quas inter se scripsere Salomo et

et Iromus, petere eas posse a publicis Tyri archivorum custodibus. [Noli tamen hoc credere, sed vide quae diximus ad 1 Reg. v. 3.] De Davide locus est insignis ex iv historiarum Damasceni, Josepho citatus Antiquae historiae lib. vii. cap. 6. *Multo post haec tempore indigenarum, quidam Adadus nomine, praepollens factus, et Damascum et Syriae, praeter Phoenicen, caetera regno tenuit. Sed suscepto in Davidem Judaeae regem bello, cum multis praeliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus est, praestantissimus regum habitus, animi virtute et roboris excellentia. Eo mortuo posteri ejus in decem stirpes regnarunt, simulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt; quomodo Aegypti reges Ptolemaei dicuntur. Tertius horum cum multum invaluisset, reparare volens novo decore avi cladem, in Judaeos profectus Samaritidem populatus est. Priorem historiae hujus partem habes 2 Sam. viii. 5. 1 Chron. xviii. posteriorem 1 Reg. xx. ubi Joseph. vide. Adadus ille Josepho Adar dicitur, Adores Justino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euseb. Praeparat. Evang. lib. iv. c. 30. Idem Joseph. eodem cap. et priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hist. Phoenicia. Abibalo mortuo regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit majorem, etiam Jovis Olympii templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatium, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Aiunt et qui Hierosolymis tunc regnabat Salomonem ad Iromum aenigmata misisse quaedam, et cupisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cum aenigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniae vim pro multa pependisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea, quae proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quae cum solvere Salomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas. Addit deinde Menandri Ephesii, qui Regum tam barbarorum quam Graecorum res perscripsit, locum illustrem: Mortuo Abibalo successit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos xxxiv. Hic aggeravit latam quae dicitur regionem: idem auream columnam posuit quae in Jovis est templo. Deinde materiam excidit e monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templisque veteribus dejectis fecit nova. — Etiam Herculis et Astartes delubra sacrauit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus, eosque sibi cum subjecisset reversus est. Hac aetate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa a Salomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab*
hoc

hoc Rege ad conditam Carthaginem sic computatur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus qui vixit annos xliii. regnavit vii. Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit xxix. regnavit ix. Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos xii, post quos Astartus Delaeastarti filius, qui vixit annos liv. regnavit xii. Post hunc frater ejus Aserymus vixit annos liv. regnavit ix. Hic a fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses viii. vixit annos l. Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Astartes, regnavitque annos xxxii. vixit lxviii. Successit ei filius Badezorus, qui vixit annos xlv. regnavit vi. Hujus successor fuit filius Matgenus: vixit is annos xxxii. regnavit ix. Excepit hunc Pygmalion, vixit annos lvi. regnavit xlvii. Septimo hujus anno, soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem. Locum hunc Menandri, sed contractionem, posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Phoenicum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Aegyptius et Berosus Chaldaeus, sed et Iromus Phoenix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesium Ptolemaeus, et Menander Ephesus, et Demetrius Phalerius, et Rex Juba, et Appion, et Thallus. Iromi illius et Salomonis ei coaevi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorum, Menandrum Pergamenum, et Laetum in Phoenicicis extitisse ait Clemens Strom. i. unde corrigendus Tatianus, apud quem Χαῖρ pro Λαῖρ scribitur, diciturque is in Graecum transtulisse quae Phoenices Theodotus, Hypsicrates et Mochus scripserant. Azaëlis Syriae Regis, qui nominatur 1 Reg. xix. 15. 2 Reg. viii. 11. xii. 17. xiii. 3. 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Josepho Antiquae historiae libro ix. c. 2. Est idem nomen apud Justinum ex Trogo. De Salmanasare, qui decem Tribus in servitutem avexit, ut narratur 2 Reg. xvii. 3. et sequentibus; et Samariam cepit, 2 Reg. xviii. 9. locus est Menandri, quem diximus, Ephesii apud Josephum libro eodem nono, capite xiv. Elulaeus nomine apud Tyrios regnavit annos xxxvi. Hic Gittaëus qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phoenicenque omnem bello incuravit: mox tamen pace cum omnibus facta, rediit retro. Verum descivere a Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palaetyrus, multaeque urbes aliae, quae se Assyriorum Regi dederunt. Cum tamen non ob id se dederent Tyrii,

Tyriis, praeferabant Phoenicum Annales x Nabuchodonosori,

Tyrii, Assyriorum rex bellum eis rursus intulit, cum accepisset a Phaenicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas inveci Tyrii navibus duodecim, disiectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina et aquaeductus, qui Tyrios ab aquae haustu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant. Addit Josephus eodem loco ipsum hujus Regis nomen Salmanasarum extitisse ad sua tempora in Tyriorum archivis. Senacheribi, qui Judaeam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit, ut narratur 2 Reg. xviii. 13. 2. Paral. xxxii. 1. Esai. xxxvi. 1. et nomen et expeditiones in Asiam et Aegyptum in Berosi Chaldaicis repertas testatur idem ille Josephus lib X. cap. i. Ejusdem Σαβαχερίβη Senaheribi meminit et Herodotus libro II. vocatque Arabum et Assyriorum Regem. Baladae Babyloniorum Regis mentio est 11 Reg. xx. 12. et Esai. xxxix. Ejusdem nomen in Berosi Babylonicis extitisse testatur Josephus Antiquae Historiae lib. X. cap. iii. Herodotus praelii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Aegypti Judaeos vicit, quae historia est, 11 Paral. xxxv. 22. Zach. xii. 1. meminit dicto libro ii. his verbis: Καὶ Σύροις πρὸς ὃν Νεχάδης συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. Et cum Syris (ita semper Judaeos vocat Herodotus, ut et alii,) Necos congressus in Magdolo eos vicit.

x Nabuchodonosori] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus Antiquae historiae x. adversus Appionem libro 1. conferendus cum Eusebio, qui et in Chronico circa haec tempora, et Praeparationis libro IX. cap. xl. et xli. hunc, et qui sequetur Abydeni locum, producit: Cum audisset pater ejus Nabopallasarus eum qui in Aegypto Syriaque Coele et Phoenice praepositus fuerat, Satrapen defecisse, ipse ferendis laboribus per aetatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut desertorem bello peteret. Hic autem cum eum agressus esset praelio, ipsum cepit, regionemque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopallasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Babylone de vita decederet, postquam regnaret annos xxix. Nabuchodonosor post id, simul patris morbum intellexit, rebus Aegypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commi-

fit captivos ex Judaeis, Phoenicibus, ac Syris, et ex Aegypti populis, una cum exercitu rebusque aliis servari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis, breviori per desertum via, Babylonem se contulit. Ibi cum reperisset res a Chaldaeis administrari, et ipsum regnum asservari ab eorum potissimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus est; captivisque conspectis, iussit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias assignari. Ipse vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quae jam erat, nova altera addita, instauravit eum in modum, ne possent posthac qui ad obsidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternaque moenia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere et bitumine, partim ex latere solo. Bene munita urbe, portisque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, supereminentem et altitudine et omni splendore, quem longum sit exsequi. Suffecerit dicere, hoc opus et magnitudine et omni rerum paratu eximium intra dies perfectum esse quindecim. In hac regia ac lapide sublimia extulit ambulacra, speciemque dedit montibus persimilem, omnis etiam generis arboribus ibi consitis, addito et paradiso pensili, quod uxor ejus in Mediae locis educata montium aspectu delectaretur. Sed inter haec opera morbo implicitus mox de vita excessit, cum regnasset annos xliii. Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in praeclara temporum emendatorum appendice. Interpretatur haec Curtius libro v. quem vide, partim et Strabo lib. xv. et Diodorus libro 11. Berosus, ex quo haec et alia supra protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob divinas praedictiones Athenienses publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuere, memorante Plinio historiae naturalis libro vii. cap. 37. Librum ejus *Babylonica* vocat Athenaeus xv. Tatianus, qui et ipse Nabuchodonosori Berosum meminisse affirmat, et Clemens, *Chaldaica*. Ex iis rex Juba profitebatur accepisse se quae de rebus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere ejus et Vitruvius et Tertullianus Apologetico, et scriptor chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum scriptore nobis tradidit Eusebius cum in chronico, tum in fine noni de praeparatione. Verba haec sunt: *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiolem fuisse, belloque usque in Africam et Hispaniam illato quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Praeterea vero narrant de eo Chaldaei, quondam cum regiam conscendisset, numine aliquo afflatum eum haec praedixisse: Ego Nabucodrosorus,*
O Baby-

O Babylonii, imminentem vobis praenuncio calamitatem, quam ut arceant Parcae numquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Persicus veniet mulus, qui vestris Diis auxiliantibus servitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Assyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sint vestigia, ubi ferae pascantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes faucesque solus vagetur: utinamque et ego felicem exitum sortitus fuisssem, priusquam haec animo meo obversarentur. Haec ubi effatus erat, statim disparuit. Confer haec postrema cum iis, quae in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Megasthene etiam Josephus habet libro x. Antiquae historiae, cap. ii. et ait exstare Indicorum i v. Habet ex Abydeno etiam haec de Nabuchodonosoro Eusebius: Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse viritim, et moenia circumjecisse Babylonii, quae tempus aboleverit. Nova autem moenia structa a Nabuchodonosoro, eaque mansisse ad imperii Macedonum tempora, portis aeneis. Postea: Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinis moenibus, intra dies quindecim, et Narmalcam amnem, qui divergium est Euphratis, simulque Acracantum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparrenorum, fossam effecit, quae in ambitu haberet parasangas xl. in altum vicies quantum patent sparsae manus, apposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aquaeductuum normas. Maris quoque Rubri eluvionem operibus circumdatis repressit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam praeterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant. Confer Daniele m. 27. Strabo libro xv. ex eodem Megasthene hoc adfert: Ναβυχοδρονόσορον ὃ τὸν παρὰ Χαλδαίους εὐδοκίμησαντα Ἡρακλῆες μᾶλλον, καὶ ἕως σηλῶν ἐλάσαι. Nabuchodronosorum, cujus apud Chaldaeos fama Herculem vincit, ad columnas venisse cum exercitu. Fuere et alii qui ejus regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt, Diocles Persicorum secundo, Philostratus cum in Indicis, tum in Phoenicicis, qui Tyrum ab eo obsessam ait per annos xiiii. ut Josephus nos docet, cum antiquae historiae dicto jam loco, tum adversus Appionem priore, ubi ex Phoenicum actis publicis haec profert: Ἰθόβαλο ἀπὸ Τυρίων ἡγεμονοῦντος, Ναβυχοδονόσορος, Τύρον ἐπέσχευε περὶ ἑπτὰ ἔτη. Post hunc regnavit Baal annos x. Post hunc

buchodonosori, y et aliorum Chaldaeorum regum Berofus non minus, quam Hebraei libri, meminerat.

judices constituti sunt, qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdaei menses decem, Abbarus sacerdos summus menses tres, Mytgonus et Gerastratus Abdelimi judices fuere per annos sex: sed medio inter hos tempore, annum unum cum potestate regia Tyro praesuit Balatorus. Quo mortuo, misere Tyrrii qui ex Babylone Merbalum advocarent, regnavit is annos iv. Hoc quoque mortuo, advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos xx. Hujus temporibus Cyrus apud Persas potens fuit. Haec supputatio quam pulchre cum sacris libris congruat, vide Josephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Josephum de Hecataeo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάσας εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. Nostorum ille multa millia ait a Persis Babylonem translata. Et de bello Senacheribi, et de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum, apud Clementem, Strom. i.

y Et aliorum Chaldaeorum Regum Berofus non minus, quam Hebraei libri, meminerat.] Apud Berofum, post modo prolata, haec sequebantur, Josepho duobus quos indicavimus locis id referente. Regnum accepit filius ejus Evilmaradochus. Hic cum inique per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissoroori, qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato regni compos factus interfector ejus Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laborosarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem: sed quia pravae in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cum inter se coiissent ejus facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniiis unum, qui et ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta sunt ea quae ad amnem erant ex latere et bitumine Babylonis moenia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus et septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Asia subacta, ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito, Nabonnidus occurrit magno et ipse exercitu, praelioque facto victus, cum paucis fugit, conclusitque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem Babylone capta constituit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borsippum proficis-

meminerat. ^z Qui Vaphres Aegypti rex
Jeremiae, ^a Apries est Herodoto. Jam
^b Cyri,

proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Verum is obsidionis non tolerans se dedit. Cyrus benigne exceptum e Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam jussit. Atque ibi Nabonnidus, transacto vitae caetero, diem suum obiit. Abydeni, post ea quae modo attulimus de Nabuchodonosoro verba, haec nobis servavit Eusebius dicto loco: 'Ο δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλurusχὸς ἐβασίλευσε τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκρίνας Νηργλι-σάρης, λείπει παῖδα Λαβωσσοάρασιν· τότε δὲ ἀποθάνοντα βιαιῶς μόρῳ Ναβαννίδουχον ἀποδείκνυσιν βασιλέα, προσκόνοντα οἱ ἑσέν. τῷ δὲ Κύρῳ ἐλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίῃ δωρέσται. Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus intersector, qui affinis ipsi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Labossoarascum. Hoc violenta morte extincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum sanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepisset, Carmaniae prae-fecit. Evilmaraduchus iste nominatur 2 Reg. xxv. 27. De caeteris vide Scaligerum. Ista de Babylone a Cyro capta congruunt, cum istis Herodoti: Οὔτε Κύρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρέψουσάμενοι ἔμενον αὐτὸν, ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχὺ τῆς πόλεως, συνέβαλον τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἐσσωθέντες τῇ μάχῃ κατελιήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum expectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, sed praelio victi in intima urbis se receperunt. Cum quibus confer Jeremiam li. 20, 30, 31. de fuga ad Borsippa eundem Jeremiam li. 30. de exsiccato annis alveo, Herodotus consentit Jeremiae li. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχε ἐισαγαγὰν εἰς τὴν λίμνην ἔσσαν ἔλθον, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοσήσαντο τὴν ποταμῶν. Annem diffidit, parte ejus in lacum palustrem deducta, ac sic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata. An ea quae de Belesi Chaldaeo narrat Diodorus lib. ii. ad Danielelem possint referri, cui nomen Chaldaeum fuit ܕܢܝܠܕܢ Dan i. 7. cogitemus.

^z Qui Vaphres Aegypti Rex Jeremiae] Ita Septuaginta et Eusebius vertunt quod in Hebraeo Jeremiae xlv. 30. est ܝܪܡܝܐ. Fuit is Nabuchodonosoro coaevus.

^a Apries est Herodoto] Lib. ii.

Q 3

b Cyri]

^b Cyri, et successorem ejus ^c ad Darium usque, pleni Graecorum libri. Multaque alia ad Judaeorum gentem pertinentia adfert Josephus, in libris contra Appionem; quibusjungi possunt, ^d quae ex Strabone, et Trogo supra attulimus. Nos vero, qui Christiani sumus, omnino non est, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis paene singulis testimonia exstent in libris nostris, quae in Hebraeis itidem reperiuntur. Neque Christus, cum plurima in legis doctoribus, et temporis sui Phariseis reprehenderet, umquam eos accusavit falsimoniae in libros Moïsis, aut prophetarum commissae, aut quod suppositis mutatisve libris uterentur. Post Christi tempora scripturam in iis, quae momentum

^b *Cyri*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum libro ii. Ctesiam Persicis, Justinum libro iv. cap. 5. et sequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus, Beroso teste, probat Theophilus Antiochenus.

^c *Ad Darium usque*] Codomannum. Vide eosdem et Aeschylum Persis, et Scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebraeorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. xii. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Josepho Antiquae historiae libro xi. 8. His ipsis temporibus vixit Hecataeus Abderita celebratus Plutarcho, libro de Iside, et Laërtio in Pyrrhone. Is de Judaeis librum scripsit singularem, unde egregiam et urbis Hierosolymorum et Templi descriptionem depromsit Josephus, adversus Appionem libro priore; quem locum habet et Eusebius Praeparationis Evangelicae lib. ix. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Aristotelis verbis Judaicum sapientiam commendat. Laudatores etiam Judaeorum rerumque Judaicarum testes Josephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem et alios.

^d *Quae ex Strabone et Trogo supra attulimus*] Libro i.

^e *Macedones*

tum habent, vitiatam, neque probari potest, neque vero credibile fiet, si quis recte cogitaverit, quam longe lateque sparsa esset per orbem terrarum gens Judaeorum illos ubique libros custodientium. Nam primum ab Assyriis abductae in Mediam decem tribus, duae postea: et ex his quoque, post concessum a Cyro reditum, multi in terris exteris subsederunt. ^e Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt. Antiochi saevitia, Asmoneorum civilia arma, externa Pompeii, et Sossii, multos disjecerunt: plena Judaeis erat ^f Cyrenaica: plenae ^g urbes Asiae, ^h Macedoniae, ⁱ Lycaoniae, etiam insulae ^k Cyprus, ^l Creta, atque aliae. Jam ^m Romae

^e *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitaverunt*] Hecataeus Josepho descriptus, in libro priore contra Appionem, de Judaeis loquens: Οὐκ ὀλίγαι ὃ (nempe μυριάδες, ex praecedentibus) καὶ μὲν τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰ Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. Non pauca etiam millia post Alexandri mortem in Aegyptum et Phoenicem migrarunt, ob exortas in Syria seditiones. Adde Philonem in Flaccum, "Ὅτι ἐκ ἀποδείξει μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικῶντες ἀπὸ τῆς πρὸς Λιβύην καταβαθμῆς μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. Non minus decies centenis millibus Judaeos in Alexandria et regione circumfusa habitare ab Africae descensu ad fines Aethiopiae. Adde Josephum libro xii. cap. 2, 3. et sequentibus. Libro xiii. cap. 4, 5, 6, 7, 8. xviii. 10. Et habebant Judaei Alexandriae jus civitatis: Josephus xiv. 17.

^f *Cyrenaica*] Josephus Antiquae historiae libro xvi, 10. et alibi. Act. vi. 9. xi. 20.

^g *Urbes Asiae*] Josephus xii. 3. xiv. 17. xvi. 4. Act. xix.

^h *Macedoniae*] Act. xvii.

ⁱ *Lycaoniae*] Act. xiv. 18.

^k *Cyprus*] Act. xiii. 5.

^l *Creta*] Act. ii. 11.

^m *Romae*] Josephus xviii. Historiae Antiquae, cap. 5. Act. xviii. 2. xxviii. 17. n *En*

mae numerus eorum ingens vel ⁿ ex Horatio,
^o Juvenali, et ^p Martiali discatur. Tam diffitis
inter se coetibus imponi nulla arte potuit: nec
magis ipsi in falsum convenire. Adde quod
^q trecentis ferme ante Christum annis, cura Ae-
gypti

n Ex Horatio] Lib. i. Sat. iv.

— nam multo plures sumus: ac veluti te
Judaei cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. v.

— credat Judaeus Apella.

Sat. ix.

— hodie tricesima sabbata, &c.

o Juvenali]

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,

Et quae sequuntur. Sat. xiv.

p Martiali] iii. 4.

Quod jejunia sabbatariorum.

Et alibi: ut vii. 29, et 34. xi. 97. xii. 57. Adde Rutilium
Itinerarii libro i.

Atque utinam numquam Judaea subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Titi!

Latius excisae pestis contagia serpunt,

Victoresque suos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Judaeis:
Cum interim usque eo sceleratissimae gentis consuetudo convaluit,
ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dede-
runt. Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro vi.
cap. 11. Scleratissimam gentem vocat, tantum ob legum,
quae Dei unius cultum damnabant, neglectum, ut supra
notavimus, quo nomine et Socratem culpabat Major Cato.
Adde latissime sparsi Judaei nominis testem Philonem in Le-
gatione: "Ὅσον ἐστὶν ἐν πολυανθρωπία, ὅπερ ἐκ ἐξεδέξατο κα-
θάπερ τῶν ἄλλων ἕκασον μᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ
μόνῳ περίβολῳ, ἀλλ' ὀλίγη δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκούμενη κέ-
χυται ᾧ ἀνὰ τε τὰς ἡπείρους καὶ νήσους ἀπάσας, ὡς τῶν αὐθιγε-
νῶν μὴ πολλῷ τιμῇ δοκεῖν ἐλαττωθῆναι. Quanta illa gens est ho-
minum numero, quam non ut caeteras una continet attributa
regio, sed paullo minus terra tota. Diffusa enim est per ter-
ras continentes, perque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis
indigenis non multo minor. Dion Cassius libro xxvi. de Ju-
deorum,

gypti regum, Hebraeorum libri in Graecum sermonem ab his, qui lxx dicuntur, versi sunt; ita ut jam et a Graecis, sermone quidem alio, at sensu in summam eodem, possiderentur, eoque minus mutationem reciperent. Quin et in Chaldaicum, et in Hierosolymitanum, id est, semi-Syriacum, translati sunt iidem libri, ^r partim paulo ante, ^f partim non multo post Christi tempora. Secutae deinde versiones in Graecum aliae, Aquilae, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum lxx Origines contulit, et post eum alii, nulla historiae, aut rerum pondus habentium diversitate. Philo Caligulae aetate floruit, Josephus ad Vespasianorum tempora provixit. Uterque ex Hebraeorum libris ea adferunt, quae nos hodieque legimus. His autem ipsis temporibus, magis magisque spargi coepit Christiana religio, quam profitentium ^t multi Hebraei erant, ^u multi Hebraeas litteras addidicerant; quibus proinde promptum fuit, si quid a Judaeis falsi fuisset admissum, in parte, inquam,

daeorum genere: Κολυσθέν μὲν πολλάκις, αὐξήθην δ' ἐπὶ πλείον, ὥστε καὶ εἰς παρρησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita saepe, nihilominus aucta plurimum: ita ut libertatem Instituto- rum suorum evicerit.*

q *Trecentis ferme ante Christum annis*] Vide Aristaeum, et Josephum libro xii. 2.

r *Partim paulo ante*] Ut ab Onkelo, forte et ab Jonathane.

f *Partim non multo post*] Ut a Scriptore Thargumi Hierosolymitani, et Josepho caeco, aut quisquis ille est qui Jobum, Psalmos, Proverbia, et quae Hagiographa dicuntur, vertit, unus, five plures.

t *Multi Hebraei erant*] Aut vicini Hebraeis, ut Justinus qui fuit Samarita.

u *Multi Hebraeas litteras addidicerant*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

inquam, insigni, id ipsum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, sed etiam plurima adducunt ex veteri foedere testimonia plane in eum sensum, quo apud Hebraeos exstant: quos sane Hebraeos cujufvis potius criminis, quam, non dicam falsi, sed vel negligentiae circa hos libros convincas; ^x cum eos summa religione describere ac conferre soleant, etiam ut litteras quoties quaeque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco, et hoc minime spernendum, non mutatae per Judaeos de industria scripturae argumentum, quod Christiani ex iis ipsis, quos Judaei legunt, libris evincunt, et quidem, ut confidunt, valide, suum magistrum Jesum esse illum ipsum Messiam, qui Judaeorum majoribus jam olim sit promissus. Quod vel maxime, ne fieri posset, cavissent Judaei, post ortum inter ipsos

^x *Cum eos summa religione describere ac conferre soleant*] Josephus priore contra Appionem: Δῆλον δ' ὅτι ἐργῶ πάντες ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν τοσάυτε γὰρ αἰῶν ἤδη παρωχηότῃ, ἔτε προσθεῖναι τις ἐδὲν, ἔτε ἀφελεῖν αὐτῶν, ἔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos scriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipsis apparet. Cum enim tot saecula transferint, nemo aut addere quidquam, aut demere, aut mutare aliquid est ausus. Vide legem Deut. iv. 1. Thalmudum titulo Schebuoth. [Intelligenda haec sunt de temporibus quae Massoretharum aetatem sequuta sunt. Alioquin ante et stante Republica, et post eam eversam a Chaldaeis, non tam diligentes fuisse, quam vulgo creduntur, liquet cum ex Lud. Cappelli Critica Sacra, tum ex virorum doctorum Commentariis in V. T. adeoque ex ipsis Grotii adnotationibus. Nos quoque ad libros Historicos V. T. rem demonstravimus. Clericus.]*

ADDENDA

Se&t. XVI. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 191
ipſos et Chriſtianos certamen, ſi umquam in
eorum poteſtate fuiſſet mutare quae vellent.

ADDENDA SUPERIORIBUS NOTIS.

Ad Not. x. p. 181. Hecataei auctoritas parum ad rem facit, cum ſit ſpurius. Vide Ger. Joan. Voſſium, de Historicis Graecis. Clericus.

Ad Not. y. pag. 184. Veritas eorum quae de Chaldaeis Regibus in Scriptura leguntur, egregie confirmatur, Chronologia Canonis Aſtronomici Nabonaſſari, de quo vide Joan. Maſhamum in Chronico Canone. Idem.

HUGO

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

LIBER QUARTUS.

Sect. I. *Refutatio specialiter Religionum a Christiana discrepantium.*

QUARTUS liber, initio factō ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex spectaculo alieni periculi, cum ipsi extra periculum positi sunt, ostendit summam Christiani hominis in hac vita eam esse debere, ut non modo de reperta veritate sibi gratuletur, sed et aliis, qui in variis errorum amfractibus palabundi versantur, opem ferat, et eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati sumus facere, libris prioribus, quia veri demonstratio in se contineat erroris refutationem: sed tamen, cum singula religionum genera, quae se Christianis opponunt, Paganismus puta, Judaismus, et Mahometismus, praeter id quod inter se habent commune, proprios quosdam errores habent, et peculiarioria

culiaria quaedam argumenta, quae nobis solent opponere; non abs re fore credimus, si specialem adversus haec singula disputationem instituamus, rogatis lectoribus, ut et a studiis, et a longa consuetudine, tamquam bonae mentis impedimentis, iudicium liberent, quo aequiore animo de iis, quae dicenda sunt, cognoscant.

Sect. II. *Ac primum Paganismi. Unum tantum esse Deum. Mentis creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad praescriptum summi Dei.*

Ac primum adversus Paganos dicimus, si plures Deos statuunt aeternos et aequales, id jam primo libro satis refutatum, cum docuimus, unum dumtaxat esse Deum rerum omnium causam. Quod si Deorum nomine vocent mentes creatas homine superiores, eas aut bonas esse, aut malas. Si bonas dicant, primum constare ipsis deberet hoc, an bonae sint; ^a ne forte periculose

^a Ne forte periculose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes] 2 Cor. xii. 14. Porphyrius secundo de abstinendo ab animatis: Δια μέν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπανα γοητεία ἐκτελεῖται. τέτρες γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεσῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, αἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. ἔτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατεργίας ἀπατῆσαι. δὲ αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικά κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες. ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλέτων ἐλπίς καὶ δόξης διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. τὸ γὰρ ψεύδος τέτοις οἰκείον, βέλονται γὰρ ἐν θεοῖς, καὶ ἡ προεσῶσα δύναμις αὐτῶν δοκῶν θεὸς ἐν. Per illos oppositos Diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere student, illos spiritus et eorum praesidem maxime colunt: possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtra et alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quae-

culose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipso cultu discrimen sit inter Deum summum, et has mentes: deinde sciendum esset, quis inter eas mentes sit ordo, quid a quaque boni expectari possit, quo quamque honore affici velit rex summus: quae omnia cum desint in ipsorum religione, satis hinc apparet, quam ea nihil in se certi habeat: quantoque facerent tutius, si ad unius Dei summi cultum se transferrent; quod sapientis hominis esse

tunt. *Omnis enim mala libido et opum spes et gloriae ab his maxime spiritibus, praecipuae vero fraudes: Mendacium enim his proprium. Dii siquidem esse volunt, et qui eorum princeps, est, Deus ipse haberi.* Deinde de Aegyptiis Sacerdotibus: Οἱ δ' εἰ μὴ ἐξωδῶν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον, καὶ θεὸς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τῆτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπεὶ εἰς τὰ γε ὄντας ἀγαθὰ, ἅπερ εἰσὶ καὶ ψυχὴν, μὴδὲν κατὰπαξ συμβαλέσθαι δύ- νανται. μὴδ' εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεῖσθαι καὶ τω- δάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλὰς τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικνέμενοις πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. Illi vero illud quidem extra controversiam ponunt, esse genus quoddam spirituum omni fraudulentiae inserviens, multiforme, versutum, quod modo Deos simulat, modo Daemonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos posse immittere quae bona, quaeque mala habentur. Ad vera autem bona, quae in animo consistunt, nihil eos posse, neque eorum eos habere notitiam; sed male uti otio, ludificari et impedire eos qui in via sunt ad virtutem, plenus esse fastus, gaudentes nidoribus ac victimis. Arnobius libro iv. adversus Nationes: Sic Magi haruspicum fratres suis in actionibus memorant antitheos saepe obrepere pro veris: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingunt. Idem sensus est, ne nimium multa transcribam, apud Jamblichum de mysteriis Aegyptiorum lib. iii. cap. 32. et libro iv. cap. 17. b Etiam

esse officium, ^b etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonae mentes Dei summi ministrae sint, ^c non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

Sect. III. *Malos spiritus adoratos a Paganis probatur, et ostenditur quam id sit indignum.*

At vero non bonas, sed malas fuisse mentes, quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus constat argumentis. Primum, ^d quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, sustulerunt; aut saltem omnibus modis se summo Deo, in cultu, aequari voluerunt. Secundo, quod unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum poenas magistratibus et populis. Nam cum poëtis impune liceret Deorum parricidia et adulteria canere, et Epicureis divinam providentiam e rebus tollerere, neque ulla esset religio alia tam ritibus dissona, quae non in societatem admitteretur, ut Aegyptiaca, Phrygia, Graeca, Thufca sacra Romae: soli Judaei passim ^e deridiculo erant, ut ex Satiris et Epigrammatis apparet, ^f interdum

^b Etiam Plato dixit] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς. ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων θεῶν. Cum Jove nos: cum aliis Diis alii. Citat Origenes contra Celsum viii.

^c Non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio] Pulchre hoc exsequitur Arnobius libro iii.

^d Quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei] Bene hoc exsequitur Augustinus de Civitate Dei libro x. cap. 14, 16, 19.

^e Deridiculo erant] Ut curti, recutiti, sabbatarii, nubium et coeli adoratores, clementes in porcos.

^f Interdum et relegabantur] Joseph. xviii. 5. Tacitus Annalium ii. Seneca epistola cix. Actor. xviii. 1. Suetonius Tiberio cap. xxxvi.

dum et relegabantur : s Christiani vero praeterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis: cujus rei non alia potest reddi causa, quam quod hae duae sectae unum Deum venerarentur, cujus honorirecepti Dii adversabantur, non tam inter se, quam illius aemuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honestamque mentem non deceat, ^h per sanguinem humanum, ⁱ per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos ^k et saltationes plenas spurcitiae: qualia nunc etiam conspiciuntur apud Americae et Africae populos, Paganismi tenebris obsitos. Imo, quod est amplius, et olim fuerunt, et nunc sunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur; ^l ut Arimanium Persae, Graeci Cacaedemonas, ^m Vejoves Latini, et nunc alios Aethiopum et Indorum quidam: quo nihil potest magis impium excogitari. Nam cultus religio-

^g Christiani vero praeterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis] Tacitus Annalium xv. quo et illa pertinent Juvenalis:

——— taeda lucebis in illa

Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,

Et latus mediam sulcus diducit arenam.

^h Per sanguinem humanum] Vide quae hac de re dicta lib. ii.

ⁱ Per nudorum hominum in templis cursationem] Ut in Lupercalibus. Livius libro i. Plutarchus Antonio, et alii.

^k Et saltationes plenas spurcitiae] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celsum.

^l Ut Arimanium Persae] Plutarchus de Iside et Osiride: Diogenes Laërtius in praefatione. [Vide Thomam Stanleium de Philosophia Persarum, et quae nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus*.]

^m Vejoves Latini] Cicero iii. De natura Deorum.

n Clementia,

ligiosus quid est aliud, quam testimonium summae bonitatis, quam agnoscas in eo, quem colas? qui si malo spiritui impenditur, falsus est ac mendax, et in se continet rebellionis crimen; cum debitus regi honos non modo ei subtrahitur, sed et in desertorem ejus atque hostem transferitur. Stulta autem est persuasio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id a bonitate alienum esset. Nam ⁿ clementia, ut justa sit, suos habet limites, et ubi scelera modum excedunt, poenam justitia ex se quasi necessario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos se dicant malis mentibus praestare obsequium: cum is, qui summe bonus est, sit etiam summe communicativus, ac proinde etiam naturarum caeterarum productor. Quod si est, sequitur, ut in naturas omnes, tamquam opificia sua, jus supremum habeat; ita ut ab earum nulla aliquid possit fieri, quod ipse plane impedire cupiat. Quibus positis, facile colligitur, ei, qui Deum summum ac summe bonum faventem habeat; malos spiritus non amplius nocere posse, quam Deus ille, boni alicujus causa, velit pati ut fiat. Neque vero a malis spiritibus quidquam impetrari potest, quod non rejiciendum sit, quia ^o malus bonum cum simulat, tunc est pessimus, et ^p hostium munera insidiae sunt. Sect.

ⁿ *Clementia, ut justa sit, suos habet limites*] *Quomodo diliges, nisi times non diligere?* Tertullianus adversus Marcionem i.

^o *Malus bonum cum simulat, tunc est pessimus*] Syri mimi versus.

^p *Hostium munera insidia sunt*] Sophocles:

Ἐχθρῶν δῶρα δῶρα κ' ἐν ὀνόμα.

Damnosa ab hoste dona, quin nec dona sunt.

Secl. IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganismo.*

Fuerunt et Pagani, et sunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere se aiunt. Sed primum hic quoque cultus distinguendus, notis conspicuis, fuerat a summi Dei cultu: tum vero inanes sunt ad illos preces, nisi ab illis animis aliquid nobis tribui possit; de quo nihil cultoribus constat, nec quidquam est, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero pessimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuisse insignes. Ebriosus Bacchus, mulierosus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri et probitatis ipsi placentis ignominiam redundet, ¹ dum vitiis fatis per se adblandientibus addit ex religione commendationem.

Secl. V. *Contra cultum exhibitum astris et elementis.*

• **Vetustior isto fuit cultus Astrorum, et, quae elementa**

¹ *Dum vitiis fatis per se adblandientibus addit ex religione commendationem*] Exemplum vide in Eunuchio Terentiana Actu iii. Scena v. Cyprianus epistola ii. *Deos suos quos venerantur, imitantur. Fiunt miseris et religiosa delicta.* August. Epist. clii. *Nihil homines tam insociabiles reddit vitae perversitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur et describuntur literis eorum.* Chalcidius in Timaeo: *Itaque factum ut pro gratia quae ab hominibus debetur divinae providentiae, origo et ortus sacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

• **Vetustior**] Sunt rationes, quae suadeant Idololatriam coepisse

elementa dicimus, ignis, aquae, aëris, terrae: nec ipse quidem magno vacans errore. Nam cultus religiosi pars maxima sunt preces, quae adhiberi, nisi stulte, non possunt nisi apud naturas intelligentes. Tales autem non esse eas, quae elementa dicimus, sensu quodammodo apparet. De astris si quis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet; cum ex astrorum operationibus, quae naturarum sunt indices, nihil tale possit colligi; imo contrarium satis aperte colligitur ex motu non vario, qualis est eorum, quae voluntatem habent liberam, ^f sed rato atque praescripto. Jam vero alibi ostendimus, astrorum cursus ad hominum usus esse temperatos: unde homo agnoscere debuit, se Deo et similiorem parte sui potiore, et cariorum esse, ac proinde nobilitati suae injuriam se facere, si se iis rebus subiciat, quas Deus ipsi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipse pro se non possunt, aut posse non docentur.

Sect. VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indignissimum, quod et ^t ad bestiarum

coepisse a cultu Angelorum et Animorum humanorum, quas vide in Indice Philosophiae Orientalis, ad vocem *Idololatria*. Clericus.

[^f *Sed rato atque praescripto.*] Quo argumento motus quidam Rex Peruanus negabat Solem esse posse Deum. Vide historiam Incarum.

^t *Ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Aegyptii maxime*] De quibus Philo in Legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἐνδοξα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστῶντες. Qui canes, lupos, leones, crocodilos, aliaque aquatica, terrestria, volucra animantium pro Diis habent. Adde longam ea de re Dissertationem lib. i. Diodori Siculi.

u *Contra*

stiarum cultum delapsi sunt homines, Aegyptii praesertim. Quamquam enim in quibusdam aliqua se ostendit quasi umbra intelligentiae: ea tamen ipsa nihil est, si ad hominem spectetur, cum nec internos conceptus distinctis vocibus scripturaque explicent: neque opera diversorum generum faciant, neque ejusdem generis opera diverso modo; multo minus numerorum, dimensionum, coelestiumque cursuum cognitionem assequantur. ^u Contra vero homo validissima quaeque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui, partim etiam sub leges suas subigit: ut elephantes, leones, equos, boves: ex iis, quae maxime sunt noxia, utilitates sibi deducit, ut medicamenta ex serpentibus: hunc certe usum ex omnibus habet; quem ipsae ignorant, quod corporum compagem situmque partium speculatur, et tum species, tum genera

^u *Contra vero homo validissima quaeque animantia, feras aves, pisces capit solertia ingenii sui*] Euripides Aeolo:

Βραχὺ τοι σθένος ἀνέροιο,
Ἄλλὰ ποικιλίας πραπίδων
Δαμάσσειν φῶλα πάντα,
Χθονίων τ' αἰθέριων τε παιδεύματα.
*Vis exigua est, quamcumque homini
Natura dedit; sed consiliis
Variis artes, quae nata mari
Et quae terra coeloque domant.*

Antiphon:

Τέχνην κρατῶμεν ὧν φύσει κρατέμεθα.
Natura quorum superat, arte haec vincimus.

Non male hinc explices quod est Gen. i. 26, et Psal. viii. 8. Latiore hac de dissertationem qui desiderat, videat Opianum initio quinti de piscatu, et Basilium in Hexaëme-

genera inter se comparens, hic quoque suam dignitatem discit, quanto humani corporis perfectior caeteris, nobiliorque structura est: quae si quis recte consideret, tantum abest, ut pro Diis animantia colat caetera, potius sese illorum quasi Deum quemdam, sub summo Deo, constitutum arbitrabitur.

Se^ct. VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus quae substantiae non sunt.*

Adoratas legimus a Graecis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quae non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam ut saeva il-
la x

ron Homilia x. Origenes contra Celsum libro iv: Καὶ ἐν ταῦτα δὲ ὁρᾷς τινα τρόπον ἢ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρείττον ἢ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γὰρ οἱ πολλῶ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατῶμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικύτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι· καὶ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκύντων ἡμῖν χρεῖαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, ἔτι μετὰ τῆς ἐμετέρας ἰσάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βαλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα· ὅτε δὲ χρῆζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, ἕτας αὐτὰ ἀναρῶμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. Δεῖλα ἔν πάντα τὰ λογικῶς ζῶς καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῶ συνέσεως κατεσκευάσεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum sit intellectus, quantoque praestet omnibus armis, quibus instructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, et immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur, vi mentis, et elephantes illos tantas venamur, quaeque sunt ita nata ut mansuescere possint, ea nostrae naturae mansuetae subdimus: quae vero aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate*

la ^x Febrim, impudentiam, et similia omittam: sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies: fortuna bona similitudo eventus, cum hominis desiderio: affectus vero, quales amor, metus, ira, spes, atque alia ex consideratione rei vel bonae, vel malae, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quae corpori per sanguinem maxime connectitur; qui sui juris non sunt, sed voluntatis tamquam dominae imperio subsunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diversa sunt nomina, circa utilis electionem prudentia, in periculis subeundis fortitudo, in abstinentia alieni iustitia, in voluptatum moderatione temperantia, et porro alia, pronitates quaedam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultae, quae ipsae ut augeri, ita et neglectu minui, imo et interire in homine possunt. ^y Honor vero, cui et ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tamquam virtute praedito iudicium; quod saepe et malis contingit, et bonis non contingit, ingenta hominibus

ritate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam mansueta animalium interficimus. Apparet igitur a summo opifice facta cuncta serva animanti ratione utenti et agnato ei intellectui. Claudius Neopolitanus, apud Porphyrium, de non esu animantium primo: sic de homine loquitur: "Ὁς τῶν ἀλόγων δεσπίζει πάντων, ὡς ὁ Θεὸς ἀνθρώπων. Qui multis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.

^x Febrim, Impudentiam] Cicero de Legibus ii.

^y Honor vero, cui et ipsi templa dicata legimus] Cicero dicto loco, Livius libro xxvii.

z Haec

minibus errandi facilitate. ^z Haec ergo cum non subsistant, ac proinde rebus subsistentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum; pro Diis colere a recta ratione alienissimum est, cum ob haec ipsa is colendus sit, a quo haec dari conservarique possunt.

Sect. VIII. *Solutio objectionis Paganorum sumptae a miraculis apud ipsos.*

Solent a Paganis ad religionis suae commendationem miracula adferri: sed adversus quae multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, ^a ut nulla

^z *Haec ergo cum non subsistant, &c.*] Posset forte aliquis cultum hunc Ethnicorum sic interpretari, ut diceret ab iis non tam res, quae vocibus vulgo significantur; quam vim divinam unde manant, aut Ideas quasdam, quae sunt in Dei intellectu, cultas fuisse. Sic *Febrim* coluisse dici posset, non eam quae morbus est et in corpore humano sedem habet, sed vim immittendae et sedandae Febris, quae Deo inest; *Impudentiam*, non vitium hominum animis inhaerentem, sed Dei mentem, quae patitur Impudentiae hominum aliquando quidpiam non male cedere, eamque coërcere, et poenis adficere potest. Similia de ceteris dici queant, ut de Amore, Metu, Ira, Spe, quae *Adfectus* sunt; quos Deus incitare, aut cohibere potest: vel de *Virtutibus*, quae sunt in Divino Nomine perfectae, et quarum tenues tantum adumbrationes in hominibus videmus, ex Ideis earum Virtutum, quae consummatissimae Deo sunt, prognatas; deque *Honore*, qui non tam est existimatio hominum, quam Dei ipsius suffragatio, qua Virtutem in honore esse, apud homines, vult. Sed Ethnici ipsi numquam sunt rem ita interpretati, et absurdum est sub nominibus obscuris et quae plebem fallere possunt, Dei adtributa et Ideas, quasi personas quasdam, colere. Simplicius et rectius multo fuit ipsum Numen, sine ambagibus, venerari. *Clericus.*

^a *Ut nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta rejiciunt]*

la idonea testium fide suffulta, ^b planeque conficta, rejiciunt. Quaedam quae facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram uno aut altero; quorum oculis falsa rerum specie, per astus sacerdotum, imponi facile potuit. Sunt et alia, quae admirationem tantum sui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, praecipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos ejus rei ignaros magnetem ferum duceret: ^c quibus artibus Simonem et Apollonium Tyanaeum valuisse, a multis proditum est. Non negem, conspecta et quaedam his majora, quae ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici; sed talia tamen quae vim veram divinam, id est, omnipotentem, non desiderarent, cum ad eas sufficerent spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facile possent diffita

ciunt] Livius initio: *Quae ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur haec venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.*

^b Planeque conficta, &c.] Multo satius esset in hac responsione adquiescere, quam concedere miracula; aut ea, quae a miraculis secernere vulgo homines non poterant, facta esse. Talia sunt oracula, prodigia, et curationes morborum; quae, si facta essent, a veris miraculis vix distingui quivissent, certe a vulgo hominum. Vide hac de re dicta a nobis in Prolegomenis *Hist. Ecclesiasticae* Sect. II. c. 1. Clericus.

^c Quibus artibus Simonem et Apollonium Tyanaeum valuisse a multis proditum est] Tatianus: Εἰσι μὲν ἐκ τῆς νόσου καὶ διάσεως τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τέτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὴν συμβαίνουσιν, ἑαυτοῖς προγράφουσιν. Sunt enim morbi et dissidia quaedam in materia hac nostra: Ea cum eveniunt, daemones eorum causas sibi adscribunt. d Quod

diffita transferre, et quamvis diversa compone-
re ad effectus tales, qui homines in stuporem
darent. Sed spiritus, per quos id effectum est,
bonos non fuisse, ac proinde nec bonam religi-
onem, jam ex iis, quae supra diximus, apparet;
tum inde etiam, ^d quod certis carminibus invi-
tos se cogi dicerent, cum tamen inter sapientissi-
mos etiam Paganorum constet, in verbis nullam
talem vim esse posse sitam, sed suadendi tantum,
idque pro modo significationis. Est et illorum
nequitiae indicium, quod ^e in amorem saepe hu-
jus

^d *Quod certis carminibus invitos cogi se dicerent*] Oraculum
Hecates apud Porphyrium:

*Ηλυθον εἰσαίεσα τῆς πολυφράδμον εὐχῆς,

*Ην θνητῶν φύσις εὔρε, θεῶν ὑποδημοσύνησι.

Advenio precibus sapientibus indigetata,

Quas genus humanum monitu reperere Deorum.

Item:

Τίπτε μ' αἰεὶ θείοντ' ἀπ' αἰθέρ' ὥδε χαρίζων

Θεοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδυσας ἀνάγκη;

Cujus egens Hecaten me summo ex aethere tractam

Carminibus vinxisti, superos cui cogere fas est?

Et Apollinis apud eundem:

Κλῦθί μου ἐκ ἐδέλοντ', ἐπεὶ μ' ἐπέδυσας ἀνάγκη.

Invitum me audi, quando me lege ligasti.

Hi sunt secretarum artium ritus, quibus affantur nescio
quas potestates, ut Arnobius loquitur, κατηναγκασμέναι δού-
λαι ταῖς ἐπωδαῖς πεποιηότες, quasi eas sibi famulas carmi-
nibus fecissent, ut Clemens explicat. Minarum formula est,
apud Jamblichum in Mysteriis Aegyptiorum libro iv. cap.
5, 6, 7. Habet eadem Lucanus libro ix. in verbis Minoris
Pompeii, et ex Porphyrio Eusebius lib. v. cap. 10. Praepar.
Alias formulas comminationum habes, apud Lucanum, ubi
de Erichthone agit; et Papinium, ubi de Tiresia.

^e *In amorem saepe hujus aut illius, hunc illumve renitentem
se pellecturos suscipiebant*] Vide Pharmaceutriam Theocriti
et Virgilii. Vide Porphyrii confessionem apud Eusebium

jus aut illius, hunc illumve renitentem se pel-
lecturos suscipiebant, aut vana pollicitatione,
aut effectu injuriosi; ^f cum hoc etiam humanae
leges, tamquam veneficium, interdican-
t. Ne-
que est, quod miretur quisquam, passum esse
summum Deum, ut mira quaedam a pravis spi-
ritibus ederentur; ^g cum deludi talibus praesti-
giis meriti essent, qui a veri Dei cultu pridem
defecerant. Tum vero impotentiae eorum ar-
gumentum, quod eorum opera nullum insigne
bonum secum adferebant. Nam et si qui visi
sunt in vitam revocati, non permanserunt in vi-
ta, nec viventium functiones exercuerunt. Quod
si quid aliquando a divina pollentia procedens
in Paganorum conspectu apparuit, non tamen
praedictum est id eventurum, ad probandam i-
psorum religionem; unde nihil impedit, quo-
minus divina efficacia causas sibi longe alias pro-
positas habuerit. Exempli causa, si verum est
per Vespasianum caeco visum esse redditum, fa-
ctum id est ^h ut is hac re venerabilior imperium
Romanum

lib. v. Praeparat. cap 17. et apud Augustinum libro x. de
Civitate Dei, cap xi. Vide eundem Porphyrium libro ii.
De non esu animantium, et Originem contra Celsum libro vii.

^f Cum hoc etiam humanae leges tamquam veneficium interdi-
cant] L. ejusdem, sect. adjectio. D. ad legem Corneliam de
Sicariis et Veneficiis. L. si quis sect. qui abortionis. D. de
Poenis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. xxiii.

^g Cum deludi talibus praestigiis meriti essent, qui a veri Dei
cultu pridem defecerant] Deut. xiii. 3. 2 Theff. ii. 9, 10.
Ephes. ii. 2, 3.

^h Ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adi-
pisceretur] Tacitus Historiarum iv. Multa miracula evenere,
quos coelestis favor et quaedam in Vespasianum inclinatio numi-
num ostenderetur. Dixerat ante Historiarum i. Occulta lege
fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus
imperi-

Romanum facilius adipisceretur: lectus quippe Deo iudiciorum ipsius in Judaeos minister: similesque aliorum prodigiorum causae existere potuerunt, ⁱ quae cum religione nihil haberent commune.

Seçt. IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari possunt et ad id solvendum, quod de oraculis opponunt, praecipue quod diximus, meritos eos homines, ut sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum vero ^k verba oraculorum ferme ambigua, et quae facile interpretationem ex qualicumque eventu acciperent. Quod si quid definitius praedictum ab illis, non tamen necesse est ab omnia mente profectum; cum aut talia sint, quae ex causis naturalibus jam existentibus praesentiri

imperium post fortunam credidimus. Suetonius eadem miracula narraturus sic praefatur cap. 7. *Auctoritas et quasi majestas quaedam, ut, scilicet, inopinato et quasi novo principi deerat: haec quoque accessit.* Eundem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Josephus de eodem Vespasiano libro belli Judaici iii. cap. 27. Τὸ θεὸν διεγείροντ^α αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἡμετέραν, καὶ τὰ σκῆπτρα δὲ ἐτέρων σημείων προσεινῶντ^α. Deo jam illum excitante ad principatum, aliisque etiam signis ei sceptrum praesignificante.

ⁱ *Quae cum Religione, &c.*] Sed vide examen miraculorum, quae in gratiam Vespasiani et Hadriani facta finguntur, *Histor. Ecclesiasticae* nostrae Saecul. II. ann. 138. *Clericus.*

^k *Verba oraculorum ferme ambigua*] Vide Oenomai hac de re loca, apud Eusebium lib. iv. cap. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Hinc Phoebus dictus Graecis Ἀοζίας. Flexiloqua et obscura oracula Apollinis dicit Cicero de Divinatione ii.

tiri poterant, ¹ sicut Medici quidam venturos morbos praedixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, ^m quod et a rerum civilium peritis factum saepe legimus. Quod si quando etiam, apud Paganos, aliquorum vatum

Utrum eorum accidisset, inquit, verum oraculum fuisset. [Multa oracula post eventum forte ficta sunt, nec paucae sunt rationes suspicandi multas fraudes adhibitae a vatibus. Quae de re elegantissimum libellum Gallice scripsit D. de Fontenelle, quem vide, ut quae ad eum defendendum, dicta sunt Bibliothecae Selectae Vol XIII. et quae Latine, ante omnes, ea de re scripsit, Anton. van Dale in Libro de Oraculis. Clericus.]

¹ *Sicut Medici quidam futuros morbos praedixerunt*] Chalcidius ad Timaeum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines praemonentur, praedicente aliquo propitio daemone, qui sit eorum omnium quae deinceps sequuntur sciens, perinde ut si Medicus, juxta disciplinam medendi, dicat vel exitium, vel sanitatem.* Et terrae motus Anaximander et Pherecydes. Plin. lib. ii. cap. 79.

^m *Quod et a rerum civilium peritis factum saepe legimus*] Scriptor Vitae Attici: *Ei rei sunt indicio praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem (Cicero) qui in vulgus jam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab Consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicae perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat: et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem.* Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam quae nunc usu veniunt, cecinit ut vates. Cicero vero de seipso libri sexti epistola sexta: *Quo in bello nihil adversi accidit, non praedicente me. Quare, quum ut augures et astrologi solent, ego quoque augur publicus, ex meis superioribus praedictis, constitui apud te auctoritatem augurii et divinationis meae, debet habere fidem nostra praedictio.* Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror: sed habeo alia signa quae observem. Sic Solon praedixit a Munychia maxima mala Athenis fore: Thales in vico, tunc despecto, forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

n Quae

tum opera usus est Deus ad ea praedicenda, quae causas certas nullas, extra Dei voluntatem, habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem Paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt, ⁿ quae apud Maronem exstant, Ecloga quarta, ex Sybillinis carminibus deprompta; ^o quibus ille, id nesciens, Christi adventum et beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sybillinis erat, ^p pro rege agnoscendum, qui vere rex noster esset, et ^q ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. ^r Apollinis oraculum

ⁿ Quae apud Maronem exstant Ecloga quarta] Vide Augustinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

^o Quibus ille, id nesciens, &c.] Sibyllarum vaticinia omnia aut dubia, aut conficta esse jam satis constat. Ideoque rollem *Virgilium*, Sibyllae interpretem, quasi vaticinia, per imprudentiam, fundentem haberi: ut *Caïpham*, qui nescius est vaticinatus. *Sibylla* nescio quae, aut potius qui sub ejus larva latebat, aetatem auream praedixerat redituram; ex eorum sententia, qui omnia renovatum iri putabant, et similia iterum eventura; qua de re, vide quae dixit *Grotius* Lib. II. 10. et notas ad eum locum. Itaque nec *Sibylla*, hac in re, vates fuit, nec *Virgilius* vaticinia de Christo exscripsit. Vide *Servium* ad locum, et *Jf. Vossii* illius Eclogae Interpretationem. *Clericus*.

^p Pro Rege agnoscendum qui vere Rex noster esset] Cicero meminit ii de divinatione.

^q Ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur] Suetonius de Vespasiano cap. 4. Tacitus Historiarum iv.

^r Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur] Vide Augustinum de Civitate Dei libro xx. cap. 23. et Eusebium Praeparationis iv. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. τὴν ὃ εὔρεσεν, ὁ θεὸς Αἰγυπτίους ἐμαρτύρησε, Φοινίξ τε καὶ Χαλδαίους, Ἀσσοὺς τε καὶ Ἑβραίους. Verae viae repertores Deus (Apollo, scilicet) esse testatur Aegyptios, Phoenicas, Chaldaeos, Lydos et Hebraeos. Paraeneticus ad Graecos inter Justini opera hoc citat oraculum:

lum^f apud Porphyrium legitur, quo ait, caeteros Deos aërios esse spiritus, colendum autem unum Hebraeorum Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, jam tales esse definunt: si non parent, suum Deum mendacii accusant. Adde jam, quod, si spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante omnia generalem proposuissent vivendi normam, et

Μένοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον ἢ δ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
 Αὐτογένητον ἀνακλᾷ σεβασζόμενοι θεὸν ἀγνῶς.
*Soli Chaldaei sapiunt, et Hebraea virum gens,
 Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.*

Et illud:

Ὁ πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσας.
Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipso Jesu Hecates oracula sunt duo, quae ex Porphyrio transcripsit Eusebius in Evangelica Demonstratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτῃ ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
 Γινώσκει σοφίᾳ τετιμημένος· ἀλλὰ γε ψυχὴ
 Ἀνέρ^Θ εὐσεβίῃ προφερεσάτῃ ἐστὶν ἐκείνῳ.
*Morte carere animas exutas corpore novit
 Quemcumque exornat sapientia: sed pietate
 Est anima illius quae longe excelluit omnes.*
 Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται.
 Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς ἑράνιον πόλον ἵζει.
*Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
 Ast anima adscendit coelestia templa piorum.*

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib. xxix. cap. 23. de Civitate Dei, ubi et aliud adfert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebraei.

[Apud Porphyrium] Possunt haec recte dici in Porphyrium, eosque qui paria de iis Oraculis sentiebant, et quasi argumentum ad hominem, ut loquuntur Dialectici, proferri. Sed cum ficta non esse haec oracula non constet, imo vero graves sint rationes credendi commenticia esse, apud Christianos, vim nullam habere possunt. Clericus. t Laudati

et certam fidem fecissent remunerationis, quae maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra ^t laudati saepe eorum carminibus reges quamvis improbi, ^u pugilibus decreti honores divini, ^x pellesti homines in amores etiam non legitimos, ^y ad mala lucra captanda, ^z ad caedes faciendas, quae multis exemplis demonstrari possent.

Sect. X. *Rejicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis praeter ea, quae supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana religio; eo quod, ubicumque humana vi destituta est, plane concidit, tamquam sublato, quo uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt imperia, Christianorum aut Mahumetistarum; videbis Paganismi nullam, nisi in libris, memoriam. Imo docent historiae, etiam illis temporibus, cum imperatores aut vim et supplicia, ut priores; aut eruditionem et solertiam, ut Julianus, adhiberent, ad sustentandam

^t *Laudati saepe eorum carminibus reges, quamvis improbi*] Vide ea quae adfert Oenomaüs apud Eusebium Praeparationis Evangelicae lib. v. 23. et cap. 35.

^u *Pugilibus decreti honores divini*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc et Origenes contra Celsum iii.

^x *Pellesti homines in amores etiam non legitimos*] Ostendimus jam supra.

^y *Ad mala lucra captanda*] Vide Eusebium Praeparationis v. cap. 22.

^z *Ad caedes faciendas*] Oenomaüs oracula hujus generis recitat, quae reperies dicto jam Eusebii libro c. 19. et 27.

a Excesse-

dam religionem Paganicam, in dies ei aliquid decessisse; non oppositi vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius a vulgo Jesus habebatur,) non litterarum flore, cujus expertus fuit oratio Christi legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant) non ulla assentatione, cum contra omnia commoda spernenda, nihil non adversi ejus legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit Paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit, ad illam doctrinam; sed et ipsi spiritus, ad Christi nomen, ^a excesserunt e corporibus, compresserunt vocem, et interrogati de silentii causa, ^b dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.

Sect. XI. *Responsio ad id, quod religionis ortus et interitus astrorum efficaciae adscribitur.*

Fuere Philosophi, qui ut ortum, ita interitum religionis cujusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti sciri se profitentur, sideralis scientia tam diversis sub normis traditur; ^c ut nihil in ea certi reperiatur, praeter hoc ipsum, certi

^a Excesserunt e corporibus, compresserunt vocem] Actor. v. 16. viii. 7. xvi. 18.

^b Dicere sunt coacti nihil se posse, ubi Christus invocaretur] Tertullianus Apologetico. Vide et Lucianum Pseudomanti. Apollo in Daphne: Νεκρῶν τὸ χάριον ἢ Δάφνη μισόν, καὶ τὸτο καλῶσι τὸν χρησμόν. Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit. Mortui illi erant Babylas et alii Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

^c Ut nihil in ea certi reperiatur praeter hoc ipsum, certi esse nihil] Vide egregiam hac de re Bardefanis Syri Dissertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, et apud Eusebium Praeparationis lib. vi. cap. 10.

certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura necessitate causarum sequuntur; sed de his, ^d qui ab humana procedunt voluntate, quae ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quod si ex impressione tali necessario sequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, ^e quam sentimus ipsi, frustra esset data, ^f omniumque legum, praemiorumque ac poenarum aequitas sublata; cum neque culpa, neque meritum esse possit in eo, quod plane sit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malae quaedam sint, si certa necessitate ex coelo procedunt, eo quod coelo coelestibusque corporibus vim talem Deus attribuerit; jam sequetur Deum, qui perfectissime bonus est, ^g malitiae

^d Qui ab humana procedunt voluntate, quae ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit] Vide Alexandri Aphrodisaei hac de re librum.

^e Quam sentimus ipsi] Eusebium vide, Praeparat. Evangel. libro vi. cap. 6.

^f Omniumque legum, praemiorumque ac poenarum aequitas sublata] Justinus Apologetico ii. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρῃ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχροὶ καὶ αἰρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὅπως δὴ ποτε πραττομένων. Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus, ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi adscribenda actionis causa. Vide et quae ibidem sequuntur. Tatianus: Ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως, ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δίκαιως κολάζεται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός. ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται καὶ τὸ αὐτεξέσιον, τὸ θεῷ μὴ παραδὼς τὸ βέλημα. In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur juste, quippe sua culpa factus improbus: qui vero justus est, laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare praecepta. Adde Chalcidii hac de re disputationem, in Timaeo.

^g Malitiae moralis verum esse causam] Contra quam dixit Plato

tiae moralis veram esse causam; et cum, lege posita, profiteatur se detestari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inseruerit ipsis rebus, velle eum duo quae inter se sunt contraria, ut idem fiat et non fiat: et peccari in eo, quod quis agat divino impulsu. ^h Probabilius ab aliis dicitur, astrorum influxibus aërem primum, deinde et corpora nostra contingi, et qualitates quasdam imbibere, quae plerumque in animo excitent respondentes sibi appetitiones: ab his autem voluntatem illiciti, et iis obsequi saepe. Verum hoc ita concessum nihil facit ad eam, quam tractare coepimus, quaestionem. Nam Christi religio cum homines vel maxime abducatur ab iis, quae corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec e vi siderum, quae, ut diximus, in animum non agunt, nisi per eos affectus. Prudentissimi Astrologorum ⁱ eximunt a siderum legibus viros vere sapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Christianam religionem susceperunt, quod vita ipsorum probat. Quod si eruditioni quoque et litteris aliquam vim damus, adversus

Plato de Republica ii. Αἰτία ἐλομένης θεός δ' ἀναίτιος. *Causa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timaeo Chalcidius, quod cum Mose congruere ait Justinus dicto loco.

^h Probabilius] Sed omnium verissime qui influxus illos pernegant, nec quidquam in Astris agnoscunt; praeter calorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui haec ad animum proprie nihil faciunt. *Clericus.*

ⁱ Eximunt a siderum legibus viros vere sapientes ac bonos] Zoroaster: Μὴ σύγχε αὐξάνει τὴν εἰμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemaeus: Δύναται ὁ ἐπισήμων πολλὰς ἀποτρέφει ἐπεργείας τῶν ἀστέρων. *Potest vir sapiens multas astrorum efficiencias avertere.*

^k Religio-

fus corporis contagium; fuerunt semper inter Christianos etiam, qui hac laude florent. Tum vero siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, et temporarii sunt. Haec autem religio jam per mille sexcentos annos durat, nec in una, sed in dissitissimis mundi partibus, et quae longe sub alio sunt siderum positu.

Se^ct. XII. *Ostenditur praecipua Christianae religionis probari a sapientibus Paganorum: et si quid in ea est difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.*

Eo vero minus Pagani habent, quo Christianam religionem oppugnent, quod ejus partes singulae tantae sunt honestatis, ut suapte luce animos quasi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quae nostra religio habet universa: utpote ^k religionem

^k Religionem non in ritibus, sed in animo esse positam] Menander:

Θεῶν δὲ θεῶν διὰ τέλος δίκαιον ὦν,
Μὴ λαμπρὸς ὦν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.

Deo sacrisca semper ingenio probo,
Neu tu albam vestem magis quam mores induas.

Cicero de Natura Deorum ii. *Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur.* Idem de Legibus ii: *Caste jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.* Persius Satyra ii.

Quin damus, id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messalae lippa propago,
Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto;
Hoc cedo, ut admoveam templis, et farre litabo.

Qui

nem non in ritibus, sed in animo esse positam;
 1 adulte-

Qui versus respicere videntur Pythiae oraculum, quod est apud Porphyrium de non esu animantium secundo, ubi aliquid a viro pio oblatum Hecatombis alterius praefertur. Eodem libro haec habet paris argumenti Porphyrius: Νῦν ὃ ἐσθῆτα μὴ λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὰν ἀμφιασάμενοις, ἐκ ἀρκείῃ νομίζουσιν πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἄγνον. ὅταν ὃ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτός, τινες λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, ἐδὲν διαφέρει νομίζουσιν, ὥσπερ ἔ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν Θεὸν διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφουκότι. ἐν γὰρ Ἐπιδάυρῳ προεγγράφη,

Ἄγνον δὴ ναοῖο θυώδε' ἔνδον ἰόντα

Ἐμφάμεν. —

ἀγνεία δ' ὅτι φρονεῖν ὅσια. Nunc vero eum qui candida quidem animus sit veste, sed corpore impuro, idoneum negant qui pure sacrificet. Ubi vero et corpore et vestitu nitentes quidam, animum interim a malis purum non habent, et sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant; quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut cui cum ipso sit cognatio. At vero in Epidauri Templo praescriptum erat,

Castus odorati venias ad limina Templi,

Fas jubet. —

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto post: Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήπε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. ἐδὲν γὰρ ὅστις ἐνυλον ὃ μὴ τῷ αὐτῷ εὐθύς ὅστις ἀκάθαρτον. διὸ ἐδὲ λόγῳ τέτρω ὃ κατὰ φωνὴν οἰκεῖ, ἐδ' ὃ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ἢ μολυσμένῳ. Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quae materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim est materiae particeps, quod non impurum sit materia carenti, quare nec sermo illi convenit, qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit. Iterum ibidem: Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ θεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν ὃ τῷ ναῷ τῷ πατρὶ,

¹ adulterum esse etiam, qui adulterium committere

τρεῖς, τῷ κόσμῳ τέτω, τὸν ἑσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν
 δερματίνον ἔχ' ἀγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ με ἀγνὸν διατρίβειν
 ἐν τῷ ναῷ τῆς πατρὸς. Neque enim convenit, ut in iis templis,
 quae homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requi-
 rantur, et sine macula calcei, in templo vero summi Patris,
 Mundo hoc, scilicet, non oporteat puram servare illam externam
 nostri corporis ultimam e pellibus vestem, eamque quam castissime
 versari in illo Patris templo. Ne hoc quidem ex eodem li-
 bro omittam: Πεισθεῖς ὅτι τέτων χρεῖαν ἐκ ἔχουσιν οἱ θεοί,
 εἰς ὃ τὸ ἡθὺς ἀποβλέπεσι τῶν προσόντων, μεγίστην δυσίαν
 λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων δια-
 ληψιν, πῶς ἔσώφρων καὶ ὁσιος καὶ δίκαιος ἔσαι; Qui vero
 persuasus est victimis illis non egere Deos, sed ad animum spe-
 ctare offerentis, optimumque eis censerī sacrificium, rectam tum
 de iis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pi-
 us justusque evadat? Ubi tria ista nota quae apud Paulum
 Tit. ii. 12. σωφρόνως καὶ δικάως καὶ εὐσεβῶς, temperanter, juste,
 et pie. Charondas in legum anteloquio: Ἐχεῖν τὴν ψυχὴν
 καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν ἔχαιρόντων τῶν πονηρῶν
 δυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικά-
 αις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσει. Omnis malitiae pura mens
 esto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum sacrificiis et
 impendiis, sed justis et honestis bonorum actionibus. Seneca
 Lactantio prolatus, lib. vi. Institutionum, cap. 24. Vultif-
 ne Deum cogitare magnum et placidum et majestate leni verend-
 um, amicum et semper in proximo? Non immolationibus et
 sanguine multo colendum, sed mente pura, honestoque proposito.
 Non templa illi, congestis in altitudinem saxi, exstruenda sunt.
 In suo cuique consecrandus est pectore. Sensum eundem ha-
 bes apud Dionem Prusaeensem Orat. 3. Thucydides lib. i.
 Ἑορτὴ ἑστὶν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν. Festus dies ni-
 hil est aliud quam officium facere. Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς ἐ
 πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; Vir bonus nonne omnem diem
 festum habet?

¹ Adulterum esse etiam eum qui adulterium committere voluit]
 Ovidius:

Quae quia non licuit, non facit, illa facit.

tere voluit; ^m non reponendam injuriam; ⁿ uni marito unam uxorem jungendam; ^o foedus matrimonii

Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est,

Omnibus exclusis intus adulter erit.

Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro, quae cupit stuprum.*

Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quae pudicitiam timori praestitit, et non sibi.*

^m *Non reponendam injuriam*] Plato Critone. Maximus Tyrius, Dissertatione secunda. Menander:

Οὐτ' ἄν κ' ἀνὴρ, ὃς ἔστιν ὁ Γοργίας,

ὅς τις ἀδικεῖσθαι πλείους ἐπίσταται βροτῶν.

O Gorgia, ille vir virorum est optimus,

Qui melius aliis callet ferre injurias.

Ariston Spartianus: *Dicenti cuiquam, regium esse amicis bene, inimicis male facere: imo, inquit, amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille, Siciliae liberator, philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit; sed si quis, injuria affectus, sit exorabilis et clemens in eos qui peccarunt.

ⁿ *Uni marito unam uxorem jungendam*] Vide quae supra ex Sallustio et aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:

——— ἔστιν γὰρ καλὸν

Δυσὶν γυναικῶν ἀνδρὶ ἓν ἡνίκας ἔχειν

Ἄλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν

Στέργασιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.

——— non etenim decet

Unum imperare feminis binis virum:

Contentus uno conjugis vivat toro,

Quicumque cupiet rite curatam domum.

In ejusdem tragoediae choro plura sunt in hunc sensum.

^o *Foedus matrimonii debere esse perpetuum*] Quale fuit apud Romanos, ad annum urbis vicesimum et quingentesimum, Valerio Maximo teste lib. ii. cap. i. Anaxandrides in hunc sensum?

Ὁ γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνῃ ἔχων.

Reciprocum iter hoc numquam vacat infamia.

p *Hominis*

trimonii debere esse perpetuum; ^p hominis officium esse homini cuivis benefacere, ^q praesertim egenti; ^r iuramento quantum fieri potest abstinendum; ⁱ contentos nos, in victu et vestitu, esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana religione creditu difficile, apud sapientissimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, et re-ditu corporum in vitam, supra ostendimus. Sic

Plato

^p *Hominis officium esse homini cuivis benefacere*] Terentius Heautontimorumenos:

Homo sum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quamdam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus, L. Ut vim, D. de Iustitia. Eodem spectat proverbium, *Homo homini Deus*. Cicero de officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societatem esse ait.

^q *Praesertim egenti*] Horatius lib. ii. Sat. 2.

Cur eget indignus quisquam te divite?

In Mimo:

Bona comparat praesidia misericordia.

^r *Iuramento quantum fieri potest abstinendum*] Pythagoras:

μη ὁμνῶναι θεῷς ἀσχεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξίπιστον παρέχειν. non jurandum per deos: quemque enim id curare debere, ut nec iurato sibi credatur. Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. iii. in viri boni descriptione, μήτε ὄρκος δέμεν. Cui iuramento uti non sit opus. Sophocles Oedipode Coloneo:

Οὐ τοι σ' ὑπ' ὄρκῳ γ' ὡς κακὸν πισώσομαι.

Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basiliius, de legendis Graecorum libris.

ⁱ *Contentos nos in victu et vestitu esse debere ad naturam necessarios*] Euripides:

Ἐπέτι δ' αἱ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,

Δήμητρ' αἰσῆς, πάματος δ' ὑδρηχός,

"Απερ πάρεσι καὶ πέρυχ' ἡμᾶς τρέφει;

Plato a Chaldaeis edoctus ^t divinam naturam distinguit in patrem; mentem paternam, quam et Dei germen vocat, mundi opificem; et animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi posse, ^u Julianus tantus Christi-

*Homini quid est necesse, praeterquam duo,
Cereale germen atque limpharum latex,
Quae sunt parata semper et vitae satis?*

Lucanus:

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Aristides: Ἐστὶν ὃ δ' αἶμα καὶ σκέπη καὶ τροφὴς δέμεται.
Opus, nimirum, habemus veste, tecto et alimentis.

^t *Divinam naturam distinguit*] Plato epistola ad Dionysium. Vide et Proclum in Timaeum. Primum principium Plato vocat Patrem: Secundum principium, omnium Causam et praesidem, in epistola ad Hermiam, Erastum et Coriscum. Idipsum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filium, Amelius λόγον, ut videre est apud Eusebium libro xi. cap. 17. 18. 19. Vide et Cyrillum libro contra Julianum iii. iv. et viii. Chalcidius ad Timaeum primum nominat summum Deum; secundum Mentem, vel Providentiam; tertium Animam Mundi vel Mentem secundam. Alibi tria haec sic discriminat, Ordinans, Jubens, Insinuans. De secundo sic idem: *Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quae causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus summo a Deo negligant.* Pythagorici ternarium numerum perfectum summo Deo assignant, ait Servius ad Eclogam septimam. Unde non abit quod habet de iisdem Pythagoricis Aristoteles primo de Coelo in ipso initio. [Copiosius de hisce egit vir longe doctissimus Rod. Cudworthus, Anglici Operis de Systemate intellectuali mundi, lib. i. cap. iv. quod consuluisse non poenitebit. Clericus.]

^u *Julianus tantus Christianorum hostis credidit*] Libro vi.

Ὁ δ' Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἐαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν. εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίας γαίης ζωῆς ἐκάρηεν ἔτι ἐπὶ γῆς ἐξ ἑαυτοῦ ποισάμενος ὁπρόδον, ἐνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαιρην ἐράνη, &c. *Jupiter inter ea quae intellectu percipiuntur, de se Aesculapium genuit. Eundem terris cerni dedit per Solis*

Christianorum hostis credidit, et exemplum dedit in Aesculapio; quem volebat, ad tradendam hominibus medendi artem, de coelo venisse. Crux Christi multos offendit: at quae de Diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos regum fuisse; fulminatos alios, dissectos, vulneratos. Et vero laetius esse honestum, quoties magno sibi constat, sapientissimi ipsorum dixere.
 x Plato de republica i i. quasi praescius, ait, ut vere justus exhibeatur, opus esse, ut virtus e-
 jus

Solis vitam genitabilem. Hic vero ex coelo in terram progressu facto unica specie apud Epidaurum apparuit. Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus viii. Γένος εἶναι τι θεῶν ὅς δ' ἡ χ' ἰδέσθαι καὶ καίρες εἰς ἀνθρώπους. Genus quoddam Deorum esse quod suo tempore in homines mutetur. Quae hac de re fuerit Aegyptiorum sententia; vide Plutarchum viii. Symp. quaestione i. Adde his locum Actorum xiv. 10.

x Plato de Republica ii. quasi praescius ait] Graeca sic habent: *Μαστεύσεται, σφάλλεσται, δειλίσσεται, ἐκκαυθήσεται τὸ ὄφθαλμόν. τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνάσχειν δὲ οὐκ ἔσται.* Unde Cicero illud sumpsit, et in tertium de republica librum retulit: *bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius, libro vi. Institutionum, cap. 17. hunc nobis locum Senecae servavit: *Hic est ille homo honestus, qui sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est, sive extendenda per patibulum manus, non quaerit quid patiat, sed quam bene.* Talem nobis et Euripides ob oculos ponit istis versibus:

Πίμπρα, κατάθε σάρκας, ἐμπλίσθητί με

Πίνων κελευθὸν αἷμα. πρόσθε γὰρ κατώ

Γῆσειω ἄσρα, γῆ τ' ἀνεῖς εἰς αἴθερα,

Πρὶν εἶς ἐμὲ σοὶ θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ure haec, cremaque membra et impletor mei

Potans rubentem sanguinem in terram prius

Descendet aether, terra se in coelum feret,

Quam noster umquam sermo aduletur tibi.

jus omnibus ornamentis spoliatur, ita ut ille habeatur ab aliis pro scelerato, illudatur, suspendatur denique. Et certe summae patientiae exemplum ut exstaret, aliter obtineri non poterat.

Tali vere convenit illud Aeschili, Platoni memoratum, dicto loco:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἀριστός, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπύμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βλαύματα.

*Namque allaborat esse, non credi, optimus.
Sulcos profundos corde demersos gerens,
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.*

HUGO

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

LIBER QUINTUS.

Señ. I. *Refutatio Judaismi incipiens ab allocutione ad Judaeos.*

QU A L E est, quod ex obscuro specularentibus paulatim se ostendit inter lucem tenebrasque medium, talem se nobis ex densa Paganismi caligine gradum moventibus Judaismus offert, pars et primordium veri. Quare Judaeos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, ^a esse ipsos progeniem sanctorum virorum, quos Deus et per prophetas, et per angelos suos, invisere solebat; ex eadem gente natum Messiam, et primos Christianismi doctores; ipsorum esse arborem, cui nos sumus inoculati; custodes esse ipsos oraculorum Dei, quae nos non minus ipsis vene-

^a *Esse ipsos progeniem sanctorum virorum*] Sumpta haec, et quae sequuntur, ex Rom. ix. x. xi. Adde Matth. xv. 24.

^a *Velamen-*

veneramur, ac cum Paulo suspiria pro ipsis ad Deum emittimus; orantes ut quamprimum veniat illa dies, cum, ablato ^b velamento, quod vultui eorum impendit, clare nobiscum visuri sunt ^c complementum legis, cumque, ut habent veterum vaticinia, nostrum, qui alienigenae sumus, quilibet ^d Hebraei viri paenulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Isaaci, et Jacobi.

Seçt. II. *Ostenditur Judaeos debere miracula Jesu habere pro sufficienter probatis.*

Primum ergo rogantur, ne iniquum existiment in causa aliena, quod in sua aequum judicent. Si quis Paganus ab ipsis quaerat, cur credant miracula a Mose facta, nihil dicant aliud, quam inter suos adeo perpetuam constantemque ejus rei fuisse famam, ut non potuerit, nisi ex testimonio eorum, qui vidissent, proficisci. Sic ^e ab Elisaeo auctum apud viduam oleum, ^f purgatum subito a mala scabie Syrum, ^g hospitae filium ad vitam revocatum, et similia alia, credunt Judaei; non aliam sane ob causam, quam quod testes bonae fidei id proditum ad

^b Velamento] 2 Cor. iii. 14, 15, 16.

^c Complementum Legis] Rom. iii. 21. viii. 14. x. 4. xiii. 8. Gal. iii. 24.

^d Hebraei viri paenulam] Zachariae viii. 20. et sequentibus. Esaiæ ii. 2. xix. 18. et 24. Michaeae iv. 2. Osee iii. 4. Rom. xi. 25.

^e Ab Elisaeo auctum apud viduam oleum] 2 Reg. cap. iv.

^f Purgatum subito a mala scabie Syrum] Ibidem cap. xi. v.

^g Hospitae filium ad vitam revocatum] Dicto cap. iv.

ad posteros transmiserunt. ^h De Eliae vero in coelum raptu, unius Elifaei, tamquam viri omni exceptione majoris, testimonio fidem habent. At nos de Christi adscensu in coelum, ⁱ duodecim proferimus testes vitae inculpatae: ^k de Christo post mortem in terris viso, multo plures: quae si vera sunt, verum sit necesse est et Christi dogma: planeque nihil a Judaeis pro se adferri potest, quod non et nobis pari, aut potiori jure possit aptari. Sed ut testimonia o-mittamus, res prodigiosas a Christo factas, ^l ipsorum Thalmudistarum et Judaeorum confessio est: quod ipsum sufficere debet. Neque enim potest Deus dogmati, per hominem promulgato, auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

Se&ct. III. *Solvitur, quod objiciunt, facta haec miracula ope daemonum.*

At ope daemonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum haec calumnia supra jam refutata est, eo quod ubi Christi dogma innotuit, omnis potestas daemonum confracta est. Quod addunt aliqui, didicisse Jesum in Aegypto magicas artes, speciem veri multo minorem habet; quam similis Paganorum adversus Mosem accusatio, ^m quam apud Plinium ⁿ et Apuleium videmus.

^h De Eliae vero in coelum raptu] Dicto libro cap. ii.

ⁱ Duodecim proferimus testes] Marci xvi. 19. Luc. xxiv. 52. Actor. i.

^k De Christo post mortem in terris viso multo plures] Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxiv. Joh. xx. xxi. 1 Cor. xv.

^l Ipsorum Thalmudistarum et Judaeorum confessio est] Vide quae allata ad librum ii.

^m Quam apud Plinium] Libro xxx. cap. i.

ⁿ Et Apuleium] Apologetico ii.

o Et

mus. Nam fuisse Jesum umquam in Aegypto, non constat, nisi ex discipulorum libris; qui addunt, infantem adhuc inde rediisse. At Mosem magnam aetatis adulta partem in Aegypto exegisse, ^o et ipsius, ^p et aliorum narratione certum est. Sed et Mosem, et Jesum, valide purgat hoc crimine lex utriusque, ^q tales artes diserte vetans, ut Deo invisas. Tum vero si Christi, et ejus discipulorum tempore, usquam aut in Aegypto, aut alibi, exstitisset ars ulla magica, qua possent ea fieri, quae de Christo praedicantur, muti omnes subito sanari, claudis gressio, caecis visus dari; imperatores, ^r Tiberius, ^s Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendissent. Et si verum est, ^t quod tradunt Judaei, senatores magni Synedrii gnaros fuisse magicarum artium, ut reos possent convincere; sane cum iidem Jesu inimicissimi fuerint, et honori

^o *Et ipsius*] Exodi ii. iv. et sequentibus.

^p *Et aliorum narratione certum est*] Manethonis, Chaeremonis, Lyfimachi, apud Josephum contra Appionem primo, Justini, Taciti.

^q *Tales artes diserte vetans*] Exod. xxii. 18. Levit. xx. 6, 27. Num. xxiii. 23. Deut. xviii. 10. 1 Sam. xxviii. 9. 2 Reg. xvii. 17. xxi. 6. Actor. xiii. 8, 9, 10. xvi. 18. xix. 19.

^r *Tiberius*] Tacitus Annalium vi. Suetonius ejus vita c. LXIII. et LXIX.

^s *Nero*] De quo Plinius libro xxx. cap. ii. in Magiae historia: *Non citharae tragicique cantus libido illi major fuit. Postea: Nemo umquam ulli arti impensius favit. Ad haec non opes illi defuere, non vires, non discendi ingenium. Mox narrat magicis coenis initiatum a Tiridate rege.*

^t *Quod tradunt Judaei*] Thalmud titulo de Synedrio: et titulo de Sabbato.

u *Certi*]

nori ejus maxime per miracula crescenti invidentes, aut opera similia ex eadem arte edidissent ipsi, aut certis argumentis apertum fecissent ipsius opera non aliunde proficisci.

Sect. IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judaeorum nonnulli prodigia Jesu adscribunt nomini cuidam arcano, quod a Salomone in templo positum duo leones per mille et amplius annos custodierint, quodque ab Jesu sublectum sit, non mendaciter modo, sed et impudenter confictum est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atque admiranda, nec libri regum, nec Paralipomena, nec Josephus quidquam prodant; sed nec Romani, qui cum Pompeio templum intrarunt, ante Jesu tempora, tale aliquid compererint.

Sect. V. *Ostenditur divina fuisse Jesu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui mundi est opifex.*

Verum posito a Christo edita esse prodigia, quod Judaei fatentur, dicimus, ex ipsa lege Moysis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. xviii. futurum, ut post Mosem, alii quoque prophetae a Deo excitarentur, iisque obediendum a populo; nisi id fieret, graves poenas denunciens. ^u Certissimae autem prophetarum notae sunt prodigia. Neque enim illustri-
ora

^u *Certissimae autem Prophetarum notae sunt prodigia*] Et futurorum praedictiones, quae et ipsae prodigiis recte accensentur. Deut. xviii. 22.

x Hebraei

ora alia animo concipi possunt. Ad Deut. xiii. dicitur, si quis prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novorum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum a Deo permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis, collatis inter se, ^x Hebraei interpretes recte colligunt, omni ei, ^y qui miracula faciat, credendum, extra quam si a veri Dei cultu abducatur; quia in eo solo casu praedictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Jesus autem non modo falsos Deos colere non docuit; ^z sed contra hoc, tamquam crimen gravissimum, diserte vetuit, docuitque nos, et Mosis, et qui eum secuti sunt, prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis ejus objici possit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jesu aliqua in parte a Mosis lege discrepare, id non sufficit.

Sect. VI. Solutio objectionis sumptae ex discrepantia inter legem Mosis et legem Jesu: ubi ostenditur legem Mosis perfectiorem aliam dari potuisse.

Nam ipsi Hebraeorum doctores normam hanc ponunt:

^x *Hebraei interpretes*] Vide Mosem Maimonidem, et alios productos in Conciliatore Manassis, quaestione iv. ad Deuteronomium.

^y *Qui miracula faciat*] Cujusque praedicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chrysostomus v. adversus Judaeos, et sermone, Christum esse Deum in Tomo vi. Saviliano.

^z *Sed contra hoc, tamquam crimen gravissimum, diserte vetuit*] Marci xii. 29, 32. Joh. xvii. 3. Act. xv. 20. 1 Cor. v. 10, 11, 18. vi. 9. x. 7. xii. 2. 2 Cor. vi. 16. 1 Thess. i. 9. 1 Joh. v. 21.

ponunt: ^a ad imperium prophetae, id est, miracula facientis, quaecumque praeceptum intrepide posse violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et sane potestas leges condendi, quae penes Deum fuit, cum per Mosem daret praecepta, postea ab eo non abiit: nec quisquam, qui suo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum esse immutabilem obijciunt, id nihil est: non enim de intrinseca Dei natura, sed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juvenus senectute, aestas hieme, quae omnia Dei sunt opera. Adamo olim Deus poma caetera permisit, ^b unius arboris fructu interdixit; nempe, quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: ^c Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimam seorsim a tabernaculo ^d alias vetuit, alias accepit. Nec sequitur, si bona fuit lex per Mosem data, nullam dari potuisse meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire, ad aetatis vitia connivere, crustulo eos ad discendum allicere. At ubi processit aetas, corrigitur sermo, instillantur virtutis praecepta, ostenditur quae sit honesti pulchritudo, quae ejus praemia. ^e Non fuisse autem

^a *Ad imperium Prophetarum, id est, miracula facientis, quaecumque praeceptum intrepide posse violari*] Ponitur haec regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad praeceptum Josuae violata lex Sabbati Jos. vi. Et extra locum lege praescriptum sacrificarunt prophetae, ut Samuel, 1 Sam. vii. 17. xiii. 8. et Elias 1 Reg. xviii. 38.

^b *Unius arboris fructu interdixit*] Gen. ii. 17.

^c *Abrahamo imperavit ut filium mactaret*] Gen. xxii. 2.

^d *Alias vetuit, alias accepit*] Diximus modo de hac re.

^e *Non fuisse autem ejus legis praecepta summe perfecta*] Hebr. viii. 7.

autem ejus legis praecepta summe perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri sancti vitam secuti sunt illis praeceptis excellentiorem. Moses qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipse atrocissimis injuriis vexatus, ^f precatorem se pro inimicis constituit. Sic ^g David rebelli filio parci vult, ^h maledicta in se jacta fert patienter. Dimisisse uxores viri boni nusquam leguntur, cum tamen id lex permetteret. Nimirum ⁱ ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo statu par fuit quaedam dissimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi spiritus populum novum ex cunctis populis Deus sibi erat collecturus. Etiam prae-
mia

[*Precatorem se pro inimicis constituit*] Exod. xxxii. 11. 12, 13, 31. Num. xi. 2. xii. 13. xiv. 13. et sequentibus: xxi. 7, 8. Deut. ix. 18, 26. xxxiii.

[*g David rebelli filio parci vult*] 2 Sam. xviii. 5.

[*h Maledicta in se jacta fert patienter*] 2 Sam. xvi. 10.

[*i Ad majorem populi partem aptantur leges*] Origenes adversus Celsum iii. Ὡς περ ἐλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τὰς καλλίστας εἰδοτο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι ἔτι καὶ τὰς κατὰ πάξ καλλίστας, ἀλλ' ὅν ἐδύνατο τὰς καλλίστας. Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, an optimas dedisset leges civibus, non omnium dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat. Porphyrius lib. i. de non esu animantium, de legum conditoribus: Εἰ ὅ ἐστι πρὸς τὸν χεῖρ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἀπὸ τοῦτο ἂν καὶ οἱ πολλοὶ, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τῆ σώματος ὡσαύτως ὑπὲρ ληψίαι, νομοθετήσιν, τί τις τὸν τέτων παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; Quod si illi respicientes ad vitam illam quae secundum naturam est, et media vocatur, et ad ea quae capiant homines, qui externa, quaeque in corpore sita sunt, bona malaque existimant, leges condidere; in quo laedit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?

k Legem

mia lege Moſis, aperte propoſita, ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde fatendum eſt, ^k legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quae aeterna praeſmia, non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod lege Chriſti factum videmus.

Seçt. VII. *Ab Jeſu in terris obſervatam legem Moſis, nec poſt abolita, niſi ea praecepta, quae intrinſecam bonitatem non habebant.*

Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judaeorum, qui Jeſu coevi fuerunt, Jeſum peſſime ab ipsis tractatum, et ſupplicio deditum, cum nullum ejus admiſſum adverſus legem poſſet adferri. ^l Circumciſus erat, ^m cibis utebatur Judaïcis, ⁿ veſtitu ſimili, ^o purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes, ^p paſchata, et alios dies feſtos religioſe obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato, ^q oſtendit non tantum ex lege, ^r ſed et ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta. Tum vero primum coepit promulgare ^t legum quarumdam abrogationem, cum

morte
^k *Legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quae aeterna praeſmia, non ſub umbris, ſed aperte proponeret, quod Chriſti lege factum videmus*] Hebr. vii. 19, 22. viii. 6. 2 Tim. i. 10.

^l *Circumciſus erat*] Luc. ii. 21.

^m *Cibis utebatur Judaïcis*] Gal. iv. 5.

ⁿ *Veſtitu ſimili*] Matth. ix. 20.

^o *Purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes*] Matth. viii. 4. Marc. i. 44. Luc. v. 14.

^p *Paſchata, et alios dies feſtos religioſe obſervabat*] Luc. ii. 41. Joh. ii. 13, 23. xi. 56. xii. 1. Joh. vii. 21.

^q *Oſtendit non tantum ex lege*] Matth. xii. 5.

^r *Sed et ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta*] Matth. xii. 11.

^t *Legum quarumdam abrogationem*] Act. x. Coloff. ii. 14.

morte devicta in coelum evectus, etiam spiritus sancti conspicuis donis ornasset suos, iisque rebus ostendisset adeptum se ^t potestatem regiam, ^u in qua continetur legis condendae auctoritas: idque secundum Danielis vaticinium, capite iii. et viii. collato etiam capite viii. et xi. qui praedixerat fore, ut paulo post destructa regna Syriae et Aegypti (quorum posterius sub Augusto contigit) Deus regnum daturus esset ^x homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus, sermonisque populos, et quidem numquam desitutum. Pars vero illa legis, cujus necessitas a Christo sublata est, nihil continebat sua natura honestum: sed constabat ex rebus per se mediis, ac proinde non immutabilibus: nam si eae res per se aliquid haberent, cur faciendae essent, ^y omnibus populis, non uni, eas praescripsisset Deus, et ab initio statim, non postquam bis mille, et quod excedit, annos vixerat humanum genus.

Abel,

^t *Potestatem regiam*] Act. ii. 36. Apoc. i. 5.

^u *In qua continetur legis condendae auctoritas*] Jac. i. 25.

^x *Homini, qui plebeius videretur*] Dan. ii. 45. vii. 13.

Nam filius hominis Hebraeis vilitatem quamdam significat. Et sic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut et Jacchiadae notatum ad Dan. x. 16.

^y *Omnibus populis, non uni, eas praescripsisset Deus*] Id autem tantum abest, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad festos dies, expresse se referant ad unum Judæae locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi xxiii. 19. et xxxiv. 26. Deut. xxvi. 2. et sequentibus. Item Deut. xii. 5. et seqq. xiv. 23. et seqq. Item Exodi xxiii. 17. xxxiv. 2, 23, 24. Deut. xvi. 16. De sacrificiis legem eodem modo interpretata est vetustissima consuetudo. Solis Hebraeis, non et alienigenis, datam Moysi legem docet Thalmud in titulo de Synedrion, et titulo Chagiga: Maimonides ad Deut. xxxiii. et Bachai.

2 Sive

Abel, Enoch, Noë, Melchisedec, Job, Abraham, Isaac, Jacob; omnes viri pii et Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam, aut ferme totam, neque eo minus acceperunt testimonium et suae in Deum fiduciae, et amoris divini in se. Neque Moses socerum Jethronem ad hos ritus suscipiendos adhortatus est, neque Jonas Ninevitas, nec alii prophetae Chaldaeos, Aegyptios, Sidonios, Tyrios, Idumaeos, Moabitas, ad quos scribunt, ob eos non susceptos reprehendunt, cum peccata ipsorum satis exacte enumerent. Peculiariora ergo erant haec praecepta, ^z sive ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judaei, sive ad experimentum obedientiae, sive ad rerum futurarum significationem introducta. Quare non magis mirandum est, ea aboleri potuisse, quam si quis rex municipalia quaedam statuta tollat, ut toti imperio jus idem statuatur. Neque vero quidquam adferri potest, quo probetur, Deum se adstrinxisse, ne quid ejus mutaret. Nam si dicas, praecepta haec vocari perpetua, ^a eadem voce utuntur saepe et homines, cum significare volunt, quae sic jubent, non esse annalia, ^b aut certis temporibus

^z *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judaei*] Rituales supra modum, eoque ad idololatriam proni. Ostendunt id passim Prophetæ: maxime Ezechiel xvi.

^a *Eadem voce utuntur et homines*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diversis praediis, libro xi. et alibi saepe.

^b *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, carae annonae accommodata*] L. Valerius apud Livium lib. xxxiv. *Quas tempora aliqua desiderant leges, mortales, et temporibus ipsis mutatas video: quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat; quae in bello, pax.*

temporibus, puta belli, pacis, carae annonae accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iisdem rebus constitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic et Dei praecepta data Hebraeis alia erant temporaria, ^c quamdiu in locis desertis ageret populus, ^d alia adstricta habitationi terrae Chananaeae: ab his ergo ut illa distinguat, perpetua vocat, quo intelligi possit, non debere ea usquam aut umquam intermitteri, nisi Deus contrariae voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis sit commune, eo minus mirari debent Hebraei, qui sciant in lege sua ^e jus perpetuum et servitutem perpetuam vocari, quae duret a Jubilaeo ad Jubilaeum. ^f Messiae vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilaei, sive magnus Jubilaeus. Quid quod novi foederis olim ineundi promissio, apud prophetas Hebraeos, exstat, ut ^g Jeremiae xxxi. ubi pollicetur Deus novum se pactum initurum, quod ipsis

^c *Quamdiu in locis desertis ageret populus*] Ut Exodi xxvii. Deut. xxiii. 12.

^d *Alia adstricta habitationi terrae Chananaeae*] Ut Deut. xii. 1, 20. xxvi. 1. Num. xxxiii. 52.

^e *Jus perpetuum et servitutem perpetuam*] Exodi xxi. 6. 1 Sam. i. 22. Et sic vocem לעולם in lege rituali accipi posse sensit Josephus Albo lib. iii. Fundamentorum, capite 19. etiam sacerdotium Phineae dicitur ער עולם, Psal. cvi. 30, 31. εἰς τὸν αἰῶνα, Sirachidae xlv. 21, 29, 30. ἰεραὶ αἰῶνι, 1 Mach. ii. 55.

^f *Messiae vero adventus ab ipsis vocatur, complementum Jubilaei*] In Pereck Cheleck et alibi, idque ex Esaia lxi. 2. [Pereck Cheleck est cap. xi. Libri Thalmudici de Synedriis. Verum illic non occurrit quod habet Grotius, certe in textu Mischnae. Accuratiores haec citationes esse oportuit. Clericus.]

^g *Jeremiae xxxi.*] v. 31. et sequentibus.

Se^{ct}. VIII. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 235

ipsis mentibus sit inscripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis discant, apertam enim omnibus fore. Praeterea veniam se daturum ante delictorum. Quae res ferme ita se habet, ac si rex aliquis, post graves civium inter se inimicitias, ad pacem stabilendam, sublata legum varietate, communem omnibus eamque perfectam legem imponat, et in posterum se emendantibus polliceatur omnium commissorum impunitatem. Haec quamquam sufficiunt, euntes per partes singulas sublatae legis, ostendemus, eas tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberent.

Se^{ct}. VIII. *Ut sacrificia, quae numquam per se Deo placuerunt.*

Praecipuum, et quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebraei sentiunt, priusⁿ ab hominum ingenio ea excogitata

h Ab hominum ingenio ea excogitata] Chrysostomus xii. de Statuis, de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρὰ τινος μαθὼν, ἢ ὃ νόμος περὶ ἀπαρχῶν διαλεγόμενος ταῦτα ἀπέσας, ἀλλ' οἰκτείν ἢ παρὰ τῷ συνειδότι διδάχθεις, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνένευχε. Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quae de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia sacrificium illud obtulit. In Responsis ad Orthodoxos, in operibus Justinii, ad Interrogatum lxxxiii. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τῷ νόμῳ μὴ τὴν θεῖαν διδάξαν ἐδύσε, καὶν φαίνεται ὁ Θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θυσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit, quamquam patet talia acceptasse Deum, et acceptando ostendisse carum sibi esse eum qui offerebat, [Copiosius hac de re egit Joan. Spencerus de Leg. Ritualibus Jud. lib. iii. Diss. 2. quam vide. Clericus.]

gitata, quam a Deo iussa. Certe id apparet Hebraeos multorum rituum fuisse appetentes, ⁱ ita ut satis causae fuerit cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoria Aegyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posterius plus aequo haec aestimarent, tamquam per se Deo grata, et verae pietatis partem, reprehensi sunt per prophetas; ^k sacrificiorum causa, inquit Deus apud Davidem Psalmo, qui est apud Hebraeos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe, ut holocausta alia super alia mihi mactes, ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certe quidquam animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo et volucres et feras: ita ut, si esurirem, nihil opus esset mihi te convenire; mihi, inquam, cujus est hoc universum, et quidquid in eo conspicitur. Putasne vesci me carne pingui, aut bibere hircorum sanguinem? imo laudem Deo sacrificia,*

ⁱ Ita ut satis causae fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoria Aegyptiaci incolatus redirent.] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides, in Ductore dubitantium lib. iii. cap. 32. Tertullianus adversus Marcionem ii. *Sacrificiorum quoque onera et operationem, et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia proprie sibi desideravit, qui tam manifeste exclamat; Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, Quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, quae populum primum in idolatriam et transgressionem, ejusmodi officiis religioni suae voluit adstringere, quibus superstitio saeculi agebatur, ut ab ea evocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

^k Sacrificiorum, &c.] Paraphrasis haec est Grotiana Psal. 1. non translatio ad verbum. Talia sunt et sequentia. *Clericus.*

^l Acceptio-

fica, et vota redde. Sunt inter Hebraeos, qui haec eo dici aiunt, quod qui sacrificia illa offerebant, animo vitaeque impuri essent. At aliud docent, quae attulimus verba, rem, scilicet, per se nihil habere Deo gratum. Et, si seriem totam Psalmi consideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *congregate mihi pios*: deinde, *audi, popule mi*: haec docentis sunt. Postea finitis, quae attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo convertitur: *impio autem dicit Deus*. Eundem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. LI. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod vere tibi placet sacrificium, est animus culpae suae sensu dejectus: mentem enim quasi fractam atque contritam, O Deus, non despicias*. Simile est illud Psal. xl. *Victima et oblato libo non delectaris. Sed me tamquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens aut holocaustum, aut victimam piacularem. Itaque respondi, en adsum: ac tamquam ex pacto conscripto faciam, quod velis; quae voluptas mea est: lex enim tua cordi meo inhaeret. Aequitatis tuae laudes non intra cogitationes meas claudio: sed veracitatem tuam ac benignitatem praedico ubique: praesertim vero misericordiam tuam atque fidem celebro, in numero coetu*. Apud Esaiam cap i. sic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimae? saties me tenet holocaustorum ex arietibus: et adipis quarumvis pinguiissimi. Nec amo sanguinem, sive ille juvencorum est, sive agnorum, sive haedorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo subdialia impuraretis?* Apud Jeremiam vero vii. locus est huic genuinus, et ejus interpret:

Sic

Sic ait dominus angelorum, Deus Israël. Holocausta vestra congerite cum victimis, et ipsi earum carne vescimini. Nam quo primum tempore majores vestros eduxi ex Aegypto, nihil exegi aut praecepi de holocaustis et victimis. Sed hoc est quod illis serio edixi, ut mihi obedientes forent: sic me fore Deum ipsorum; ipsos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prospere evenitura. Apud Oseam haec sunt Dei verba cap. vi. Beneficentiam in homines multo ^l acceptiorum habeo, quam sacrificium: de Deo recte sentire supra omnia est holocausta. Apud Michaeam vero cap. vi, cum quaestio esset instituta, quomodo quispiam Deum sibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: respondet Deus, dicam tibi quid sit vere bonum, mihi que gratum. Nimirum ^m ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, et ut Deo humilem ac submissum te praebeas. Quibus ex locis cum appareat, sacrificia non esse earum rerum in numero, quas Deus per se aut primario velit; populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava superstitione, in illis posuerit potissimam pietatis partem, et victimis suis crediderit peccata satis compensari; quid mirum est, si tandem Deus sustulit rem suapte natura mediam, sed cuius

[l Acceptiorem habeo quam sacrificium] Ita et Chaldaeus interpres hunc locum exponit.

[m Ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, et ut Deo humilem ac submissum te praebeas] Itaque aiunt Judaei legis praecepta numero 10 cu. ab Esaia contracta in sex, xxxlii. 15. a Michaea hoc loco in tria: ab Esaia in duo, lvi. i. ab Abacuco in unum, ii. 4. Item ab Amoso v. 6.

n Cum

jus usus jam in vitium fluxerat; ⁿ cum rex quoque Ezechia a Mose erectum aereum serpentem confregerit, ideo quod populus eum religioso cultu venerari coepisset? Neque vaticinia desunt, quae sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura praedixerint; quod facile quivis intelliget, qui modo considerarit, secundum Mosis legem sacrificare soli Aaronis posteritati concessum, idque dumtaxat in solo patrio. Jam vero Psalmo cx, secundum numerum Hebraeum, promittitur rex latissime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione; qui rex idem et sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias vero cap. xix, dicit, altare visum iri in Aegypto, ubi non tantum Aegyptii, sed Assyrii quoque, et Israëlitae Deum sint culturi: et capite lxvi. ait, futurum ut longissime diffusi et omnium sermonum populi, non minus quam Israëlitae, munera Deo offerant, et ex ipsis quoque constituentur, qui sint sacerdotes, et Levitae: ^o quae omnia, stante Mosis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud ^p Malachiam

n Cum Rex quoque Ezechia a Mose erectum aereum serpentem confregerit] 2 Reg. xviii. 4.

o Quae omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant] Adde locum Jeremiae iii. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca foederis Domini; neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam; neque ultra, ut nunc fuit.*

Ibid.] Ne ipsi quidem Judaei Legem suam observare amplius potuerunt, ex quo late sparsi sunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes se ter Jerosolimam conferrent, ex Lege Exod. xxiii. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea Lex scribi non potuit, nisi populo non magno, eique a Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

p Malachiam capite i.] Vide hujus loci luculentam paraphrasin, apud Chrysostomum ii. adversus Gentes. *q Noae*

lachiam cap. i. Deus futura praedicens, fastidio sibi esse ait Hebraeorum munera: ab ortu ad occasum, apud gentes omnes nomen suum celebrari, suffitumque sibi fieri, et purissima sibi offerri. Daniel vero cap. ix. Gabrielis angeli de Christo oraculum referens: *abolebit*, inquit, *sacrificium et munus*. Neque verbis tantum, sed et rebus ipsis satis significat Deus, non amplius probari sibi praescripta per Mosem sacrificia; cum jam, per annos amplius mille sexcentos, patiatur Judaeos esse sine templo, sine altari, sine certo generum censu, unde constare possit, qui sint, quibus sacra facere fas sit.

Sect. IX. *Item ciborum discrimen.*

Quod de sacrificiorum lege ostendimus, idem ostendamus et de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Constat ergo, post magnum diluvium, ^q Noae, ejusque posteris, a Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhetum tantum, et Chamum, sed et ad Semum, ejusque posteros Abrahamum, Isaacum, Jacobum transit. Sed cum postea populus, In Aegypto, pravis superstitionibus ejus gentis imbutus esset; tum primum Deus quaedam animantium genera edi vetuit, ^r seu quod illa

^q *Noae ejusque posteris a Deo jus datum quolibet victu utendi*] Obstat videtur mentio animalium mundorum et immundorum, in diluvii historia. Sed aut id κατὰ πρότερον dictum est ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quae hominum victus naturaliter defugit: quae profana dixit Tacitus Historiarum vi. nisi malis munda accipere quae herbis aluntur, immunda quae aliis pascuntur animantibus.

^r *Seu quod illa potissimum Aegyptii Diis suis offerrent, et*
ex

ex illis aruspicium facerent] Origenes libro iv. Contra Celsum: Δαίμονες τινες φαῦλοι καὶ (ὡς ἔσται ὀνομασθῶν) Τιτανικοὶ καὶ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τὰς ἐν ὕψει ἀγγέλους γεγεννημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ ὕψους, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδόμενοι, ἔχοντες τέ τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικόν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γυνίων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιούτων ἔργων καταγινόμενοι, βεβλόμενοι ἀπάγειν τὴν ἀληθινὴν Θεὸν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἀσπακτικώτερα, καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινῶσιν αὐτὰ πρὸς αὐτὰ βέλονται, ὅτε βέλονται, ἢ τοῖς φαντασίαις τῶν τοιῶνδ' ἑσάν τρέψουσιν ἐπὶ τὰς πλῆθεις καὶ κινήσεις τοιαύτας, ὡς ἀνθρώποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἀλίσκόμενοι μανικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μὴδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῶν λογισμῶν ἐπὶ τὴν γῆν, πρὸς τὰς ὄρνεις, καὶ τὰς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους καὶ ὅσα παρὰ τὴν τήρησιν τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερρωτέροις τῶν ζώων τοῖσιν, ὅσον δύναται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ ἡ κακία μὲν, αἰνοῖ δὲ κακίαν ἔσαν ἐν τοῖς τοιοῖσδ' ἑσάν ζώων, ἐρεγγῆσαι τὰς τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μουσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματ' ἀποφανὸν ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφορές, καὶ εἴτ' ἀπὸ τῆς θεῆς μαθόν. τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἐκάστω ζῶον συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβάντων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντῃ μὲν ἀκάθαρτα ἔρησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίους καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μανικά, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθάρτα τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam daemones, et (ut sic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen et coelestes Angelos se gessere, ideoque e coelo ejecti sunt, circa corporum crassiora et impuriora in terris se agitant; cumque habeant aliquam circa futura perspicaciam, ut qui a terrenis corporibus sint liberi, et in talibus negotiis multum versati, hoc unice studentes humanum genus ut abducant a vero Deo, insinuant se in animantium fera ac rapacia maxime, deinde et in callidiora, et ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginofam incitant ad hos aut illos volatus motionefve, ut homines capti divinationibus quae per muta fiunt*

illa potissimum Aegyptii Diis suis offerrent, et ex illis aruspicium facerent; ^f seu quod in lege illa

animalia, Deum cuncta continentem non quaerant, neque veram exerceant pietatem, sed cogitationibus suis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes et lupos. Observatum enim est harum rerum peritis, praedictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, daemonibus tantum efficere in mansuetis animantium, quantum prava ista animantia possunt in aliis quae diximus animantibus, ob id quod ista habent vitio simile, non vitium proprie, sed quasi vitium. Quamobrem si quid aliud in Mose et miratus sum ipse, et dignum miratu existimo, hoc est, quod cum percipisset naturas animantium diversas, sive a Deo edoctus ea, quae ad animantia et ad daemones animantium cuique affines pertinebant, sive propria ipse scientia perductus ad noscendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciavit, quae ab Aegyptiis aliisque gentibus vim divinandi habere censebantur; contra vero omnia ea pura, quae extra illum essent censum. Similia habet Theodoretus, libro vii. adversus Graecos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit, Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις εἰθισμένοις ἐναντιούμενα. Cum plurima constituisset alia, Aegyptiorum institutis pugnantia. Et quod Tacitus de Iudaeis: Profana illis omnia, quae apud nos sacra. Deinde: Caeso ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur, quem Aegyptii Apim colunt.

[Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur] Barnabas in Epistola: Οτι δὲ Μωσῆς εἰρηκεν, καὶ φάγεσθε χοῖρον, καὶ ἀστὸν, καὶ ὄξυπτερον, καὶ δὲ κύρακα καὶ δὲ πάντα ἰχθύν ὅς ἐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα, πέρας δὲ τοι λέγει λόγοις αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ. καὶ διαδήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. ἄρα ἐκ ὅτι ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλώλησε. τὸ ἐν χοίρον, πρὸς τοῦτο, εἰρηκεν. καὶ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τῷ κυρίῳ ἑαυτῶν. ὅταν δὲ ὑπερηδῶσιν ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον. καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, ἐκ οἷο τοῦ κυρίου. ὅταν δὲ πενάζῃ

πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. ἐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν αἰστὸν ἐδὲ τὸν ὀξύπλερον, ἐδὲ τὸν ἰκτῖνα, ἐδὲ τὸν κόρακα. ἔ μὴ, φησι, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἱ τινες ἐκ οἶδαςι διὰ κόπῃ καὶ ἰδρῶτ' ποιέζεν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλ' ἀρπάξῃσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηρῶσιν ὡς ἐν ἀκραισσύνῃ περιπαλοῦντες καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. καὶ ἔ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, ἐδὲ πολύποδα, ἐδὲ σπῖαν. ἔ μὴ, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμεν' ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλ' εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκρυμμένοι τῷ θανάτῳ. ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθυῖδια μόνᾳ ἐπικατάρματα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τῆ βύθου κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα ἔ φάγῃ, φησὶν. πρὸς τί; ἔ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγῶδες κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν ὅσα γ' ἔτη ζῇ τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' ἐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ. ἔ μὴ, φησι, γένῃ μοιχὸς, ἐδὲ φθορεὺς, ἐδὲ ὁμοιωθήσῃ, τοῖς τοιούτοις. πρὸς τί; τῆτο γ' τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ ὄ θῆλυ γίγνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. ἔ μὴ γ', φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἷς ἀκούομεν ἀνομίαν ποέοντας τῷ σώματι δι' ἀκαθαρσίαν, ἐδὲ κολλωθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποέσαις. τὸ γ' ζῶον τῆτο τῷ σώματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν ἔν Μωσῆς τρία δογματῖα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ ὅ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει ὅ τριῶν δογμάτων γνώσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάρι' ἀνὴρ ὃς ἐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη καὶ ἐν ὁδοῖς ἀμαρτωλῶν ἐκ ἔσθ' καθὼς οἱ δοκῶντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἀμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος. καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν ἐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἀρπαγὴν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς, φάγεσθε πᾶν διχην-λοῦν καὶ μαρυκώμενον· τί λέγει; ὁ τὴν τροφήν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀναπαύομεν', εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί ἔν λέγει; κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβεμένων τὸν κύριον μετὰ τῶν μελετῶντων

ὃ ἔλαβον διάταγμα ῥήματι ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλόντων τὰ δικαιώματα κυεῖς καὶ τηρέντων, μετὰ τῶν εἰδόντων, ὅτι ἢ μελέτη ἔργον ὅτιν εὐφροσύνης, καὶ μαρτυκόμενων τὸν λόγον τῷ κυεῖν. τίς ὅ τὸ διχηλὸν; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τέτρω κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν αἰῶνα ἐκδέχεται βλέπετε πᾶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo iusta mea. Non igitur praeceptum Dei proprie est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis, qui porcis sunt similes. Nam dum luxu diffiunt, obliviscuntur domini sui: Ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominum. Nam et porcus ubi commedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: et rursus ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quaerere, sed aliena rapiunt injuste factis suis, insidiasque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium. Sic et animantia illa otiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam muraenam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit, ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impii et morti serviantur: sicut piscium illi soli qui damnantur, in fundo natant, nec in summo, ut caeteri, fluitant, sed in imo solo degunt. Sed nec dasypodem comedas, inquit: Cur vero? id est, ne sis puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem et cavernas. Sed nec hyaena, ait, vescere: id est, nec adulter esto, aut similis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, et nunc mas fit, nunc foemina. Sed et mustelam merito odio habuit. Nimirum, hoc monet, noli similis esse illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te foeminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi pro cupidine carnis suae simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in consilio impiorum, nimirum, quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non stetit: nimirum, ut illi, qui cum videantur Deum

illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non esse praecepta haec universalia, apparet exemplo ejus, quod constitutum est de carne bestiae fato suo mortuae, Deut. xiv. ut Israëlitis quidem ea vesci non liceret, ^t incolis autem liceret; quos quidem incolae Judaei omnibus officiis, tamquam Deo commendatos, prosequi jubentur. Veteres quoque Hebraeorum magistri aperte traderunt, ^u Messiae temporibus, cessaturam legem

Deum timere, peccant porcorum instar. Et in cathedra pestilentium non sedit; nimirum, ut volucres quae raptui imminent. Habete et ea quae ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis et ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscitque altorem suum, et in eo acquiescens laetatur. Bene dixit ad praeceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhaerendum iis qui Dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accipere in verbis praeceptum: iis qui loquantur iuxta Dei, eaque servant, iis qui norunt mediationem opus esse laetitiae, iis qui sermones divinos ruminant. Quid vero bifidum ungulis? quia vir justus in hoc aevo ambulat, et alterum aevum expectat. Vide quam pulchre leges dederit Moses. Laudat haec Barnabae Clemens Strom. v. Habes autem multa partim his eadem, partim similia, in Philone libro de Agricultura, et libro, Pejorem insidiari meliori, quae longum esset transcribere. Similia ex Aristaco habet Eusebius lib. viii. cap. 9.

^t *Incolis autem vesci liceret*] Piis scilicet, sed non circumcisis, de quibus agitur et Levitici xxii. 25. xxv. 4, 7. et in Thalmudicis titulis de Rege et Synedrio, et apud Maimonidem libro de Idololatria.

^u *Messiae temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, et suillam non minus puram fore, quam bubulam*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, Legem ait non mansuram nisi ad tempora Messiae. Notandum etiam quosdam Judaeorum Magistros, inter quos est Bechai, sentire leges de cibis vetitis proprias esse terrae Palaestinae, nec extra eos fines quemquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid significant, aut ignotum esse Judaeis,

gem de cibus vetitis, et suillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum sibi colligere Deus voluit, aequius fuit ut libertatem, quam ut servitutem, in rebus talibus, communem faceret. Sequitur inspectio festorum dierum.

Sect. X. *Et dierum.*

Hi universim omnes instituti sunt in memoriam beneficii a Deo accepti, cum ex Aegyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promissam. Jam vero propheta Jeremias xvi. et xxiii. capite, ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia istius beneficii memoriam ita obscurant, ut ejus vix ulla mentio sit futura. Tum vero, quod modo de sacrificiis dicebamus, etiam de festis diebus verum est, iis quoque confidere populum coepisse; tamquam his bene observatis, non magni ducenda essent, quae de caetero peccarentur. Unde Esariae cap i. Deus ait se calendas ipsorum et dies festos fastidire, et oneri tanto sibi esse, ut vix queat sustinere. De sabbato specialiter opponi solet, esse praeceptum universale, et perpetuum; quippe non uni populo datum, sed in ipsa mundi origine, Adamo omnium parenti. Respondeo, assentientibus Hebraeorum doctissimis, duplex esse praeceptum de sabbato, ^x praeceptum recordandi, Exod. xx.

8.

daeis, aut inter ipsos controversum; quod credi non debet permitturum fuisse Deum, si ad hunc diem maneret obligandi vis.

^x *Præceptum recordandi* זכר.

y *Et*

8. ^y et praeceptum observandi, Exod. xxxi. 31. Praeceptum recordandi impletur religiosa memoria mundi conditi. Praeceptum observandi situm est in exacta abstinencia ab omni alio opere. Prius illud praeceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie ^z paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Isaac, Jacob; quorum quidem postremorum cum multae peregrinationes legantur, ^a nullum usquam indicium est itineris ob sabbatum intermissi, quod post exitum ex Aegypto perpetuo reperias. Nam postquam eductus ex Aegypto populus, et feliciter transgressus rubrum mare, primum diem securum egit sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium. Ex eo tempore imperata est exacta illa sabbati quies, cujus prima mentio est in collectione mannae, Exod. xxxv. 2. Levit. xxiii. 3. Et hoc sensu causa legis de sabbato redditur liberatio ex Aegypto, Deut. v. 21. Et simul hac lege consultum est servis adversus dominorum duritiem, nullam ipsis a laboribus respirationem indulgentium, ut dictis locis videre est. Verum est, ^b hac lege obstrictos fuisse etiam incolas; quia,

^y *Et praeceptum observandi*] שְׁמֹר. Distinctio est Mo-
sis Gerundensis, Isaaci Aramae. [*Observare et recordari idem*
sunt apud Mosē, in hoc negotio, ut ostendimus ad Deut.
v. 1. Vera tamen est res ipsa, quae hic agitur. *Clericus.*]

^z *Paruerunt viri pii ante legem*] A quibus etiam ad Graecos septimae diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quae huc pertinentia diximus libro i.

^a *Nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi*] Hoc sensu illorum temporum pios σαββατισται, id est, sabbata observasse negat Justinus cum Tryphone disputans, et Tertullianus adversus Judaeos duobus locis.

^b *Hac lege obstrictos fuisse etiam incolas*] Non etiam alios qui extra Judaeam praecepta posterorum Noae data observabant. Ita sentiunt Hebraei. *c Circumcidi*

quia, scilicet, una debebat esse totius populi quiescentis facies. Caeterum aliis populis non datum hanc exactae quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur signum, atque etiam foedus speciale inter Deum et Israëlitas, ut Exod. xxxi. 13, 16. Jam vero, quae in memoriam exitus ab Aegypto instituta sunt, non esse talia, ut numquam cessare debeant, supra jam ostendimus, ex promisso majorum multo beneficiorum. Adde quod, si lex de quiete sabbati fuisset ab initio lata, et eo sensu, ut tolli numquam posset, sane praevaluisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet; nam ^c circumcidi infantes recte, in sabbato, constat: ^d sicut et stante templo victimae sabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipsi Hebraeorum magistri ostendunt, cum aiunt, ad imperium prophetae recte opus fieri sabbato; quod probant exemplo captae Hierichontis, die sabbati, imperante Josua. Messiae autem temporibus, discrimen dierum sublatum iri non male eorumdem nonnulli ostendunt ex Esaiae loco, lxvi. 23. ubi praedicitur, fore ut perpetuus sit Dei cultus a sabbato ad sabbatum, a novilunio ad novilunium.

Sect. XI. *Circumcisionem quoque externam.*

Veniamus ad circumcisionem, quae sane Mo-
se

^c *Circumcidi infantes recte in Sabbato constat*] Proverbium Hebraicum, מילה דוחה את השבת, *Circumcisio pellit Sabbatum*; Vide Joh. vii. 22.

^d *Sicut et stante Templo victimae non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur.*] Num. xxviii. 9. ^e *Cum*

se est antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejusque posteris. Sed hoc ipsum praeceptum inchoatio fuit foederis per Moſem publicati. Sic enim dixiſſe Deus Abrahamo legitur Gen. cap. xvii. *Dabo tibi, et poſteritati tuae terram, in qua peregrinus egiſti, terram inquam, Chananaeam in poſſeſſionem duraturam. Tu ergo foedus meum ſerva, tu, inquam, et poſteritas tua per ſaecula. Hoc eſt foedus inter me, et vos, veſtramque poſteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam ſupra intelleximus in hujus foederis locum ſucceſſurum foedus novum, et quidem commune populis omnibus, quam ob cauſam ceſſare etiam debuit neceſſitas illa notae diſcriminatricis. Eſt et hoc manifeſtum, in praecepto circumciſionis contineri myſticam quandam et excellentiorem ſignificationem; quod oſtendunt prophetae, ^e cum jubent cor circumcidi, quo ſpectant Jeſu praecepta omnia. Quare et promiſſa circumciſioni addita ſimili modo neceſſe eſt ad majus aliquid referantur: nempe, illud de poſſeſſione terreſtri ^f ad revelationem poſſeſſionis vere aeternae, quae numquam apertius, quam per Jeſum facta eſt: et ^g de Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi, imitaturi eſſent illam adeo memoratam

^e Cum jubent cor circumcidi] Deuter. x. 16. xxx. 6. Jer. iv. 4.

^f Ad revelationem poſſeſſionis vere aeternae] Hebr. iv.

^g De Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi, imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam] Genef. xvii. 5. Rom. iv. 11, 13, 16, 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

h Dei

moratam Abrahami in Deum fiduciam: quod profecto non nisi per Euangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri, opere impleto. ^h Dei vero gratiam huic signo adstrictam non esse, satis hinc discas, quod non vetustiores tantum, sed et ipse Abrahamus adhuc incircumcisis Deo placuit; ⁱ et, toto tempore itineris per Arabum deserta, omissa ab Hebraeis circumcisio fuit, Deo ob id nihil ex-
postulante.

SECT. XII. *Et tamen, in his quoque tolerandis, faciles fuisse Apostolos Jesu.*

Certe erat, cur magnas gratias agerent Jesu et ejus legatis Hebraei; quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suae libertatis fierent, ^k per dona ac miracula Mosis nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent: sed si praecepta Jesu omnis honestatis plenissima susci-
rent,

^h Dei vero gratiam huic signo non adstrictam fuisse] Ἐπε-
δή εἰς σημεῖον ἢ δεδομένη, ἀλλ' ἐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον,
ait Justinus Colloquio cum Tryphone, Siquidem ista vestra
circumcisio in signum data erat, non in opus justitiae. Irenae-
us lib. iv. cap. 30. Quoniam autem et circumcisionem, non
quasi consummatricem justitiae, sed in signo eam dedit Deus,
ut cognoscibile perseveret genus Abrahae, ex ipsa Scriptura
discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham; Circumci-
detur omne masculinum vestrum, et circumcidetis carnem prae-
putii vestri, et erit in signum testamenti inter me et vos.

ⁱ Et toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab
Hebraeis circumcisio fuit] Josuae v. 4, 5, 6.

^k Per dona ac miracula Mosis nihil cedentia] Miraculae
Messiae majora esse debere quam Mosis, dixit R. Levi ben
Gersom, quod vel maxime patuit in mortuis resuscitatis.

l Sequi

Se&. XIII, XIV. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 251

rent, facile passi sunt eos in rebus mediis ^l sequi quem vellent vivendi modum; ^m ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus observandae necessitatem non imposerent: quod vel unum satis est, ut evidenter ostendatur, inique a Judaeis rejecta Jesu dogmata, praetextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quae prope unica miraculis Jesu opponi solet, veniamus ad alia argumenta, quae ad Judaeos convincendos sunt idonea.

Se&. XIII. *Probatio adversus Judaeos, ex eo, quod in confesso est promissum eximium Messiam.*

Constat inter nos, et ipsos, in prophetarum vaticiniis supra multos, qui Hebraeis divinitus contigerunt, magnorum bonorum auctores, unum multo caeteris excellentiorem promitti: quem nomine communi quidem, sed huic uni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse adserimus: illi venturum expectant. Superest, ut de ea lite judicium quaeramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoscimus.

Se&. XIV. *Ostenditur eum jam venisse ex praesignificatione temporis.*

Daniel, ⁿ cui summae pietatis testimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque

^l *Sequi quem vellent vivendi modum*] Actor. xvi. 3. xxi. 24. Rom. xiv. i. 1 Cor. ix. 15. Gal. v. 6. Coloss. iii. 11.

^m *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus observandae necessitatem non imposerent.*]

Actor. xv. Gal. i. 3, 6, 15. iv. 10. vi. 12.

ⁿ *Cui summae pietatis testimonium Ezechiel perhibuit*] xiv.

neque deceptus est ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. ix. conscriptum reliquit, post promulgatum edictum de instauranda urbe Hierosolymorum, non elapsuros annos quingentos, ° quin adesset Messias. Atqui in hunc diem elapsi sunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adest is, quem Judaei expectant: nec quemquam alium nominare possunt, in quem id tempus quadret: in Jesum autem tam bene convenit, ut P magister Hebraeus Nehumias, qui annis quinquaginta eum praecessit, aperte jam tum dixerit, non posse ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Messiae a Daniele signifi-

14. xxviii. 3. Josephus de Daniele fine libri x. Ὅτι τὸ Θεῖον αὐτῷ Πνεῦμα συμπάρεσι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἀπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξας ὡς ἐνί τινι τῶν μεγίστων εὐτυχίῃ Προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμὴν τε καὶ δόξαν παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τῇ πλήθει, καὶ τελευτήσας ὃ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγράψαμεν κατατέλλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν, καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὁμιλεῖ τῷ Θεῷ. *Omnia illi, supra fidem, et quantum maximorum Prophetarum ulli succedebant; dumque vixit, in summa gratia ac honore fuit apud reges et populum: et postquam mortuus est, aeterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos a se conscriptos reliquit, quorum testimonio credimus fuisse Danieli cum Deo commercium.*

o *Quin adesset Messias*] Filium hominis, apud Daniele, esse Messiam consentiunt magni Judaeorum magistri Salomon Jarchi, Rabbi Josue citatus ab Abenescdra, et Saadiaz. Sic et Rabbi Josue qui exscidium Templi vidit, Messiae tempus advenisse dicebat, ut testatur R. Jacob in Caphthor.

p *Magister Hebraeus Nehumias*] Par fuisset Grotium unde haec haberet significasse. A Judaeo quodam accepisse se ait, nisi me fallit memoria, in Epist. quadam ad fratrem Gulielm. Grotium. Clericus.

significatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam supra attigimus, ^q de imperio in omnes nationes dando divinitus, ^r postquam Seleuci et Lagi posteritas regnare desisset; quarum posterior in Cleopatra desit, non multo antequam Jesus nasceretur. Tertia nota est dicto cap. ix. apud Daniele, quod post Messiae adventum excindenda esset urbs Hierosolyma, quod de excidio urbis vaticinium ^r ipse Iosephus ad suam refert aetatem: unde sequitur, tempus Messiae adventui praestitutum jam tum praeteriisse. Eodem pertinet quod apud Aggaeum cap. ii. Deus Zorobabelem Ethnarcham, et Jesum Iosedecen Pontificem maximum moestos, quod viderent excitatum a se templum non respondere magnitudini prioris templi, solatur hoc promisso, futurum ut major honos isti templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici posse historia horum temporum in sacris litteris, et apud Iosephum, collata cum ea, quae est de templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebraeorum magistri adnotant, duas maximas dotes defuisse templo posteriori, quae priori adfuerant; ^t conspicuam quandam

^q *De imperio in omnes nationes dando divinitus*] Lapidem illum, cujus percussu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda esset, Messiam esse tradidit R. Levi ben Gersom: et regnum illud caetera regna absumpturum esse regnum Messiae docent Rabbi Salomo, R. Abenesdra, et R. Saadia: Filium hominis apud Daniele esse Messiam R. Levi ben Gersom, et Saadia.

^r *Postquam Seleuci et Lagi posteritas regnare desisset*] Vide quae hac de re annotata ad librum primum.

^t *Ipse Iosephus ad suam refert aetatem*] Libro x. cap. 12.

quandam lucem divinae majestatis indicem, et divinum afflatum. Sed quo templum hoc posterius priori praestitutum sit, ibi quidem breviter ostendit Deus, ^u cum pacem suam, id est, gratiam et benevolentiam, in eo templo se quasi foedere certo stabiliturum dicit. Latius autem exsequitur Malachias cap. iii. *Ecce missurus sum legatum meum, qui vias meas praeparet. Brevi veniet in templum suum* (vixit autem Malachias tempore aedificati templi posterioris) ^x *Dominus ille, quem vos desideratis, internuncius ille foederis, deliciae vestrae.* Venire ergo debuit Messias, stante templo secundo, ^y quo nomine, apud

Τὸν αὐτὸν ὃ χρόνον Δανιὴλ^Θ καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπὸ αὐτῶν ἐρημαθῆσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖν^Θ Θεὸς δείξαντ^Θ αὐτῷ συγγράφας κατέλειπεν, ὥστε τὰς ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιὴλ. Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum scripsit imperio, et fore ut ab eo gens nostra vastetur. Haec omnia ille Deo indicante praescripta reliquit, ita ut non possint qui ista legunt, et eventus considerant, non admirari Danielelem, ob honorem a Deo acceptum. Septuaginta annorum hebdomadas finire in exscidio Templi secundi etiam Iacchiades docet ad Dan. ix. 24.

^t *Conspicuum quandam lucem divinae majestatis indicem et divinum afflatum*] In titulo de Documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

^u *Cum pacem suam, id est, gratiam et benevolentiam, in eo Templo se quasi foedere certo stabiliturum dicit*] Notandum est quod praecedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, et implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis, quae jam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetae mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba, multique alii, teste Rabbino Salomone.

^x *Dominus ille quem vos desideratis.*] Hunc Malachiae locum communiter Judaei de Messia exponunt.

^y *Quo nomine apud Hebraeos venit totum illud aevum a Zorobabele*

apud Hebraeos, venit totum illud aevum a Zorobabele ad tempus Vespasiani; quia Herodis Magni temporibus templum non ex ruinis resuscitatum fuit, ^z sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem templum appellari. Et sane tam constans apud Hebraeos et vicinos fuit opinio, illis temporibus expectandum Messiam; ut ^a multi Herodem, ^b alii Judam Gauloniten, ^c alii alios, qui circa Jesu tempora vixerunt, pro Messia haberent.

Se&t. XV. (*Cum solutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.*)

Sentiant se premi his argumentis, de Messiae adventu, Judaei: quae ut eludant, nonnulli aiunt

robabele ad tempus Vespasiani.] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio, et titulo Joma, et titulo Rosch Hasschana.

^z *Sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari*] Philo de Mundo: Οὐ γὰρ διπλοῦεν ἡ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτὸν ἐστὶν ἐκείνο, ἀλλ' ἡ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀθρόα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον. Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium est, sed cujus omnes partes simul et eodem tempore pereunt. Adde L. proponebatur, D. de Judiciis. et L. Quid tamen. se&t. in navis. D. Quibus modis ususfructus amittatur.

^a *Multi Herodem*] Hi Herodiani, Matth. xxii. 16. Marc. iii. 6. viii. 15. xii. 13. Tertullianus in haereticorum enumeratione: *Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuscum convenit vetus ad Persium Scholastes: *Herodes apud Judaeos regnavit tempore Augusti, in partibus Syriae. Herodiani ergo diem natalem Herodis observabant, ut etiam Sabbata, quo die lucernas accensus et violis coronatas in fenestris ponunt.*

^b *Alii Judam Gauloniten*] Vide Josephum xviii. 1. A&t. v. 36.

^c *Alii alios*] Actor. xxi. 38. Josephus plura exempla habet temporibus Felicis: et post exscidium quaedam.

unt sua peccata in causa fuisse, quominus promisso tempore adveniret. ^d Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque praedictum esset, ^e ob plurima et maxima populi peccata urbem exscindendam, paulo post Messiae tempora? Adde quod Messias venturus erat, hac quoque de causa, ^f ut corruptissimo saeculo medicinam faceret, simulque cum emendandae vitae regulis criminum veniam adferret; unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. xiii. fore tunc fontem apertum domui Davidis, et Hierosolymitis omnibus, ad peccata abluenda: et apud ipsos Hebraeos receptum est Messiam appellare ^g *Isch Chopher*, hoc est,

^d *Ut omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari*] Id disertè affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, et R. David Kimchi in Psal. cviii. 5. Bene de Daniele Josephus libro x. circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διέτελει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι Προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποδείξεται. Non enim solum futura praedixit toto vitae suae tempore, ut et alii Prophetæ, sed et tempus definiuit, quo quæque eventura erant. Nulla conditione suspensum fuisse decretum de Messia illo tempore mittendo, apparet et ex Malachiae iii. 1. Praeterea cum novi foederis auctor deberet esse Messias, ut et ibi Malachias et alii Prophetæ ostendunt, non potuit ejus adventus suspendi a conditione observati foederis, quod antiquatum venerat.

^e *Ob plurima et maxima peccata urbem exscindendam paulo post Messiae tempora*] Dan. ix. 24.

^f *Ut corruptissimo saeculo medicinam faceret, simulque cum emendandae vitae regulis criminum veniam adferret*] Esaias liii. 4. et sequentibus; Jeremias xxxi. 31. et sequentibus; Ezechiel. xi. 19, 21.

^g *Isch Chopher*] **אִשׁ כּוֹפֵר** Vide Chaldaicum Paraphrasten

est, placatorem. Plane autem a ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id, quod praecise ei morbo erat destinatum.

Sect. XVI. *Item ex statu praesenti Judaeorum collato cum his quae lex promittit.*

De eo, quod dicimus, advenisse pridem in terras Messiam, ipse etiam sensus Judaeos potest convincere. ^h Promisit Deus, foedere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terrae Palaestinae, quamdiu vitam suam ad legis praescriptum componerent: ⁱ contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est. Quod si tamen, aliquo tempore pressi malis, et poenitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent; se misericordia populi tactum iri, effecturumque, ut, quamvis in ultimas mundi plagas dispersi, redirent in patriam: ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomii xxx. et Nehemiae i. Atqui jam anni sunt mille ea ultra quingentos, quod Judaei patria carent, templo carent, ^k et si quando novum aedificare voluerunt, semper sunt impediti: etiam flammaram globis ad fundamenta erumpenti-

phrasten Cant. i. 14. Messiam peccata nostra portaturum dicit R. Judas in Chafidim, R. Simeon in Bereschith Rabba.

^h *Promisit Deus, foedere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terrae Palaestinae, quamdiu vitam suam ad legis praescriptum componerent*] Exod. xv. Levit. xviii. Deut. vi. vii. xi. xxviii.

ⁱ *Contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est*] Levit. xxvi. Deut. iv. xi. xxviii.

^k *Et si quando novum aedificare voluerunt, semper sunt impediti*] Sub Adriano, sub Constantino, sub Juliano: Chrysostomus ii. adversus Judaeos.

rumpentibus cum operarum pernicie, ^l quod ab Ammiano Marcellino, scriptore non Christiano, proditum est. Cum olim populus gravissimis sceleribus se contaminasset, liberos passim sacrificasset Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas et pupillos expilaret, infontem sanguinem magna copia funderet, ^m quae omnia illis prophetae exprobrant; passus est exsilium, sed ⁿ non diutius annis septuaginta; atque interea non omisit Deus ^o per prophetas illos alloqui et solari spe reditus, ^p indicato etiam tempore. At nunc, ^q ex quo semel ejeſti patria sunt, manent extorres, contemti: nullus ad eos venit propheta: nulla futuri reditus significatio: magistri ipsorum, quasi spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas et ridicula dogmata delapsi sunt; quibus scatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, et cum iis, quae Moſes

^l Quod ab Ammiano Marcellino Scriptore non Christiano est proditum] Libro xxiii. Chrysostomus ii. adversus Judaeos: *Ἰσὶς ἐκπνέουσιν ἐν τῶν θεμελίων εὐθείας κατέφλεξε τε πολλὰς ἀνθρώπων. ἔ μὲν ἀλλὰ καὶ τὰς λίθους τῆς τόπῃ ἐκείνῃ.* Ignis e fundamentis exsiliens multos homines combussit, ipsos quin etiam loci illius lapides. Totus locus dignus qui legatur. Paria habet Scriptor idem in Matthaeum Homilia iv. et Sermone Christum esse Deum.

^m Quae omnia illis Prophetae exprobrant] Esai. i. 17. iii. 14, 15. v. 23. xi. 2, 3. lix. lxxv. Amos ii. 6. Jer. ii. iiii. v. vii. 21. viii. ix. xi. xvi. xxii. Ezech. ii. vi. vii. viii. xvi. xxii. xxiv. Dan. ix. Michaeas ii. 1, 2, 3.

ⁿ Non diutius annis lxx] Objicit hoc R. Samuel, in epistola ad R. Isaacum.

^o Per Prophetas illos alloqui et solari spe reditus] Jer. xxx. xxxi. xxxiii. Ezech. xxxvi. xxxvii.

^p Indicato etiam ejus tempore] Jerem. xxv. 15. xxix. 10.

^q Ex quo semel ejeſti patria sunt, manent extorres, contemti: nullus ad eos venit Propheta] Thalmud in Baba Bathra.

ses scripsit, conferre, aut iis praeferre etiam. Nam quae ibi leguntur ^r de Dei fletu, quod urbem passus sit excindi, ^f de ejus quotidiana diligentia in legenda lege, ^t de Behemoth et Leviathane, ^u multisque rebus aliis, tam sunt absurda, ut etiam referre taedeat. Et tamen tanto tempore Judaei, nec ad falsorum Deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec caedibus se contaminant, nec de adulteriis accusantur: ^x Deum vero et precibus, et jejuniis, certant placare: nec exaudiuntur. Quae cum ita se habeant, omnino ex duobus alterum statuendum est, aut foedus illud per Mosem factum omnino esse abolitum, aut teneri Judaeorum universitatem gravis alicujus peccati, tot jam per secula durantis: quod quale sit, ipsi dicant; aut si dicere non possunt, nobis credant; peccatum illud esse contemti Messiae, qui ante advenerit, quam haec mala ipsis contingere coeperunt.

Se^{ct}.

^r *De Dei fletu, quod urbem passus sit excindi*] Praefatio Echa Rabbathi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba et in Berachoth.

^f *De ejus quotidiana diligentia in legenda Lege*] Thaanith, Aboda Zara.

^t *De Behemoth et Leviathane*] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldaeus ad Cant. Canticorum viii. 2.

^u *Multisque rebus aliis*] Quorum multa transcripsit Christianus Gerson in suo ad Judaeos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Messia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbिनorum facinoribus.

^x *Deum vero et precibus et jejuniis certant placare*] Quod si ipsis credendum est, optime de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani generis recipit, repudiando.

y Et

SECT. XVII. *Probatur Jesum esse Messiam, ex his quae de Messia praedicta fuerunt.*

Et haec quidem, ut diximus, ostendunt, venisse jam ante tot saecula Messiam: addimus nos, non alium eum esse, quam Jesum. Nam quicumque alii pro Messia haberi se voluerunt, aut habiti sunt, nullam reliquerunt sectam, in qua ea opinio perseveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Judae Gaulonitae, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, ^y et doctissimis quibusdam imposuit, ^z Barchochebae sectatores se profitentur. At Jesu qui nomen dent, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, ^a suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet. Posssem hic multa alia adferre olim de Messia praedicta, aut credita, quae in Jesu evenisse credimus, cum de aliis ne adseverentur quidem: quale est, ^b quod ex Davidis fuit posteritate, ^c quod ex virgine natus est, ^d edocto

^y *Et doctissimis quibusdam imposuit]* Ut Rabbi Akibae, Thalmud in titulo de Synedrio, et liber Zemach David.

^z *Barchochebae.]* Qui ē τῆς Ἰσραὴλ ἀποστάσεως ἀρχηγός Justin. Mentio ejus apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereschith Rabba, apud Rabbinos Johannem et Abrahamum Salmanticensem, et alios multis in locis.

^a *Suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet]* Vide quae hac de re alata ad librum secundum.

^b *Quod ex Davidis fuit posteritate]* Psal. lxxxix. 4. Esa. iv. 2. xi. 10. Jerem. xxiii. 5. Ezech. xxxiv. 24. Mich. v. 2. Matth. i. 1, 20. ix. 27. xii. 23. xv. 22. xx. 30, 31. xxi. 9, 15. xxii. 42. et sequent. Marc. x. 47. xii. 35, 36, 37. Luc. i. 27, 32, 69. ii. 4. 11. xviii. 38, 39. xx. 42, 44. Joh. vii. 42. Act. xiii. 34. xv. 16. Rom. i. 3. 2 Tim. ii. 8. Apoc. v. 5. xxii. 16.

^c *Quod ex virgine natus est]* Esa. vii. 14. Matth. i. 18, 22, 23. Luc. i. 35.

^d *Edocto*

^d edocto ea de re coelitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio praegnantem in matrimonio non fuerat retenturus, ^e quod natus est Bethlehemi, ^f quod dogma suum serere coepit in Galilaea, ^g quod omne genus morbos sanavit, caecis visum, claudis gressum dedit: sed uno contentus sum, cujus effectus in hunc diem durat. Ex ^h Davidis, ⁱ Esaiæ, ^k Zachariae, ^l Oseae vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantum Judaeorum, sed et aliarum gentium magistrum fore: ^m per ipsum collapsuros cultus falsorum Deorum, et ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jesu adventum, sub falsis cultibus totus fere orbis jacebat: deinde paulatim evanescere illi coeperunt, nec singuli tantum homines; sed
et

^d *Edocto ea de re coelitus eo qui virginem eam duxerat*] Matth. i. 20.

^e *Quod natus est Bethlehemi*] Mich. v. 2. Matth. ii. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Lucae ii. 4.

^f *Quod dogma suum serere coepit in Galilaea*] Esaiæ iv. 1. Matth. iv. 12, 13. Marc. i. 4. Luc. iv. 14, 15, 16. et alibi saepe.

^g *Quod omne genus morbos sanavit, caecis visum, claudis gressum dedit*] Esaias xxxv. 5. lxi. 1. Matth. xi. 5. Luc. iv. 18. et alibi passim. Adde quod mortuos resuscitavit, quod inter praecipuas Messiae notas ponit R. Levi ben Gerson.

^h *Davidis*] Psal. ii. 8. xxii. 28. lxxviii. 32. lxxii. 8, 17.

ⁱ *Esaiæ*] ii. 2. xi. 10. xiv. 1. xix. 18. xxvii. 13. xxxv. xlii. et xliii. praecipue xlix. 6. li. 5. lii. 15. liv. lv. 4, 5. lx. 3. et sequentibus. lxv. 1, 2. lxvi. 19. et seqq.

^k *Zachariae*] ii. 11. viii. 20. et sequentibus. ix. 9, 10, 11. xiv. 16.

^l *Oseae*] ii. 24.

^m *Per ipsum collapsuros cultus falsorum Deorum*] Esa. ii. 18, 20. xxxi. 7. xlv. 1. Sophoniae i. 4, 5, 6. Zach. xiii. 2.

ⁿ *Populus*

et populi et reges ad unius Dei cultum conver-
ti. Haec non Judaeorum Rabbini debentur,
sed Jesu discipulis, eorumque successoribus: ita
ⁿ populus Dei factus est, qui ante non erat, et
impletum est, quod per Jacobum praedictum
fuerat, Genes. xlix. antequam plane tolleretur
civilis potestas a posteris Judae, venturum Silo;
quem ^o Chaldaeus, et alii interpretes, Messiam
exponunt, ^p cui pariturae essent etiam exterae
gentes.

Sect. XVIII. *Solutio ejus quod dicuntur quaedam
non impleta.*

Opponi hic a Judaeis solet, quaedam de tem-
poribus Messiae praedicta esse, quae non con-
spiciantur impleta. Sed quae adducunt, obscu-
ra sunt, aut diversam recipiunt significationem:
propter quae non debent deferri ea, quae sunt
manifesta, qualia sunt sanctitas praeceptorum
Jesu, praemii excellentia, et in eo proponendo
sermo perspicuus; quibus cum accedant mira-
cula, sufficere haec ad amplectendum ejus dog-
ma debebant. Ad vaticinia, ^q quae libri clausi
nomine

ⁿ *Populus Dei factus est qui ante non erat*] Osee ii. 24.

^o *Chaldaeus*] Tam Jonathan, quam Hierosolymitanae,
paraphraseos Scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio
Beresith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo
et alii. שבת quod nunc Judaei volunt esse virgam casti-
gationum, Thargum Chaldaeo exponitur שלט, et Grae-
cis eodem sensu ἀρχον. Aquilae σκῆπτρον. Symmacho ἐξου-
σία. שילה autem per בנו filius ejus, exponunt Chal-
daeus, R. Siloh, R. Bechai, R. Salomo, Abenesdra et Kim-
chi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chrysostomum,
Sermone Christum esse Deum.

^p *Cui pariturae essent etiam exterae gentes*] Vide dictum
locum Esaiae xi. 10. qui huic lucem adfert.

^q *Quae libri clausi nomine nuncupari solent*] Esaias xxix.

nomine nuncupari solent, recte intelligenda, opus saepe est Dei quibusdam auxiliis; quae merito illis subtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quae objiciunt, varie exponi, ne ipsi quidem ignorant: et si cui conferre libeat interpretes veteres, ^r qui in Babylonico exilio, aut alioqui circa Jesu tempora exstiterunt, cum his, qui scripserunt postquam Christianorum nomen in odio apud Judaeos esse coepit; inveniet explanationes novas repertas partium studio, cum olim receptae essent aliae, quae cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris litteris non ex proprietate verborum, ^f sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant: ^t ut cum Deus descendisse dicitur, cum ei ^u os, ^x aures, ^y oculi, ^z nares, tribuuntur.

11. Daniel. xii. 4, 9. et ibi Iacchiades. Vide quae hanc ad rem differit Chrysostomus Sermone ii, Cur obscurum sit Vetus Testamentum.

^r *Qui in Babylonico, &c.*] Videtur Grotius respicere ad Chaldaeos Interpretes Veteris Testamenti, atque ex sententia Judaeorum loqui, a quibus antiquiores habentur, quam sunt. Vide Brian. Waltoni Proleg. in Bibl. cap. xii. Clericus.

^f *Se l figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant*] Quomodo Maimonides in libro i. ad locum Esaiae xi. 6. de Messiae temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipsum Esaiae locum David Kimchi: qui et similia habet ad Jerem. ii. 15. v. 6.

^t *Ut cum Deus descendisse dicitur*] Ut Gen. xi. 5. xviii. 21. Vide de his similibusque locutionibus Maimonidem Ductoris dubitantium Parte i. cap. x. et xi. 29. et sequentibus, et eundem ad Deuter. ubi de Rege. Messiae res fore coelestes ait liber Cabalisticus Nezaël Israël.

^u *Os*] Ut Jeremiae ix. 12.

^x *Aures*] Ut Psal. xxxi. 3. xxxiv. 16.

^y *Oculi*] Loco Psalmi proxime citato.

^z *Nares*] Psal. xviii. 9. Jer. xxxii. 37.

untur. Quidni ergo hunc in modum explicemus et pleraque de Messiae temporibus dicta? qualia sunt, ^a lupum cum agno, pardum cum haedo, leonem cum pecore stabulaturum, lufurum cum anguibus infantem, ^b montem Dei surrecturum supra montes alios, venturos eo alienigenas, ut sacra faciant. Sunt quaedam promissa, quae ex antecedentibus aut consequentibus verbis, aut etiam ex ipso sensu conditionem in se tacitam continent. Sic multa Hebraeis promisit Deus, si Messiam missum reciperent, eique parerent: quae si non eveniunt, habent ipsi, quod sibi imputent. Quaedam vero etiam definite et sine conditione promissa, si impleta nondum sunt, adhuc possunt exspectari. Constat enim etiam apud Judaeos, ^c tempus, sive regnum Messiae, durare ad finem saeculorum.

SECT. XIX. *Et ad id quod opponitur de humili statu et morte Jesu.*

Offendit multos humilis Jesu fortuna: inique vero: cum in sacris litteris passim dicat Deus ^d erigi a se humiles, et superbos sterni. ^e Jacob extra se nihil praeter baculum ferens Jordanem transiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus.

^a *Lupum cum agno*] Dicto loco Esaiae xi. 6. et seqq.

^b *Montem Dei surrecturum supra montes alios*] Esaiae ii. 2. Michaeae iv. 1. et seqq.

^c *Tempus sive regnum Messiae durare ad finem saeculorum*] Perek Cheleck. p. 97.

^d *Erigi a se humiles, et superbos sterni*] 1 Reg. ii. 8. Psal. xxxiv. 19. Prov. xi. 2. Esaias lvii. 15. lxvi. 2.

^e *Jacob extra se nihil praeter baculum ferens Jordanem transiit*] Gen. xxxii. et seqq.

tus. Moses exsul, pauper, pecora pascebat,
^f cum ei in rubo Deus apparuit, populi-
 que sui ductum ei mandavit. ^g David itidem gregem pas-
 cens ad regnum vocatur, multisque aliis exem-
 plis talibus plena est sacra historia. De Messia
 vero legimus, fore eum ^h laetum pauperibus
 nuntium, ⁱ non clamorem excitaturum in publi-
 co, aut jurgiis usurum; sed acturum leniter, ita
 ut parcat arundini concussae, et in ellychnio fu-
 migante alat, quod restat caloris. Neque magis
 caetera ejus mala, et mors ipsa, invisum eum
 cuiquam facere debent. Nam saepe a Deo per-
 mitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, ^k ut
 Lotus a Sodomae civibus, sed interficiantur quo-
 que, manifestum est ^l exemplo Abelis parricidio
 enecti, ^m Esaias dissecti, ⁿ Maccabaeorum fra-
 trum cum matre ad mortem excruciatorum. I-
 psi Judaei Psalmum canunt lxxix. in quo haec
 verba sunt: *Dederunt servorum tuorum cadave-
 ra in cibum volucrum, reliquias eorum, quos tu,
 O Deus, amas, bestiis: sanguinem eorum effude-
 runt*

^f Cum ei in rubo Deus apparuit] Exodi iii.

^g David itidem gregem pasceus ad regnum vocatur] 1 Sam.
 xvi. 7, 11.

^h Laetum pauperibus nuntium] Esaias lxi. 1. Matth. xi. 5.
 Adde Zach. ix. 9.

ⁱ Non clamorem excitaturum in publico aut jurgiis usurum,
 sed acturum leniter] Esaias xlii. 2, 3, 4. Matth. xii. 19, 20.

^k Ut Lotus a Sodomae civibus] Gen. xix.

^l Exemplo Abelis parricidio enecti] Gen. iv.

^m Esaias dissecti] Ita habet Judaeorum traditio, ad quam
 respicit Scriptor ad Hebraeos xii. 37. et Josephus x. 4. Chal-
 cidius in Timaeum: Cum Prophetas a consceleratis, unus
 membratim sectus, alter obrutus saxis.

ⁿ Maccabaeorum fratrum cum matre ad mortem excruciato-
 rum] 2 Maccab. vii. Josephus libro πρὶ αὐτοκρατορίας λ-
 γ' 10 μς.

runt in pomoerio Hierosolymorum: nec quisquam fuit, qui eos sepeliret, et quae sequuntur. Ipsum vero Messiam debuisse per aerumnas, et mortem pervenire ad regnum suum, et ad potestatem summis bonis ornandi familiam suam, negare nemo poterit, qui ad ista Esaiae verba, ⁿ capite liii. animum volet attendere. Quotusquisque credidit sermoni nostro, et vim Dei agnovit? Idque ideo, quia surrexit ille, Deo adspectante, tamquam tener surculus, tamquam herba ex solo arenoso: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec, si adspiceres, quidquam erat quod oblectaret; contemptui patebat; et inter homines erat velut abjectissimus, multos dolores, multas aegritudines expertus: omnes se ab eo avertabant: tanto erat despicatui, nulloque in pretio. Sed vere ^p nostros ille morbos pertulit, nostra mala toleravit. Nos illum habuimus tamquam de coelo tactum, a Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attritus ob nostra crimina. ^q Poena, quae nobis salutem pareret, ipsi imposita est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipsi Deus inflixit poenam, quae nostris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur et gravissime cruciaretur, vocem non emisit, sicut agnus

o Capite liii.] Quem locum de Messia interpretantur Chaldaeus Paraphrastes, et Gemara Babylonica, titulo de Synedrio.

p Nostros morbos ille pertulit] Morborum voce quaevis malae intelligi docet ad hunc locum Abarbanel.

q Poena quae nobis salutem pareret, ipsi imposita est] De Messia haec explicat Rabboth et Salomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

agnus ma^{ct}andus, aut ovis, quae tondetur, silent muta. Post vincula, post iudicium, e medio sublatus est: sed rursus vitae ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum, ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus est: sed hoc malum ei evenit, ob populi mei scelera. Ad mortem usque et sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini fecisset injuriam, neque in sermone ejus deprehensus fuisset umquam dolus malus. Sed quamquam Deus eo usque eum passus est conteri, doloribusque affici, tamen^r quia se constituit hostiam piacularem, ^r videbit posteritatem, vitam aget durabilem, et quae Deo sunt placita, per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se a malo conspiciens, ait Deus, ^r voluptate satiabitur, eo maxime, quod dogmate suo ipse justus servus meus multos absolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam, ^u ubi inter praeliatores spolio dividentur, quia morti se dedit, et sceleratis adnumeratus est, cumque poenas alienorum criminum ferret ipse, pro fontibus se constituit precatorem. Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem haec congruant?

^r Quia se constituit hostiam piacularem] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alseck.

[^r Videbit posteritatem] Voce feminis quae in Hebraeo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semen serpentis Hebraei interpretantur Chananaeos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Esaiæ viii. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat, titulo de Synedrio.

^t Voluptate satiabitur] Haec ad futurum seculum refert Abarbanel.

^u Ubi inter praeliatores spolia dividentur] Haec spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סיכה. Per spolia intelligi sapientum honores et praemia dicit Alseck ad hunc locum.

congruant? Nemo sane. Quod autem recentiores Judaei commenti sunt, agi hic de ipso populo Hebraeo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique profelytos faceret; is sensus primum plurimis sacrarum literarum testimoniis repugnat, quae clamant, Judaeis ^x nihil mali accidisse, quod non ipsum, et insuper majora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa propheticae orationis series eam non fert interpretationem. Dicit enim sive propheta, quod isti loco videtur convenientius, sive Deus: *hoc malum illi evenit, ob populi mei scelera*. Populus autem Esaiae, autetiam populus Dei peculiaris, est populus Hebraicus. Quare is, qui tam gravia perpeffus ab Esaia dicitur, non potest idem populus esse. Melius antiqui Hebraeorum magistri fatebantur haec de Messia dici; quod cum viderent quidam posteriorum, ^y duos Messias commenti sunt, quorum alterum vocant Josephi filium, qui mala multa et mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta prospere succederent; ^z cum multo facilius esset, et prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa et mortem

^x *Nihil mali accidisse quod non ipsum, et insuper majora multo, suis factis essent promeriti*] Apparet id locis Prophetarum jam supra positis, et Danielis ix. et Nehemiae ix. Adde quod is, de quo agit Esaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Judaei non faciunt.

^y *Duos Messias commenti sunt*] Thalmud titulo Succha: R. Salomo: R. David Kimchi.

^z *Cum multo facilius esset, et Prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa et mortem ad regnum esset perventurus*] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiae caput sequitur Abarbanel.

mortem ad regnum esset perventurus, quod nos de Jesu credimus, et verum esse res ipsa docet.

Sect. XX. *Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos a suscipienda Jesu disciplina praeconcepta quaedam opinio, de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime sacerdotum; qui Jesum praejudicio damnarunt, et dogma ejus repudiarunt. Sed quales saepe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis, et legis suae, et prophetarum, a quibus saepe appellantur ^a incircumcisi auribus et corde; ^b populus labiis et rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, ^c qui Josephum fratrem suum parum absuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum et illi, ^d qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitae taedium adegerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: ^e qui panem coelitus missum fastidierunt; ^f qui velut de summa penuria conquesti sunt,

^a Incircumcisi auribus et corde] Jerem. iv. 4. vi. 10.

^b Populus labiis et rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus] Deut. xxxii. 5, 6, 15, 28. Esaias xxix. 13. Amos v. 21. Ezech. xvi. 3.

^c Qui Josephum fratrem suum parum absuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt] Gen. xxxviii.

^d Qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitae taedium adegerunt] Loca notata supra ad librum ii.

^e Qui panem coelitus missum fastidierunt] Numb. xi. 6.

^f Qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent] Dicto capite xi. in fine.

sunt, cum aves comeſtas adhuc ruſtarent. Ma-
jores ipſorum fuerunt, ^g qui Davide, tanto ac
tam bono rege, deſerto, ſecuti ſunt rebellem
filium. Majores ipſorum fuerunt, ^h qui Zacha-
riam, Jojadae filium, trucidarunt in loco ſan-
ctiſſimo, victimam crudelitatis ſuae facientes i-
pſum ſacerdotem. Jam vero ⁱ Pontifices quod
attinet, tales fuerunt, qui Jeremiae falſo cri-
mine mortem machinati ſunt, et perfeciſſent,
niſi procerum quorundam obſtiſſet auctori-
tas: ^k extorſerunt tamen, ut captivus habere-
tur, ad ipſum uſque momentum captae ur-
bis. Si quis putet, meliores fuiſſe eos, qui Je-
ſu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore
liberare Joſephus poterit, qui atrociffima eorum
facinora deſcribit, et poenas graviores omnibus
umquam auditis, ^l et tamen, ut ipſe cenſet,
infra meritum. Neque de Synedrio melius exi-
ſtimandum; praefertim cum eo tempore ſena-
tores non veteri more cooptari, manibus impo-
ſitis, ^m ſed ex potentium nutu legi ſolerent; ut
et

^g Qui Davide, tanto ac tam bono rege, deſerto, ſecuti ſunt
rebellem filium] 2 Sam. xv.

^h Qui Zachariam, Jojadae filium, trucidarunt] 2 Paralip.
xxiv. 21.

ⁱ Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiae falſo
crimine mortem machinati ſunt] Jeremiae xxvi.

^k Extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque
momentum captae urbis] Jerem. xxxviii.

^l Et tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum] Dicit is neque
urbem aliam talia perpeſſam mala, neque ab omni aevo
aetatem fuiſſe omnium ſclerum feraciorem. Plus Judaeis
mali a ſeinetiſſis illatum, quam a Romanis, qui illorum
facinora expiaturi venerant.

^m Sed ex potentium nutu legi ſolerent] Joſephus, xiv. 19.

n Sed

et Pontifices, non jam perpetua, ⁿ sed annali et saepe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, si homines arrogantia tumidi, ambitione et avaritia insatiabiles, in furorem acti sunt, conspecto homine, qui sanctissima praecepta adferens vitam ipsis suam, ipsa diversitate, exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. ^o Sic Michaeas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est, quod intrepide verum contra quadringentos falsos prophetas adservisset. ^p Eliae Achabus objecit, plane ut Jesu sacerdotes, ipsum esse, qui pacem Israël turbaret. ^q Jeremiae quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus templum. Addendum hic, quod magistri Hebraeorum veteres ^r scriptum reliquerunt, temporibus

ⁿ Sed annali et saepe empta dignitate] Josephus, xviii. 3. et 6.

^o Sic Michaeas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est] 1 Reg. xxii.

^p Eliae Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israël turbaret] 1 Reg. xviii. 17. Achabus Eliae dicit, **הֲאֵתָהּ זֶה עֲכָרְ יִשְׂרָאֵל**. ubi Graeci, *ἢ σὺ ὁ διασφραγὼν τὸν Ἰσραὴλ*; Nonne tu es qui turbas Israel? Sic Sacerdotes de Jesu, apud Lucam xxiii. 2. *Τὸν εὐργμεν διασφραγῶσα τὸ ἔθνος*, Hunc invenimus turbare Israël.

^q Jeremiae quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum] Jerem. vii. et sequentibus. xxvi. 6, 11.

^r Scriptum reliquerunt, temporibus Messiae homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, et Sota: R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helech. Thalmud titulo de Ponderibus. Traditio Rabbi Judae in Gemara ad eundem titulum de Synedrio c. Helech.: quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinae fiet lupanar. Vide Jerem. x. 21. xxix. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro Gemara legebatur *Masoreta*. Exstant autem haec verba in Gemara ad cap. xi. tituli de Synedrio: qua aetate veniet filius David, domus conventus, **בֵּית הַמוֹעֵד**, fiet lupanar. Edit. Cocceii Sect. 27. Clericus.]

[Ut,

poribus Messiae homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipse, qui, quales Judaei plerique exstituri essent, Messiae tempore, multo ante praeviderat, futurum dixerat, ^f ut qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur, ^t ex Judaeorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus, et alter, irent ad sacram montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos: item ^u Messiam Hebraeis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab aedificio praefectis, potissimo loco positum iri, ad coagmentationem operis.

SECT. XXI. *Responsum ad objectionem, plures Deos a Christianis coli.*

Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judaei et dogma et cultum Christianorum impetunt. Prius est, quod plures a nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis obijciatur, quam ^x Philoni Judaeo, qui saepe tria in Deo statuit, et

^f Ut, qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur] Osee ii. 24.

^t Ex Judaeorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus et alter irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos] Jeremiae iii. 14, 17. Adde Esaiam liii.

^u Messiam Hebraeis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab aedificio praefectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis] Esaiæ viii. 14. Psal. cxviii. 22.

^x Philoni Judaeo qui saepe tria in Deo statuit] De sacrificiis Abel et Cain: Ἡνικά ἐθεός ὁποποιήσεν ὁ ὑπὸ δουρὶ τῶν

et *Dei rationem* sive *y sermonem* vocat *Dei nomen*, ^z mundi opificem, ^a neque ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines; ^b quem et angelum sive legatum universum

τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὐτῆς καὶ ἀγαθότητος, εἰς ᾧ ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνεργάσατο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὡς ἐκάστη μεμέτρηται μὲν ὑδαμῶς, ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτῆς, μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. Cum Deus comitatus duabus summis suis efficacis, imperio, ac bonitate, medius ipse et unus tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur; immensae enim ejus efficaciae: sed singulae totum metiuntur. Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, et ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, atque a pio animo non enunciari, sed in silentii arcano adservari. Similia habet in libro de Cherubim; libro secundo de Agricultura Noae vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικόν, τὴν ἰσὺν δύναμιν, id quod est, vim dominam, vim beneficam. Maimonides initio libri de Fundamentis, et post eum Joseph Albo distinguunt in Deo, *Id quod cognoscit, quod cognoscitur, et cognitionem*. Habet quae huc pertinent et Abenescdra ad Genes. xviii. et Maimonides Ductoris dubitantium parte i. cap. 68.

y Sermone vocat *Dei nomen*] In Allegoriis, et de Confusione linguarum.

z Mundi opificem] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτῆς ὃ κατὰ-περ ὄργανον προχρησάμενος ἐκοσμοποίησε. Verbum ejus quo velut instrumento usus mundum fecit: De Caino: Ὅργανον δὲ λόγον τῷ Θεῷ δι' ὃ κατεσκευάσθη. Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus. [Melius λόγον hic rationem vertas in Philone, quod pluribus ostendi in Dissertatione ad initium Joannis. Clericus.]

a Neque ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines] Locus est libro, Quis haeres sit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia: et de Somniis a Deo immisissis: interdum ἀπεικόνισμα, ut libro Pejorem insidiari meliori: et χαρακτήρ libro ii. de Agricultura. Confer Johan. i. et Hebr. i. 3.

b Quem et Angelum sive legatum universum hoc curantem, et ipse Philo] Ἀγγελον vocat in Allegoriis, et libro de Cherubim: Ἀρχάγγελον vero libro de Haerede divinorum bonorum,

universum hoc curantem et ipse Philo,^c et Moses Nehemanni filius, appellat: ^d aut Cabalisticis, qui Deum distinguunt in tria lumina, et quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris,

norum, et libro de Confusione linguarum. Idem et Angelus et מַלְאָכִים dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

^c Et Moses Nehemanni filius] Ejus verba sic transtulit doctissimus Mafius ad Josuae cap v. *Iste Angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemptor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est: Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum est: Et vocabat Mossem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Jehova (id est, Dominus Deus) ex Aegypto: et alibi; Misit Angelum suum, et eduxit nos ex Aegypto. Praeterea scriptum est: Et Angelus faciei ejus salvos fecit ipsos. Nimirum, ille Angelus qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea praeibit, et efficiam ut quiescas. Denique ille Angelus est, de quo vates: et subito veniet ad Templum suum Dominus, quem vos quaeritis, et Angelus foederis quem cupitis. Rursum alia ejusdem verba sic: Animadvertite attente quid ista sibi velint. Moses enim et Israhelitae semper optaverunt Angelum primum. Caeterum quis ille esset, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis adsequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verum ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus. Mox: Facies mea praecedet, hoc est, Angelus foederis, quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciamque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis et benignus. Neque te ducat per jus rigidum: sed placide et clementer. Confer quae habet Manassis Conciliator ad quaestionem xix. super Genesim. [Nomen patris hujus Rabbini melius efferatur Nachman, nam scribitur נַחֲמָן Nahhman.]*

^d Aut Cabalisticis qui Deum distinguunt in tria lumina, et quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, et Spiritus Sancti] Vide additamenta ad Lexicon Hebraicum Schindleri in notis אֵלֶּךָ. Et כְּפָרוֹת in Deo non ob stare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

e Quod

Seet. XXII. RELIGIONIS CHRISTIANAE. 275

Patris, Filii, sive Verbi, et Spiritus Sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebraeos maxime confessum est, spiritus ille, quo agitati sunt prophetae, non est aliquid creatum, et tamen distinguitur a mittente: quomodo et illud, ^e quod Schechina vulgo vocant. Jam vero in Messia habitaturam eam vim divinam, quam *sapientiam* vocant, ^f plurimi Hebraeorum tradiderunt, ^g unde Chaldaeo paraphraetae Messias *Dei Verbum* dicitur: sicut et ⁿ augusto illo Dei ⁱ itemque Domini nomine Messias appellatur apud Davidem, Esaïam, et alios.

Seet. XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Aequae parata responsio est ad alterum, quod
objiciunt

^e *Quod Schechina vulgo vocant*] Et distinguunt a spiritu sancto: Gemara Hierosolymitana titulo de documentis cap. 3. et Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schechina per annos tres et dimidium se tenuisse in monte Oliveti, expectantem conversionem Judaeorum, ait R. Jonathan, in praefatione Echa Rabthi: quo recte accepto nihil verius.

^f *Plurimi Hebraeorum tradiderunt*] Rabbi Salomo. Idem ad Genes. xix. 18. agnoscit a Deo adsumi posse humanam naturam: quam et olim ad tempus adsumptam putat: cui consentit Thalmud, titulo Schebuoth et Sabbathoth.

^g *Unde Chaldaeo Paraphraetae Messias verbum Dei dicitur*] Ut Oseae vii. [At falli eos qui quidquam, praeter Deum ipsum, *Verbo Dei* significari, apud Chaldaeum Paraphrasten, putant, ostendit vir doctus in *Bilibra Veritatis* edita anno MDCC. diu post Auctoris mortem. *Clericus.*]

^h *Augusto illo Dei*] Nempe יהוה, Jonatham et David Kimchi ad Jeremiam xxiii. 6. cum quibus consentit R. Abba in Echa Rabbathi. יהוה צבאות Zacharias xiv. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaia xxv. 9.

ⁱ *Itemque Domini nomine*] אלהים Psal. xlv. 7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldaeus ibi Paraphraestes, ut et jam dicto Esaiae loco. Item ארני in Psal. cx. quem de Messia agere jamjam patebit. k Psalmus

objiciunt nobis; nos, scilicet, cultum Deo debitum impartiri naturae a Deo conditae. Dicimus enim, a nobis Messiae non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt^k Psalmus ii. et Psalmus cx. quorum illum in Davide rudi modi impletum, sed excellentius ad Messiam pertinere, etiam^l David Kimchi, magnus Christianorum adversator, agnoscit; posterior vero de alio, quam de Messia, exponi non potest. Nam quae recentiores Judaei alii de Abrahamo comminiscuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola sunt. Psalmus ipse Davidis est, ut docet Hebraea inscriptio. Quod ergo David *Domino suo dictum* dicit, id nec Davidi ipsi, nec Ezechiae, qui inter posteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari potest. Abrahamus autem sacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchisedecus^m ei tamquam se minori bene precatus est. Sed et hoc, et quod additurⁿ de sceptro ex Sione exituro et perventuro in oras ultimas, plane in Messiam competit, ^o ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetustiores Hebraei et paraphraetae. Proprie autem Jesum Nazarenum esse, in quo haec impleta sint, possem

^k *Psalmus ii. et Psalmus cx.*] Haec loca et Zachariae ix. 9. de Messia exponit doctissimus Rabbi Saadia.

^l *David Kimchi*] De Messia eundem Psalm. ii. exponunt Abraham Esdra, et R. Jonathan in Beresith Rabba.

^m *Ei tamquam se minori bene praecatus est*] Et ab eo decimas sacerdotali jure accepit, Gen. xiv. 19, 20.

ⁿ *De sceptro ex Sione exituro, et perventuro in oras ultimas*] Psalm. cx. 2.

^o *Ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt*] Ut Genes. xlix. 10. et qui ex Prophetis adducti sunt supra.

p Validissi-

possem vel solis ipsius discipulis id adfirmantibus credere, ob summam eorum probitatem; sicut et Judaei Mosi credunt de iis, quae sine teste alio, a Deo sibi tradita dixit. Sed adsunt praeter hoc plurima et ^p validissima argumenta summae illius potestatis, quam obtinere Jesum dicimus: conspectus ipse vitae redditus a multis: conspectus in coelum avehi: tum vero daemones eje^{cti}, morbi^{que} sanati solo ipsius nomine, et linguarum dona data discipulis, quae regni sui signa Jesus ipse promiserat. His adde, quod scep^{trum} ejus, id est, sermo Evangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, sola divina vi ad ultimos terrarum fines pervasit, populos^{que} et reges sibi subegit, plane ut Psalmi praedixerant. Judaei Cabalistsae inter Deum et homines medium statuunt ^q Enochⁱ quemdam filium, nullo tantae potestatis indicio. Quanto nos justius illum, qui tanta dedit sui documenta? Neque ad Dei patris imminutionem id pertinet, ^r a quo venit haec potestas Jesu, ^f et

^p *Validissima argumenta summae illius potestatis, quam obtinere Jesum dicimus*] Quae vide tractata libro supra ii. Adde et quae dicta hujus libri initio.

^q *Enochi quemdam filium*] Nomen quod ei faciunt Hebraei est מטטור Metator. Ita Latinis dicitur qui regiam parat. Lucanus:

Audax Hesperios veniam metator in agros.

Vegetius libro ii. *Metatores in castris dicuntur, qui praecedentes locum castris idoneum eligunt.* Suidas: Μετάτωρ ὁ ἀποσπλῶμεν^{ος} ἀγγελ^{ος} πρὸς τὸ ἀρχοντ^{ος}. Metator, nuncius qui a principe praemittitur. [Metatron, מטטרון potius vocant Rabbini, de quo vide Joan. Buxtorfii Lexicon Chaldaicum et Rabbinicum. Clericus.]

^r *A quo venit haec potestas Jesu*] Ipso satente: Johan. v. 19, 30, 36, 43. vi. 36, 57, viii. 28, 43. x. 18, 29. xiv. 28,

^f et ad quem reditura est, ^t et cujus honori illa inservit.

Se^ct. XXIII. *Absolutio hujus partis, cum precibus pro Judaeis.*

Subtilius ista rimari non hujus est operis, neque de his egissemus, nisi ut pateret, nihile esse in Christiano dogmate aut impium, aut absurdum; quod obtendere quis possit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honesta praecipientem, tam eximia pollicentem, amplecti possit. Nam eam qui sit amplexus, is jam de specialibus quaestionibus consulere debet libros illos, quibus religionis Christianae dogmata contineri supra ostendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Judaeorum mentem sua luce collustret, et efficaces reddat preces, ^t quas ipse Christus jam in cruce pendens pro illis fudit.

31. xvi. 28. xx. 21. et Apostolo Hebr. v. 5. Rom. vi. 4. 1 Cor. xi. 4.

[^f Et ad quem reditura est] Fatente Apostolo 1 Cor. xv.

24.

[^t Et cujus honori illa inservit] Joh. xiii. 31. xiv. 13. Rom. xvi. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Jesum idoli esse nomen, quando Christiani in ejus honore respiciant Deum Mundi opificem.

[^u Quas ipse Christus jam in cruce pendens pro illis fudit.] Luc. xxiii. 34.

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

LIBER SEXTUS.

Seçt. I. *Refutatio Mahumetismi; origo ejus.*

SEXTUS liber Mahumetistis oppositus, praefationis vice, Dei iudicia adversus Christianos ad ipsam usque Mahumetismi originem deducit: quomodo, scilicet, ^a vera illa atque simplex pietas, quae inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat, paulatim refrigescere coeperit; ex quo per Constantinum et sequentes imperatores effectum est, ut ea professio non tuta tantum, sed et honorata esset,

^a *Vera illa atque simplex pietas, quae inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat*] Ammianus Marcellinus sine libri xxi. de Constantio: *Eratque super his adimere facilis quae donabat, Christianam Religionem absolutam et simplicem anili superstitione confundens: in qua scrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit dissidia plurima; quae progressa fufius aluit concertatione verborum, ut catervis antistitum, jumentis publicis ultro citroque discurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conatur arbitrium, rei vehiculariae succideret nervos.*

set, ^b mundo velut intruso in Ecclesiam: ^c principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: ^d Episcopos acerrime inter se certasse, de summis sedibus:

^b *Mundo velut intruso in Ecclesiam*] Vide de hac re pulchre dicta Chrysostomi Morali secundo ad 2 Corinth. cap. xii. post ver. 10.

^c *Principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλεῖα κινεῖν, εἰς εἰρηνεύειν εἶναι. Non debere principem arma sumere, quam diu pace frui liceret.

^d *Episcopos acerrime inter se certasse de summis sedibus*] Ammianus libro xxvii. Et hunc quoque (Juventium ex quaesitore Palatii) discordantis populi seditiones terruere cruentae, quae tale negotium excitavere. Damasus et Ursicinus, supra humanum modum, ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflabantur, adusque mortis vulnorumque discrimina adjumentis utriusque progressis: quae nec corrigere sufficiens Juventius, nec mollire, vi magni coactus secessit in suburbanum: et in certatione superacerat Damasus, parte quae ei favebat instante. Constatque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die cxxxvii. repleta calavera peremptorum: efferatamque diu plebem aegre delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione luterum iurgare debere; cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspēcte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. Qui esse poterant beati revera, si, magnitudine urbis despectu, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antistitum quorundam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parciissime, vilitas etiam indumentorum, et supercilia humi spectantia perpetuo numini verisque ejus cultoribus, ut puros commendant et verecundos. Postea: Haec inter Praetextatus praefecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus et probitatis, quibus ab adolescentiae rudimentis inclauit, adeptus est id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari solitum erga iudices formida-

dibus: ac ^e sicut olim arbori vitae praelata arbor scientiae maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam, ^f et ex religione artem factam: cui deinde consequens

formidatos: cujus auctoritate justisque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum jurgia concitarunt, pulsoque Ursicino, alta quies pari jam proposito civium Romanorum apertissime adolescebat, gloria clari rectoris plura et utilia disponentis. Hic est Praetextatus, de quo historiam, haud indignam quae hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani: *Praetextatus, qui designatus Consul est mortuus, solebat ludens beato Papae Damaso dicere: Facite me Romae urbis Episcopum, et ero protinus Christianus.* Vide et quae idem habet Ammianus libro xv. Non frustra Concilium Africanum Coelestinum Romanae urbis Episcopum monet: *Ne fumosum typhum saeculi in Ecclesiam Christi, quae lucem simplicitatis, et humilitatis diem Deum videre cupientibus praefert, videamur inducere.* Adde nobiles Epistolas Gregorii Romani Episcopi, vere magni, lib. iv. 32, 34, 36. lib. vi. 30. lib. vii. Indict. i. epist. 30.

^e Sicut olim arbori vitae praelata arbor scientiae maxima dederat mala] Gen. ii. et iii.

^f Et ex religione artem factam] Vide quae jam produximus ex Ammiani libro xxi. Idem libro xxii. in Juliani historia. *Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antislites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat, ut civilibus discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suae serviret intrepidus: quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones argente licentia, non timeret unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum i. cum temperamento tamen hic ut et alibi audiendus: Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥωμαῖον ἀρχιερέα ἦσαν, ὃ, τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι φιλιππιῶν, δόξης ἐνεκεν, ἦν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμαρτυροῦντες. τὰ δ' ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπισάμενος, ὡς ἠκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἠγῆμαι εἶναι, διερευναῖσθαι τὴν τὰ θεῶν φύσιν, ὁποῖα ποτὶ ἔσιν ἀνθρώπων γὰρ εἶναι

τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μὴ τοί γε τὰ
 εἰς θεῶν φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν ἐν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω,
 μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ ἐκ ἂν εἶδὲ ἄλλο
 περὶ θεῶν, ὅ, τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθὸς τε παντάπασιν εἴη,
 καὶ ἑξὺς πάντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτῇ ἔχει. λεγέτω ὃ ὥσπερ γι-
 νώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἶεται καὶ ἱερὺς καὶ ἰδιώτης. *Haec dum ille
 agitat, legati a Byzantio ad Romae antistitem veniunt, Ephe-
 si antistes Hypatius, Philipporum vero Macedoniae provinciae
 Demetrius, ob ea quae inter se controversa Christiani habent.
 Ea vero quae sint, quamquam percognita, memorare me tae-
 deat. Insanae enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qua-
 lis sit scrutari. Homini enim nec humana, quantum ego existi-
 mo, plane in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quae
 ad aeternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de ta-
 libus filere, non commoventi ea quae aliis sancta habentur. Ip-
 so hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum,
 ejusque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus de
 eo dicat, sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe. Laudat
 Gregoras libro vii. dictum Lysidis Pythagorici, deinde Sy-
 nefii: τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἥξε τῶν
 θεῶν καταφρονήσεως. Apud populum subtiliter philosophari,
 causa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum. Idem
 libro x. multum dissuadet tales disputationes, et de Latinis
 sui temporis loquens: Τὸς Ἰταλὸς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰτα-
 μῶς ἔτασι καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀργῆς τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶν-
 τας. Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magno-
 que cum supercilio ad Theologiam profiliant. Addit mox:
 Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολο-
 γίας μυστήρια. καὶ ἔτω κεχίνασθιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογισ-
 τικῷ ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλῶν καὶ νομαῖς
 τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὁρδᾶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ
 οἱ μὴδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μὴδ' ὅ, τι ἐξὶν ὃ πιστεύειν
 φασίν, ἀγνοαῖς καὶ περιπάτους καὶ δέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι τῆς
 θεολογίας, καὶ εἰδὲ τῶτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς
 ἀναιδείας ποιέμενοι. Ita apud illos etiam sellulariis opificibus
 effluunt Theologiae mysteria: ita hiant omnes ut per syllogismos
 tractent talia, sicut pecudes ad herbas et pabula: et qui ea,
 quae omnino recte credenda sunt, in ambiguo habent, et qui
 nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant
 credere, hi fora omnia et ambulacra et theatra impleant theolo-
 gia, neque Solem verentur talis impudentiae testem facere.*

sequens fuerit: ut ^g ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam aedificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones et discordiam pareret: quibus plebs conspectis, saepe nescit quo se verteret, culpam in sacras literas rejecit, et eas tamquam venenatas coepit fugere. Religio autem passim non in mentis puritate, sed, quasi reducto Judaïsimo, in ritibus collocari coepit: ^h et in iis, quae corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent, ⁱ itemque in studio flagrante semel electarum partium: ^k tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi. Non dissimulavit Deus haec populi sui vitia: quin ^l ex ultimo Scythiae ^m ac Germaniae recessu immensa agmina, quasi diluvio, effudit in orbem Christianum: et cum datae ab his strages maximae non satis profecissent, ad corrigendos superstites, justo Dei permisso, ⁿ in Arabia Mahume-

^g *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam aedificabant]* Gen. xi. exprobrat has controversias Christianis saepe Mahumetes, praesertim Azoara xxvi. xxxii.

^h *Et in iis quae corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent]* 1 Tim. iv. 8. Coloss. ii. 23.

ⁱ *Itemque in studio flagrante semel electarum partium]* Rom. x. 2. 1 Cor. i. 12. et sequentibus.

^k *Tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi]* Salvianus libro iii. de Gubernatione Dei: *Praeter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud omnis coetus Christianorum, quam sentina vitiorum?*

^l *Ex ultimo Scythiae]* Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

^m *Ac Germaniae recessu]* Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Longobardos.

ⁿ *In Arabia Mahumetes, &c.]* Digna est quae legatur
vita

Mahumetes novam sevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Christiana religione, sed quae verbis quodammodo exprimeret vitam magnae partis Christianorum. Accepta haec religio primum a Saracenis, qui ab Heraclio Imperatore defecerant: quorum armis brevi subacta Arabia, Syria, Palaestina, Aegyptus, Persis, post infessa Africa, et trans mare etiam Hispania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, tum Turcae maxime exceperunt, gens et ipsa pugnacissima; quae post longa adversum Saracenos certamina, in foedus invitata facile suscepit religionem suis moribus congruentem, imperiique majestatem in se transtulit. Captae Asiae Graeciaeque urbes, et promota armorum felicitate, in Hungariam Germaniaeque fines inventum est.

Sect. II. *Everfio fundamenti Mahumetistarum, de non inquirendo in religionem.*

Haec religio plane ad fundendum sanguinem facta multum ritibus gaudet, ^p credique sibi vult, nulla inquirendi libertate: unde librorum, quos sanctos habet, lectio plebi interdicta est. Quod ipsum

vita Mohammedis, Anglico sermone scripta, ab *Humf. Prideaux* et Londini edita anno 1697. Sed prae ceteris omnibus legenda ea, quae ab *Abul' Feda* Arabice scripta et edita a Viro doctissimo *Joan. Gagnierio*, cum eximiis notis. Clericus.

o *Tum Turcae maxime exceperunt*] Vide *Turcica* Leunclavii, et *Laonicum Chalcocondylam*.

p *Credique sibi vult nulla inquirendi libertate*] *Alcoranus* Azoara xiii. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam sequimur.

ipsum statum manifestum est indicium iniquitatis. Merito enim suspecta merx est, quae hac lege obtruditur, ne inspicere possit. Verum quidem est, non aequalem esse omnibus ad omnia cognoscenda, perspicaciam, multos arrogantia, alios affectibus, consuetudine nonnullos in falsum abripi, sed ^q ut via ad aeternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quaerunt, se suaque omnia Deo subjicientes, et eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi. Et sane cum judicandi vim Deus inseruerit humanae menti, nulla pars veri dignior est, in quam ea impendatur; quam illa, quae ignorari, sine amittendae salutis aeternae periculo, non potest.

Sect.

q Ut via ad aeternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quaerunt, se suaque omnia Deo subjicientes, et eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi.] Responsio ad quaestionem iv. ad Orthodoxos, inter opera Iustini: "Ὅτι ὁ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὐρέσεως τῶ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητῶντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὐρίσκει, καὶ τῶ κρῶντι ἀνοίγῃται. Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quaerit veritatem, testatur Dominus dicens: Quisquis petit, accipit: et qui quaerit, inveniet, et pulsanti aperietur. Origenes viii. contra Celsum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐροῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργός, τὴν ἐκάστου παραίτησιν ζητῶσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βελομένην καὶ ἀξίαν κείνων, καὶ τέτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προσείας αὐτοῦ. Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta spectat, auditque, aequa retribuere voluntati ipsum quaerenti, ac pie vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem sui patrocinii.

Se&t. III. *Probatio adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebraeorum et Christianorum, eosque non esse corruptos.*

^r Mosem a Deo missum, ^f item Jesum, ^t et viros sanctos fuisse, qui Jesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejusque sectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, ^u multa narrantur, plane contra quam a Mose et ab Jesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis unum sumamus exemplum, Jesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque a multis, omnes Apostoli discipulique Jesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, ^x Jesum clam subductum fuisse in coelum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum; ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judaeorum oculos. Haec obiectio evadi non potest, nisi dicat Mahumetes, quod et dicit, ^y libros cum Mosis, tum discipulorum Jesu,

^r *Mosem a Deo missum*] Azoara v. xxi.

^f *Item Jesum*] Azoara v. xii.

^t *Et viros sanctos fuisse qui Jesu disciplinam primi propagarunt*] Azoara v. lxxi.

^u *Multa narrantur plane contra quam a Mose et ab Jesu discipulis sunt prodita*] Ut templum Mechae structum ab Abrahamo, Azoara ii. Alia de Abrahamo, Azoara xxxi. Confusa Gedeonis et Saulis historia, Azoara iii. in historia Exodi multa, Azoara xvii. et xxx. et xxxviii. In historia Josephi multa, Azoara xxii. de avibus ab Abrahamo disfectis, et in vitam revocatis, Azoara iv. de Maria apud Zachariam educata. Azoara v. de avibus ex luto factis per Jesum, ibidem, et xiii.

^x *Jesum clam subductum fuisse in coelum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum, ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judaeorum oculos*] Azoara xi.

^y *Libros cum Mosis tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse*] Azoara ix. ^z *Jesus*

Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse. Sed hoc commentum jam supra a nobis libro tertio refutatum est. Certe si quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetistae, idque sufficere dicerent adversus non probantes: ait ipsi ultro adferre, pro integritate sui libri, ea argumenta non possent, quae nos afferimus, de sparsis statim exemplis per orbem terrarum, et quidem, non ut Alcorani, uno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa caetera. Persuadent sibi Mahumetistae, Johannis capite xiv. ubi de Paracleto mittendo agitur, existisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleverint. Sed hic ab ipsis libet quaerere, hanc scripturae mutationem velint ne factam post Mahumetis adventum, an antea. Post Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore exstarent toto orbe plurima, non Graeca tantum, sed Syriaca, Arabica, et in disitis ab Arabia partibus, Aethiopica, et Latina exemplaria non unius versionis: haec autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturae varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid dicturus esset Mahumetes. Imo si Mahumetis dogma nihil haberet Jesu dogmati contrarium, non magis difficiles fuissent Christiani, in libris ejus recipiendis, quam in libris Mosis et prophetarum Hebraeorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil scriptum fuisse, aut de Jesu dogmate, aut de Mahumetis: doceret aequitas, pro Jesu dogmate habendum, in quod Christiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetistae consentirent.

Sect. IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Christo.*

Conferamus jam utriusque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus, utrum utri praeferendum sit: ac primum de auctoribus videamus. ^z Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille, in lege et prophetis promissus: ^a ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum, ^b Mens, ^c Sapientia: ^d dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse. ^e Mahumetes, solito naturae ordine genitus etiam a suis creditur. Jesus vitae semper immaculatae, cui nihil objici posset: ^f Mahumetes diu raptor, ^g mulierosus semper. ^h Jesus in coelum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in sepulchro detinetur. Uter potius sequendus sit, quis non videat?

Sect. V. *Item facta utriusque.*

Accedant utriusque facta. ⁱ Jesus visum caecis,

^z *Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in Lege et Prophetis promissus*] Azoara xxix.

^a *Ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum*] Azoara v. xi. et in libro doctrinae Mahumetis. Jesum a Mahumete vocari λέγον, καὶ πνεῦμα Θεῶν, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos.

^b *Mens*] Azoara iv. xi. xxix. et in dicto libro.

^c *Sapientia*] Dictis locis.

^d *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse*] Azoara xxxi.

^e *Mahumetes solito naturae ordine genitus etiam a suis creditur*] Vide librum Generationis Mahumetis.

^f *Mahumetes diu raptor*] Vide Chronica Mahumetis versa ex Arabico. Vide Disputationem Saraceni et Christiani a Petro Abbate Cluniacensi editam.

^g *Mulierosus semper*] Azoara xlii. xliii. lxxv. et lxxvi. Vide dictam Disputationem.

^h *Jesus in coelum evectus, fatente Mahumete*] Azoara xi.

ⁱ *Jesus visum caecis, claudis gressum, aegrotis sanitatem dedit,*

cis, claudis gressum, aegrotis sanitatem dedit, imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis.
^k Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis. Secuti tamen sunt, qui ei et miracula attribuerent: at qualia? Nempe, quae aut arte humana facile possunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli sunt testes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quae sui absurditate refelluntur, ¹ ut de magna Lunae parte in manicam ipsius delapsa, et ab ipso remissa; ad reddendam sideri rotunditatem. Quis non dicat in causa dubia, ei legi standum, quae certiora pro se habet divinae approbationis testimonia? Videamus et eos, qui hanc et illam legem primi susceperunt.

Se^{ct}. VI. *Eorum qui primi utramque religionem receperunt.*

Qui Jesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitae simplicis: convenit autem Deo, ut tales neque sermonum praestigiis, neque specie

dedit, imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis] Azoara v. xiii.

^k *Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis]* Azoara iii. xiv. xvii. xxx. lxxi. [Vide, hac de re, vitam Mohammedis Anglica Lingua editam ab erudito Vi- ro Humfredo Prideauxio p. 30. ubi multis ostendit Pseudo- prophetam non ausum miracula ulla jactare. Attamen, sequaces ejus multa jactarunt, ut liquet ex Vita Moham- medis ab Abul' Feda scripta, de qua jam antea. Clericus.

¹ *Ut de magna Lunae parte in manicam ipsius delapsa, et ab ipso remissa]* Azoara lxiv. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum Oratione in Mahu- metem, sect. 23.

cie prodigiorum, decipi patiatur. At^m qui Mahumetismum primi susceperunt praedones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

Seçt. VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata est.*

Sequitur ut modum ostendamus, quo religio utraque propagata est. De Christiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus esse ex miraculis, non Christi tantum, sed et discipulorum, et qui eis successerunt, tum vero ex ipsa malorum et suppliciorum patientia. At Mahumetismi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves aerumnas ac dura mortium genera ob eam professionem pertulerunt. Sedⁿ religio illa, quo arma eunt, sequitur, armorum accessio est: ° nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam bellorum successum, et imperii magnitu-

^m Qui Mahumetismum primi susceperunt praedones erant] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod *λῆσταις* significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. iii. cap. de Periodo Arabum. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem sunt sequuti; sed vox Arabica, ad quam respicit Scaliger, significat *clam furari*, non *praedari*. Nec credibile est ipsos infame nomen sibi adsumsisse; ne jam dicam fuisse hoc antiquius Mohammede, cum apud *Ptolemaeum* et *Philostorgium* inveniatur. Itaque malim eorum sequi sententiam, qui deducunt Saracenorum nomen a voce שַׂרְק Schark, quae orientem sonat, unde שַׂרְקִיין Schar-kiin, Saraceni, seu Orientales, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi *Eduard. Pocockium* ad specimen Hist. Arabum, ab initio. Clericus.

ⁿ Religio illa, quo arma eunt, sequitur, armorum accessio est] Azoara x. xviii. xxvi.

° Nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam bellorum successum, et imperii magnitudinem] Azoara xxxiii. xlvii.

p Notat

magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica sacra ipsi improbant. Et tamen scimus, quantae fuerint Persarum, Macedonum, Romanorum victoriae, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetistis semper prosperi bellorum eventus. ^p Notae clades, quas plurimis in locis terra marique acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quae vires tam incertas habet, quaeque bonis ac malis communis esse potest, nota esse certa verae religionis: eoque minus, quod arma eorum iniusta sunt; ^q cum saepe ea moveant adversus populos sibi non molestos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere possint, nisi solam religionem, quod maxime est irreligiosum. Nam
^r cultus

^p *Notae clades*] Quae a temporibus *Grotii* majores fuere. Expulsi enim sunt, post multas clades, ditione Austriaca, Hungaria, Transsilvania et Peloponneso, ante aliquot annos; visumque Turcicum Imperium, ab eo tempore, retro sublapsum referri. *Clericus*. Anno quidem 1715. post haec notulas primum editas, recuperarant Turcae Peloponnesum, segniter a Venetorum Praefectis defensam. Sed anno sequente 1716. cum Hungariam et Corsicam Insulam invadere conarentur, primum sunt in Hungaria ingenti praelio victi a Caesarianis copiis, quibus *Eugenius a Sabaudia* praeerat, amiseruntque urbem *Themiscyram* ad deditionem, vehementi oppugnatione, adactam; tum a Corcyra, virtute Comitum *Schulemburgii*, non sine clade, repulsi in classem suam aufugerunt. Cum haec scriberem mense Aprili 1717. minabantur se novis copiis conscriptis eadem tentaturos, quibus tamen Caesariani non multum moveri videbantur. *Clericus*. Revera sunt, sequente aestate, ad Albam Graecam ingenti praelio victi, eodem *Eugenio* duce, eaque Urbs et Pars Serviae in potestatem Caroli VI. Caesaris Aug. reductae. *Idem*.

^q *Cum saepe ea moveant adversus populos sibi non molestos*] Azoara xix.

^r cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo et suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, sed credere se simulat, ut malum vitet. Qui mali sensu aut metu extorqueri assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis diffidere. Rursus autem hunc ipsum obtentum religionis ipsi destruunt, cum subactos sub imperium patiantur uti, qua velint, religione, imo et ^r palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.

Sect. VIII. *Praeceptorum inter se.*

Contendamus inter se et praecepta. Hinc patientia praecipitur, imo et benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: ^r inde discedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, praestat ipse, et affigendum uni amorem exemplo suo docet: ^u ibi aliae super alias mulieres, nova semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata religio, ut eo bene culta fructus exferat humano generi utiles: ibi eadem

^r *Cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat*] Lactantius libro x. c. 20. *Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis adversus est, jam sublata, jam nulla est.*

^r *Palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse*] Azoara i. et xii. Liber de Doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

^t *Inde discedendi licentia*] Vide Euthymium, et eos qui de rebus Turcicis scripsere.

^u *Ibi aliae super alias mulieres*] Azoara iii. viii. ix. xxxiii.

eadem ^x in circumcissione, ^y aliisque rebus per se mediis, vim suam prope totam consumit. Hic temperatus ciborum vinique usus permittitur: ibi ^z vetitum sue vesci, ^a bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus est ad animi et corporis bona cum modo sumptum. At ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia praecessisse non mirum est: posteam vero publicatam, redire ad figuras praeposterum. Neque ulla potest causa adferri, cur post Christianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

Sect. IX. *Solutio ejus quod obijciunt Mahumetistae de Dei filio.*

Offendi se aiunt Mahumetistae, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur, quasi filii vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo adscribit non minus indigna, quam si uxorem habere diceretur: puta ^b manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: ^c gestari in sella, et his similia. Nos vero cum Jesum Dei filium dicimus,

^x *In circumcissione*] Vide et Bartholomaeum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

^y *Aliisque rebus per se mediis*] Ut lotionibus, Azoara ix. Vide et Euthymium.

^z *Vetitum sue vesci*] Azoara ii. xxvi.

^a *Bibere vinum*] Vide Euthymium, et alios qui res Sarcenicis scripserunt.

^b *Manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. i. et cap. xiv. et apud Cantacuzenum, Oratione in Mahumetem ii. sect. 18. et oratione iv. non longe a principio.

^c *Gestari in sella*] Ibidem.

cius, hoc significamus, quod ipse ^d cum eum, verbum Dei dicit: ^e verbum enim ex mente, suo quodam modo, gignitur: adde jam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente, natus est, quod in coelum evectus Dei potestate; quae et ipsa Mahumeti confessa ostendunt ^f Jesum, singulari quodam jure, Dei filium appellari posse, et debere.

Sect. X. *Absurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in scriptis Mahumeticis ^g quam multa sint a veritate historiae aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis est fabula ^h de pulchra muliere; quae ab angelis vino captis solenne didicerit carmen, quo in coelum adscendi et ex eo descendi solet: quae cum adscendisset in multam coeli altitudinem, deprehensam a Deo, ibique fixam, atque eam esse stellam

^d Cum eum verbum Dei dicit] Vide supra.

^e Verbum enim ex mente suo quodam modo gignitur] Vide Platonem in Convivio, et Abarbanelem in Dialogo qui vulgo Leonis Hebraei dicitur. Vide hac de re et Euthymium in dicta Disputatione, ubi ait, ὅσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τῆς αὐτῆς γίνεταινόςμηνος, et caetera: Cardinalem Cusanum lib. i. cap. 13. et sequentibus, contra Mahumetistas: Richardum cap. 9. et 15.

^f Jesum singulari quodam jure Dei filium appellari posse et debere] Luc. i. 35. Johan. x. 36. Actor. iii. 13, 14, 15. xiii. 33. Hebr. i. 5. v. 5. In dicto libro doctrinae Mahumetis Jesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

^g Quam multa sint a veritate historiae aliena] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo Sol quiesceret, Azoara xxviii. de Solomone, Azoara xxxvii.

^h De pulchra muliere] In libro Doctrinae Mahumetis est haec fabula, sumpta ex libro Enarrationum. Vide et Cantacuzenum Oratione ii. in Mahumetem, c. 15.

lam Veneris. Talis illa ⁱ de mure in nave Noë nato, ex elephanti stercore: ^k contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime ^l de morte in arietem commutanda, qui medio inter coelum et inferos spatio sit stabulaturus, ^m et de epulis in vita altera excernendis per sudorem, ⁿ deque mulierum gregibus cuique assignandis, ad concubitus voluptates: quae profecto talia sunt omnia, ut oporteat culpa sua esse in stuporem datos, qui istis fidem habent, praesertim cum Evangelii lux ipsos circumfulgeat.

Señt. XI. *Peroratio ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officii sui admonentur.*

Hac ultima disputatione absoluta, sequitur peroratio, non jam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quae dicta sunt haëtenus, ut et quae recta sunt fiant, et quae prava vitentur. Primum ^o ut puras manus elevent ad Deum

ⁱ De mure in nave Noë nato ex stercore elephantis] Sunt haec dicto libro doctrinae Mahumetis.

^k Contra autem fele ex leonis halitu] Ibidem.

^l De morte in arietem commutanda] In fine dicti libri doctrinae Mahumetis.

^m Et de epulis in vita altera excernendis per sudorem] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

ⁿ De mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptatem] Vide quae supra adducta ad librum secundum.

^o Ut puras manus elevent ad Deum illum] 1 Tim. ii. Jac. iv. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.* p Qui

um illum, ^p qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo, ^q cum certa fiducia eum curam nostri gerere: ^r cum, nisi ejus permissu, ne passer quidem cadat; ^t ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, prae eo, cui et in corpus, et in animum, aequale jus est. ^u Confidant non Deo tantum Patri, sed et ^v Jesu: ^x quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos praestet: ^y quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, aeternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde ^z sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicitè custodire: atque eam ob rem etiam ^a saepe legere sacra scripta, quibus

^p *Qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo*] Coloss. i. 16. Hebr. xi. 3. Actor. iv. 24. 2 Macch. vii. 28.

^q *Cum certa fiducia eum curam nostri gerere*] 1 Petr. iii. 11. v. 7.

^r *Cum nisi ejus permissu ne passer quidem cadat*] Matth. x. 29.

^t *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere possunt, prae eo, cui et in corpus et in animum aequale jus est*] Matth. x. 28. Lucæ xii. 4.

^u *Confidant non Deo tantum Patri, sed et Jesu*] Joh. xiv. 1. Hebr. iv. 15, 16. Eph. iii. 12. et 17.

^v *Jesu*] Adde: filio ejus unigenito, quem Mediatorem inter se et nos esse voluit, cui potestatem omnem in coelo et terra tribuit. Clericus.

^x *Quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos praestet*] Actor. iv. 12.

^y *Quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, aeternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt*] Joh. viii. 41. et sequentibus: Matth. vii. 21. Joh. xv. 14. 1 Joh. ii. 3, 4.

^z *Sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum sollicitè custodire*] Matth. xiii. 44, 45. 1 Cor. iv. 7. 1 Tim. vi. 20. 2 Tim. i. 14.

^a *Saepe legere sacra scripta*] Coloss. iv. 16. 1 Thess. v. 27. Apoc. i. 3.

^b *Nam*

quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. ^b Nam et fideliores fuisse eorum scriptores et afflatus divini pleniores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: ^c sed adferendum animum paratum obsequio: id si fiat, ^d nihil eorum nos fugiturum, quae credi, sperari, aut fieri a nobis debent: ^e atque eo modo ali et excitari in nobis illum spiritum, ^f qui futurae felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur praeterea ab imitatione Paganorum: ^g primum in cultu falsorum Deorum, ^h qui nihil sunt, nisi vana nomina, ⁱ quibus mali daemones utuntur, ^k ut nos a veri Dei cultu avertant: ^l quare non posse

^b Nam et fideliores fuisse eorum Scriptores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent] Tertullianus de haereticis sic loquitur in Praescriptione: Solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit. Vide et quae sequuntur ibidem longe utilissima.

^c Sed adferendum animum paratum obsequio] Johan. vii. 17. v. 44. Matth. xi. 25. Philipp. ii. 15. 2 Petri iii. 16. Osee xiv. 10.

^d Nihil eorum nos fugiturum, quae credi, sperari, aut fieri a nobis debent] 2 Tim. iii. 15, 16. Joh. xx. 31. 1 Petr. i. 23.

^e Atque eo modo ali in nobis et excitari illum spiritum] 2 Tim. vi. 1 Thess. v. 19.

^f Qui futurae felicitatis arrhabo est datus] Ephes. i. 14. 2 Cor. i. 22. v. 5.

^g Primum in cultu falsorum Deorum] 1 Cor. viii. 5, 6.

^h Qui nihil sunt nisi vana nomina] Ibidem. v. 4. x. 19.

ⁱ Quibus mali Daemones utuntur] 1 Cor. x. 20. Apoc. ix. 2.

^k Ut nos a veri Dei cultu avertant] Matth. xiii. 19. Eph. ii. 2. Apoc. ix. 9. 2 Thess. ii. 9.

^l Quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul et Christi sacrificium nobis prosit] 1 Cor. x. 20.

m Secundo,

posse nos eorum sacris participare, ita ut simul et Christi sacrificium nobis profit: ^m secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam a cupiditate dictatam; ⁿ unde Christianos longissime abesse oporteat, ^o qui non tantum Paganis praestare multum debeant, ^p sed et Judaeorum legisperitis et Phariseis, quorum iustitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad coeleste regnum perveniatur. ^q Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis, ^r observationem mandatorum Dei, ^s novum opificium, ^t fiduciam in diligendo efficacem, ^u unde agnoscantur veri Israëlitae, ^x mystici Judaei, hoc est, Dei laudatores. ^y Ciborum discrimina,

^m *Secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam a cupiditate dictatam*] Eph. ii. 3. Tit. ii. 14.

ⁿ *Unde Christianos longissime abesse oporteat*] 2 Corinth. vi. 15.

^o *Qui non tantum Paganis praestare multum debeant*] Mat. v. 47. vi. 7, 32.

^p *Sed et Judaeorum legisperitis et Phariseis, quorum iustitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad coeleste regnum perveniatur*] Matth. v. 20. xxiii. 23. Rom. iii. 20. Galat. ii. 16.

^q *Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis*] 1 Cor. vii. 19. Galat. v. 6. vi. 15. Philipp. iii. 3. Ephes. ii. 11. Coloss. ii. 11. Rom. ii. 29.

^r *Observationem mandatorum Dei*] 1 Cor. vii. 19.

^s *Novum opificium*] Galat. vi. 15.

^t *Fiduciam in diligendo efficacem*] Galat. v. 6.

^u *Unde agnoscantur veri Israëlitae*] Rom. ix. 6. 1 Cor. x. 18. Gal. vi. 16. Joh. i. 47.

^x *Mystici Judaei, hoc est, Dei laudatores*] Rom. ii. 28. Philo de Allegoriis: Τὸ ἐξομολογεῖσθαι ὁ Ἰσραὴλ σύμβολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

^y *Ciborum discrimina*] Actor. x. 13, 14, 15. xv. 19, 20. 1 Cor. x. 25. Col. ii. 16, 21.

^z *Sabbata*]

discrimina, ^z sabbata, ^a dies festos, ^b umbras esse rerum, quae in Christo et Christianis existant. Ex occasione Mahumetismi haec adferuntur monita, ^c praedictum a Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui a Deo se missos mentirentur; ^d sed etiamsi angelus de coelo veniret, non recipiendum esse dogma aliud, ^e quam illud Christi, tantis testimoniis probatum. Quippe ^f olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per filium suum, ^g rerum omnium Dominum, ^h splendoris paterni effulgentiam, substantiae ejus expressam imaginem, ⁱ per quem condita sunt, quae fuerunt, aut erunt, ^k qui suo imperio agit ac fert omnia, ^l et

^z Sabbata] Coloss. dicto loco.

^a Dies festos] Ibidem. Rom. xiv. 5.

^b Umbras esse rerum quae in Christo et Christianis existant] Col. ii. 17. Hebr. x. 1.

^c Praedictum a Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui se a Deo missos mentirentur] Joh. v. 43. 2 Thess. ii. 9. Matth. vii. 15. xxiv. 11. Marci xiii. 22. 1 Joh. iv. 1.

^d Sed etiamsi Angelus de coelo veniret, non recipiendum esse dogma aliud] Gal. i. 8.

^e Quam illud Christi tantis testimoniis probatum] 1 Joh. v. 7, 8. Hebr. ii. 9. xii. 1. Johan. i. 7. v. 32, 37, 39, 46. Luc. xxiv. 27. Act. ii. 22, 23. x. 43.

^f Olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum] Hebr. i. 2.

^g Rerum omnium Dominum] 1 Corinth. xv. 27. Hebr. ii. 5.

^h Splendoris paterni effulgentiam, substantiae ejus expressam imaginem] Hebr. i. 3.

ⁱ Per quem condita sunt quae fuerunt, aut erunt] Ibidem. Coloss. i. 6.

^k Qui suo imperio agit ac fert omnia] Heb. i. 3. Apoc. i. 5.

l Et

^l et expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus, ^m dignitatem supra angelos consecutus est: ⁿ quo proinde legis auctore nihil potest expectari magnificentius. Revocatur etiam, eadem occasione, ipsis in memoriam ^o arma Christi militibus assignata, non esse qualibus Mahumetes nititur, sed spiritus propria, apta expugnantis munitionibus, quae se adversus Dei cognitionem erigunt: pro scuto fiduciam, quae tela ignita diaboli repellat: pro lorica, justitiam si ve rectitudinem vitae; ^p pro galea, quae quod infirmissimum est tegat, spem aeternae salutis, ^q pro ense vero tradita divinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post haec exhortatio ^r ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendavit: ^f non multos inter nos esse doctores debere, sed unum

l Et expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus] Heb. i. 3. ix. 12. Matth. xx. 28. i Joh. ii. 2. iv. 10. Mat. xxvi. 64. Marci xvi. 19. Act. ii. 33, 34. vii. 55, 56. Rom. viii. 34. Ephes. i. 20. Coloss. iii. 1. Hebr. viii. 1. x. 12. xii. 5. *m Dignitatem supra Angelos consecutus est]* i Petr. iii. 22. Hebr. i. 13. Eph. i. 21.

n Quo proinde legis auctore nihil potest expectari magnificentius] Hebr. ii. 3, 4, 5, 6, 7, 8. iii. 3, 4, 5, 6.

o Arma Christi militibus assignata] Rom. xiii. 12. 2 Cor. vi. 7. x. 4. Ephes. vi. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

p Pro galea] Vide praeter dictum ad Ephesios locum, i Thess. v. 8.

q Pro ense vero] Vide praeter dictum locum, Eph. vi. 17. Hebr. iv. 12. Apoc. i. 16.

r Ad mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam serio commendavit] Joh. xiv. 27. xiii. 34, 35. xv. 12, 17. xvii. 20. et sequentibus: xx. 19, 26. i Joh. iii. 23. Adde Ephes. iii. 14. et sequentibus: vi. 16. Hebr. xiii. 20. Mat. v. 9.

f Non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum] Matth. xxiii. 8. Jacob. iii. 1. t Omnes

unum Jesum Christum: ^t omnes Christianos in idem nomen baptizatos: ^u quare non debere inter ipsos sectas esse et scissuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, suggeruntur dicta illa apostolica, ^x sapiendum temperanter, ^y pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est: ^z si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, ^a ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant: ^b si qui intelligentia praestent caeteris, par esse, ut et studio erga caeteros excellant: ^c hos vero, qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec et ipsis Deus veritatem latentem aperiat: ^d interim, de quibus constat, retinenda, et opere

re

^t Omnes Christianos in idem nomen baptizatos] Rom. vi. 3, 4. 1 Cor. i. 13, 15. Galat. iii. 27. Eph. iv. 5. Col. ii. 12.
^u Quare non debere inter ipsos sectas esse et scissuras] 1 Cor. i. 10. xi. 18. xii. 25.

^x Sapiendum temperanter] Rom. xii. 3, 16. 1 Cor. iv. 6.
^y Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est] Dicto loco ad Romanos, et xii. 6. 2 Cor. x. 13. Ephes. iv. 7, 15, 16.

^z Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem] Rom. xiv. 1. xv. 2. 1 Cor. viii. 7.

^a Ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant] Rom. xiv. 1. 2 Cor. xii. 20. Gal. v. 20. Philipp. i. 16. ii. 3, 15. 1 Cor. xi. 16.

^b Si qui intelligentia praestent caeteris, par esse ut et studio erga caeteros antecellant] Rom. viii. 1, 2, 3, 9. xii. 8, xiii. 3, 14, 16. 1 Cor. xiii. 2. 2 Cor. vi. 6. viii. 7. 2 Petr. i. 5, 6.

^c Hos vero qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec et ipsis Deus latentem veritatem aperiat.] Philip. iii. 15. Eph. iv. 2. 1 Cor. xiii. 4, 7. 1 Thess. iv. 14. 2 Cor. vi. 6. Galat. v. 22. Coloss. iv. 11. 2 Tim. iv. 2. Luc. ix. 54, 55.

^d Interim, de quibus constat, retinenda, et opere implenda] Philip. iii. 16. Jacobi. i. 22, 23, 24, 25.

C c

e. Nunc

re implenda. ^e Nunc ex parte sciri: ^f venturum illud aevum, quo omnia certissime cognoscenda sint. Etiam hoc rogantur singuli, ^g ne inutile detineant talentum sibi concreditum: ^h sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant: ⁱ quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutareque sermones, ^k sed et emendatae vitae exemplum; ut ex servis de bonitate Domini, et ex actionibus de legis puritate iudicium fiat. Postremo loco reversa, unde exierat, ad lectores populares oratio obsecrat eos, ^l si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias: ^m si quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturae hominum ad multos errores pronae, ⁿ tum et loci ac temporis, quo opus

^e *Nunc ex parte sciri*] 1 Cor. xiii. 9, 12.

^f *Venturum illud aevum, quo omnia certissime cognoscenda sint*] Ibidem v. 10, 12. 1 Joh. iii. 2. Matth. v. 8.

^g *Ne inutile detineant talentum sibi concreditum*] Matth. xxv. 15, et sequentibus.

^h *Sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant*] 1 Cor. ix. 19, 20, 21, 22.

ⁱ *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutareque sermones*] Gal. vi. 6. Ephes. iv. 29. 2 Tim. i. 13. Tit. ii. 8.

^k *Sed et emendatae vitae exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, et ex actionibus de legis puritate iudicium fiat*] 1 Petr. iii. 1, 16. Ephes. vi. 6. 2 Tim. ii. 24. 1 Petr. ii. 12. Ephes. iv. 1. Philipp. i. 27.

^l *Si quid hic boni est, de eo Deo agant gratias*] Jacob. i. 17. 2 Thess. i. 3. 1 Corinth. i. 4.

^m *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturae hominum ad multos errores pronae*] Jac. iii. 2. Gal. vi. 1, 2.

ⁿ *Tum et loci*] Quod optimus et doctissimus vir Lupisnienfi carcere, cur in perpetuum damnatus erat, teneretur; quo loco et tempore profecto tot insignia opera summa eruditione, limatissimo iudicio et ingenio singulari numquam

opus hoc effusum verius, quam elaboratum est.

quam elaborare potuisset, sine incredibili constantia, animique tranquillitate et fide in Deum inconcussa; ob quae bona in eum collata, in usum totius Christianitatis, Deo gratias agent quicumque animo veritatis studioso cum cetera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus. *Clericus.*

F I N I S.

TYPOGRAPHUS LECTORI S.

QUUM de nova hac editione sic adoranda cogitarem, ut adnotationes ipsius textus verbis subjuncta, uno intuitu conspici possent, ea prae primis difficultas sese obtulit, ut notae longiores continuam textus seriem vel omnino interromperent, vel saltem difficilem redderent. Cui cum alio modo obviam ire non possem, quaedam ex allegatis Graecis longioribus (quae et longe major Lectorum numerus ut plurimum negligere solet) retenta tantum interpretatione Latina, ad calcem libri rejicere consultum duxi. Itaque ea, ne quid opusculo deficiat, hic exhibeo, simulque paginae numerum quae interpretationem Latinam continet adjicio.

LOCA PRAETERMISSA.

Pag. 30. Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔ-
 χειν ἰδέαν ἔρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως
 μετὰ δὲ ταῦτα διασάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν
 κόσμον περιλαβεῖν ἀπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν
 ὃ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτῷ
 πρὸς τὰς μετεωροτάτους τύπους συνδραμεῖν. ἀνωφερὺς ὕψους τῆς
 τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν καφύτητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἡλι-
 ον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄσρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δί-
 νῃ. τὸ ὃ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως
 ἐπὶ τ' αὐτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος, εἰλέμενον δ' ἐν ἑαυτῷ,
 καὶ συσπρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν,
 ἐκ ὃ τῶν σερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς
 ἀπαλὴν, ταύτην ὃ τὸ μὲν πρῶτον τῷ περὶ τὸν ἡλιον πυρὸς, κα-
 ταλάμψανθ' πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀνα-
 ζυμικμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαι τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ
 πολλὰς τύπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σιπηδύνας ὑμέσι λεπτοῖς
 περιεχομένας. ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἔλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τό-
 πων ἔτι, καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινώμενον· ἐπειδὴν τῆς χάρας κατε-
 φυγμένης ἄρῳ διάπυρ· ὁ αἶρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μετα-
 βολὴν ἐκ τῷ κατ' ὀλίγον, ζωογονομένον ὃ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς
 θερμασίας τὸν εἰρημειὸν τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐ-
 τήκα τὴν τροφήν ἐκ τῆς πίπτουσης ἀπὸ τῷ περιέχοντι ομί-
 χλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τῷ καύματι σερεῦσθαι. τὸ δ' ἔσ-
 χατον τῶν κυοφορμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ
 τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιόραγόντων, ἀναρῶναι καὶ
 φανῆναι παντοδαπούς τύπους ζώων· ταύτων ὃ τὰ μὲν πλείους
 θερμασίας κεκοινωνηκότες πρὸς τὰς μετεώρας τύπους ἀπελθεῖν,
 γενόμενα πτηνά. τὰ δὲ γεώδες ἀν' δεχόμενα συγκρίσεως
 ἐν τῇ τῶν ἐρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταρτί-
 σθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετεληφότες πρὸς τὸν
 ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά· τὴν ὃ γῆν
 αἰεὶ μᾶλλον σερεμένην ὑπὸ τε τῷ περὶ τὸν ἡλιον πυρὸς καὶ τῶν

πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μεζόνων
ζωογονεῖν. ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλα μίξεως ἐκαστα γεννᾶσθαι
τῶν ἐμφύχων, ἔοικε ὃ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως εἰδ' Εὐριπίδης
διαφανεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τῆ φυσικῆ.
ἐν γὰρ τῇ Μετανύκτῃ τίθησιν ὅτως.

Ὡς ἑρᾶνός τε γαῖα τ' ἦν μορφή μία.

Ἐπει δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχθα,

Τίκτεσι πάντα καὶ ξέδωκαν εἰς φάθ',

Δένδρη, πετεινά, θήρας, ἃς θ' ἄλμη τρέφει,

Γέν' τε θνήτων.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλή-
φαιμεν. τῷ ὃ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον
εἶναι τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν
γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. κατὰ γὰρ τὴν Θεοαίδα τῆς Αἰ-
γυπτῆ, καθ' ἃς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλ' ὅ
καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τῶτο καθύπερ γινομένης, τῆς ὃ περὶ τὸν
ἥλιον θερμασίας ἄνω προσπεσέσης, καὶ διὰ τῶτο καὶ πολλὰς
τόπας τῆς ἐπιφανείας σήμεως γινομένης, πληθῶ μιν ἐκ γῆς
ἀναγίμνητον γεννᾶσθαι. καὶ τ' ἐν τῇ γῇ σκληρὰς γεγεννημέ-
νης καὶ τῇ περιέχοντι αἶρ' ἐκέτι διατηρῶντι τὴν ἐξ ἀρχῆς
εὐταξίαν καὶ εὐκράσιαν φύεσθαι ζῶα, φανερόν εἶναι λέγουσι, διότι
κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωο-
γονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμφύχων.

P. 179.] Μετὰ ὃ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχαρί-
ων τις Ἀδαδ' ὄνομα πλεον ἰσχύσας, Δαμασκῆ τε καὶ τῆς
ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε. πόλεμον δ' ἐξενέγκας
πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κρι-
θεὶς, ὑδάτη τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ἣ ἠτᾶται, ἀφίς' ἔδο-
ξεν εἶναι βασιλέων ῥώμη τε καὶ ἀνδρεία. τελευτήσαντ' δ'
ἐκείνους, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον, ἐκάστου παρὰ τῷ
πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τὸ ὄνομα τῶτο ἐκδεχομένους, ὥσπερ αἱ
Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγυπτῷ μέγιστον δὲ πάντων δυνατοὺς ὁ τρίτος,
ἐκταράχσθαι βεβλόμενος τὴν τῷ προπάτορι ἦτλαν, στρατεύτας
ἐπὶ Ἰουδαίους ἐπέβησε τὴν νῦν Σαμαρείτην καλεσμένην.

Ibid.] Ἀβιβάλης τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἰρώμῳ ἐβασίλευσεν. ἔτι τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μέζον τὸ ἄστυ πεποίηκε, καὶ τῷ Ὀλυμπίῳ Διὶ τὸ ἱερὸν καθ' ἑαυτὸ ὃν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξύ τόπον, συνήψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν, ἀναβὰς ὃ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευὴν. τὸν δὲ τυραννῶντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἰρώμον αἰνύματα καὶ παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀξίον τὸν δὲ μὴ δυνάμεντα λύσαι τὰ αἰνύματα πολλὰ τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι, εἶτα δὲ Ἀβδημόνον τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λύσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα δὲ Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἰρώμῳ προσαποτίσαι χρήματα.

Ibid.] Τελευτήσαντος δ' Ἀβιβάλης, διεδέξατο δὲ βασιλεῖαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἰρώμῳ, βιώσας ἔτη τριάκοντα τέσσαρα. ἔτι ἔχασε δὲ εὐρύχωρον, τόντε χρυσὸν κίονα δὲ ἐν τοῖς τῷ Διὶ ἀνέθηκεν, ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἔκοψεν, ἀπὸ τῶν λεγομένων ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν σέβας, κατελὼν τε τὰ ἀρχαῖα ἱερά, καινὰς ναὺς ὠκοδόμησεν, τότε τῷ Ἡρακλέει καὶ τῇ Ἀσάρτῃ τέμενος ἀνέρευσεν· πρῶτον τε τῷ Ἡρακλέει ἐγχεσθὶν ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μῆνι, εἶτα τὸ τῇ Ἀσάρτῃ, ὅποτε Τιτυοῖς ἐπεσφάτευσεν, μὴ ἀποδιδῶσι τὰς φόβας, ὥς καὶ ὑποτάξας αὐτῷ πάλιν ἀνέσχεψεν. ἐπὶ τέτων δὲ τις ἦν Ἀβδημόνῳ, πᾶς νεώτερός, ὃς ἐνέκα τὰ προβλήματα, ἃ ἐπέτασσε Σολομῶν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεὺς. ψιφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τότε τῷ βασιλείῳ ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κλίσεως ἕως. τελετήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεζάρῳ ὁ υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐπτά. μετὰ τῶτον Ἀβδάρατος ὁ τότε υἱὸς βιώσας ἔτη εἰκοσι ἑννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑννέα· τῶτον οἱ τῆς προφῆς αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπὶ ἐκλείσαντες ἀπώλεσαν. ὢν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δέκα δύο μετ' ὧς Ἀσαρτῳ ὁ Δελαιασάρτης, ὃς βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα. μετὰ τῶτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀσέρυμῳ βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑννέα. ἔτι ἀπώλετο ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν Φέλιπῳ ὃς λαβὼν

λαβὼν τὴν βασιλείαν ἤρξεν μῆνας ὀκτώ, βιώσας ἔτη πεντήκοστα. τῶτον ἀνείλεν Εἰθώβαλ^Θ ὁ τ' Ἀσάρτης ἱερεὺς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἔτη ἐξήκοντα ὀκτώ. τῶτον διεδέξατο Βαδέζορ^Θ υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα πέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑξ. τότε διαδόχ^Θ γέγονε Μάτγην^Θ ὁ υἱός, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑννέα. τότε διαδόχ^Θ γέγονε Φυγμαλίαν. βιώσας ὃ ἔτη πεντήκοστα ἑξ, ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαράκοντα ἐπτά. ἐν ὃ τῷ ἐπ' αὐτῷ ἐβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτῷ φυγῆσα ἐν τῇ Λιθύη πόλιν ὠκοδόμησε Καρχηδόνα.

Pag. 180.] Καὶ Ἐλεαῖ^Θ ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἑξ. ἐτ^Θ ἀποσάντων Κιτταίων ἀναπλεύσας, προσηγέγετο αὐτὸς πάλιν. ἐπὶ τέτῳ πέμψας ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν, ὅσις σπεισάμεν^Θ εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω ἀπέστη τὲ Τυρίων Σιδῶν καὶ Ἀρκε καὶ ἡ Παλαΐτιρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἱ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἐαυτὰς βασιλεῖ παρέδωκαν. διὸ Τυρίων ὅχ' ὑποταγέων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτὸς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἐξήκοντα καὶ ἐπικώπας ὀκτακοσίας. αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἀνδρας εἰς πεντακοσίας. ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. ἀναζείξας δ' ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τῷ ποταμῷ, καὶ τῶν ὑδραγωγίων οἱ διακαλύπτουσι Τυρίους ἀρύσασθαι, καὶ τὸτο ἔτεσι πέντε γενόμενον ἐκαρτέρησαι, πίνοντες ἐν φρεάτων ὀρυκτῶν.

Pag. 181.] Ἀκούσας ὃ ὁ πατὴρ αὐτῷ Ναβοπολλάσαρος ὅτι ὁ τέταρτος Σαλράπης ἔντε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποσάτης γέγονεν, ἐδυνάμενος αὐτὸς ἐτι κακοπαθεῖν, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβοχοδονόσορῳ ὅτι ἐτι ἐν ἡλικίᾳ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως ἐξεπέμψεν ἐπ' αὐτὸν. συμμίζας ὃ Ναβοχοδονόσορος τῷ ἀποσάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτῷ τε ἐκυρίευσεν, καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτῷ βασιλείαν ἐποίησεν τῷ τε πατρὶ αὐτῷ συνέβη Ναβοπολλά-

σάρῃ κατὰ τῷτον τὸν καιρὸν ἀφρώσαντι ἐν τῇ Βαβυλωνίῳ πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἔτη βεβασιλευκῷ εἰκοσιεννέα αἰσθόμεν^Θ ὃ μετ' ἐ πολὺ τὴν τῷ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορ^Θ, κατασῆσας τὰ κτ' τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τὰς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κτ' τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζεν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμίσας ὀλιγοσὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμης εἰς Βαβυλῶνα. καταλαβὼν ὃ τὰ πράγματα διοκείμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διαληφμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τῷ βελτίστῳ αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγενόμεν^Θ συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπισημειωμένοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς πολέμου λαφύρων, τό, τε βίβλη ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τὴν τε ὑπάρχουσαν ἐξαρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προχαρισάμεν^Θ καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μικρότερον δύνασθαι τὰς πολιορκούντας, τὸν πόλεμον ἀναστέφοντας, ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιβάλλειν τρεῖς μὲν τῆς ἑνδοῦ πόλεως περιβάλλειν, τρεῖς ὃ τῆς ἔξω τέτων, τὰς μὲν ἐξ ὅπτης πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τὰς ὃ ἐξ αὐτῆς πλίνθου. καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τὰς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύασκε τοῖς πατρικαῖς βασιλείαις ἑτέρας βασιλείας ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπερέκειναι ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν· μακρὰ δ' ἴσως ἔσθαι, εἰάν τις ἐξηγήται πλὴν ὅτι γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνέτελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε· ἐν ὃ τοῖς βασιλείαις τέτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνακοδομήσας, καὶ τὴν πόλιν ἀποδὲς ὁμοιοτάτην τοῖς ὁρίσι, καταφυεύσας δυνάμει παντοδαποῖς ἐξεργάσατο, καὶ κατασκευάσας τὸν καλέμενον κρεμασὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτῷ ἐπιθυμεῖν τὴν ὁρίαν διαθέσεως, ὡς τετραμμένην ἐν τοῖς μὲν Μιδίαν τοῖς μὲν μέλας τὸ ἀρξασθαι τῷ προεπιμένοντι τείχεσσι, ἐμπεσῶν εἰς ἀφρώσαν, μεταλλάξαι τὸν βίον, βεβασιλευκῶς ἔτη τεσσαράκοντα τρία.

Pag. 182.] Μεγαθένης ὃ φησὶ Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέ^Θ ἀλκιμώτερον γεγόντα ἐπὶ τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι ταύτας ὃ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐτέων εἰς τὰ δεξιά τῷ

Πόντῳ.

Πόντε κατοικίσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀνα-
βάς ἐπὶ τὰ βασιλῆα κατασχεδὴν Θεῷ ὅτεω δὴ. φθεγξάμε-
ν^ο ὃ εἶπεν ὅτως. Ἐγὼ Ναβχοδρόσο^ο, ὃ Βαβυλώνιοι,
τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορὴν, τὴν ὅτε βῆλ^ο
ὁμὸς πρύον^ο, ὅτε βασιλεία Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεί-
ται σθένεσι· ἥξει Πέρσης ἡμῖον^ο τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι
χρεώμεν^ο συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δελοσύνην· ἔδῃ συναίτι^ο
ἔσαι Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὐχέμα. ὡς εἶθε μιν, πρόσθεν ἢ δῆ-
ναι τὸς πολίτας, χάρυβδίν τινα, ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην
αἰδῶσαι πρὶ ῥίξον, ἢ μιν ἄλλας ὁδὸς σφαγέντα φέρεσθαι διὰ
τῆ ἐρήμης, ἵνα ὅτε ἄσσεια, ὅτε πάτ^ο ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νομῶν
ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἐν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μῆνον
ἀλώμενον, ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλει^ο ἀμύ-
νον^ο κυρήσαι. ὁ μὲν δεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνισεν.

Pag. 183.] Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι,
θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι. χῶραν ἐκά-
τω ἀπονείμαντα καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν τῷ χρόνῳ δ'
ἐκνευμένῳ ἀφανισθῆναι· τειχίσαι δὲ αὐτῇς Ναβχοδονόσορον, τὸ
μέχρι τῆ Μακεδονίῳ ἀρχῆς διαμῆναν, ἐὼν χαλκόφυλον.

Ibid.] Ναβχοδονόσορος δὲ διαδεξάμεν^ο τὴν ἀρχὴν, Βα-
βυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῶ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέ-
ρησι, τίντε Ἀρμακάλην πύταμον ἐξήγαγεν, ἑντα κέρας Εὐ-
φράτῳ, τὸν τε Ἀκράκανον ὑπὲρ δὲ τῆ Σιτταρηνιῶν πύλι^ο
λάκκον ὀρυζάμεν^ο, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγ-
γέων, βάθ^ο δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοί-
γοντες ἀρδεσκον τὸ πεδίον· καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχστογνώμονας.
ἐπετείχισε δὲ καὶ τῆ ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερ-
δόνα πάλιν ἐκτίσεν, καὶ τὰς Ἀράβων εἰσβολὰς. τὰ τε βασι-
λῆα δένδροις ἠσκήσε, κρεμασῆς παραδείσους ὀνομάσας.

Ibid.] Ἐπὶ Εἰθωβάλε τῷ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβχο-
δονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. μετὰ τῶτον ἐβασίλευσε
Βαάλ ἔτη δέκα. μετὰ τῶτον δικασαὶ κατεσάθησαν καὶ ἐδίκα-
σαν αὐτοὶ, Ἐκνίβαλ^ο Βασιλάχῃ μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαί
μῆναν δέκα, Ἀββαρ^ο ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς, Μύτγον^ο καὶ
Τεράστρατ^ο τῷ Ἀβδηλίμῳ δικασαὶ ἔτε ἐξ, ὧν μετὰξὺ ἐβασί-

λευσε Βαλάτορ^Θ ἐνιαυτὸν ἓνα. τότε τελευτήσαντος, ἀποεί-
λαντες μέτεπέμφαντο Κέρβαλον ἐκ τῆ Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασί-
λευσεν ἔτη τέσσαρα. τότε τελευτήσαντ^Θ μετεπέμφαντο τὸν
ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἰρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν ἐπὶ τότε
Κῦρος Περσῶν ἐνδυνάστευσεν.

P. 184.] Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλ-
μαράδσχος, ὅτος προσας τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς
ἐπιβελήεις ὑπὸ τῆς τῆν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηργλισσοφόρου
ἀνῆρέθι, βασιλεύσας ἔτη δύο. καὶ δὲ τὸ ἀναιρεῖναι τῆτον,
διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβελεύσας αὐτῷ Νηργλισσοφόρος
ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τότε υἱὸς Λαβοροσοάρχος ἐκυρίευσεν
μὲν τῆ βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβελήεις δὲ διὰ τὰ
πολλὰ ἐμφάνειν κακοήθι, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη.
ἀπόλομένῃ δὲ τότε, συνελθόντες οἱ ἐπιβελεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ
τὴν βασιλείαν περιέθικαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος,
ὄντι ἐκ τῆ αὐτῆς ἐπισυσάσεως ἐπὶ τότε, τὰ περὶ τὸν πόλεμον
τείχη τῆ Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὅπῃς πλίνθε καὶ ἀσφάλτε κατε-
κοσμήθη. ὅσης δὲ τῆ βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑτάκκαδεκάτῳ ἔτει,
προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆ Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς,
κατασφραζόμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὤρμησεν ἐπὶ
τῆ Βαβυλωνίας αἰσθόμενος δὲ Ναβοννήδου τὴν ἐφοδὸν αὐτοῦ, ἀ-
παντήσας μετὰ τῆ δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἠτήθη δὲ τῇ
μάχῃ καὶ φυγῶν ὀλιγοσὺς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππιων πό-
λιν· Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω
τῆ πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματι-
κὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον,
ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβοννήδον. τότε δὲ Ναβοννήδου ἔχ ὑπομεί-
ναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρη-
σάμενος Κυρος φιλανθρώπως, καὶ δὲς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν,
ἐξεπεμψεν ἐκ τῆ Βαβυλωνίας. Ναβοννήδ^Θ μὲν ἔν τὸ λοιπὸν τῆ
χρῆναι διαγινόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διήσχετο τὸν βίον.

F I N I S.

J O A N.

JOANNIS CLERICI
DE
ELIGENDA,
INTER
DISSENTIENTES CHRISTIANOS,
SENTENTIA,
LIBER.

Sect. I. *Quaerendum esse apud quosnam Christianos hodie vera Christi doctrina quam maxime vigeat.*

QUISQUIS, veri cognoscendi studio, Novi Testamenti libros legerit, nec iudicio destitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quae Libris II. et III. exposuit HUGO GROTIUS, ad unum omnia inveniantur. Itaque, si qua beatæ immortalitatis cura tangatur, quae in iis libris credenda proponuntur amplecti, quae praecipiuntur facere, quae denique speranda docentur, iis confidere sui officii esse intelliget. Alioqui si quis de Veritate Religionis Christianae se dubitare negaret, simulque dogmata ejus, praecepta aut promissa fide et obsequio digna per omnia minime censeret; is se cum ipse pugnaret, atque ex animo Christianum se non esse manifesto ostenderet.

Inter

Inter praecepta autem Christi et Apostolorum, hoc habetur; ut ^a coram hominibus nos profiteamur esse discipulos Christi, si eum nos pro suis agnoscere, cum extremum feret de vivis et mortuis iudicium, velimus; sin minus, ut eum negaverimus magistrum, coram hominibus, sic illum vicissim in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, discipulos nos esse suos negaturum. ^b Noluit, nimirum, Christus qui sibi crederent, eos esse clam discipulos suos; quasi suae eos puderet disciplinae, aut quasi pluris hominum existimationem, beneficia, minas et supplicia, quam praecepta sua et promissa vitae aeternae facerent; sed palam et coram omnibus esse Christianos, ut alios, etiam homines ad veram religionem amplectendam adlicerent, Deoque, si ita ei videretur, ^c vitam ab eo acceptam, vel
in

^a *Ut coram hominibus, &c.*] Sic Christus Matth. x. 32. πᾶς ὅστις ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. ὅστις δ' ἀρνήσῃται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν καὶ γὰρ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς: quisquis me professus erit (magistrum) coram hominibus, agnoscam et ego eum (discipulum) coram Patre meo qui est in coelis. Quisquis vero negaverit me (magistrum) coram hominibus, negabo illum et ego (discipulum meum fuisse) coram patre meo qui est in coelis. Vide et 2 Tim. ii. 12. Apoc. iii. 5.

^b *Noluit, nimirum, Christus, &c.*] Ideo etiam dixit Mat. v. 14. Discipulos suos esse lucem mundi, nec posse urbem in monte sitam occultari, nec accendi lucernam, ut modio subjiciatur: sed candelabro imponi, ut illuceat omnibus, qui sunt domi, &c.

^c *Vitam ab eo acceptam*] Luc. xii. 4. Christus vetat timere eos qui occidunt corpus, nec postea quidquam facere possunt, jubetque eum timeri qui, postquam occisi fuerimus, nos potest in

in exquisitis cruciatibus, redderent; dum ejus praecepta omnibus anteponere se palam profitentur. Sic et Paulus, ^d si ore confessi fuerimus Dominum Jesum, et animo crediderimus eum a Deo e mortuis excitatum esse, docet nos salutem consequuturos; *corde enim, inquit, creditur, in justitiam: ore vero confessio fit, in salutem. Ait enim scriptura: qui ei credit pudore non adficietur.* Quae cum ita sint, oportet eum, qui religionem Christianam veram esse existimat, hanc animi sui sententiam, quavis data occasione, intrepide aperire et profiteri.

Praeterea necesse est eum quaerere, si qui sint ejusdem sententiae, et^e cum iis pacem ac amicitiam singularem colere; hoc enim indicio discipulos suos agnitum iri docet Christus, si se vicissim ament, omniaque, proinde amoris et benevolentiae officia sibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus est, ^f coetus ut haberent, *in nomine suo*, hoc est, qui Christiani vocarentur: seque vel duobus, tribusve ideo convenientibus, adfuturum promisit. Quo pacto, praeter amorem mutuum et arctiorem

gehennam ignis conijcere. Quin etiam omnis generis mala discipulis praenunciat Mat. x. 39. et seqq. aitque eum, *qui ipsius causa vitam amiserit, eam (denuo) inventurum &c.* Quibus praeceptis paruerunt prisca praesertim Christiani, qui ob testimonium Evangelii doctrinae praebitum *Martyres*, id est, testes dicti sunt.

^d Si ore confessi fuerimus] Rom. x. 9, 10, 11.

^e Pacem cum iis et amicitiam, &c.] Joan. xiii. 34, 35. *Novum praeceptum do vobis, ut ametis invicem: ut quemadmodum vos amavi, ita vos mutuo ametis. Hac ex re omnes cognoscunt vos esse meos discipulos, si mutuum amorem habeatis. Vide 1 Joan. ii. 7. iii. 11, 16, 23.*

^f Coetus ut haberent in nomine suo, &c.] Matth. xviii. 19, 20.

g Dogmatum

rem Christianorum, in unum coetum coëuntium, amicitiam, & dogmatum etiam perpetuitati confutitur, quae vix possent perpetua esse, si unusquisque seorsim sibi sentiret, nec cuiquam, nisi conduceret, animi sententiam aperiret; nam quae occultantur, paullatim in oblivionem veniunt, et tandem penitus existinguuntur. Christus autem et doctrinam suam, et ecclesias, quae eam profiterentur, ut ne desineret humano generi benefacere, perpetuas esse voluit.

Itaque quisquis cognitionem religionis Christianae ex Novo Testamento hausit, veramque putat, is et hoc profiteri et ^h se adgregare similia profitentibus debet. Verum quia non est hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unusve coetus *in Christi nomine* convenientium; non est illico credendum esse vere Christianum, qui sancto illo nomine censeretur cupit; nec proinde coetui cuivis eorum, qui se Christianos dicunt, ⁱ sine examine, sese adungere licet. Videndum

^g *Dogmatum perpetuitati, &c.*] Sic et Philosophi omnes doctrinam suam ad posteros transmiserunt, Scholarum opera, in quibus docetur; sed Ecclesiae Christianae, multo arctiore et firmiore vinculo conjunctae, certius et facilius doctrinam a Magistro acceptam ad finem usque saeculorum propagabunt. Quod sine coetibus fieri vix posset. Voluerat et hoc efficere Pythagoras, sed frustra fuit, quod nihil coeleste in doctrina ejus esset. Vide *Laërtium* et *Jamblichum*.

^h *Se adgregare, &c.*] Vide Epistolas ad Timotheum et Titum, ubi jubentur Ecclesias constituere, et Hebr. x. 25.

ⁱ *Sine examine, &c.*] Vide 1 Thess. v. 21. Sed disertius Joannes 1. Ep iv. i. *Dilecti*, inquit, *ne cuivis spiritui credite, sed examine spiritus, an ex Deo sint; nam multi Pseudoprophetae venerunt in mundum, &c.*

dendum ante omnia, an eorum dogmatibus conveniat, cum ea forma sanorum verborum, quam ex Novi Testamenti adtentata lectione animo concepimus. Alioqui posset fieri ut pro Christiano coetu eum haberemus, qui non esset, nisi, nomine tenus, Christianus. Ergo hominis est prudentis, nulli coetui, certe in perpetuum, nomen dare: nisi apud quem perspexerit eam, quam vere putat doctrinam Christianam, vigere: ita ut nihil quidquam dicere, aut facere necesse habeat, contrarium iis quae a Christo tradita, ac praecepta esse credit.

Secl. II. Iis adhaerendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt.

DISSENTIENTIBUS Christianis, nec tantum dissentientibus, sed se invicem (proh pudor!) damnantibus, atque e coetibus ferali odio proscribentibus; eorum ulli sine examine adsentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expensa, alios damnare, non imprudentis tantum, sed etiam praecipitis et iniqui esset hominis. Coetus qui veram illam religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentemque damnet, non posset ab eo per omnia vere Christianus haberi, nec impetrare ut quosvis ipse quoque damnet, quos damnandos ejiciendosque coetibus Christianorum ecclesia illa censeret. Ergo videndum, ante omnia, est, homini prudenti, et aequo, in his Christianorum dissidiis, quinam sint sancto discipulorum Christi nomine dignissimi, iisque adhaerendum.

Si quis quaerat quid esset, ex religionis Christianae

stianae ingenio, faciendum, si nullus omnino coetus Christianus esset; apud quem videretur vera Christi doctrina palam doceri, et apud quem non imponeretur necessitas dogmatis cujuscumque damnandi, quod verum judicasset; tum vero opera esset danda ei, qui errores deprehendisset, ut alios ab iis revocaret; qua in re, ^k una cum maximo candore, summa prudentia simul ac constantia essent adhibendae; ne homines sine fructu offenderentur, aut nimis cito de iis ad veritatem moderationemve adducendis spes abjiceretur. Interea prudenter et modeste esset dicendum quod pro vero haberetur, nec damnandus quisquam foret, ex alieno arbitrio, quasi errore infectus, qui recte sentire videretur. Numquam ita Deus deseruit deseretve Christianum nomen, nulli ut supersint vere Christiani, aut saltem non possent in rectam viam reduci; cum quibus, si alii nolint ad saniores sententiam redire, possimus arctiorem quamdam societatem colere, et palam etiam a pertinacibus, quod tamen, nisi omnibus frustra tentatis, faciendum non est, secedere; ^l si illicitum sit apud eos candidare

^k *Una cum maximo candore, &c.*] Hic locus est praecepto Christi Matth. x. 16. quo jubemur *prudentes esse instar serpentium, simplices instar columbarum*; hoc est, ita simplices esse, ne in imprudentiam delabamur: sic prudentes ne calidi fiamus, et in candorem peccemus. Qua in re pauci sunt, qui per omnia medium inter oppositos imprudentiae et calliditatis scopulos cursum tenere norint.

^l *Si illicitum sit, &c.*] Dum licet dissentire, et dissensum profiteri, non est cur a coetu publico, nisi perversa in eo essent Christianismi fundamenta, abeamus; sed ubi hoc non licet, nec possumus, nisi dissimulata, aut abnegata veritate, in eo vivere, tum vero relinquendus coetus; non

dide et modeste dicere quod sentias, atque abstinere a damnandis iis, quos minime damnandos esse existimes. Religio Christiana vetat, contra animi sententiam loqui, ac mentiri, et damnare innoxios; nec ingratus Deo esse potest quisquis, ex divinorum illorum praeceptorum reverentia, et admiratione, quidvis potius patietur, quam ut ea perfringat. Ejusmodi animi adfectio, quae ex cognitione officii, amoreque Dei ardentissimo nata est, non potest Deo non summopere placere.

Igitur dissentientibus Christianis dispiciendum, quinam optime omnium sentiant, nec damnandi umquam, nisi qui, re probe perspecta, damnatione digni nobis videntur; iisque adhaerendum, qui nec ulla dogmata credi, quae a nobis falsa habentur, nec ulla, quae putamus esse vera, damnari postulant. Quod si a nullo coetu Christiano impetrari posset; tum vero cum iis, qui nobiscum sentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, secedendum ab iis omnibus esset.

Sect. III. Ii sunt Christianorum nomine dignissimi, qui purissime omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit GROTIUS.

Verum non levis momenti quaestio est, nec solutu facilis, qua quaeritur, quinam omnium
Christiano-

licet enim mentiri, aut dissimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoresque, soli veritati debitos, sibi vindicaret. Nisi hoc fieret, *medio lux subjiceretur*. Sic Christus a coetibus Judaeorum non secessit, nec Apostoli eos deseruerunt, dum licuit in iis Magistri doctrinam profiteri, et docere. Vide Act. xiii. 46.

m Casui

Christianorum, quorum nunc sunt coetus, rectissime sentiant, sintque nomine, quo adpellantur, dignissimi. Christianae omnes ecclesiae, tam eae quae jam dudum a Romana secesserunt, quam Romana ipsa, hoc sibi singulae tribuunt: nec est, si rationes omnes seponas, cur huic, potius quam illi, fidem habeas; stultum enim esset ejusmodi electionem ^m casui permittere, et controversias omnes, talorum jactu, ut sic loquar, dirimere.

Cum vero GROTIUS sectae nullius hodiernae Christianae peculiarium dogmatum veritatem ostenderit; sed ejus tantum religionis, quam Christus et apostoli homines docuerunt; sequitur ut ea Christianorum familia sit omnibus praeferenda, quae maxime omnium ea tuetur, quae Christus et apostoli docuerunt. Ea demum per omnia vere Christiana est religio, quae, sine ullius cogitationis humanae mistura, ad Christum auctorem tota referri potest. In eam quadrant argumenta illa veritatis, quae libro II. *de veritate religionis Christianae*, exposita sunt, nec alii ulli conveniunt, nisi quatenus cum ea consentit.

Quod si quis detrahat, vel addat doctrinae a Christo traditae, eo magis a vero recedit, quo plus detrahit, aut addit. Cum autem *Christi doctrinam* dico, eam intelligo, quam plane constat, apud omnes Christianos, esse doctrinam Christi; hoc est, quae, ex Christianorum omnium sententia, aut diserte habetur in libris Novi Testamenti, aut necessaria consequentia ex iis solis deducitur. De dogmatibus, quae, ut nonnulli Christian-

Christianorum putant, ore a Christo et ab apostolis tradita, ad posteros alia via pervenerunt; nimirum, institutione, quae voce tantum facta est, aut quae ritu quopiam conservata, ut volunt, nec nisi sero scriptis mandata sunt; nullum aliud hic iudicium feram, nisi de iis non liquere, apud omnes Christianos, quemadmodum de libris Novi Testamenti constat. Non dicam falsa ea esse, nisi cum recta ratione, aut revelatione pugnent; sed tantum de eorum origine non constare, ideoque esse de iis inter Christianos controversias; qui ceteroqui de dogmatibus consentiunt, quorum veritatem demonstravit GROTIUS. Dum autem quidpiam incertum nobis videtur, ⁿ eo quasi certo niti, in rebus praesertim magni momenti, nemini sapienti probaretur.

Sect. IV. *De consensu et dissensu Christianorum.*

QUAMVIS acerrimae sint inter Christianos controversiae, eaeque magno animorum aestu agitentur, adeo ut undequaque audiantur querelae, de negatis a nonnullis contendendum rebus manifestis; attamen quaedam adeo clara sunt, ut omnes de iis consentiant. Nec exiguum est
eorum

ⁿ *Eo quasi certo niti, &c.*] Hoc ipsum est quod vult Paulus Rom. xiv. 23. ubi docet quod non est ex fide id peccatum esse: πᾶν δὲ ὃ ἐκ ἐκ πίστεως, ἀμαρτία ἐστίν. Ad quem locum adtulimus verba Philonis, e libro de Profugis, Ed. Paris. pag. 469. ἀριστὸν ἱερῶν ἡσυχία καὶ ἐποχή περὶ ἐν ἐκ εἰσὶ πίστεως: praestantissima est victima quies et cohibitio iudicii in iis rebus, de quibus non sunt quae fidem faciant. Paullo post ἡρεμία δὲ ἀσφαλὴς ἐκ σκότος, quies est tuta in tenebris, live, ubi non constat quid faciendum.

eorum veritatis argumentum, quod a certandi cupidissimis et adfectibus paene occaecatis communi consensu admittantur. Nolim quidem propterea caetera omnia, de quibus certatur, esse dubia aut obscura, quod de iis non consentiant Christiani. Facile fieri potest ut nonnullis fiat obscurum, quod clarum esset, nisi adfectu praeepedirentur. Verum vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adversariis, et disceptandi libidine ardentibus de re obscura conveniat.

Consentiunt ergo primum Christiani, qui quidem hodie vivunt, de numero et veritate librorum Novi Testamenti; sique nonnulla sit, inter eruditos, ° de aliquot epistolis apostolicis, controversia, ea non est magni momenti, omnesque agnoscunt nihil nisi vere iis contineri, nec quidquam iis retentis, aut rejectis, in doctrina Christiana mutari. Qui consensus non est exigui momenti, cum hic sit sermo, de indubitato fonte revelationis divinae, sub Novo Foedere. Caetera vero revelationis antiquae servata, ut nonnulli putant, monumenta aut vestigia, in dubium ab aliis revocantur.

Praeterea consentiunt Christiani, in multis fidei capitibus, quae credenda, facienda, et speranda complectuntur. Credunt, exempli causa, omnes, qui quidem non desipiunt, ut potissima hic capita memorem; I. esse unum Deum aeternum, omnipotentem, summopere bonum ac sanctum, omnibus denique adtributis praestantissi-

o *De aliquot Epistolis*] De Epistola ad Hebraeos, de altera Petri, deque duabus posterioribus Joannis, de quarum auctoribus disceptant Eruditi.

stantissimis, sine ulla imperfectionis mistura, praeditum; a Deo illo, mundum et quidquid in eo est, humanumque adeo genus esse creatum; ab eodem omnia regi et summa sapientia gubernari; II. esse ei Deo filium unicum Jesum Christum, natum e Virgine Maria Bethlehem, sine viri concubitu, sub finem vitae Herodis Magni, imperante Augusto Caesare; deinde cruci adfixum et mortuum, cum imperitaret Tiberius, et Pontius Pilatus Procurator esset Judaeae; ejus vitam vere, in historia evangelica, narrari; a patre ideo missum, ut homines viam salutis doceret, a vitiis morte suo redimeret et Deo reconciliaret; missionemque illam suam innumeris miraculis confirmasse; mortuum esse, ut dixi, resurrexisse, et cum a pluribus et saepius esset conspectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eumque tetigerant, in coelum, iis spectantibus, sublatum, ubi nunc regnet, et unde reversurus aliquando sit; ut de iis qui tunc erunt vivi, et mortuis omnibus, e sepulcris excitatis, ex evangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda esse omnia quae docuit, parendum omnibus quae praecepit, seu ad Dei cultum, seu ad temperantiam, in coercendis adfectibus nostris, seu ad caritatem erga alios exercendam pertineant; iis praeceptis nihil potuisse sanctius, melius, utilius, et convenientius humanae naturae dari; homines tamen, solo Jesu excepto, ea violare, nec posse ad salutem, nisi Dei misericordia, pervenire; III. esse Spiritum Sanctum, qui apostolos Jesu Christi adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animosque hominum piorum, ut
constanter

constanter Deo pareant, flectat, et in calamitatibus vitae confirmet; ei spiritui, per apostolos loquenti, non minus credendum ac patri et filio, et per omnia parendum; IV. Patri, Filio, et Spiritui Sancto originem suam, et conservationem debere ecclesiam Christianam, a Christi usque temporibus ad haec nostra; omnes qui hisce crediderint, et praecepta euangelica observarint, misericordiam a Deo consequuturos, qua resurrectionis, si mortui fuerint cum Christus veniet, et vitae aeternum beatae participes futuri sint: contra vero omnes qui euangelio fidem derogaverint, nec ejus praecepta observaverint, resurrecturos, si mortui sint, ut plectantur, et poenas aeterna morte daturus; V. denique oportere Christianos haec omnia profiteri, cum in baptismo, quo testamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad euangelii praescriptum, agere velle; tum etiam in Coena Dominica, qua mortem Christi ex ejus praecepto celebramus, donec veniat, ostendimusque nos velle ejus discipulos haberi, et omnium, qui eam similiter celebrabunt, fratres; eos porro ritus, si rati habeantur a nobis, ut par est, et religioso animo celebrentur, coelestem gratiam ac spiritum divinum ad nos convehere.

P Haec, aliaque cum his necessario connexa,
(omnia

p *Haec, aliaque, &c.*] In superiore doctrinae Christianae expositione, sequuti sumus ordinem Symboli quod Apostolicum dicitur, vitavimusque voces omnes, quae in controversiam, apud Christianos, vocatae sunt; quia agimus de iis, in quibus consentiunt. Nec propterea damnamus, quasi falsa, quaecumque, explicationis aut confirmationis causa, adduntur; e contrario, studium explicantium aut confirman-

(omnia enim minutatim memorare hic nihil adtinebat) credunt omnes Christiani; nec discrimen ullum est, nisi quod nonnulli hisce multa addunt; quibus superiora dogmata explicari, aut supplementis augeri oportere putant, et quae non scriptis apostolicis, sed traditione ac usu ecclesiae, scriptisve posteriorum aetatum, ad posterios propagata existimant. De hisce additamentis, aliud nihil dicam, nisi quod jam monui; de iis non constare, inter Christianos, quemadmodum constat de dogmatibus expositis; quae sunt, sua perspicuitate, extra omnem dubitandi aleam posita, si modo scripturae sacrae auctoritas admittatur; quam nemo sanus, inter Christianos, rejicit.

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Christianae Veritas probatur, animadvertet (quod probe observari magni interest) vim omnem argumentorum circa haec versari, non circa controversa illa capita, quae orbem Christianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

Sect.

confirmantium veritatem coelestem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa sint et inveniri porro queant, ad ejus illustrationem. Recte hanc in rem *Tertullianus* de Virginibus velandis cap. I. *Regula quidem fidei una omnia est, sola immobilis et irreformabilis; credendi, scilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium ejus Jesum Christum natum ex Virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in coelis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos, per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam disciplinae (seu doctrinae) et conversationis admittunt novitatem correctionis; operante, scilicet, et proficiente usque ad finem gratia Dei, &c.*

q Hoc

Sect. V. *Unde unumquemque religionis Christianae cognitionem haurire oporteat.*

IN hoc Christianorum dissensu, consensuque, nihil tutius prudentes judicabunt, quam Christianae religionis cognitionem ex fonte minime suspecto, et quem omnes incorruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons est nullius singularis ecclesiae fidei symbolum, aut confessio, sed libri soli Novi Testamenti, quos genuinos esse omnes agnoscunt. Fateor nonnullos Christianorum interdum dictitare non posse eos libros intelligi, nisi ex doctrina ecclesiae suae; sed et alii continuo reclamant, et, ut hoc unum dicam, suspecta est sententia, quae nititur tantum testimonio adfirmantium, eorumque quorum maxime interest veram videri. Alii aiunt opus esse insolito auxilio Spiritus Sancti, non tantum ut fides scripturae habeatur, quod non aegre concedi possit; sed etiam ut sententia verborum ejus intelligatur, quod qui probari queat non video. Verum esto hoc etiam; si modo agnoscant omnes, qui religioso et veritatis studio animo Novi Foederis libros legunt, eum spiritum a Dei bonitate impetrare; nihil est, cur ulterius quisquam contendere necesse habeat. Itaque prudenter et tuto unusquisque ex iis libris petere potest religionis Christianae cognitionem; adhibitis tamen iis subsidiis, quae ad ejusmodi libros intelligendos aut necessaria, aut utilia sunt; in quae, hoc loco, non inquiremus.

Quisquis ergo crediderit libris Novi Testamenti fideliter descriptam esse revelationem divinae

E e

volunta-

voluntatis a Christo adlatam; idem omnia quae illic occurrent, prout ea intelligere poterit, credenda, facienda, speranda amplecti necessario debet. Quisquis enim Christo credit, omnia quae ab eo manasse putat, religioso animo excipere debet. Nulla se exceptione tueri potest, qua nonnulla eorum, quae a Christo profecta agnoscit, admittat, alia rejiciat. Talia autem sunt omnia illa dogmata, quae antea exposui, et de quibus consentiunt, ut dixi, omnes Christiani.

Ad caetera quod adtinet, de quibus contendunt, cum non sint tantae perspicuitatis, vir religiosus ac pius deliberare potest et debet, atque interea iudicium cohibere, donec clariora sibi facta sint. Imprudentis enim esset admittere, aut rejicere, quae verane sint, an falsa, nondum satis constaret; nec aeterna salus, in libris Novi Testamenti, hanc aut illam sententiam controversam amplectenti; sed summam religionis Christianae, qualem descripsimus, animo fideliter admittenti, et moribus exprimenti promissa est.

Sect. VI. Aliud Christianis imponi non debere, praeter id quod ex Novi Testamento haurire possunt.

IGITUR ^q hoc unum jure Christianis omnibus imponi potest, ut quaecumque Novi Foederis

^q *Hoc unum, &c.] Huc spectat quod habet Christus Mat. xxiii. 8. et seqq. Vos vero ne vocemini Rabbi, unus enim est vester Magister Christus, omnes autem vos fratres estis. Nec patrem vestrum vocate quemquam in terra, unus est enim Pater*

deris libris inesse putant amplectantur, pareant-que iis quae iussa ibidem vident, et abstineant ab iis quae illic vetantur. Si quid praeterea, quasi necessarium, exigatur, nullo jure exigitur. Quis enim aequus iudex postulet a Christiano, ut credat a Christo manasse dogma; quod non videt in solis illis fides atque indubitatis, ex omnium sententia, monumentis quibus revelatio Christi, ad nos usque, propagata est? Sint et alia dogmata vera, ut hoc aliquantisper concedamus; vera tamen haberi non possunt, ab eo qui, dissidentibus Christianis, mediam viam sequutus, nullum certum monumentum Revelationis Christi, praeter Novi Testamenti libros, admittit. Dum hoc credit, aliud nihil ab eo exigere jure potest; hoc autem credet, donec clavis argumentis ei constet aliunde tuto Christianismi cognitionem peti posse; quod numquam, ut puto, fiet.

^r Si quis ergo aut adimere Christianis adgradiatur libros Novi Testamenti, aut iis addere, quae

Pater vester qui est in coelis; neque vocemini Doctores: unus enim Doctor vester est Christus. Vide et Jac. iii. 1. Eodem pertinet Ap. iii. 7. ubi dicitur Christus habere *clavem Davidis*, et ita describitur: *qui aperit (Coelum, nempe) nec quisquam claudit; qui claudit, nec quisquam aperit.* Si soli Christo sit credendum, nec ullum certum revelationis per Christum factae superfit monumentum, praeter Novum Testamentum; hinc liquet hisce tantum Libris, in fidei negotio, fas esse credi.

^r *Si quis adimere, &c.]* Huc pertinet dictum Pauli Gal. i. 8. *Si nos, aut Angelus e coelo nuntiaverit vobis Evangelii nomine praeter id quod Evangelii nomine nuntiavi vobis, sit Anathema.* Ac sane neminis est Evangelio quidquam, quasi necessarium, addere; aut detrachere, quasi inutile.

quae vera esse minime constat; is nequaquam est audiendus, quippe qui a nobis postulat, quod nemo prudens concesserit, ut id credamus de quo nobis non liquet, aut omittamus id quod omnes certum esse revelationis evangelicae monumentum agnoscunt. Nihil opus est singulatim ac minutatim omnes expendi controversias; quod infinitum paene esset, nec nisi a viris eruditissimis et otio abundantibus fieri potest. Quisquis nobis necessario credendum imponit, quod credere non possumus, is nos a se expellit; quia nec vi extorqueri potest fides, nec quisquam Dei timens et veri amans id quod non credit profiteri, in gratiam cuiusquam, sustinebit.

Sed objiciunt aliter sentientes, si unicuique relinquatur judicium liberum, de sententia librorum Novi Testamenti, tot exoriturus religiones, quot erunt capita; et veritatem, quae unica est, errorum multitudine continuo oppressum iri. Ego vero existimem, antequam objectionibus oppugnetur sententia, quae certis argumentis nititur, ea oportere everti fundamenta, quibus inaedificata est; quia iis firmis remanentibus, tota superstructa moles inconcussa permanet, ut hic videmus. Si enim incommodum quodpiam ex dictis nasceretur, nihilo secius vera haberentur, donec ostensum esset non firmo talo ea niti. Verum, ut hoc nunc omittamus, falsum est usque adeo obscuram esse Novi Testamenti revelationem, ut non a quovis sanae mentis et veri studioso summa religionis Christianae recte ex ea hauriri possit, et re vera hauriatur, quod experientia constat; nam omnes Christia-
ni,

ni, ut ostendimus, de summa rei consentiunt; quod et GROTIUS Lib. II. Se&ct. XVII. observat. Paucorum quorundam delirorum, aut malorum hominum nullam hic rationem habemus; cum integrae Christianorum societates, prae nimio alioqui contendendi studio facile dissidentes, et in contraria omnia abeuntes, consentiant.

Se&ct. VII. *Admirandam esse providentiam divinam, in conservatione doctrinae Christianae.*

HAC in re, ut in aliis innumeris, quae ad gubernationem rerum humanarum pertinent, admiranda est omnino providentia divina; quae, cum tot dissidia olim fuerint, sintque etiamnum hodie, inter Christianos, attamen libros Novi Testamenti illibatos ad nos usque conservavit, ut ex iis instauraretur doctrina Christiana, quotiescumque corrumpi eam contingeret; nec hunc modo tantum thesaurum integrum ad nos usque demisit, verum etiam, in medio dissidiorum ardore, doctrinam ipsam Christianam ita tutata est, ut numquam religionis summa ex Christianorum memoria interciderit.

Pars non spernenda Christianorum hodie contendit multos errores, superioribus saeculis, paulatim in Christianorum scholas irrepsisse; quod cum alii negarent, ea de causa, saeculo post Christum natum xvi. facta est illa in Occidente insignis secessio; quares Christiana in duas partes, non usque adeo impares, secta est. Attamen saeculis illis, quorum errores a Christianorum parte, quam dixi secessionem fecisse, et vitia ab utra-

que mirum in modum, nec falso, exagitantur; semper remansit summa illa religionis Christianae, antea a nobis delineata. [†] Nullum est saeculum, tantis ignorantiae et vitiorum tenebris obsitum, ex cujus scriptoribus superstitionibus non possint capita fidei ante memorata facile colligi. Multa sane (neque enim hoc dissimulandum) aliena, et scriptis Novi Testamenti ignota sunt addita et in Christianam Theologiam intrusa; quibus factum est ut ne verum Evangelici illius fatoris triticum tantos fructus proferret, quantos alioqui, spinis, noxiisque, aut inutilibus herbis purgato agro, protulisset. Multa vitia ac delicta non admissa tantum, aut tolerata, sed etiam laudata sunt; nec eo secius salutaris doctrina incolumis fuit, servatis Novi Testamenti libris, et sensu communi inter Christianos; quibus factum est ut subinde exorti sint viri insignes, qui vitia et errores aevi sui castigarent, et contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obstitit Deus ne, ex Christi promisso, [†] *portae sepulcri contra*

[[†] *Nullum est saeculum, &c.*] Nulla secula pejus audiunt, quam x. et xi. ut fatentur ii qui Romanae Sedi adhaerent, non minus ac qui ab ea secessionem fecerunt. Attamen si quis, animi gratia, legat in *Bibliotheca Patrum* scripta eorum saeculorum, facile illinc colligere dogmata omnia quae memoravimus sect. IV. poterit. Vixit etiam initio saeculi XII. Bernardus Monasterii Clarae Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas et constantia a plerisque laudantur, et cujus scripta a sequentibus aetatibus lectitata nunquam damnata sunt. Illinc autem facillime etiam integrum doctrinae Christianae corpus colligi queat. De sequentibus saeculis usque ad XVI. res non minus certa est, nec de sequentibus quisquam dubitat.

[[†] *Portae sepulcri, &c.*] Sic explicamus πύλας ᾗδε, quia
nec

tra ecclesiam praevalerent; hoc est, ne umquam extingueretur coetus omnis, in quo doctrina Christiana incolumis servaretur; quamvis interdum alienis et contrariis etiam dogmatibus permista, aut obscurata, interdum sincerior ac purior fuerit. Nisi re vera, ut hoc obiter observemus, a Deo ad nos missa fuisset ea doctrina, numquam profecto ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emerisset; sed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate et stultitia, funditus periisset.

Sect. VIII. *Respondetur quaestioni cur Deus inter Christianos dissidia et errores nasci passus sit.*

ERIT forte, qui objiciat hic nobis, divinam providentiam melius conservationi doctrinae Christianae consulturam fuisse, si errores, qui inter Christianos sunt ac fuerunt, antevertisset, veritatemque ac concordiam, quae eam comitaretur, perpetuam omnipotentia sua inter eos aluisset. Verum nostrum non est Deum docere, quomodo se gerere debuerit, in rerum humanarum gubernatione, ut melius haberent. Officii nostri contra est Deo fuisse sapientissimas rationes id patiendi, quod passus est, existimare; quamvis eas ne conjectura quidem adsequi possemus.

nec ea vox, nec Hebraica **לנש** *Scheol*, cui respondet, usquam in sacris Libris significat Cacodaemonem; sed tantum sepulcrum, aut statum mortuorum, quod *Grotius* et alii observarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi potest, numquam fore ut prorsus intereat Ecclesia Christiana; seu ut nullus supersit coetus, apud quem summa doctrinae Evangelicae non remaneat.

u *Homines*

femus. Sed si probabiles rationes reddi queant eorum, quae fiunt; nostrum etiam est Deum propter has, aut graviores etiam causas, passum esse ea fieri, quae quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipsa conjecturam capere liceat, ante omnia statuendum est hoc Deo consilium fuisse, ^u homines liberos creare, et sinere liberos ad extremum esse; hoc est, neque ita bonos, ut necessario semper boni essent; neque ita malos, ut necesse haberent sub vitiis in perpetuum succumbere; sed mutabiles, ita ut a vitio ad virtutem, et vicissim a virtute ad vitium transire possent; idque eo facilius, aut difficilius, quo diutius, aut minus diu virtuti, aut vitio addicti fuissent. Talem videmus fuisse olim populum Hebraeum, tales postea etiam Christianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti sunt; sed legibus dumtaxat, quae praemia bonis, poenas malis proponebant, coerciti, ad quas varia accesserunt a divina providentia excitamenta ad virtutem, et dehortamenta a vitiis; sed quorum tamen neutra homines libertate insita, seu parendi, aut non parendi Deo facultate, spoliarent; prout res ipsa demonstrat, nam semper boni et mali fuerunt, quamvis divinae leges virtutem omnibus aequae praescriberent, et vitia vetarent. Id ipsum futurum, apud

^u *Homines liberos creare*] Maximo hoc consensu docuit universa Christiana Antiquitas. Vide *Justinum* Martyrem Apol. i. c. liv. et lv. *Irenaeum* lib. iv. c. 9. et 29. sub finem, c. 71. et 72. *Originem* in Philocalia c. xxi. *Eusebium* in Praep. Evang. lib. vi. c. 6. et alios quorum dicta profert *Dionys. Petavius* Dogm. Theol. Tom. I. lib. vi. cap. 6. Multa quoque habet hanc in rem Tom. III. lib. iii. iv. et v.

x Altera

apud Christianos, fatis significaverat Christus parabolis duabus; ^x altera de zizaniis, quae inimicus sevit, post satum triticum; ^y altera de rete, quod bonos et putridos pisces aequè capiebat; quibus significavit futurum ut, in ecclesia, Christiani semper mali bonis admisti essent; unde sequitur eum probe vidisse mala, quae perpetuo erant in ecclesia Christiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit ^z oportere esse inter Christianos *sectas*, ut probati manifesti fiant. Ac sane ^a nisi fuissent inter Christianos dissectiones de doctrina, vix fuisset locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut veritas omnibus praeferatur. Ergo, hac quoque in re, elucet divina sapientia, quae ex mediis hominum vitiis singularis plane virtus ut effloresceret effecit.

Quod si quis hic objiciat, ^b ut faciunt nonnulli, praestitisse nullam esse ejusmodi virtutem, quam extitisse ei contraria vitia; unde tot horrenda scelera, tot calamitates, tantaeque miseriae humano generi incubuere et tam graves poenae,

^x *Altera de zizaniis, &c.*] Matth. xiii. 24. et seqq.

^y *Altera de rete*] Matth. xiii. 47. et seqq.

^z *Oportere esse, &c.*] 1 Cor. xiii. 19. Δεῖ γὰρ αἰρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι ἵνα οἱ δόκιμοι γένηται ἐν ὑμῖν. Hoc est, prout sunt homines, necesse est, nisi in melius mutantur, inter vos exoriri sectas, quibus boni a malis discernentur; dum boni veritati et caritati adhaerebunt, ceteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. xviii. 7.

^a *Nisi fuissent*] Plenius haec diducta vide *Historiae nostrae Ecclesiasticae* Saeculo i. Ann. lxxxiii. 8.

^b *Ut faciunt nonnulli*] Multis hanc objectionem proposuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis *Pet. Baelius*, quem in aliquot voluminibus *Bibliothecae Selectae* et praesertim ix. x. et xii. sermone Gallico confutavimus.

poenae, etiam post vitam hancce, imminet; tum vero respondebimus, non tanti hanc mala Deo fuisse, ut propterea nullum specimen daret potentiae suae in liberis creandis naturis. Hoc nisi factum esset, posse fieri nulla credidisset creatura. Imo ne Deus quidem ipse liber existimatus esset, nisi ipse eam de se opinionem omnipotentia sua animis hominum inseruisset, quam alioquin ex ejus operibus numquam concepissent. Neque coli potuisset, si omnia non bonitate libera, sed fatali quadam necessitate et fecisse et facere creditus fuisset; nisi fatali quoque cultu, ac minime libero. Cum tanto malo, quantum est Dei ignoratio, et virtutis extinctio, non possunt comparari vitia ac calamitates hujus, aut alterius vitae; in quibus si quid praeterea negotium nobis faceffat, reputemus oportet Deum esse optimum, justissimum, potentissimum, et sapientissimum, qui non nisi convenienter virtutibus suis aget, viamque facile inveniet, et inhibet; qua ea, quae impedita nobis videntur, expediat, omnibusque intelligentibus naturis nihil a se factum esse, quod fieri non debuerit, ostendat. Interim, dum ea dies exoriatur, qua omnes ignorantiae nostrae nebulae discutientur; ea nobis dedit sui documenta, et virtutum suarum specimina, ob quae ei prorsus confidere, et quod fieri vult exspectare aequo animo possimus et debeamus.

Plura possent hanc in rem dici, sed quae nos ab eo fine, ad quem tendimus, adverterent, et ad alia, quae huc non pertinent, transversos agerent.

Sect. IX. *Purissime omnium eos doctrinam Christianam profiteri et docere, qui ea tantum quasi necessaria, de quibus consentiunt Christiani, credenda, facienda, speranda proponunt.*

HIS itaque omissis, ut redeamus ad sententiam, inter Christianos dissentientes, eligendam; nihil tutius ac sapientius fieri posse videtur, in hoc rerum statu, quam si ei Christianorum familiae nomen demus, quae solum Novum Testamentum pro norma fidei suae, sine ulla humanorum decretorum mistura, agnoscit; satisque habet ut unusquisque ex eo formulam fidei suae hauriat, ad ejus praecepta mores suos exigat, et sibi quae pollicetur speranda proponat. Quod si ex animo et sine fucō fiat, finis ejus investigationis erit illa ipsa forma sanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, dissidiorumque procellis, et saeculorum tam multorum lapsu, ac mutationibus regnorum, et civitatum, semper eandem mansisse ostendimus. Ea continentur quaecumque ad fidem et mores necessaria sunt; quibus si quis alia addere velit, licitum quidem est, pro temporum, locorumque ratione, modo ne quasi necessaria ab eo imponentur; ^c quod solius est summi legislatoris; aut contraria dogmata obtrudantur.

Non

^c *Quod solius est summi Legislatoris*] Eam in rem vide quae habet Paulus Rom. xiv. i. et seqq. ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui observantes damnabant; quod jus testatur ad solum Christum pertinere. Eodem spectat quod habet Jacobus cap. iv. 12. *Εἰς ἐστὶ νομοθέτης ὁ συνδμεν σῶσαι καὶ ἀπολέσαι: Unus est Legislator qui potest servare et perdere.*

d *Symbolum*

Non licet Christianis ita, ut diximus, adfectis collum subdere opinionum humanarum iugo, aut profiteri se credere quod non credunt; aut id facere, quod apud animum suum improbant, quia praeceptis Christi contrarium esse putant. Ideoque ubicumque Christiana illa libertas, quam dixi, minime conceditur, inde migrare necesse habent; non quasi aliter sentientes prorsus damnent, sed quia animi quisque sui, non alieni, lumina sequi, seu id facere, quod optimum factu iudicat: id vitare, quod malum putat, omnino debet.

Sect. X. Cum iis Eucharistiae participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud a Christianis postulant, praeter id quod unusquisque in Novis Foederis tabulis invenit.

CUM Christus duo veluti symbola Christianismi instituerit, Baptismum, et Eucharistiam; non fuit quidem nostri arbitrii Baptismum suscipere, ubi iudicamus purissimum esse Christianismum, quia recens nati baptizati sumus; sed cum non nisi maturiore aetate ad Eucharistiam accedamus, de societate Christiana, cum qua velimus ejus participes fieri, dispicere possumus; quod si ab initio a nobis factum non est, fieri tamen aliquando debet.

Sunt qui Eucharistiam, quae, ex institutione Christi, ^d symbolum est pacis et caritatis Christianorum

^d *Symbolum est pacis, &c.] Vide 1 Cor. x. 16, 17. ubi memorato calice et pane Eucharistico, quorum multi participes sunt, subjicit Apostolus: Quia unus panis, unum corpus multi sumus: nam omnes unius panis participes sumus.*

Quae

stianorum inter se, habeant quasi vexillum quoddam dissensionis, excludantque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum subire, praeter id quod Christus nobis imposuit; seu credenda, facienda, speranda ulla suscipere, quasi necessaria, praeter ea quae in Novi Foederis tabulis exstare sibi persuaferunt: et qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, praeter eam quam diximus. Cum ejusmodi hominibus pacem quidem colere fas, jusque est; sed Eucharistiam celebrare ea lege, ut praeter Novi Testamenti tabulas, alia fidei et morum norma admittatur, omnesque, qui eam admittere nolunt, ecclesia exclusi intelligantur, homini religioso ac prudenti nefas habebitur.

At eorum qui aeternae salutis impetrandae leges nullas alias norunt, praeter eas quae sunt a Christo et apostolis in foederis evangelici tabulis positae, prout possunt ab unoquoque intelligi, eucharisticam mensam adire tuto possunt et debent quicumque evangelii vere amantes sunt. Excipiuntur enim ab iis et vocantur etiam ad hanc mensam, quicumque Novi Testamenti libros pro unica fidei et vitae norma agnoscunt; qui mores suos, ex animo, ad eam normam componunt; qui tandem neque idolatriam ullam admittunt, neque alios ut dogmata quaedam profitean-

Quae verba Eucharistia conjunctionem Christianorum significari ostendunt: et optimi quique interpretes animadverterunt.

e Eucharistiam celebrare] Haec quoque fuit mens Grotii, ut liquet ex ejus libello, *an semper communicandum per Symbola*, ubi loquitur de causis intermittendae Communionis, Tom. IV. Oper. Theol. p. 511.

fiteantur se credere, quae non credunt, male habent. Liquet sane communionem non posse coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata sua aliis imponat; qui alia numina, praeter verum Deum Patrem, Filium; et Spiritum Sanctum, colat; aut moribus suis se praecepta euangelica parvi facere, ostendat; aut qui alias salutis leges, quam quae in ipsis aeterni foederis libris praescriptae sunt, agnoscat; aut qui contra se gerit dignus est, cum quo omnes Christiani communionem colant, et qui praeferatur caeteris omnibus, qui aliter sentiunt. ^f Nemo mortalium, imo ne angelorum quidem, novum euangelium credendum imponere Christianis potest; ex hoc autem euangelio, verus Christi discipulus est, qui toto animo credit ejus doctrinae, et quidem soli, ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitae, quam optime potest, Deum unum colat; proximum amet ut se ipsum; et temperanter, ad caetera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges foederis, de quibus nemo quidquam, praeter Deum solum, remittere potest; si quid vero addatur, inane est jugum, quod nemini Christianis imponere licet. A Deo, solo salutis aeternae arbitro, ejusmodi leges accipere possunt.

Quaeret forte quispiam a me, quo tandem nomine distinguantur a caeteris coetus illi Christiani, quos modo designavi? Atqui nihil interest, quo vocabulo adpellentur; ecclesias omnes a me designatas putent lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica il-

la

^f *Nemo mortalium, &c.*] Vide not. ad sect. 1.

^g *Satis*

la fidei norma, et libertas, quam descripsi, illic verum esse Christianismum pro certo habeant; nec quaerant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos esse puto ejusmodi coetus, et plures ac numerosiores in dies ut sint Deum Optimum Maximum praecor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, atque ei soli totum humanum genus pareat.

Se&ct. XI. *De Disciplina Ecclesiastica.*

Hic se se nobis nonnulla difficultas objicit, quae nascitur ex forma regiminis ecclesiae et disciplina, ut vocatur, ecclesiastica; nulla enim societas, qualis est ecclesiastica, sine ordine stare potest, ideoque forma quaedam regiminis constituenda fuit. Quaeritur vero, apud Christianos, quae regiminis forma ab apostolis sit; videtur enim caeteris praeferenda, quae ab initio fuit constituta, ac proinde ex duabus ecclesiis, in quibus alioquin aequae pure ac caste evangelium doceretur, ea anteponenda, in qua esset apostolica regiminis forma; quamvis regimen sine re, hoc est, sine evangelio, sit inane ecclesiae simulacrum.

Duae autem nunc sunt regiminis formae, quarum una est, qua sub uno episcopo, qui solus jus habet ordinandi presbyteros, vel inferioris ordinis ministros evangelicos, ecclesia agitatur: altera vero, cum ab aequalibus presbyteris, quibus adjunguntur ex plebe viri aliquot prudentes et probis moribus, ecclesia regitur. Qui sine praejudicio legerunt quod superest scriptorum Christianorum antiquissimorum,

rum, ^g satis norunt priorum disciplinae formam, quae Episcopalis vocatur, qualis est in Magnae Britanniae parte meridiana, ubique, proximo post apostolos saeculo, obtinuisse; unde esse institutionis apostolicae colligere licet. Alteram vero, quam Presbyteranam vocant, instituerunt multis in locis Galliae, Helvetiae, Germaniae, et Belgii, qui saeculo xvi. ab ecclesia Romana secessionem fecerunt.

Qui historias ejus saeculi adtentius legerunt probe sciunt ideo tantum introductam esse hanc posteriorem regiminis formam, quod episcopi nollent concedere iis, qui doctrinam et mores Christianorum emendatione necessaria indigere contendebant, emendanda ea esse, quae corrupta conquerebantur. Alioqui si episcopi tunc temporis idem facere ubique sponte sua voluissent, quod in Anglia haud multo post factum est, regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui secesserunt ab ecclesia Romana, obtineret, et innumerae calamitates, quae, omnibus perturbatis ac convulsis, contigerunt, anteverti potuissent. Nulla enim fuit ratio, si vere rem aestimemus, mutandi regiminis, praeter hanc; quod, stante vetere regimine, aequi nihil impetrari posset. Itaque presbyterana forma, plerisque in locis, est instituta; quod ubi semel factum est, omnium, qui reipublicae civili iis in locis praesunt, ita interfuit, interestque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat necesse sit; nisi quis mallet propterea periculose

^g *Satis norunt, &c.*] Vide *Ecclesiasticam* nostram *Historiam* Saeculi I. ad Ann. liii. 6. et lxviii. 8. et seqq.

h *Eam*

periculose turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes numquam concedent, neque est optandum. Forma regiminis constituta olim fuit, ad conservationem doctrinae Christianae, non ad perturbationem reipublicae; quae, sine discrimine ipsius religionis, contingere vix potest.

Itaque prudentes viri, quamvis apostolicam, similemque ubique administrandae ecclesiae formam praeoptarent; res in eo statu, in quo sunt, relinquendas potius putarunt; quam adeundum, quod novarum rerum molitionem semper comitatur, periculum. Interea quicumque sapuerunt se invicem propterea minime oderunt, conviciis prosciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores solent; quasi ex alterutra forma salus aeterna penderet, quod nusquam in scriptis apostolicis doceri videbant, neque ex religionis Christianae indole colligi potest.

Sect. XII. *A GROTIO magno in pretio habitam antiquam Disciplinam, sed sine alterius damnatione.*

QUICUMQUE scripta viri summi HUG. GROTIJ legerunt, doctrinamque ejus ac mores introspexerunt, norunt hominem ^h eam formam sanorum

^h *Eam formam, &c.]* Vide inter alia *Institutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis versibus in Latinos ipse auctor transulit, Oper. Theol. Tom. IV. pag. 629. Saepius etiam in postremis Operibus testatur quidquid est necessarium ad salutem, satis perspicue in Novo Testamento contineri. Vide adnotata ejus ad Consult. Cassandri sub finem, ubi

norum verborum animo concepisse, cujus veritatem probavit, nec aliam religionem, pro vera, habuisse. Sed cum studiose antiquitatis Christianae scripta legisset, intellexissetque formam episcopalem esse primaevam, vehementer eam probavit; qualis in Anglia obtinet, ut ⁱ ex disertis ejus verbis liquet, quae in ima pagina adscripsimus.

Itaque dubitandum non est, si res fuisset ipsius arbitrii, nec fluctibus rerum adversarum nimium jactatus, ac inimicorum etiam malignitate et conviciis praeter meritum exacerbatus et exagitatus esset; quin se fuisset adjuncturus iis, qui antiquam disciplinae formam tuebantur, et qui ab eo nihil amplius exegissent, quam quod antea dictum est, et quod ipse verum esse eximie probavit. Cujus rei ea sunt argumenta, quae tanti nobis visa sunt, ut ea huic libello subjungenda duxerimus.

SECT. XIII. Paraenesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinae, praeter ea quae quivis in Novo Testamento videt, suntque semper credita, a se invicem exigant.

HAEC cum ita sint, dissidentes omnes Christianos non possumus non vehementer adhortari, ut meminisse velint eam solam veram esse
Christia-

de sufficientia et perspicuitate Scripturae. Hoc autem posito, liquet ex eo posse a quovis colligi summam Religionis Christianae, qualem antea protulimus.

[Ex disertis ejus verbis] In Adnot. ad Consult. Cassand. Act. xiv. *Episcopi sunt Presbyterorum Principes et illa proposita a Christo praemonstrata est in Petro; ab Apostolis vero ubicumque*

Christianae religionis summam, cujus veritas, argumentis a GROTIUS adductis, probari potest; non capita illa controversa, quae alterutri negant, et quae tot malorum causa fuerunt; dein nemini posse persuaderi, qui Novum Testamentum religioso animo legerit, ac meditat^{us} fuerit, ^k alium esse Legislatorem, praeter Christum, ex cujus legibus salus aeterna pendeat; nec quemquam ita animatum posse, aut debere ab animo suo impetrare, ut quidquam admittat, quasi necessarium ad salutem, quod praeter Christi et apostolorum doctrinam sit, vel ut verum credat quod ei contrarium esse existimat; itaque nullum certius ac praesentius remedium esse dissensionum, quam ut nihil imponatur Christianis, praeter ea quae unusquisque apud animum suum certo novit esse revelata; nec quidquam inde timendum incommodi, quandoquidem omnium saeculorum, quae a Christo ad nos usque fluxerunt, experientia constat a nemine sani cerebri summam illam Christianae religionis, quam antea proposuimus, rejectam. ^l Hoc si unum hodie a Christianis,

ubicumque fieri poterat constituta, et a Spiritu Sancto comprobata in Apocalypsi. Quare sicut est optandum ut illa ~~proposita~~ constitutatur ubique, &c. Vide et postea de Potestate Ecclesiastica, et Rivetiani Apologetici Discussionem pag. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epistolis huic libello subjectis.

^k *Alium esse Legislatorem.*] Diserta sunt hanc in rem verba Jacobi cap. iv. 12. quae adduximus ad sect. i. ubi et alia huc pertinentia. Praeterea res ipsa hic loquitur, cum, dissentientibus Christianis, nemo sit adversarii auctoritati crediturus.

^l *Hoc si hodie unum, &c.*] Haec fuit sententia Jacobi I. Magnae Britanniae Regis, si *J. Casauboni* credimus, qui haec
habet

ftianis, quasi necessarium, exigeretur, brevi omnia dissidia desinerent, et quidquid maneret in sententiis discriminis, non ad corpus ipsum ecclesiarum: sed ad privatos pertineret, quorum unusquisque conscientiae suae rationem Deo est redditurus. Si modo de summa rei consentire se intelligerent, quemadmodum re vera consentiunt, et se invicem in caeteris ferrent; nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad suam sententiam, aut suos ritus trahere conarentur; ea esset concordia, quae sola in terris sperari potest. ^m In hac humani generis ignorantia et inscitia, tam variis adfectibus praepedita, nemo prudens exspectet omnes posse, idem ut sentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Generosiores animi, intelligentesque probare nequeunt vim, quae mendacii, non veritatis est satelles; nec minus eruditi, adfectibusve, aut educationis praejudiciis, aliisque occaecati, quales semper erunt longe plurimi, rationum pondus satis intelligunt, nec interea cogendi sunt contra id quod

habet in *Resp. ad Epistol. Card. Perronii*, ad 3. Observat. p. 30. Ed. Lond. 1612. *Verissime scriptum esse, in explicatione τῶν ἀπλῶς ἀναγκαιῶν Rex arbitratur, rerum absolute necessariarum ad salutem non magnum esse numerum. Quare existimat ejus Majestas, nullam ad ineundam concordiam brevioram viam fore, quam si diligenter separentur necessaria a non necessariis; et ut de necessariis conveniat omnis opera insumatur; in non necessariis libertati Christianae locus detur, &c.*

^m In hac humani generis ignorantia] Pulcre Hilarius de Trinitate lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quaestiones vocat, nec multiplicitate eloquentis facundiae genere sollicitat. In absoluto nobis ac facili est aeternitas, Jesum et suscitatum a mortuis per Deum credere, et ipsum esse Dominum confiteri.*

quod sentiunt facere, aut loqui. Satis habent, per Deum immortalem, qui regimini ecclesiarum praesunt, evangelio credi, fidemque illam solam quasi necessariam praedicari, praeceptis ejus solis pareri, salutemque ex ejus legum observatione exspectari, et omnia recte habebunt. Dum humana divinis, et dubia, ne quid gravius dicam, certis aequabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla spes pacis; quam a Deo Optimo Maximo votis omnibus exposcere pii omnes debent, et opera sua, quoad ejus fieri potest, promovere.

J. O A N N I S C L E R I C I
C O N T R A
I N D I F F E R E N T I A M
R E L I G I O N U M,
L I B E R.

Sect. I. *Amari veritatem oportere in omnibus,
sed praesertim in rebus magni momenti.*

QUISQUIS primus dixit ^a aeternum esse, inter veritatem et mentem humanam, foedus; cujus quidem effectus interdum veluti pendent atque intermittuntur, pro humanae naturae mutabilitate atque adfectibus, sed quod numquam dissolvitur prorsus; rectissime nobis sensisse videtur. Nemo est enim qui cupiat falli, imo qui non malit, de quavis re, praesertim alicujus momenti, scire quid verum sit, quam errare; etiam in iis, quae in mera contemplatione sita sunt. Vero natura delectamur, ab

errore

^a *Quisquis primus dixit, &c.] Joan. Smithus, in Selectis Dissertationibus editis Londini, 1660. Hinc Augustinus Serm. cxi. de verbis Evang. Joan. Tom. v. col. 682. Veritatem et vitam omnis homo quaerit; sed viam non omnis homo invenit. Ib. Serm. cl. col. 716. Falli odit anima. Quantum falli oderit anima naturaliter, hinc intelligi potest, quoniam qui, mente alienata, rident, plorantur a sanis.*

Si propanantur ista duo, falli vis, an verum tenere? Omnis homo respondet: verum tenere.

b *Majore*

errore abhorremus; et si quam viam sciremus, qua ad veritatem tuto pervenire liceat, libentissime eam iniremus. Unde factum ut semper inventi sint praeclari viri, et qui magnas laudes ab omnibus retulere, qui veritati inquirendae totam vitam absumserunt. Innumeri fuerunt, suntque etiamnum hodie, Physici et Geometrae, qui labores incredibiles susceperunt, ut ad veritatem pervenirent; nec ulla ^b maiore se adfectos voluptate dixerunt, quam cum diu investigatam se tandem invenisse putarunt. Quinimo inter multa alia, quibus homines sunt brutis superiores, merito veritatis amorem et cognitionem numeramus.

Verum cum quaevis veritas non sit ejusdem momenti, multaque theoretica dogmata, vera licet, negligamus, quod ex eorum cognitione fructum exiguum aut nullum capere possimus, quae proinde labore multo empta nolimus; sunt contra quaedam tanti momenti, ut quovis studio ea redempta merito cupiamus. Talia sunt quae pertinent ad vitam bene et beate agendam; quorum cognitionem maximi omnes faciunt, et diligentissime quaerunt. Ad quod si accedat ex vita bene ac beate acta (semper autem id quod bonum est, hoc est, veritati consentaneum, etiam beatum esse judicandum) sequi aeternam, post hoc breve aevum, felicitatem; quod Christiani omnes, cuicumque sectae sint addicti, se credere profitentur; agnoscendum est cognitionem viae, qua ad eam pervenire licet, numquam nimis caro emi.

Sect.

^b *Majore, &c.*] Vide vitam Pythagorae, apud *Diogenem Laërtium* lib. viii. 12.

Seft. II. Nihil effe majoris momenti, quam Religionem, ac proinde ei cognoscendae diligentem operam dandam.

NOBIS hic res non est cum fpretoribus omnīs religionis, quos fatis confutavit, in fupere opere, vir maximus HUGO GROTIUS; quod quifquis animo veri cupido legerit, dubitare non poterit quin Deus fit, qui ab hominibus coli vult, et nunc quidem eo cultu, qui est a Chrifto praefcriptus; et fui cultoribus aeternam beatitatem, poft hanc mortalem vitam, pollicetur.

Quod cum ita fit, nemo dubitet quin religio fit longe maximi momenti; ac proinde cum fit non una Chriftianorum familia, inde fequitur dandam effe operam, ut cognofcamus, quaenam earum fit maxime dogmatibus et praecceptis a Chrifto relictis consentanea. Neque enim omnes poffunt eodem loco haberi, cum fint quaedam inter fe ita diffidentes, doctrina et cultu, ut fe graviffimorum errorum ac vitiati cultus divini viciffim incufent; quin et nonnullae de aliis loquantur, quafi aeterna falute effent prorfus exclusae. Quod fi verum effe conftaret, fine dubio effet ab iis quam primum difcedendum, ut ei foli adhaerent, qui fe Chriftianos haberi volunt, quae vere aliis talia objiceret. Ageretur enim non de hac brevi vita, innumeris malis et incommodis, quomodocumque agatur, obnoxia; fed de fuppliciis, quae Deus iis, qui evangelio non crederent, minatus est; deque beatitudine comparanda, cui nihil deerit, nec ullus finis erit.

Sunt

Sunt tamen homines, non quidem eruditi, et qui seriae lectioni scripturarum addicti fuerint, ut dissidia Christianorum cognoscerent, atque unde stet veritas scirent; nihil enim minus, quam talia curarunt; qui ita de hisce dissidiis sentiunt, ut perinde censeant esse, quamcumque sententiam, et quemcumque cultum sequantur. Putant rem esse, quae media est atque indifferens, quamcumque sectam religionis Christianae amplectamur, aut certe nos amplecti profiteamur. Nec de vulgo loquimur, sunt regna, in quibus, non plebs tantum, sed et proceres et summates nunc a Romana sede secessionem fecerint; mox ad obsequium ei praebendum, mutato rege, redierint; denique summae potestati, ei sedi adversanti, adiutores fuerint. Sub Henrico VIII. Angliae rege, multa facta sunt decreta non regis tantum, sed procerum regni auctoritate, contra Romanam sedem; cui Henricus iratus erat, ob rationem, quam pauci probaverint. Eo mortuo, cum Eduardus VI. ejus filius, concessisset in eorum partes, qui non tantum Romanae sedis auctoritati nuncium remiserant, quod pater ejus fecerat; sed et dogmata alia, quae ab ea sede damnabantur, amplexus esset, se id quoque probare palam testati sunt. Mox facto functo Eduardo, cum Maria regina, Romano pontifici addictissima, fratri successisset; iidem proceres eam reginam adjuverunt, ad opprimendas partes eorum, qui, sprete pontificis auctoritate, Eduardo rege, floruerant. Mortuae postea Mariae successit Elisabetha, quae fratris Eduardi sectam sequuta est et longo regno pe-

nitus confirmavit, ut fundamentis, quae illa olim jecerat, etiamnum hodie innitatur.

Qui legent historiam eorum temporum, deprehendent tantam inconstantiam procerum ejus regni, ut vix ac ne vix quidem sibi persuasuri sint eos non fuisse in sententia eorum, qui credunt perinde esse ad salutem consequendam, quamcumque sectam Christianam amplectamur. Eas mutationes qui tribuerit partim metui, me adsentientem quidem habebit; sed cum reputo gentis Anglicae constantiam, fortitudinem et contemptum mortis, quem non raro ostendit; mihi etiam non aegre persuadeo vitae praesentis amorem atque indifferentiam religionis, in proceribus praesertim, fuisse mutationum tam frequentium causas potissimas.

Sect. III. Indifferentiam religionis esse naturam suam illicitam, legibus divinis vetari, atque ab omnibus Christianorum sectis damnari.

RELIGIONEM habere numero earum rerum, quae mediae sunt naturae, ita ut eam mutare, instar vestium, aut certe profiteri et mox negare, prout tempora poscunt, liceat, gravissimum errorum esse multae rationes ostendunt; quarum aliquot e praecipuis proferemus, deductas e natura rei, e legibus divinis, eque omnium gentium Christianarum consensu.

Primum turpe est mentiri, in re praesertim tanti momenti, cum ne in levioribus quidem liceat, nisi forte mendacio plus prosumus, quam veritate. Sed in hoc negotio non possunt homi-

nes

nes mentiri aut etiam dissimulare, sine gravi noxa; cum, quoad est in illis situm, mendacium in re maxima confirmet et veritatem ei contrariam opprimant atque aeternis tenebris damnent. Pessimi est exempli, praesertim in viris ad aliquam dignitatem evectis, quos inferioris sortis homines nimis facile imitantur; quo modo fit ut non solum ipsi peccent, sed etiam alios ad peccandum adducant exemplo, quo nihil est apud hominum vulgus efficacius; quia multo magis id quod faciunt ii, quos summo honore prosequuntur, quam quod dicunt, adtendant.

Turpe etiam est et viro forti prorsus indignum, propter brevem hanc vitam, mentiri, et malle Deo, quam hominibus displicere. Ideoque praestantiores philosophi maluerunt certae morti sese exponere, quam quod numini, ut putabant, displicebat, facere; ut ostendit exemplum ^c Socratis, qui maluit cicutam bibere, quam desinere philosophari, prout solebat, et superstitem esse. Alii etiam philosophi maluerunt ^d solum vertere, quam dogmata, quae coeperant tueri et vera credebant, prodere. Fuerunt et viri fortes, apud Ethnicos, qui rectis moribus, saeculo suo convicium fecerunt, et satius multo habuerunt mori, quam tyrannis blandiri, et recto vitae instituto valedicere; quales fuere ^e Thrasea

^c Socratis] Vide quae de eo congesimus Silvarum Philologicarum lib. i. c. 3.

^d Solum vertere] Galenus lib. adfectus animi sequi temperamentum corporis cap. ultimo, sub finem, ubi de Stoicis: ἐκεῖνοι μὲν ἐπεισαν αὐτὲς τὴν πατρίδα μᾶλλον, ἢ τὰ δόγματα προσδέναι: illi sibi persuaserunt potius patriam (relinquere) quam dogmata prodere.

^e Thrasea Paetus et ^f Helvidius Priscus, qui maluerunt mori, quam vitia et male facta Caesarum probare, aut dissimulare. Quod cum factum sit ab hominibus, quibus non erat, nisi dubia spes, alterius vitae beatioris, postquam hanc amisissent; tanto magis debet fieri ab iis, quibus spes multo clarior et certior aeternae felicitatis facta est.

Omnia saecula viderunt et laudarunt eos, qui, patriae terrestris causa, mortem intrepido animo tulerunt. Quod cum ita sit, quis non laudet eos, qui patriam terrestrem coelesti, et vitam hanc mortalem aeternae illi, quam sacrae litterae nobis revelarunt, postposuere? Quis non vituperet viles animas, quae vitam, quam cum brutis communem habemus, malunt retinere, brevi tempore amittendam; quam eam, quae amitti nequit, prima data occasione, adipisci. Milites videmus, qui, non tam patriae causa, quam ut gratiam regum et principum sibi aut familiae superstiti parent, maxima pericula impavide adeunt, et sibi met ipsi gratulantur, quod iis parentes vulneribus sunt adfecti, quibus sentiunt se mox interituros. Imo mercenarii ipsi fortissime pro iis, a quibus exiguo stipendio conducti sunt, pugnant ac vitam

^e Thrasea Paetus] Qui sub Nerone, quod ei adulari nollet, periit. Vide *Tacitum* Annal. lib. xvi. 24. et seqq.

^f Helvidius Priscus] Thraseae gener, qui eodem tempore Italia exire iussus, ut ait *Tacitus* Ibid. deinde occisus a Vespasiano, ut habet *Suetonius*, in hujus vita, c. xv. quod satis reverenter novum Dominum non habuisset. Ejus etiam filius a Domitiano occisus est. Vide *Suetonium*, in hujus vita, *Tacitum* in vita Agricolae c. xlv.

tam profundunt; et sunt qui nolint, ut veritatem tueantur, rem aeternam et Numini longe gratissimam, maximisque praemiis conjunctam, se periculo, non dicam vitae, sed ne amittendarum quidem facultatum, aut dignitatum caducarum, objicere! Ergo res ipsa clamat oportere, veritatis et virtutis causa, quidvis potius perferre, quam ut, iis omissis, indignam viris vitam, aut fragilia bona conserveamus:

Itaque hoc nobis praecepit Christus, cujus haec sunt verba: *g Omnis qui confitebitur me, coram hominibus, confitebor et ego eum, coram patre meo, qui in coelis est. Qui autem negaverit me, coram hominibus, negabo et ego eum, coram Patre meo, qui in coelis est*; quibus verbis significat se eum agniturum pro discipulo suo, et vita aeterna, in ultimo judicio, donaturum, qui doctrinam ipsius factis et dictis numquam dissimularit. Prudenter quidem a libi ipse testatus est debere hoc fieri, cum dixit *h Margaritas non esse porcis obijciendas*. Sed ea prudentia eo non spectat, ut per totam vitam, si opus sit, ad vitandam hominum iram atque invidiam, dissimulemus, nedum ut mentiamur; verum ut ne, alieno tempore et loco, homines pervicaciter errantes ad sanio rem mentem revocare frustra adgrediamur. Aperte monet, post verba adlata de confessione religionis, fore interdum ut faciendum hoc sit, cum maximo odio propinquorum nostrorum, atque imminen-

g Omnis &c. Matth. x. 12.

h Margaritas] Matth. vii. 6.

imminente certae mortis periculo: ⁱ *Qui amat, inquit, patrem aut matrem, plus quam me, non est me dignus; et qui amat filium, aut filiam, super me, non est me dignus; qualis est, qui dogmata et praecepta, a Christo accepta, dissimulat, in gratiam familiae. Nec omisit Christus monere, propter constantiam ejusmodi, mortem oportere exspectari, neque eo secius in instituto pergendum, et qui propterea vitam hanc amitteret, eum beatam immortalitatem, in altera vita, consequuturum: ^k *Qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus. Qui invenerit vitam suam (in hoc saeculo) perdet illam (in futuro) et qui perdidit (in terris) vitam suam, propter me, inveniet eam, in coelo, eamque longe felicioram atque aeternam.**

Quae doctrina ita perspicua est, ut nulla Christianorum, hoc tempore, familia, circa eam dissideat. Qui Romano pontifici parent, et qui desierunt parere, quicumque sint, omnes uno ore contendunt nefas esse dissimulare quod sentimus de religione; ubi aguntur dogmata majoris momenti, et cum res sine seditione et tumultu fieri potest. Nam rectius est, in iis, sine quibus fides Deo debita, et sanctitas morum incolumes sunt, dissimulare quid sentiamus; ne contentiones perpetuae, inter Christianos, excitentur; cum perpauca sint viri eruditi, qui de omnibus pariter sentiant. *Dissimulare* autem dicimus, non *simulare*; nam
tacere

ⁱ *Qui amat*] Matth. x. 37.

^k *Qui non accipit*] Ibid. x. 38, 39.

tacere quid sentias non est *mentiri*, sed dicere te credere id quod non credas, id demum mendacium est. Ad quod accedit, si dogma quodpiam palam lege sanciat, quod falsum putes, licitum esse oportere modeste dissensum suum testari, sine contentione, et tumultu. Alioqui pro mansueto regimine Christianarum ecclesiarum, quod non excludit omnem dissensum, cum caritate conjunctum; incideremus in meram tyrannidem, a qua ne minimum quidem dissentire liceret. Innumerae sunt quaestiones theoreticae obscurae, praesertim iis qui ejusmodi studiis operam numquam dederunt; in quibus quaestionibus, libertas Christiana illaesa maneat oportet; qua in re, etiam omnes Christiani consentiunt; cum sint innumera scripturae loca, et opiniones theologicae ingenti numero, in quibus impune viri docti semper dissenserunt et dissentiunt; etiam apud eos, qui consensum in aliis rigidius aequo exigunt.

Sect. IV. *Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus aeterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt, misericordiam a Deo consequi possint; nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus.*

QUI ab ecclesia Romana secesserunt, non consentiunt quidem per omnia inter se, ut nec ii, qui in ea manserunt; sed ex eruditissimorum quorumque virorum sententia, in nulla re dissident, quae cum fide Deo debita, obsequi-
 oque ei praebendo, consistere non possit. Sed
 varia

varia ab iis ecclesiae Romanae exprobantur, cum in dogmatibus, tum in cultu, quae plane falsa atque illicita putant. Verumne sit hoc iudicium, an secus, hic non inquirimus. Sed hoc constat, etiam ex ejus ecclesiae sententia, non licere iis profiteri se ea adprobare, quae improbant; nec quemquam admittit in communionem suam, qui profiteatur se ab ea, in illis, dissentire.

Sunt tamen, inter dissentientes, ¹ viri celebres atque eruditi, qui dum prorsus sibi illicitum esse putant ad eam accedere, ob dogmata et cultum, in quibus diversi ab ea abierunt; non censent tamen fas esse omnes, qui in ea ecclesia vivunt et moriuntur, indoctos et doctos, salute aeterna excludere. Sane qui putant quidpiam in iis esse, quod adversatur fundamentis ipsis Christianismi, sibi nullatenus licere existimant iis adsentiri, nec sine gravissimo delicto simulare se probare quod damnant; quo delicto se a salute exclusum iri, si in id inciderent, atque ad mortem usque perseverarent, judicant. Sed qui bona fide talia amplectuntur, quod credant esse consentanea revelationi divinae, aut certe cum ea non ita pugnare, ut fidem ac sanctitatem Christianam evertant; sive ob genus studiorum, cui ab adolescentia operam dedere, sive defectu cognitionis et iudicii, ejusmodi, inquam, homines salute exclusos pronunciare non sustinent; quia
quo

[*Viri Celebres*] Inter alios *Gulielmus Chillingworthius*, in libro Anglico inscripto, *Religio Protestantium tua via ad salutem*; ubi et alios secure sentientes memorat.

quo usque porrigatur misericordia divina, erga id genus, homines non satis norunt. Innumerae sunt circumstantiae locorum et temporum, atque animorum adfectiones nobis ignotae; quae miserorum mortalium delicta, apud Deum, elevant, faciuntque ut condonari nonnullis ab eo possint, quae in aliis doctioribus damnarentur. Itaque aequitatis et prudentiae Christianae esse statuunt, dum dogmata et cultum improbant, homines divinae sapientiae et bonitati dijudicandos permittere; dum iis opinionibus assentiri, aut cultui adesse sibi non licere pro certo habent.

Hinc certe nemo colligat homini, in contraria sententia educato, ac legendis sacris libris, more eorum qui secesserunt, exercitato; si contra conscientiam suam ea faciat, aut dicat, quae putat esse illicita et falsa, dumtaxat ob huius vitae commoda, licere veniam a Deo sperare; si moriatur in habitu faciendi et dicendi, quod ipse improbat; facturum etiam ac dicturum, si diutius viveret. Nulla est, nec erit, ut sperare licet, familia, quae de Christi nomine censeatur, a qua vir ejusmodi salutem consequi posse censeatur.

Videant ergo simulatores quid agant, cum ita se gerunt, ut rationis, revelationisque lumina tam turpiter spernant; ut iis repugnare sustineant, utque Christianorum omnium, quicumque sint, judicium nihili faciant. Nec putandum est ejusmodi homines esse eruditos, remque probe eis et mature expensam fuisse. Sunt spretores eruditionis omnis Theologicae,
nec

nec eam umquam adtigerunt, sine qua nullum rectum iudicium de re ejuscemodi ferri potest. Non minus nobilem illam philosophiam, quam tanti fecerunt Romani olim proceres, haustam quippe e lumine naturae, spernunt; quia adfectibus indulgere, quod ne philosophiae quidem Ethnicae probatur, cupiunt. De praeteritorum saeculorum iudiciis securi, hodierna omnia spernentes, deque futuro aevo non admodum anxii, similiores sunt pecudibus, quam hominibus ratione praeditis, qua non utuntur. Qui ita fingunt ac mentiuntur, ut faciunt, nullo numero, locoque haberi possunt; atque indigni sunt quibus ullus fidem habeat, in rebus hujus aevi, quandoquidem Deo atque hominibus, in re maximi momenti, illudere audent. Sunt inter eos, qui dicere sustineant in religione sentiendum semper cum summa potestate; quae si mutetur, mutandam etiam cum illa fidem; quos tam male sentire de Christiana fide non est mirum, cum ne religione quidem ulla naturali sint imbuti, nec rectae rationis aut virtutis rationem ullam habeant. Infelices reges, aut potestates, talibus hominibus fidentes, qui nec religioni naturali, nec revelatae fidem servant! Profecto qui, omni studio litterarum destituti, nullis virorum doctorum, quicumque sint, iudiciis credunt, nec veritatem ulla ratione curant, atque in perpetua simulatione vivunt, indigni sunt prorsus quibus ulla fides habeatur, in iis quae ad rem publicam spectant.

Attamen ejusmodi homines, veritatis licet et
vir-

virtutis spretores, sibi boni cives atque ingeniosi homines, prae caeteris videntur; cum neutrum sint, nec esse possint, qui verum et falsum, virtutem et vitium susque deque habent, omnia dicere et facere parati quod sibi utile putabunt. Tales vero homines et bonae menti et recte factis nuncium remiserunt, dignique sunt qui ab omnibus spernantur, et fugiantur.

Sect. V. *Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem, simulatorem non posse.*

EA est humanae naturae conditio, ut multi sint homines, caeteroqui non mali, quibus, aut prava educatione, aut quod desint doctores et libri, quibus ab errore revocentur, aut etiam ingenium, quo possint Christianorum controversias intelligere et de iis iudicium ferre, vita, veluti in tenebris, exigitur. Ejusmodi homines, pro captu suo, quae docentur de religione Christiana amplexi, eaque bona fide sequuti, pro humanae naturae statu, misericordia digniores sunt, quam ira. Religio eorum plena ignorantia, mutila, et manca etiamnum est, sed bonae fidei. Ideoque credibile est fore ut is, *qui non metit, ubi non sevit*, pro summa sua aequitate, iis ignoscat, aut certe multo leviores poenas imponat, quorum est ea fors.

Sed si reputemus homines esse, quibus nec educatio, nec doctores, nec libri, nec ingenium defuere; ut intelligerent quorum esset, in controversiis de religione, potior causa et quorum deterior; et qui partes errantium sequuntur, ea
tantum

tantum de causa, quod opes, voluptates et honores hujus vitae apud eos consequentur; iis sane hominibus non possumus non indignari, nec quisquam est qui eos excusare sustineat, aut certe possit ejusmodi vitae propositum tueri, nisi profligatae sit impudentiae. Hinc facile intelligere est, si nos, quorum virtus etiamnum valde imperfecta est, non possumus iis ignoscere, quanto severior futura sit summa Dei justitia, erga eos qui mendacium veritati, scientes et prudentes praetulerint, ob caduca atque incerta hujus vitae mortalis bona.

Deus, pro sua summa misericordia, ignoscit ignorantiae, cujus vitium non est causa, imperfectis virtutibus, atque hominum qui decepti sunt, erroribus, praesertim nulla intercedente nequitia, nec ullo religionis contemptu; sed numquam, ut Christus nos docuit, iis veniam concedat, qui, veritate cognita, maluerint mendacium profiteri. Imo ne hominibus quidem ejusmodi simulator gratus esse potest; qui nollent habere amicum, qui, ob leve emolumentum, paratus esset veteris amicitiae jura omnia conculcare. Quare ex iis, quae dicta sunt, colligimus nullum esse turpius et periculosius flagitium; quam eorum qui, in rebus gravissimis, dissimulant quid optimum putent, et deterioribus palam favent. Quod ratio ipsa docet, confirmatque religio Christiana, consentientibus omnium, quotquot sunt, Christianorum familiis.

T E S T I -

TESTIMONIA
DE
HUGONIS GROTII

Adfectu erga ecclesiam Anglicanam.

LECTORI
S.

CUM haberem sequentes litteras ab Amplissimo et Eruditissimo viro HENRICO NEWTONIO, a Sereniss. Magnae Britanniae Regina ad R. G. Sereniss. Magni Ducis Etruriae, extra ordinem, misso; cujus singulari humanitati alia multa debeo; visus mihi sum omnibus Grotiani nominis amantibus rem gratam, nec parum ecclesiae Anglicanae honorificam facturum, si eas hic ederem. Ex iis certe constare potest summum virum quam optime sensisse de ecclesia Anglicana, et in illa, si licuisset, libentissime victurum fuisse. Iis ergo, candide lector, frue, deque viro, qui tam bene de republica Christiana meritus est, bene sentire perge. Vale.

I.

HENRICUS DE NOVA VILLA
PETRO HIERON. BARCELLINO,
Abbati S. Eusebii de Urbe

S. D.

FLORENTIAM Liburno, Pisisque, ubi febrim paene ex aëris intemperie contraxeram, sanus salvusque tandem reversus, nihil prius habui, Optime *Barcelline*, amplissima illustriss. *Magliabechii* bibliotheca instructus, quam meam de summo viro *Hugone Grotio* fidem liberare, et ex scriptis ejus, praesertimque litteris, ubi veritas, ubi candor, ubi a-

H h nimi

nimi simplicitas, ac intimi mentis sensus reteguntur, ostendere quam magnifice, omni vitae tempore et paullo ante obitum, cum illi mors et immortalitas in conspectu essent, de nobis senserit, scripseritque. Novi quid de eo dixerint sui ordinis princeps *Petavius Brietius, Valesiusque* et tot alii vestrae communionis celeberrimi viri; qui bene volebant favebantque viro, bono Christianitatis communi nato. Notum quoque universis quanta et in patria et in exilio, postquam etiam ad gradum sublimiorem, apud exteros, euectus fuerat, a Calvinii sectatoribus in bonis, dignitate ac fama, perpeffus fuerit; et quantum denique controversiarum aestus (dum paci in republica et inter ecclesias procurandae unice mentem intendebat; quod multis, quam mirandum! quam dolendum! displicuit) indolem alias pacificam ac modestam, cum se modis indignis a suis tractari videret, transversam egerit, mitique sapientiae, quae illi a natura, iudicioque inerat, interdum praevaluerit. Attamen haec non impedivere, quominus ita de patre suo magnus quoque filius *Carolo II. Magnae Britanniae*, cui *opera patris dicavit*, maximo regi, simulque omnibus dixerit ea quae mox subjiciam; cum nullas adulandi, aut metuendi causas haberet, quippe in republica partes adversas filio sororis Caroli sequutus; cumque jam privatus esset, rustico ac litterato otio conditus, senex, et morti, ideoque libertati vicinus; patris enim opera edidit, edita non vidit, et vita ejus una cum vita parentis, eodem volumine cernitur, legiturque. *Tu enim*, inquit Pet. Grotius, *inter omnes reges*

ges unus ille es, quem protectorem suum pars Christiani orbis, si non major, sanior certe jamdiu agnoscit. Tu idem ille, cujus se Fidei ac Defensionem ipsa se fides Christiana non invita subjecit; cujus potissimum in regnis, is sacrarum litterarum intellectus, is Divini Numinis cultus, is, in exercenda nimia illa disputandi de arcanis fidei dogmatibus licentia recepta, est modus, quibuscum convenire se auctor idem et parens meus jam pridem testatus et publice scriptis his professus est.

Nunc ipsum audi *H. Grotium* sua verba loquentem, suos ita exprimentem sensus, in epistola Parisiis anno MDCXXXVIII. ad *Joan. Corvinum* data, non Anglum, sed Batavum aliûs ecclesiae theologum et itidem jurisconsultum, adeoque rerum divinarum humanarumque scientem, de reformatione religionis, apud nostros, superiore saeculo facta: *In Anglia vides quam bene processerit dogmatum noxiorum repurgatio, hac maxime de causa, quod qui id sanctissimum negotium procurandum susceperere, nihil admiserint novi, nihil sui, sed ad meliora saecula intentam habuere oculorum aciem.* Tunc illa etiamnum florebat, nondum coorto bello civili, nec rege debellato, aut captivo, nedum damnato et securi percusso. Ea demum, contra spem omnem humanam, reducto in solidum avitum filio, obstupesciente Europa, denuo reffloruit et quasi renata est; ac deinde post varios casus, minas, metusque adhuc illaesa et secunda manet, vigetque.

Neque tantum sentiebat ipse bene de ecclesia Anglicana, sed etiam amicis praecepit, qui a suis partibus erant in Batavia, et, quod non mi-

nimum, periculorum, damnorumque communionē conjuncti, ut ordines sacros ab episcopis nostris susciperent; quos certe non eo nomine schismaticos, non haereticos esse credidit, aut ab aliis credi voluit. His igitur verbis fratrem compellat: *suaderem iis* (scilicet, Remonstrantibus) *ut constituerent inter se quosdam in eminentiori gradu, ut episcopos, et ut ii* *ἡγεμόνας* *sumerent ab archiepiscopo Hiberno, qui ibi est, et ita ordinati ordinarent deinde pastores caeteros; et hoc ineunte anno MDCXLV. qui illi fatalis erat, adeoque et litteris ipsis admodum infelix. Episcopus, de quo loquitur, erat, ni fallor, Joannes Bramhallus, tunc temporis, apud Hibernos, episcopus Derrensis, et restituto in regna Carolo II. archiepiscopus Armahanus, ac proximus eruditissimo Usserio Hiberniae primati; quique postea, iisdem in terris, ecclesiae nostrae vindicias in Mileterium edidit. Vide etiam quid de publico Dei apud nos cultu, 8. Aprilis anno MDCXLV. eidem dixerit: Liturgia Anglicana, ab eruditis omnibus, habita semper est optima.*

Videtur admodum probabile hunc virum, qui reformationem Anglicanam *sanctissimum negotium* vocat, qui datos, susceptosque ab episcopis ejusdem ecclesiae sacros ordines et in Anglia statos sacrorum ritus, praeceptasque publice summum numen adorandi formulas cunctis caeterarum in orbe Christiano ecclesiarum praestare credidit, voluisse se ei ecclesiae adjungere, ut animi sensu, ita et externo cultu, et sic demum, ut voto antea, sic re ipsa, membrum fieri ecclesiae Catholicae. Verum rem effectam dare non potuit, quia

quia paulo post venit ei summa dies. Eodem quippe anno, e Gallia Holmiam delatus est, legationem renunciaturus, atque inde domum rediens et naufragium passus, 28. Augusti vita Rostochii excessit; numquam satis deplendus, cum quod vitae ejus deceffit, decesserit etiam studiis, litterisque; nec umquam satis laudandus, ob ea quae, in omni litterarum genere, incepit perfecitque: pacis, illaesa veritate, habita temporum et dissidiorum ratione, veterisque in ecclesia regiminis, quod apud Anglos ab initio, et, si ecclesiasticis annalibus fides, ab ipso apostolorum aevo obtinuit, abusibus ubique sublatis, amantissimus; imperiorum denique, ecclesiarumque concordiae, qua sermonibus, qua exemplo, qua scriptis, semper studens consulensque. Sit apud Deum, Dominum communem, ei sua merces! sit et ejus grata semper apud posteris memoria! Vale. *Florentiae XII. Kal. Maias MDCCVI.*

II.

HENRICUS DEVILLANOVA

JOANNI CLERICO

S.

EN novum amplissimumque tibi, doctissime Clerice, de Hugone Grotio testimonium adfero, atque priore, si dignitas in republica, aut rerum in auctore notitia spectetur,

etetur, sive etiam quod, *Grotio* adhuc superstite, scriptum fuerit, gravius. Desumptum est e litteris ad maximum praesulem *Gulielmum Laudium*, tunc archiepiscopum Cantuariensem, quocum etiam litterarum commercium saepius habuit, Parisiis 24. Octobris stylo Gregoriano anno MDCXXXIII. scriptis; quarum copia mihi nuper facta est ex Anglia, beneficio illustrissimi viri D. *Joannis Sommeri*, summi olim florentissimi regni Cancellarii, tunc legum, * nunc studiorum praesidis. In iis litteris, sequentia de *Grotio* habet illustrissimus *Vicecomes Scudamorus*, eo tempore in Galliis nostrae gentis legatus.

“ Cum primum legatum *Grotium* videbo,
 “ non praetermittam id facere quod mihi de
 “ illo mandasti. Sane, Domine, persuasum
 “ mihi est eum ex animo et vehementer amare
 “ et revereri te et rationem qua te geris. Pro-
 “ fitetur se corpore et animo favere ecclesiae
 “ Anglicanae, et hoc fert de ea iudicium:
 “ videri illam omnium ecclesiarum, quae ho-
 “ die sunt maxime perennaturam.

Cum vero ex scriptis tuis abunde constet, non sine nostra quidem laude, neque maximo exterorum emolumento, te optime quoque Anglicum callere sermonem, ipsa nunc *Scudamori* verba, ad finem epistolae lubens subijciam. Vale. *Genuae* xvii. Kal. Febr. MDCCVII.

The next time I see ambassador Grotius, I will not fail to perform your commands concerning him. Certainly, my Lord, I am persuaded, that he doth unfeignedly and highly love
 and

* Hoc anno 1709. Concilii Privati Sereniss. Reginae Praes factus est.

and reverence your person and proceedings. Body and soul he professeth himself to be for the Church of England, and gives this judgment of it, that it is the likeliest to last of any Church this day in being.

III.

ALEXANDRO FORRESTERO

S. D.

FRANCISC. CHOLMONDELEIUS.

Ex Anglica Lingua versa.

QUOD cupis scire de *H. Grotio*, maximo propemodum viro omnium, quos umquam ulla tulerit aetas, sic habet. Contigit me Lutetiam venire, paullo post rem transactam. Cum vero notissimus essem *D. Crowdero*, saepe mihi confidenter dixit, fuisse hoc ultimum monitum, quod magnus ille vir uxori dedit, sicut sui officii esse credidit; ut eum mori in communione ecclesiae Anglicanae declararet, in qua ecclesia optabat et ipsam vivere. Hoc ipsa aperuit, cum data opera venisset ad nostram ecclesiam (quae erat in aedibus *Ricardi Brownii*, qui tunc in Gallia erat nomine regis Angliae) ubi e manu *D. Crowderi*, Capellani eo tempore ducis Eboracensis, Coenae Dominicae Sacramentum accepit. Factum hoc est statim post mortem ejus viri, quam primum per ipsius rationes licuit. Archiepiscopus *Bramhallus*, Hiberniae Primas, in defensione sui ipsius et episcopalis cleri, contra *Ricardi Baxteri* presbyterani accusationem Papismi, ita de *Grotii* religione

ligione loquitur, p. 21. *Ille adfectu erat amicus, et desiderio verus filius ecclesiae Anglicanae, quam uxori suae et aliis amicis laudaverat, auctorque ut ei firmiter adhaererent, quatenus eis opportunum esset. Ego ipse et alii multi vidimus ejus uxorem mandatis viri parentem, quod palam illa testabatur, saepe ad preces nostras et sacramentorum celebrationem venientem. Cum Matthias Turnerus, Grotii amicus, cuperet scire cur ipse non adiret communionem ecclesiae Anglicanae; respondit se libenter id facturum fuisse, nisi ratio muneris legati Sueciae obstaret. Ceteroqui vehementer probabat doctrinam et disciplinam nostram, et in nostra communione optabat vivere et mori. Si quis putet se melius nosse mentem Grotii, ex conjectura, et consectariis, quam ipsum, aut dissimulasse eum, apud uxorem et liberos, fruatur sua ipsius opinione, sed non multos habebit sibi adsentientes. Vale. E Valle Regia. 23. Junii MDCCVII.*

Ex aliis ejusdem literis datis 6. Octobr. MDCCVII.

Nuper tibi narravi plenius quod noram de vidua magni illius viri *Hugonis Grotii*. Deinde in memoriam revocavi pium illum et bonum prorsus virum *Spencerum Comptonium* equitem, *Comitis Northamptoniae* filium, mihi narrasse se praesentem adfuisse, cum vidua *Grotii* hoc professâ est et sacramentum accepit.

F I N I S.

